

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”**

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
Випуск 21

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2012

УДК 93/94

ББК 63

В53

*Затверджено до друку
вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 11 від 27 листопада 2012 р.).*

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата історичних наук (постанова президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3)

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р юрид. наук, проф. В.А.ВАСИЛЬЄВА; д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р техн. наук, проф. П.І.ФЕДУК; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК; д-р політ. наук, проф. І.С.ЦЕПЕНДА.

Редакційна колегія: д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*); д-р іст. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ; д-р іст. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК; д-р іст. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО; д-р іст. наук, проф. П.С.ФЕДУК; д-р іст. наук, проф. О.С.ЖЕРНОКЛЕСЬ; канд. іст. наук, доцент Л.В.ЩЕРБІН (*відповідальний секретар*).

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Інститут історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Тел.: 59-61-03.

Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 21. 233 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етносоціальним і національно-культурним процесам в Україні, актуальним проблемам історії зарубіжних країн, джерелознавства й історіографії, етнології, а також праці молодих науковців.

Newsletter Precarpathian University. History. 2012. Issue 21. 233 s.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of ethno-social and national-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, historical sources studies, historiography, ethnology and the research results of the beginning scientists.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2012
© Видавництво Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2012

УДК 94 (477)
ББК 63. 3 (4 Укр)

Петро Сіреджук

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII ст.

Уперше у вітчизняній історіографії робиться спроба обчислити чисельність населення Прикарпаття в останній чверті XVIII ст. У розвідці також подається кількість осіб у кожному особно взятому населеному пункті, вираховано окремо кількість міських і сільських жителів краю.

Ключові слова: Прикарпаття, циркул, населення, місто, село, поселення.

Проблема демографічного розвитку прикарпатського краю в останній чверті XVIII ст. ще не була предметом спеціального дослідження ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі. Потреба в ній викликана великим попитом учених і краєзнавців на демографічну інформацію.

Мета розвідки – ліквідувати цю прогалину в українській історичній науці й ознайомити громадськість України із цінними демографічними даними, які, безперечно, з великим успіхом можуть бути використані під час написання узагальнюючих праць з демографії України та краєзнавчих праць з історії міст і сіл Івано-Франківської області.

Підставою публікації є статистичні дані переписів населення Бережанського, Заліщицького, Станиславівського та Стрийського циркулів Галичини. Перепис населення Заліщицького циркулу зберігається у фонді Антонія Шнайдера відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Академії наук України, а Бережанського, Станиславівського та Стрийського циркулів – у теках А.Шнайдера воєводського архіву на Вавелю в Кракові. Усі вони є рукописні й написані німецькою мовою, тобто тодішньою державною мовою Австро-Угорщини. Не дивно, що в них нерідко спотворено назви багатьох місцевих населених пунктів.

Про достовірність цих статистичних джерел щодо кожного поселення судити важко, бо немає інших демографічних документів, з якими їх можна було б порівняти. Їх можна сприймати лише як мінімальні. На нашу думку, вони подають статистику тільки трудового населення, а дрібна шляхта й чиновництво в містах і селах залишилися не врахованими. Окрім того, нічого певного не можна сказати й про власників міст і сіл досліджуваного терену, адже не всі вони жили на місцях. Приміром, магнатські родини Потоцьких та Яблоновських мали свої палаци у Львові, які збереглися до наших днів.

Прикарпаття* за тодішнім адміністративно-територіальним поділом входило до складу чотирьох циркулів: Бережанського, Заліщицького, Станиславівського й Стрийського. Зокрема, північна частина належала до Бережанського та Стрийського, південна – до Заліщицького й Станиславівського циркулів. Перепис населення кожного циркулу вівся в різні місяці року. Найперше його закінчили в Станиславівському циркулі – 12 березня 1786 р. Потім 25 квітня 1786 р. завершено перепис населення в Бережанському циркулі. У Стрийському циркулі його почато 16 червня 1786 р., а завершено 26 січня 1787 р. [1, к. 78; 3, к. 612].

Бережанський циркул охоплював 83 поселення нинішнього Прикарпаття, у тому числі 7 міст і 76 сіл. Міста й містечка цього циркулу налічували 8 941 особу. Чисельність їх населення була такою: містечко Стратин – 531, Ферліїв – 641, Княгиничі – 931, Більшівці – 1 040, Підкамінь – 1 212, Бурштин – 2 120 і Рогатин – 2 416 осіб.

Населеність сіл Прикарпаття в Бережанському циркулі на той час виглядала так: Кунички – 95, Лопушна – 115, Солонець – 116, Мельна – 137, Кутці – 140, Поплавники

* Назва Прикарпаття вживається у вузькому розумінні цього слова – територія нинішньої Івано-Франківської області.

– 152, Підвиння – 166, Яглуш – 168, Підбір'я – 170, Хоростків – 184, Залип'я – 195, Озеряни – 201, Залужжя – 219, Библо – 220, Ганівці – 224, Уїзд – 228, Желібори – 234, Обельниця, Семаківці – по 236, Підшумлянці – 235, Данильче – 247, Куропатнички – 268, Загір'я (поблизу Кукільник) – 275, Тенетники – 290, Вербилівці – 297, Куропатники – 298, Межигірці – 311, Дички – 312, Фрага – 316, Воскресінці, Хохонів – по 320, Кукільники – 321, Гербутів – 324, Старі Скоморохи – 330, Загір'я (коло Княгинина) – 337, Руда – 339, Дитятин – 343, Кліщівна – 345, Помонята – 348, Заланів – 372, Нові Скоморохи – 364, Дегова – 371, Виспа – 376, Потік – 379, Бабухів – 387, Загір'я (коло Васючина), Стриганці – по 390, Слобідка – 412, Жовчів – 413, Васючин – 444, Дички – 446, Яблунів – 450, Юнашків – 456, Медуха – 468, Явче – 472, Насташин – 485, Стратин (село) – 509, Кінашів – 510, Долішні Сарники – 528, Конюшки – 531, Псари – 553, Чесники – 565, Пуків – 566, Середні Сарники – 576, Горішня Липиця – 579, Підгороддя – 594, Беньківці – 603, Черче – 626, Путятинці – 647, Лючинці – 651, Свистільники (з 1946 р. – Світанок) – 660, Дубринів (Дібринів) – 661, Липиця Долішня – 701, Долиняни – 751, Горішні Сарники – 862 і Бабинці – 1 115 осіб [1, к. 52, 54, 56, 58, 60, 62, 70]. Отже, на теренах Бережанського циркулу проживало 38 159 осіб населення Прикарпаття, у тому числі 8 941 міських і 29 218 сільських жителів. З міських поселень найбільшим був Рогатин, а сільських – Бабинці, найменшими значилися містечко Стратин і село Кунички.

У склад Станиславівського циркулу входило 21 міст і містечок і 288 сіл. Населеність міст цього циркулу була: Яблунів – 976, Велика Кам'янка – 992, Хотимир – 1 187, Отинія – 1 319, Тлумач – 1 323, Маріампіль – 1 332, Єзупіль – 1 347, Пістинь – 1 419, Делятин – 1 465, Богородчани – 1 629, Солотвино – 1 749, Лисець – 1 775, Печеніжин – 1 857, Коломия – 1 926, Нижнів – 2 256, Обертин – 2 363, Кути – 2 787, Надвірна – 3 038, Станиславів – 4 014, Косів – 4 068 і Тисмениця – 5 064 особи. Отож загальна чисельність міського населення Станиславівського циркулу становила 43 886 жителів. Найменшим міським поселенням, як свідчать демографічні дані цієї околиці Прикарпаття, було містечко Яблунів, а найбільшим – купецьке місто Тисмениця, хоч адміністративним центром циркулу був Станиславів, який значно їй поступався в чисельності міського населення.

У сільській місцевості Станиславівського циркулу проживало 135 503 жителів. Населеність сіл тут становила: Ворона (Воронів) – 33*, Волова – 39**, Лука-Монастир (Монастирок) – 41, Ксьондзівка – 48, Майдан Граничний – 52, Манявський Скит – 58, Годи, Ястрембець – по 60, Балагорівка – 69, Монастирисько – 71, Майдан – 74, Одаї – 76, Долішня Велесниця – 80, Богоня (Погоня) – 86, Слобідка (коло Полагич) – 88, Лючки, Михалків – по 96, Комарівка – 101, Горішня Велесниця, Локутники (Локітки) – по 107, Юрківка – 109, Добровідка – 110, Глинки – 122, Стебник – 124, Рибно (коло Станиславова) – 125, Лесівка – 126, Ковалівка – 128, Кропивище – 132, Вибранівка – 136, Первінскова (Бервінкова) – 137, Стримпа (Стримба) – 141, Чернівка (нині – село Черганівка) – 143, Грабич – 145, Бранівка – 149, Скопівка – 157, Монастирське – 171, Водники, Гринівка – по 173, Луг – 175, Антонівка, Баня Свірська – по 176, Забережжя, Ферескуля – по 177, Город – 178, Красилівка, Молодилів – по 179, Мала Кам'янка, Озерце – по 182, Дятьківці – 183, Новосілка – 186, Бабин – 190, Слобода (коло Одаїв) – 192, Закрівці – 193, Гриньовка (Гринява) – 194, Княгинін – 197, Добровляни (на Тисмениччині) – 200, Стебник – 202, Богрівка – 207, Нові Кривотули – 210, Яблунія (на Верховинщині) – 211, Перевозець, Раківчик – по 213, Новосілка (коло Петрилова) – 220, Шепарівці – 221, Слобідка (коло м. Кути) – 222, Акришора – 225, Фатівці – 228, Микитинці – 229, Буківна – 234, Красноіль – 236, Баб'янка – 238, Будзин, Олеша – по 242, Чука-

* Новозасноване село станом на 30 серпня 1781 р. складалося з п'яти хат з дев'ятьма родинами. На той час Воронів після Монастирка був найменшим селом Прикарпаття. (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 14).

** Нововиникле поселення на правах слободи. Тепер – це присілок села Пилипи на Коломийщині.

лівка, Ямна – по 244, Горішній Майдан – 250, Старий Майдан – 254, Хмелівка – 255, Лойова – 256, Маркова – 258, Жабокруки, Перехнесце (Перехресне) – по 259, Богородичин – 264, Жукотин – 271, Дзвиняч, Назірна, Устеріки – по 274, Межигірці – 276, Гончарів – 290, Нові Кінчаки – 293, Фітків – 294, Королівка (коло Коломиї), Старі Кривогули – по 295, Чорний Потік – 296, Цуцилів – 297, Микитинці (коло Пістиня), Полянки – по 299, Пасічна (коло Станіслава) – 300, Голосків – 303, Ліски – 305, Привилів (Прибилів) – 307, Кремидів, Похівка – по 308, Хороцова – 311, Лани – 312, Добротів – 315, Молоткова – 317, Лісна Слобідка, Назавізів – по 321, Прокурава, Чорні Ослави – по 322, Клубівці – 323, Кийданці – 327, Гузин (Узин) – 331, Довгополе – 332, Великий Ключів – 337, Колодіївка, Королівка (коло Тлумача) – по 340, Малий Рожен – 342, Струпків – 344, Хом'яків – 345, Кривець – 347, Хриплин – 351, Рибно – 352, Хом'яківка – 353, Ценява – 358, Маркова – 360, Матіївці – 362, Довге (коло Маріамполя) – 363, Посіч – 366, Верхній Вербіж – 370, Пшеничники – 382, Королівка (на Тлумаччині) – 384, Яблуниця (на Надвірнянщині) – 386, Хлебівка (Глебівка) – 395, Баня (коло Росільної) – 396, Люча – 397, Крехівці – 398, Лука (на Городенківщині), П'ядики, Лісна Тарнавиця, Старі Кінчаки, Яблінка – по 400, Дрогомирчани – 406, Дора, Космач (на Богородчанщині) – по 408, Волосків (Вовчків) – 409, Тарнавиця Пільна – 411, Камінна – 413, Слобода Рунгорська – 414, Пациків – 415, Ганусівці – 420, Іванівці, Монастирчани – по 422, Колінці – 423, Сілець (біля Єзуполя) – 427, Баня-Березів, Марківці – по 430, Замулинці – 435, Торговиця Пільна – 437, Великий Рожен – 443, Росільна – 445, Голови, Угорники (коло Станіслава) – по 448, Надорожна – 449, Волосів – 452, Угорники (коло Отинії) – 453, Ворона – 461, Підбережжя (Побережжя) – 470, Нівочин, Стриганці – по 471, Гостів – 475, Білоберезка, Глибока – по 479, Нижній Вербіж – 489, Декуче (Теуча) – 490, Залуччя над Прутом – 496, Нижній Березів, Стопчатів – по 502, Молодятин – 505, Тумир – 509, Перерісль – 513, Опришівці – 519, Братківці – 528, Вовчинець – 535, Милування – 541, Черемхів – 543, Тростянець – 544, Виноград, Воскресінці – по 546, Саджавка – 548, Деліїв – 551, Олешів – 554, Остра – по 555, Долина – 558, Пучники (Пужники) – 559, Рошнів – 565, Іваніківка – 566, Остриня – 570, Бортники – 574, Битків – 580, Микитинці (коло Станіслава) – 584, Рунгури – 589, Голігради – 596, Дебеславці – 597, Делева – 603, Барище (Парище) – 606, Незвище, Якубівка – по 610, Кутище – 612, Перерив, Підлужжя – по 613, Кричка – 618, Гринівці – 628, Слупейка – 629, Хлібичин (Лісний Хлібичин) – 639, Бабче – 642, Загвіздя – 645, Розтоки – 648, Озеряни – 651, Семаківці (на Коломийщині) – 658, Вікняни – 660, Підгайчики – 661, Коршів – 665, Вільшаниця – 667, Тюдів – 671, Радча – 674, Красна – 676, Зелена (на Надвірнянщині) – 680, Простури (Брустори) – 710, Сопів – 722, Грабовець, Криворівня, Торговиця (біля Отинії) – по 723, Саджавка – 724, Грушка – 726, Тлумачик – 733, Хімчин – 742, Гвізд – 751, Старуня – 758, Чорнолізці – 761, Іспас (нині – с. Спас) – 766, Турка – 776, Річка – 778, Саджавка, Соколівка – по 784, Білі Ослави – 791, Уторопи – 793, Старий Косів – 800, Лядське – 819, Мишин – 822, Живачів – 827, Черніїв – 830, Підпечери – 838, Новоселиця – 856 (коло Заболотова), Жураки – 860, Старий Лисець – 865, Манява – 869, Мишин – 882, Корнич – 907, Петрилів – 912, Гаврилівка, Братишів – по 914, Шешори – 922, Яворів – 930, Болагичі (Полагичі) – 935, Тисьменичани – 936, Княздвір – 953, Гарасимів – 962, Ляхівці – 964, Заріччя – 998, Кобаки – 1 006, Ланчин – 1 014, Ясенів – 1 029, Олеша – 1 031, Пасічна (на Надвірнянщині) – 1 049, Старі Кути – 1 086, Микуличин – 1 093, Пороги – 1 117, Жуків – 1 151, Трійця – 1 262, Космач (на Косівщині) – 1 315, Горохолин – 1 327, Верхній Березів – 1 346, Великий Ключів – 1 473, Старі Богородчани – 1 594, Пнів – 1 669, Жаб'є – 2 000, Рожнів – 2 725 осіб [2, к. 35–53]. Таким чином, у Станіславівському циркулі в сільській місцевості мешкало щонайменше 135 503, а в містах, як уже згадували, 43 886 або разом 179 389 жителів.

У Стрийському циркулі нараховувалося 199 населених пунктів, у тому числі дев'ять міських, 186 українських сіл і чотири німецькі колонії. Міська мережа була пред-

ставлена трьома містами (Галич, Долина, Калуш) і шістьма містечками (Болехів, Букачівці, Войнилів, Журів, Перегінськ, Рожнятів), а сільська – 190 селами.

Населеність міст Стрийського циркулу виглядала так: у Журові налічувалося 445, Букачівцях – 798, Войнилові – 974, Рожнятові – 1 035, Галичі – 1 740, Перегінську – 2 217, Калуші – 2 741, що разом становить 9 950 осіб.

Сільські населені пункти згаданого циркулу мали таку населеність: Гофнунгсау (колонію німці заснували 1784 р. на землях села Надіїв; сьогодні цю частину села надіївці називають Моголівкою) – 33, Святий Станіслав – 59 (з 1946 р. – Шевченкове)*, Гуменів – 68, Вільхівка – 90, Слобода Небилівська – 96, Демешківці, Курипів, Слобідка (коло Букачівець), Яворівка – по 100, Слобода Рівнянська – 109, Бринь – 110, Слобідка Войнилівська – 117, Долска (Должка) – 126, Решняте – 133, Слободів (Суботів) – 135, Слобідка Більшівцівська, Топільське – по 136, Майдан – 137, Височанка – 139, Лецівка – 144, Діброва – 145, Болехів, Загір'я – по 154, Мошківці – 155, Новий Калуш (німецька колонія, що виникла 1783 р. на землях міста Калуш), Пукасівці – по 157, Ріп'янка – 160, Старий Мартинів – 165, Дубовиця, Посвірж, Сапогів – по 169, Угартсталь (німецька колонія, яка закладена 1785 р. на землях села Сівка Калуська) – 171, Ляндестреу (німецька колонія, яка заснована 1783 р. на землях села Новиця; тепер – село Зелений Яр) – 177, Підмихайлівці – 180, Острів – 185, Перлівці – 188, Журавенько, Котяче – по 189 (близько 1880 р. Котяче об'єднано із селом Тужилів; у 1880 р. цей присілок Тужилова налічував 29 хат, у яких проживало 103 особи. (Див.: *Special Ortsrepertorium Galizien.* – Wien, 1886. – S. 171), Німшин – 193, Перекоси – 198, Дегова, Дубшара, Козина, Коростовичі, Мостиська, Прислоп – по 200, Лука (поблизу Войнилова) – 210, Грабівка – 213, Тустань – 216, Темирівці – 228, Сільце – 229, Нягівці – 232, Середне – 238, Янівка – 241, Новошин – 250, Верхня – 252, Долпотів – 253, Копанки – 254, Белеїв – 259, Колодіїв – 260, Протеси, Сівка Калуська – по 264, Середній Угринів – 265, Стасева Воля – 266, Ріпне – 268, Завій – 271, Різдяни – 276, Ясеновець – 279, Добровляни – 288, Майдан з Новою Гутою, Старою Гутою, Новим Гутиськом і Старим Гутиськом – 291, Рівня, Старий Угринів – по 300, Кадобна – 306, Перевозець – 317, Мединя – 322, Лдзяне – 327, Сівка Войнилівська – 329, Дуба, Прошнів (Брошнів) – по 339, Комарів – 346, Мислів – 350, Князівське – 359, Довге – 361, Станкова – 366, Козара – 367, Сливки – 386, Вістова – 388, Дубівці, Тужилів – по 400, Хотинь – 411, Вишнів – 439, Збора – 449, Кропивник – 454, Довга – 478, Новий Мартинів – 482, Студинка – 492, Бабин – 494, Дем'янів – 508, Пійло – 512, Боднарів – 523, Павельче (Павлівка) – 528, Бережниця – 544, Камінь – 546, Грегорів – 491, Берлоги – 552, Цинява (Ценява) з Демнею – 564, Колоколин – 573, Тязів – 588, Чернів – 593, Угринів – 595, Блюдники, Томашівці – по 600, Завадка – 626, Красна – 627, Чолгани – 633, Бовшів – 643, Велика Тур'я – 658, Крилос з Пітрічем, Підгороддям і Соколом – 682, Небилів – 700, Підгірки – 730, Вікторів – 748, Чагрів – 749, Болехів Руський – 750, Креховичі – 762, Петранка – 813, Голинь – 819, Залуків – 871, Ясінь – 891, Підмихайло – 1 000, Сваричів з монастирем – 1 107, Ямниця – 1 138 та Новиця – 1 199 осіб [3, к. 595–611, 885; 4, арк. 7 зв.; 6, с. 40]. Таким чином, у 140 поселеннях цієї сільської околиці Прикарпаття проживав щонайменше 47 331 житель.

* Не розділяємо точку зору З.Федунківа, що Святий Станіслав виник 1589 р. Це є лише перша згадка про монастир, а не про саме село, котре заснувалося на монастирських землях між 1772 і 1777 рр., бо в переписі населення Галичини 1772 р. його в списках діючих сіл ще не було. У 1777 р. Святий Станіслав уже складався з десяти хат, у яких мешкало 47 осіб. Із цього часу село постійно згадують переписи населення Стрийського циркулу: за 1780 р., 16 червня 1786 р., 31 травня 1787 р. Він значиться в переліку поселень Стрийського циркулу від 28 липня 1788 р., переписі населення 1808 р. та ін. Зокрема, 1780 р. Святий Станіслав нараховував 10 хат з населенням 56 осіб, а 1808 р. – 17 хат, у яких проживало 19 родин загальною кількістю 93 особи. Отже, немає ніяких підстав довіряти З.Федунківу, адже його голослівні твердження базуються на вимислі, а не на першоджерелах. (Див.: ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 2, 5; АРКВ. – ТS, sygn. 1845, к. 603, 624, 866, 927–928, 960, 1199, 1216).

Решта 52 населених пункти (2 міста й 50 сіл) Болехово-Долинської околиці, що входили в склад Стрийського циркулу, були переписані дещо пізніше – 31 травня 1787 р. На той час Болехів налічував 1 404, а Долина – 2 100 осіб [3, к. 1211].

У селах проживало: Сулуків – 82, Яворів – 100, Максимівка – 101, Сукіль – 105, Гузіїв (Старий Гузіїв) – 110, Бубнище – 119, Мала Тур'я (її в документах іноді ще називали Гнилою) – 124, Новоселиця – 126, Нягрин – 135, Липа – 141, Липовиця – 163, Лужки, Станківці – по 167, Пациків – 170, Бряза, Лолин, Суходіл – по 200, Танява – 205, Тяпче – 207, Вишків – 229, Церковна – 250, Поляниця – 266, Гериня – 267, Кальна – 272, Слобода Болехівська – 280, Тростянець – 298, Ілемня, Підбереж, Якубів – по 300, Рахиня – 304, Новошин – 325, Раків – 352, Грабів – 396, Лоп'янка – 411, Нижній Струтин – 486, Сенечів – 503, Розточки – 535, Гошів – 538, Велдіж (з 1946 р. – Шевченкове) – 575, Надіїв – 578, Тисів – 630, Княжолука – 650, Витвиця – 723, Мізунь (Старий Мізунь) – 745, Волоське Село – 837, Верхній Струтин – 840 осіб і Спас із Погорільцем, Підсухим та Лугами – 1 207 осіб. Отже, у Болехівсько-Долинській околиці Стрийського циркулу проживало 18 240 осіб, у тому числі 3 504 міських і 14 736 сільських жителів [3, к. 804–818, 921, 923, 937–941, 1111–1117, 1121].

Усього в 199 прикарпатських населених пунктах Стрийського циркулу проживали 75 521 житель, у тому числі в дев'яти міських – 13 454 і в 190 сільських поселеннях – 62 067 осіб.

У склад Заліщицького циркулу входило 98 прикарпатських поселень, з яких було сім міських і 91 сільське. Міське населення семи міст Прикарпаття, яке входило в склад Заліщицького циркулу, налічувало 12 194 жителів. Зокрема, у Гвіздцю проживало 465, Михальчу – 486, Заболотові – 766, Кулачківцях – 886, Чернелиці – 1 178, Снятині – 3 956 і Городенці – 4 457 осіб. Зрозуміло, що серед міських населених пунктів Заліщицького циркулу найменш людними були містечка, а більш населеними – міста [5, арк. 7–9 зв.].

Кількість мешканців у сільських поселеннях Заліщицького циркулу виглядала так: Кобилець – 67, Хвалибога – 72, Острівець, Хмелева – по 82, Білка – 95, Гавриляк – 96, Чехова – 115, Передівання – 116, Келихів – 135, Пробабин – 136, Рогиня – 148, Семенівка – 154, Далешова – 164, Підстая, Прухнище – по 183, Микулинці – 187, Горілець – 190, Драгасимів – 195, Остапківці – 200, Трофанівка – 210, Богородичин – 213, Бучачки – 223, Слобідка – 225, Поточок – 247, Кулачин – 248, Оліїв – 249, Хом'яківка – 254, Любківці, Репужинці – по 256, Будилів – 261, Тучапи – 264, Рашків – 276, Тулова – 281, Сокирчин – 298, Вільховець, Устя – по 332, Старий Гвіздець – 335, Копачинці – 338, Глушків – 349, Сороки – 352, Топорівці – 353, Олешків – 359, Гостів – 365, Колінці – 368, Дубки – 373, Торговиця Пільна – 394, Видинів – 395, Белелуя – 410, Кунисівці – 416, Загайпіль – 417, Хлібичин – 424, Малий Гвіздець, Росохач – по 425, Карлів (з 1946 р. – Прутівка) – 442, Русів – 453, Вербівці – 455, Виноград – 458, Тулуків – 462, Красноставці – 465, Демиче, Ісаків – по 503, Завалля – 519, Підвисока – 527, Колінки – 529, Ганьківці – 546, Вікно – 554, Семаківці – 575, Раковець – 576, Борців – 594, Петрів – 606, Попільники – 609, Корнів – 622, Вовчківці – 651, Рудники – 664, Стрільче – 693, Балинці – 707, Задубрівці – 731, Ясенів Пільний – 746, Джурків – 781, Тростянець – 791, Городниця – 798, Княже – 820, Залуччя – 834, Чернятин – 970, Тишківці – 980, Джурів – 991, Стецева – 1 001, Серафінці – 1 090, Ілинці – 1 106, Поточиска – 1 144 і Чортовець – 1 384 осіб [3, к. 1275].

Отже, у 91 селі цієї прикарпатської околиці вікувало 40 373 осіб. Разом з міським населенням чисельність зазначеної округи Заліщицького циркулу становила 52 567 жителів.

Отож станом на 26 січня 1787 р. кількість населення Прикарпаття складала за мінімальними підрахунками 345 636 осіб, у тому числі в 44 містах і містечках проживало 78 475, а в 645 поселеннях у сільській місцевості – 267 161 житель.

Прикарпатські міста, містечка й села за характером власності перебували в державній, приватній і церковній власності. Державний фонд складався з колишніх поселень королівського домену Речі Посполитої. У державній власності знаходилося 5 міських і 115 сільських поселень. Щодо циркулів картина державних міст і сіл Прикарпаття виглядала таким чином: Заліщицький циркул мав 20 поселень: одне міське (Снятин) і 19 (Белелуя, Будилів, Видинів, Глушків, Джурків, Завалля, Карлів, Княже, Кулачин, Підвисока, Раковець, Русів, Семенівка, Стецева, Тишківці, Топорівці, Устя, Чортовець, Ясенів Пільний) сільських. Станиславівський мав два міста – Коломию й Кути та 21 сільське поселення, а Стрийський – 75*, відповідно, три міських (Галич, Калуш, Долина) і 72 сільських поселень [3, к. 1275].

Приватні поселення тримали дрібна, середньозаможна шляхта та магнати. Дрібна шляхта мала до п'яти, середня – до десяти, а магнати в особі графів і князів понад десять населених пунктів. Причому всі міста й містечка перебували тільки в руках магнатських родин. Магнатське землеволодіння прикарпатських поселень Бережанського циркулу було зосереджене в руках графині Ізобели Любомирської (Бабухів, Конюшки, Лючинці, Уїзд); Софії Любомирської (м. Рогатин, містечко Ферліїв і села Бабинці, Вербилівці, Залужжя, Кліщівна, Кутці, Підвиння, Підгороддя, Потік, Руда, Солонець, Черче); графині Юлії Ревуської (м. Бурштин і села Долішні Сарники, Кунички, Куропатнички, Насташин, Озеряни, Середні Сарники, Тенетники, Юнашків); графа Домініка Цетнера (містечко Княгиничі й села Загір'я, Явче); графа Антонія Яблоновського (містечко Більшівці й села Ганівці, Гербутів, Нові Скоморохи, Підшумлянці, Поплавники, Старі Скоморохи); графа Матія Яблоновського (містечко Підкамін'я і села Беньківці, Дички, Фрага) і графині Яблоновської. Остання на теперішній Львівщині ще володіла Стріліським ключем – містечком Стріліська й селами Виспа, Голдовичі, Жабокруки, Кнісело, Лешин, Любша, Лючани, Мельна, Русятичі, Старі Стріліська [1, к. 51, 58, 59, 70, 71].

До дрібної шляхти в Бережанському циркулі належали Дустан Вояковський, Антон Кінашівський, Онуфрій Кінашівський, Антон Погорецький, Каспер Рогалінський, Костянтин Рогалінський, Ігнатц Свірський, Мартин Шарловський і Василь Шумлянський. Так, Дустан Вояковський володів Горішньою Липицею; Антон Кінашівський – Желіборами; Онуфрій Кінашівський – Кінашевим; Антон Погорецький – Завадівкою і Залип'ям; Каспер і Костянтин Рогалінські – містечком Стратином, селами Стратин, Дубринів (Дібринів), Пуків; Ігнатц Свірський – Жовчевом; Мартин Шарловський – Васючином і Воскресінцями й Василь Шумлянський – Свистільниками [1, к. 51, 58, 59, 62, 63].

З родин середньозаможної шляхти Бережанського циркулу відомі Анна Глинська – володарка Курянського ключа на Тернопіллі, до якого входило також прикарпатське село Долішня Липиця; Людовіка Трембинська, яка була власницею Дегови, Долинян, Помонят і Псар та якийсь Іво Свірський, котрий володів Горішніми Сарниками, Данильчем, Лопушною, Обельницею й Чесниками [1, к. 60, 61].

Із сільських поселень Бережанського циркулу церковними маєтками були Библо, Дитятин, Загір'я, Кукільники, Медуха, Межигірці, Семаківці, Слобідка, Хоростків, Хохонів – більшівцівського костелу, Стриганці – львівських домініканців і Яблунів, який належав отцям домініканцям з Галича [1, к. 51, 52].

* Міста: Галич, Долина й Калуш і села: Берлоги, Більшівцівська Слобідка, Бовшів, Бубнище, Бринь, Вікторів, Вістова, Грабів, Грабівка, Гузіїв (Старий Гузіїв), Гута Нова, Гута Стара, Гутисько Нове, Гутисько Старе, Дегова, Дубівці, Добровляни, Довге, Завій, Загір'я, Залуків, Ілемня, Кадобне, Кальне, Камінь, Козина, Копанки, Коростовичі, Красне, Кропивник, Липовиця, Лоп'янка, Лязяне, Майдан (коло Галича), Майдан (у лісах Калушини), Гнила Тур'я (Мала), Мислів, Мізунь (Старий Мізунь), Мостиська, Надіїв, Небилів, Нижній Струтин, Новиця, Новоселиця, Павлівка, Петранка, Підбереж, Підмихайло, Пійло, Прислоп, Раків, Ріп'янка, Середній Угринів, Сівка Калуська, Сливки, Слобода Небилівська, Стасева Воля, Старий Угринів, Сулуків, Суходіл, Тисів, Тростянець, Тустань, Тязів, Тяпче, Угринів, Яворів, Яворівка, Якубів, Ямниця, Ясенів і німецькі колонії Гофнунгсау, Ляндестреу, Новий Калуш й Угартсталь. (Див.: Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu (dalej – APKW). – TS, sygn. 1845, к. 877, 883, 896, 897).

У Станиславівському циркулі держава у своєму розпорядженні мала одне місто й двадцять сіл. Ними були місто Кути та села: Бервінкова, Білоберезка, Великий Рожен, Голови, Гринява, Довгополе, Кобаки, Красноіль, Малий Рожен, Перехресне, Полянки, Рибно, Розтоки, Слобідка, Старі Кути, Стебник, Тюдів, Устеріки, Ферескуля, Хороцова і Яблуниця [2, к. 40].

Найбільш заможною землевласницею Станиславівського циркулу була графиня Катерина Косаківська-Потоцька, якій належало 4 міста й 47 сіл (м. Богородчани, Лисець, Солотвин, Станіслав і села: Баня (тепер це присілок с. Росільна), Богрівка, Глибока, Горохолин, Гринівка, Дзвиняч, Дрогомирчани, Жаб'є, Загвіздя, Іванківка, Княгинін, Князівка, Космач (на Богородчанщині), Кривець, Кричка, Крехівці, Лесівка, Ляхівці, Майдан, Манява, Маркова, Молодилів, Молоткова, Монастир Скит, Монастирчани, Нівочин, Новоселиця, Пасічна, Пациків, Опришівці, Пороги, Посіч, Похівка, Радча, Раковець, Рибне, Рожнів, Росільна, Саджівка, Слупейка, Старий Лисець, Старі Богородчани, Стебник, Чукалівка, Хлебівка (нині – Глебівка), Хмелівка, Яблінка).

За нею найбільшим магнатом у Станиславівському циркулі був граф Ігнатій Цетнер, який володів 39 населеними пунктами, у тому числі двома містами – Делятином, Надвірною і 37 селами – Баня-Свіркою, Баня-Березовом, Битьковом, Білими Ославами, Великим Ключевом, Верхнім Березовом, Волосовом, Грабівцем, Добротовом, Дорою, Заріччям, Зеленою, Іванівцями, Княждвором, Красним, Ланчином, Лоевою, Лугом, Лючками, Малим Ключевом, Микуличиним, Назавізовом, Нижнім Березовом, Нижнім Ключевом, Пасічною, Пневом, Раківчиком, Стримбою, Текучею, Тисьменичанами, Тлумачиком, Чорним Поток, Чорними Ославами, Шепарівцями, Цуциловом, Яблуницею і Ямною) [2, к. 45–48].

У когорту найзаможніших землевласників Стрийського циркулу входив граф Вінценс Потоцький. Він був володарем одного містечка і 32 сіл (містечко Отинія й села: Будзин, Верхній Майдан, Виноград, Ворона, Гаврилівка, Гвізд, Глинки, Голосків, Горішня Велесниця, Грабич, Граничний Майдан, Долішня Велесниця, Дятьківці, Заліщики, Закрівці, Зубрець, Кийданці, Коршів, Красилівка, Ліски, Молодилів, Нові Кривотули, Новосілка, Одаї, Перевозець, Перерісль, Порхова, Скопівка, Слобода, Старий Майдан, Старі Кривотули, Стінка, Струпків, Сопів, Угорники й Черемхів).

Серед землевласників краю четверту позицію в ієрархії найзаможніших займала графиня Анна Яблоновська, яка владарювала Маріямпільською околицею (містечка Єзупіль, Маріямпіль і села: Бранівка, Буківна, Вільшаниця, Вовчків, Вовчинець, Водники, Ганусівці, Деліїв, Добровляни, Довге, Колодіївка, Лани, Милування, Новосілка, Петрилів, Підбереж, Рошнів, Сілець, Стриганці, Тумир, Юрківка і Ястрембець).

На п'ятій позиції найбагатших землевласників Станиславівського циркулу був граф Олександр Яблоновський. Він тримав 21 поселення: два містечка (Нижнів та Яблунів) і 19 сіл (Акришора, Антонівка, Братишів, Вікняни, Годи, Дебеславці, Замулинці, Іспас, Ковалівка, Космач, Кутище, Лісна Слобідка, Люча, Мала Кам'янка, Мишин, Назірна, Нижній Вербіж, Олешів, Стопчатів) [2, к. 45–50].

Інші землевласники, які належали до магнатської плеяди, мали на теренах Станиславівського циркулу дещо скромніші маєтки. Так, у руках графині Марціяни Чосновської знаходилися міста (Отинія, Тисмениця) і дванадцять сіл (Богоня (Погоня), Клубівці, Лядське, Микитинці (біля Станиславова), Марківці, Остриня, Підпечери, Підлужжя, Пшеничники, Угорники (біля Станиславова), Чернолізці, Хом'яківка). Магнат Теодор Потоцький тримав дванадцять поселень (містечко Печеніжин і села: Брустори, Верхній Вербіж, Верхній Ключів, Маркова, Молодятин, Прокурава, Рунгори, Саджавка, Слобода Рунгорська, Трійця, Шешори). Графиня Соломія Дідушицька володіла восьмома селами (Жуків і Жукотин Станиславівського й Лолин, Нягрин, Пациків, Рахиня, Слобода та Сенечів Стрийського циркулів).

Однакову кількість – по сім поселень мали три графи: Теодор Дідушицький, Козібродський і Георгій Потоцький. Перший володів другою половиною містечка Косів і

селами: Бабин, Город, Річка, Черганівка, Хімчин, Яворів, другий посідав містечко Хотимир і села: Воронів, Гарасимів, Жабокруки, Лука, Монастир, Незвище, а в розпорядженні третього графа знаходилося місто Тлумач і шість сіл: Бортники, Гринівці, Грушка, Долина, Надорожна, Озеряни [2, к. 44].

Земельні маєтки в Станиславівському циркулі мали також графи Антон Бельський, Домінік Дідушицький Ігнатій Потоцький, Микола Потоцький, Йосиф Ребуський, Ян Скарбек, барон Рохус Чехович і графиня Анна Понінська. Серед них найбільше сіл тримав Антон Бельський, який володарював п'ятьма поселеннями: Брустури, Верхній Вербіж, Верхній Ключів, Прокурава й Шешори [2, к. 51].

Граф Ян Скарбек опікувався одним містечком (Обертин) і трьома селами (Балагорівка, Лісний Хлібичин, Михалків). Такою ж кількістю поселень володіла графиня Анна Понінська: містечком Пістинем і селами Вибранівка, Микитинці, Уторопи [2, к. 43, 44, 51].

Барон Рохус Чехович і граф Йосиф Ребуський мали по три села. Перший володів селами Болагичі (Полагичі), Локітки, Слобідка, а граф Йосиф Ребуський – Черніїв, Хом'яків, Криплин (Хриплин). Граф Домінік Дідушицький володарював на Гуцульщині Горішнім Ясеновом, а граф Микола Потоцький на Покутті теж одним поселенням – Живачевом.

Середньозаможну шляхту в Станиславівському циркулі представляли Йосиф Романовський, у руках якого були три села Косівщини: Монастирське, Старий Косів і Соколівка, і Рафаель Холоневський, який володів колишніми королівськими землями Коломийського староства: містом Коломиєю та селами: Матіївці, Корнич, Королівка й Кропивище [2, к. 53, 54].

Дрібними шляхтичами в Станиславівському циркулі значилися Леопольд Богдан, Ян Ботовський, Станіслав Бушіні, Ян Гоньовський, Барбара Калиновська, Ігнатій Карніцький, Онуфрій Кіцький, Йосиф Коршінський, Катерина Кримала, Йосиф Лоос, Ева Ошасальська, Францішка Пахмінська (вірогідно, Бахмінська), Михайло Пахмінський (очевидно, Бахмінський), Петровський, Михайло Ронікер та Ігнат Фількевич [2, к. 35–54]. Так, Криворівня знаходилася в руках Францішки Бахмінської, Леопольд Богдан володів Прибиловом; Ян Ботовський – Лісною і Пільною Тарнавицями; Станіслав Бушіні – Залуччям над Прутом, Переривом, слобідським сільцем Воловою; Ян Гоньовський – Королівкою (на Тлумаччині); Барбара Калиновська – Богородичиною і Гостевом; Ігнатій Калиновський – Великою Кам'янкою, Добровідкою, Якубівкою; Ігнатій Карніцький – Колінцями; Онуфрій Кіцький – Братківцями й Камінною; Йосиф Коршінський – Журками й Старуною; Катерина Кримала – Пужниками; Йосиф Малиновський – Озерцем і Кремидовом; Ева Ошасальська – П'ядиками; Михайло Пахмінський – Гончаровом; колумийський адвокат Петровський – Ценявою; Михайло Ронікер – Закрівцями й Торговицею (коло Отинії) та Ігнат Фількевич – Підгайчиками [2, к. 36–54].

Церковними поселеннями були Баб'янка (отців василіан), Воскресінці (коломийського костелу), Делева (коропецького латинського костелу), Узин (отців домініканців), Парище, Фетків (Станиславівського римського колегіату) [2, к. 41].

Малоземельними власниками в Стрийському циркулі були Констанція Бельська, Ігнат Бельський, Станіслав Броньовський, Ян Голєєвський, Людвіг Добровський, Франц Залуський, Адам Зебрєвський, Микола Карабійовський, Катерина Косаковська, Карл Коц, Йось Мірєвський, Томаш Невєгловський, Петро Позира, Матій Прилуський, Анна Розвадовська, Каспар Стажіновський, Лукаш Струтинський, Анна Стадницька, Михайло Стадницький, Матей Сулятицький, Соломія Гарновська, Текля Шидловська, Степан і Тома Шумлянські, Андрій Яніцький, Адальб Ярункоський, Констанція Ярункоська, Ян Ястремський і Ксаверій Ястремський.

Констанція Бельська тримала Остру; Ігнат Бельський володів Липою; Станіслав Броньовський – Болоховом і Великою Тур'єю; Ян Голєєвський – Бабином і Студинкою; Людвіг Добровський – Голином; Франц Залуський – Княжолукою і Новоселицею; Адам

Зебрівський – Підгірками й Станковом; Микола Карабійовський – Геринею й Гошовом; Карл Коц – Перевозцем; Йось Мірсвінський – Бережницею; Томаш Невегловський – Височанкою, Демешківцями, Островом і Темирівцями; Петро Позира – Дібровою й Томашівцями; Матій Прилуський – Сапоговом; Анна Розвадовська – Блюдниками, Дороговым, Кориповом (Куриповом), Букасівцями (Пукасівцями), Сідлиськами; Каспар Стажіновський – Станківцями; Анна Стадницька – Сівкою Войнилівською; Михайло Стадницький – Мошківцями й Новим Мартиновом; Матей Сулятицький – Котячим (нині – це складова частина села Тужилів) і Тужиловом; Соломія Тарновська – Рівним, Слободою і Топільським; Доміцій Шептицький – Комаровом; Текля Шидловська – Брошневом; Степан і Тома Шумлянські – Витвицею, Розточками, Слободою і Сукілем; Лукаш Струтинський – Верхнім Струтином; Андрій Яніцький – Дем’яновом, Должкою, Лукою, Старим Мартиновом; Адальб Ярункоський – Різдяним; Констанція Ярункоська – Слободівом (Суботовом); Ян Ястремський – Долпотовом і Підгірками, а Ксаверій Ястремський – Хотинном [3, к. 901, 1273–1274].

Більш заможними землевласниками Стрийського циркулу були Елеонора Жураківська, Франц Млоцький і Констанція Потоцька. Елеонора Жураківська посідала Бабин, Берлоги, Колодіїв, Німшин і Студинку. Франц Млоцький тримав Бубнище, Тисів та ще два села нинішнього Стрийського району Львівської області – Жулин і Колодницю. Констанція Потоцька була власницею невеликого містечка Журів та сіл Підмихайлівці й Колоколин [3, к. 885, 891, 893, 1279–1280].

Найбільшими землевласниками Стрийського циркулу були: граф Йосиф Потоцький, котрий орендував у держави колишнє Галицьке староство (місто Галич і 19 сіл: Більшівцівська Слобідка, Бовшів, Бринь, Вікторів, Дегова, Дубівці, Майдан, Нова Гута, Нове Гутисько, Стара Гута, Старе Гутисько, Залуква, Козина, Коростовичі, Павлівка, Стасева Воля, Тустань, Тязів, Угринів і Ямниця); граф Михайло Вілогурський мав Журавненський ключ (одне місто й 19 сіл, у тому числі два прикарпатських: Підбереж і Цвітову); граф Ян Скарбек посідав Рожнятівський ключ (одне містечко й 13 сіл – містечко Рожнятів і села: Вільхівка, Демня (тепер – присілок села Цінева), Дуба, Дубшара, Князівське, Креховичі, Лецівка, Рішняте, Ріпне, Сваричів, Цінева, Янівка (з 1946 р. – Іванівка), Ясеновець; граф Тадей Потоцький тримав Войнилівський ключ (одне містечко й 11 сіл – містечко Войнилів і села: Верхня, Гуменів, Довга, Дубовиця, Завадка, Збора, Мединя, Нягівці, Середня, Сільце, Слобідка); князь Адам Чарторийський володів Букачівським ключем (одне місто й дев’ять сіл – м. Букачівці й села: Вишків, Журавенько, Козара, Новий Мартинів, Новошин, Посвірж, Слобідка, Чагрів, Чернів); граф Йоахім Потоцький володарював Болахівським ключем (містечком Болахів і селами: Болахів Руський (нині – у складі Болехова), Бряза, Волоське Село, Должка, Поляниця, Соломонова Гора (тепер – квартал Болехова), Сукіль, Танява); граф Домінік Дідушицький мав одне містечко й десять сіл, з яких чотири села були прикарпатськими: Велдіж, Вишків, Максимівка та Новошин. У цьому циркулі зі Станиславівського циркулу магнатка Катерина Косаковська мала одне село – Боднарів [3, к. 595–611, 880–883].

До церковних земель у Стрийському циркулі належали поселення: Белеїв, Крилос, Луги, Німшин, Перлівці, Погорілець, Підгороддя, Підсуха, Пітрич, Перегінськ, Сваричів з монастирем, Святий Станіслав, Сільце, Сокіл, Спас і Чолгани. Сваричевом з монастирем володіли василіанські ченці, Святим Станіславом опікувалися монахи францішканського ордену, Крилосом, Перегінськом, Підгороддям, Пітричем і Соколом – Львівська греко-католицька архієпископія, Белеївом, Чолганями – Львівська латинська капітула, Лугами, Погорілцем, Підсухами й Спасом – римо-католицька капітула в Перемишлі, Сільцем – латинський костел у Войнилові, а Німшином і Перлівцями – латинський костел у Більшівцях [3, к. 600, 607, 608, 611, 899, 1277–1278].

У Заліщицькому циркулі, як і в інших циркулах Прикарпаття, основна маса сільських і міських поселень знаходилася в руках магнатів і середньозаможної шляхти. Так,

граф Михайло Ронікер був власником колишнього Снятинського староства, яке складалося з м. Снятин і сіл: Белелуя, Будилів, Глушків, Джурів, Драгасимів, Завалля, Залуччя, Закрівці, Карлів, Княже, Колочин (Кулачин), Красноставці, Микулинці, Русів, Стецева, Топорівці, Торговиця Пільна і Ясенів Пільний [5, арк. 9 зв.].

За ним за кількістю поселень ішов граф Станіслав Костка, який мав містечко Гвіздець і 14 сільських поселень: Виноград, Вільховець, Гавриляк, Остапківці, Островець, Попільники, Прухнище, Росохач, Слобідку, Тишківці, Чехову, Чортовець, Хвалибогу й Хлібичин. Графиня Катерина Косаковська тримала Заболотівський ключ: містечко Заболотів і навколишні села: Ганьківці, Демиче, Задубрівці, Ілїнци, Келихів, Любківці, Олешків, Тулуків і Тростянець. Граф Теодор Потоцький владарював двома міськими поселеннями – Городенкою й Кулачківцями та сімома селами – Балинцями, Бучачками, Вікном, Серефинцями, Трофанівкою, Чорнятином і Хом'яківкою. Граф Петро Потоцький володів містечком Чернелиця та селами: Кунісівці, Корнів, Олієва й Хмелева. Граф Людвіг Скарбек володарював над населенням сіл Білка, Дубки, Колянки, Репужинці й Семаківці. І, насамкінець, найменше поселень у Заліщицькому циркулі мали графиня Тереза Скарбек, яка володіла містечком Михальче та селами Далешів і Рашків, і граф Антон Бельський, котрий мав два села – Рогиня та Сороки [5, арк. 7, 8, 9–9 зв.].

Лише кілька сіл знаходилися у власності малозаможної шляхти. Зокрема, Маріанна Бахмінська володіла Загайполем, Малим Гвіздцем, Підстаєю, Старим Гвіздцем; Францішка Бахмінська – Копачинцями, Григор Босняк – Стрільчем, Тадей Босняк – Пробабином, Леопольд Бохдан – Прибиловом, Йоганн Гоньовський – Гринівцями й Королівкою, Катерина Гримала-Готліб – Пужниками, Барбара Калиновська – Богородичином і Гостевом, Йосиф Калиновський – Вовчківцями, Ігнат Корніцький – Прибиловом, Йосиф Міловський – Борщевом; Адам Мрозівський – Вербівцем і Торговицею, Антон Пружинський – Сокирчином та Петрівом, Онуфрій Сабельський – Підвисокою, Райнгольд Стремеський – Видиновом, Горельцем (імовірно, Орельцем), Рудниками; Розалія Шумлянська – Раківцем і Семенівкою [5, арк. 7, 8, 9, 14].

Церкві в Заліщицькому циркулі належало тільки п'ять сіл: Поточок, який вилучили з фонду державних земель і надали в користування монахам снятинського домініканського ордену; Тулова, якою володіли отці снятинського костелу; Городниця, Передівання та Поточиска, які належали місіонерам з Городенки [5, арк. 8, 9, 9 зв.].

Насамкінець слід зазначити, що встановлена чисельність населення Прикарпаття за 1781–1786 рр. є лише мінімальною й не відповідає фактичній дійсності. Зокрема, по-перше, не вдалося встановити відомостей про кількість мешканців, що жили в трьох тодішніх населених пунктах: Олієво-Королівці, Орельцю й Підвербцях, по-друге, не ясно, чи під час переписів урахувалася челядь власників та самих володарів і посесорів краю.

Дуже важливо наголосити, що мала населеність міст, містечок і сіл Прикарпаття не була якоюсь особливістю демографічного розвитку краю, а повсюдною на західноукраїнських теренах. Так, 1777 р. на територіях нинішньої Львівської області, які колись входили до складу Перемиської землі, залюдненість міських поселень була такою: у Старій Солі жило 477, Фельштині (нині – Скелівка) – 485, Турці – 791, Скольому – 836, Нижанковичах – 938, Хирові – 989, Старому Самборі – 1 320, Краківцю – 1 770, Добромилі – 1 856, Мостиськах – 2 326, Дрогобичі – 3 722, Самборі – 3 834 і Стрию – 4 554 жителі [7, с.244–245].

Підсумувавши вищесказане, можна констатувати:

1. На час перепису населення Прикарпаття мало добре розвинуту мережу міських і сільських поселень, які умовно можна розділити на три категорії: малі, середні й великі. У малих сільських поселеннях чисельність жителів коливалася від 30 до 300, у середніх – від 301 до 700, а у великих – від 701 й вище осіб.

2. Із 698 поселень Прикарпаття головна маса населених пунктів припадає на Станіславівський і Стрийський циркули, дещо менше на Заліщицький і найменше на Бере-

жанський циркули. До складу першого, як уже зазначали, входило 21 міське й 288 сільських, до другого, відповідно, 9 і 190, третього – 7 і 98 і четвертого – 7 і 76 населених пунктів.

3. Основна маса міського населення Прикарпаття жила в містечках, а в сільській місцевості більшість селянства проживала в селах середньої величини. Як села, так і містечка й міста прикарпатського краю в той час були малолюдними. Щоправда, така ситуація була характерною й для інших українських територій західноукраїнського регіону.

4. Перепис населення Стрийського циркулу засвідчує, що на територіях Прикарпаття розпочалася урядова колонізація* краю німецьким населенням. Тут на резервних землях державної власності українських сіл виникає чотири німецькі колонії: Гофнунгсау, Ляндестреу, Новий Калуш й Угартсталь. Перша виникла на Долинщині, а три останні на Калущині.

5. Населені пункти краю знаходилися у власності держави, приватних руках: шляхти, магнатів і релігійних інституцій. Приватні поселення Прикарпаття в основному знаходилися в руках 30 графів, баронів та князів. Це дає підстави твердити, що земельний фонд 43 родин дрібної й середньозаможної шляхти в цілому поступався магнатському землеволодінню. Найбільш потужними магнатськими родинами на теренах краю були Тадей Потоцький (33), Анна Яблонівська (34), Ігнатій Цетнер (39) і Катерина Косаковська (62). Найменший земельний фонд був у руках греко-католицької та католицької церков (39 поселень).

1. Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu. – Teki Schneidera (dalej – TS), sygn. 1804.
2. Там же. TS, sygn. 1844.
3. Там же. TS, sygn. 1845.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 134, оп. 2, спр. 38.
5. Там само, ф. 146, оп. 85, спр. 1240.
6. Kuhn W. Die jungen Deutschen sprachinseln in Galizien / W. Kuhn. – Münster, 1930. – S. 40.
7. Motylewicz Je. Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII – XVIII wieku / Je. Motylewicz. – Przemyśl ; Rzeszów, 1993. – S. 244–245.

Впервые в отечественной историографии делается попытка определить численность населения Прикарпаття в последней четверти XVIII ст. В статье также дано количество жителей в отдельно взятом населенном пункте края. Определено количественный состав городского и сельского населения исследуемого региона.

Ключевые слова: Прикарпатье, циркул, население, город, село, селение.

The attempt to figure out the number of Carpathian population in the last quarter of the 18th century is made in the home historiography for the first time. The number of people in each populated area taken separately is given in the research, the number of people living in towns/cities and villages of the land is figured out.

Key words: Carpathian region, district, population, town/city, village, settlement.

УДК 94 (477)
ББК 63.4 (4 Укр) 52

Володимир Булачек

ПОСОЛЬСЬКА ПРАЦЯ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ В 1880-х РОКАХ

У статті проаналізовано основні вектори діяльності Юліана Романчука в Галицькому крайовому сеймі, визначено коло проблем, на вирішення яких спрямовувалися зусилля відомого громадсько-політичного діяча, простежено реакцію галицького суспільства на законодавчі ініціативи провідного діяча “Руського клубу”.

Ключові слова: Ю.Романчук, вибори, Галицький сейм, “Руський клуб”.

* Термін “колонізація” вживається у вузькому розумінні слова: розширення існуючої мережі поселень.

Юліан Романчук – представник нової генерації українських політиків Галичини, яка вийшла на історичну арену в останній чверті XIX ст. Його парламентська праця в Галицькому сеймі (1883–1895) тривалий час залишалася в центрі уваги української громадськості краю. К.Левицький згодом зазначав: “Українську політику в тому періоді називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Юліан Романчук, і він зачав в Галицькому сеймі ставити внески на оснування українських гімназій і учительських семінарій в ім’я засади: хто має свою школу, той має свій нарід!” [13, с.67].

Метою розвідки є всебічний аналіз діяльності Ю.Романчука в Галицькому крайовому сеймі. Досліджувана проблема не отримала належного висвітлення в сучасній українській і польській історіографії. Її окремі аспекти досліджували О.Аркуша [1; 2], Т.Батенко [3], Я.Грицак [4; 5], І.Дейчаківський [6], М.Мудрий [15–17], І.Райківський [21], І.Сохоцький [22], І.Чорновол [26; 27] та ін. Джерельною базою статті є, передусім, матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, а також матеріали тогочасної преси.

Парламентську діяльність Ю.Романчук розпочав після обрання послом Галицького крайового сейму в 1883 р. в окрузі Калуш–Войнилів (раніше в цьому окрузі обиралися А.Петрушевич, Я.Кульчицький). Виборча кампанія проходила в складних суспільно-політичних умовах, адже польські політики усвідомили, що негачія інтересів галицьких українців сприяє поширенню москвофільства. Діяльність народовців, спрямована на порозуміння з москвофілами, вела б до втрати авторитету й популярності перших.

На вибори 1883 р. народовці пішли торованим шляхом – сформували спільний блок із москвофілами, який у підсумку одержав тільки 9 мандатів (найменше за всю історію Галицького сейму) [14, с.23]. Після цієї поразки москвофіли запропонували обраним послам скласти повноваження, на що народовці не погодились, оскільки вперше спромоглися одержати перевагу над своїми політичними опонентами. Незважаючи на нечисленність, депутатам “Руського клубу” цієї каденції вдалося домогтися прийняття сеймових ухвал про відкриття паралельних класів з українською мовою навчання в гімназії в Перемишлі та здобуття мандата до Крайового відділу освіти.

2 жовтня 1884 р. Ю.Романчук поставив у сеймі питання про реформу системи початкової та середньої освіти. Основна мета нормативно-правового акту – запровадити в початкових школах Галичини паралельні класи в місцевостях, де чисельність національної меншини складала понад 25%. Відомий громадсько-політичний діяч пропонував також змінити шкільний статут. Він виступив за збільшення кількості українських початкових шкіл, передусім, у містах, де немає жодної української школи навіть там, де переважали українські міщани (Городенка, Дрогобич, Яворів тощо) [2, с.74]. Відзначимо, що співвідношення польських та українських гімназій у Галичині становило 21:1 відповідно.

Практичне втілення в життя пропонованих Ю.Романчуком освітніх змін наштовхнулося на опір польської сторони, адже питання про мову викладання в початкових школах вирішували громадські ради, до складу яких входили переважно представники цієї національності. Однак цей внесок було адресовано шкільній комісії, яка рекомендувала скерувати пропозиції Ю.Романчука до Крайового відділу. Референт шкільної комісії Ю.Чарторийський визнав ініціативи Ю.Романчука слухними.

На пропозиції комісії сейм зобов’язав Крайовий відділ прозвітувати із зазначеного питання вже наступної сесії. “Ми могли би на підставі прав природних, – відзначив Ю.Романчук, – жадати, щоби всюди кожному русинові дана була спосібність в своїм ріднім язичі своє виховання і повне образование діставати. Ми в нашім внеску того не домагаємся, не домагаємся навіть того, чого моглибсьми домагатися на підставі наших устав конституційних, наприклад, щодо руських шкіл, як параграф 19 уставу засадничої приписує, усунено примус язика польського. Ми не жадаємо тут навіть догодження всім фактичним потребам, бо фактичні потреби, як сказав, вимагали б наприклад, щонайменше чотирьох гімназій руських в нашім краю. Ми, застерігаючи собі всі наші

права, домагаєся на тепер тільки усунення деяких найбільше разячих несправедливостей і деяких найтяжчих кривд” [25, арк.9].

Виступ Ю.Романчука відбувся після публікації в “Ділі” розвідки “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”. Газета виявила найбільше зацікавлення пропозиціями відомого громадсько-політичного діяча. Натомість москвофільські друковані органи розцінили виступ Ю.Романчука скептично. Критичну позицію зайняв також “Новый пролом”. “Представитель Руси, – писала газета, – должен держати себе достойно, требовать всяких прав с достоинством, а не просити, бо просящие в политических делах не получают ничего” [18]. Отже, москвофіли в 1884–1885 рр. сприймали внесок Ю.Романчука як вузькопартійну ініціативу. Однак, починаючи з кінця 1885 р., опоненти народовців почали уважніше ставитися до його ініціатив, оскільки з’явилися надії на хоча б часткову їх реалізацію.

Значно позитивніше оцінили внесок Ю.Романчука польські політики, які гуртувалися навколо краківського часопису “Нова реформа”. Вони підтримали пропоновані зміни, адже вважали, що потрібно “вже визначитися – або хочемо згоди й порозуміння, або ж волиємо воювати. Або визнаємо право русинів на розвиток і вживання власної мови й народності – або ж, заперечуючи, хочемо їх штовхнути в обійми хтивого сусіда (Росії. – *В.Б.*)” [12, с.86]. На думку І.Чорновола, познанські газети привітали внесок Ю.Романчука з раціональних міркувань: українці в Галичині перебували в приблизно такому ж становищі, як поляки супроти німців у Пруссії. Інші публікації польських часописів різної політичної орієнтації були переважно нейтральними [22, с.94].

Тридцятого листопада 1885 р. на засіданні Галицького сейму відбулося перше читання внеску Ю.Романчука про зміну крайового шкільного статуту стосовно мови викладання в початкових і середніх школах. Як і передбачалося, запропоновані зміни в галузі початкової освіти підтримали тільки 4 повіті; “за” (з певними умовами) – 12 повітів й одне місто; “проти” – 18 повітів і 3 міста; “проти” з певними модифікаціями – 8 повітів; 1 місто уникнуло однозначної відповіді; 4 повіті відмовилися надавати рекомендації через некомпетентність; 28 повітів і 24 міста проігнорували запит. Отже, Крайовий виділ, хоча й підтримав ідею перетворення паралельних класів початкових шкіл в окремі українські школи, однак висловився проти пропонованих змін у шкільному статуті [28, с.215]. Результати опитування щодо пропозиції у сфері середніх шкіл були значно гірші: “за” – 8; “проти” – 29; не дали однозначної відповіді – 10, “промовчали” виділи 30 повітів і 24 міст. Крайовий виділ висловився проти поділу класів на засаді мови викладання, оскільки “могли б пробудитися сильніше національні відмінності, через що потерпів би шкільний порядок” [28, с.217].

Обговорення внеску Ю.Романчука проходило в надзвичайно напружених умовах у зв’язку з бажанням окремих польських депутатів заслухати звіт у повному вигляді. У цій ситуації слово взяв Ю.Романчук, який розцінив подібні ініціативи як безпрецедентний випадок. Він не погодився з “тоном відповіді” Крайового виділу. Після цієї словесної перепалки сейм адресував звіт Крайового виділу шкільній комісії, зобов’язавши її запропонувати проект рішення до закінчення сесії [8]. Надалі на засіданнях шкільної комісії сейму внесок Ю.Романчука обговорювався ще чотири рази. На останньому з них автор змінив свої вимоги, включивши до них ще одну – утворення окремої гімназії в Перемишлі та паралельок у Коломиї, Станиславові й Тернополі.

Першопочатково шкільна комісія сейму їх не підтримала, мотивуючи своє рішення ухвалою Перемишльської повітової ради, представники якої вважали, що в місцевій гімназії кількість учнів-русинів недостатня для організації окремої гімназії, що було очевидною неправдою. Згодом, під тиском громадськості, шкільна комісія все ж таки була змушена підтримати пропозиції про відкриття початкових шкіл для національної меншини та схвалити концепцію заснування паралельок з українською мовою навчання, котрі в разі подальшого успішного розвитку могли б перетворитися в окремі гімна-

зії. З огляду на те, що не опитано повітової ради в Тернополі та Станиславові, відхилено пропозиції Ю.Романчука про паралельки в гімназіях цих міст [6, с.56].

Офіційну позицію уряду щодо внесення Ю.Романчука в липні 1885 р. оприлюднила “Gazeta Lwowska”. Уряд був готовий підтримати його пропозиції рівно ж настільки, наскільки вони не суперечили чинному законодавству. Була відхилена ідея створення паралельних класів у гімназіях Східної Галичини з дидактичних міркувань. Водночас уряд не виступав проти відкриття української гімназії в Перемишлі [7, с.102].

Шкільна тематика домінувала на засіданні Галицького сейму 2 та 4 січня 1886 р. Ю.Романчук висловив незадоволення через певну модифікацію шкільною комісією його пропозиції, заявивши, що “Руський клуб” утримується від голосування. Особливістю засідання 2 січня 1886 р. стали пропозиції А.Малецького, у яких він висловився проти самого принципу поділу освітніх закладів на польські й українські, доводив потребу утратквізму. Четвертого січня 1886 р. утратквістичні пропозиції А.Малецького підтримав директор Львівської чоловічої учительської семінарії Є.Черкавський, а також А.Сапега та Т.Розвадовський. Пропозиції Ю.Романчука схвально оцінив єпископ Ю.Пелеш, угодовську промову якого підтримала значна частина польських послів, які напередодні ставилися до українських пропозицій негативно [10].

Результатом двох читань стало ухвалення трьох законопроектів, які підготувала шкільна комісія. У них, зокрема, запропоновано змінити шкільний статут, а пропозиції Ю.Романчука доповнено пунктом, згідно з яким упровадження в початкових школах української мови відбуватиметься лише на вимогу батьків 25 учнів. Щодо середніх шкіл – висловлено сумнів у потребі заснування окремих українських гімназій, “щоб молодь потім окремо виховувалася, щоб собі самостійні уявлення про світ і свої обов’язки виробляла, і щоб врешті ставала навзаєм чужою?” [6, с.58].

Питання відкриття гімназій, на думку шкільної комісії, потребувало додаткового вивчення, передусім, у Крайовому відділі. Водночас із метою задоволення потреб українців у сфері освіти пропонувалося санкціонувати відкриття перших чотирьох класів з українською мовою навчання в гімназії в Перемишлі. Висновки Комісії мали рекомендаційний характер.

Крім внеску Ю.Романчука, на розгляд Комісії запропоновано два діаметрально протилежних подання: перше стосувалося виключно початкової школи (не рекомендувалося змінювати статут, оскільки національна меншина в містах, де вона становила менше 3 тис. осіб, автоматично позбавлялася права на національну школу). Автори другого подання рекомендували змінити шкільний статут таким чином, щоб відкрити українські паралельні класи в усіх гімназіях, де існували паралельні класи за бажанням батьків 25 учнів. Такі класи мали б тимчасовий характер і підлягали ліквідації за умови падіння відвідування менше ніж 19-ти учнів. Цей законопроект фактично повторював первісну пропозицію Ю.Романчука [22, с.96].

Дев’ятнадцятого січня 1886 р. у Галицькому сеймі обговорювався звіт Крайового відділу. Засідання відкрив А.Сапега, який виступив проти поділу освіти за національною ознакою. Доповідач виявив готовність голосувати проти проекту, який передбачав утворення гімназії в Перемишлі ще й тому, що він суперечив рішенню повітової ради. Натомість А.Сапега запропонував зобов’язати Крайовий відділ на наступній сесії подати перелік гімназій, у яких нарізла потреба створення українських паралельок [27, с.231]. Після виступів А.Голєвського (про неможливість непорозуміння з українцями) і М.Антоновича (про суперечності в польському таборі щодо українського питання) розпочалися постатейні дебати.

Антиукраїнська позиція більшості польських депутатів викликала обурення Ю.Романчука, який звинуватив опонентів у надмірній непоступливості: “Бо если ви не узглядните наших жадань, тогда ви замаскуетеся до решти перед світом, а ми можемо станути сміло і перед народом, і краєм, і перед державою і сказати: «Ми робили все, що

було в наших силах, все, на що нам указовано: ми пішли так далеко, якесьмо могли, щоби тільки не роз'ярувати незгоди межі двома так близькими народами, а мимо того наші старання були недаремні, то вина на нас може тяжіти» [22, с.93–94].

Відзначимо, що навіть такі незначні поступки поляків у національно-культурній сфері, як відкриття одної української гімназії в Перемишлі, сприймалися українським політикумом як значна перемога. “Діло” з оптимізмом відзначало: “Одно однако ж можемо вже тепер сконстатувати, а іменно то, що внесення пос. Романчука заінтересувало польських політиків в великій мірі і що одна часть з них, пересвідчившись о жизненности руського народу в Галичині, пересвідчившись, що народне життя руське мимо всего розвинулось широко і що не тільки послі руські, а весь народ з всею свідомостею добивається своїх прав, і зрозумівши, що струю народного життя вже нічим не можна спинити в її бігу, – що та часть послів польських клониться вже дати русинам ширше поле в школах до їх національного розвою, але поки що не знає ще, що дати і в яких границях” [9].

Відгомін подій у Галицькому сеймі навколо обговорення подання Ю.Романчука “докотився” аж до Наддніпрянщини. Зокрема, О.Кониський у листі до О.Барвінського від 13 січня 1886 р. підкреслив: “Мені здається, що поляки схаменулися, та таки й час вже схаменутися. От коли б був живий Костомаров, то б я у его й виграв заклад в 1881 р. Ми перебили з ним руки: чи за 10 літ погодять русини з поляками, чи залишать поляки гукати “Niema Rusi!” Він запевняв, що на се й 20 літ мало. Оте ж на моє вийшло” [24, арк.67].

Однак проблема української гімназії в Перемишлі надалі залишалася актуальною через бездіяльність уряду. Із цих причин 9 грудня 1886 р. Ю.Романчук укотре виступив із внеском про українську гімназію в Перемишлі. Після завершення першого читання внесок направлено до шкільної комісії сейму [25, арк.9]. Двадцять четвертого січня 1887 р. відбулося друге читання внеску. Шкільна комісія підтримала пропозиції Ю.Романчука – рекомендовано зафіксувати їх у шкільному статуті й забезпечити право українців на відкриття нових гімназій. Пропозицію відомого громадсько-політичного діяча підтримали Т.Ковальський, Ю.Чарторийський, Ю.Пелеш. Натомість проти виступили М.Бобжинський та А.Голєвський. Однак після поіменного голосування пропозиція відкриття української гімназії була відхилена 60 голосами. Водночас ухвалено внесок М.Бобжинського про паралельні класи [23, арк.12].

Рішення сейму призвело до розколу “Руського клубу” – М.Антонович і М.Січинський виступили з пропозицією скласти мандати [24, арк.67]. Цю ж позицію відстоювали часописи “Діло” і “Новый пролом”. Останній, зокрема, гостро картвав українських послів за відмову від пропозиції М.Антоновича й М.Січинського про сецесію. Замість безрезультатних засідань у сеймі, “Новый пролом” радив організовувати віча й пропагувати поділ Галичини на дві окремі провінції за етнічною ознакою. Ю.Романчук у цій ситуації вирішив діяти поза межами Галицького сейму через віденський уряд. Його зусилля увінчалися тільки схваленням міністром освіти Австро-Угорської імперії постанови сейму про українські паралельки в Перемишлі [20].

Не менш актуальним питанням для українців Галичини залишалася проблема вибору до Крайового виділу представника українців. Після смерті Ю.Лаврівського “Руський клуб” утратив свого представника в цій інституції, оскільки ним став лояльний до поляків Т.Сінгалевич. Питання набуло нового звучання після втручання Відня, проте пропоновану “Руським клубом” кандидатуру Ю.Романчука не сприймали польські представники, натомість пропонуючи лояльних М.Кашека, К.Мандичевського або ж К.Охримовича. Після закулісних переговорів намісник П.Залеський погодився на кандидатуру Т.Бережницького, якого 2 грудня 1885 р. обрано до Крайового виділу [11].

Після цього рішення проблема становища українців у краї, задоволення їхніх національно-культурних проблем набули особливої гостроти. Уже на третій сесії Галиць-

кого сейму Ю.Романчук висловив обурення з того факту, що ні маршалок, ні намісник не звертаються до українців їхньою мовою. Призначений 1886 р. маршалок Ян Тарновський урахував його думку й на наступній сесії звернувся до української фракції українською мовою (як і намісник П.Залеський). На шостій сесії Ю.Романчук поставив питання про зміну регламенту. На його переконання, під час відкриття й закриття сеймових засідань маршалок повинен звертатися до українців їх рідною мовою. Із цих причин, оголошуючи про відкладення шостої сесії, маршалок, урешті-решт, звернувся українською мовою до українських послів. Така процедура продовжувалася вже на наступних сесіях [26, с.145].

Безперспективність польсько-українського протистояння спонукала український політикум до пошуку нових форм польсько-української співпраці. Як відзначав дослідник М.Мудрий, “стало функціонуюча ідея міжнаціональної згоди виступала вагомим чинником розвитку українського й польського національних рухів, способом їх пристосування до умов австрійської конституційно-парламентської системи, елементом міжпартійної боротьби, сприяла перегрупуванню політичних сил, виконувала роль психологічного захисту, противаги зростаючому українсько-польському протистоянню, відображаючи природне прагнення людини до стабільності. ...З висоти часу можна констатувати: через зіткнення інтересів двох народів в одній провінції, кожен з яких вважав її своєю, а також через різні завдання, які стояли перед українцями й поляками в Галичині, будь-які далекосяжні угодові ініціативи були приречені на невдачу. ...Це був своєрідний ідеал (повернутий у минуле чи майбутнє), якого потребували обидві сторони і який, незважаючи на це, з кожним роком ставав усе менш досяжним” [17, с.37].

Таким чином, діяльність Ю.Романчука в Галицькому сеймі й австрійському парламенті була спрямована на реалізацію вимог українців у культурно-освітній і політичній сферах. Лідер націонал-демократів намагався втілювати в життя основні вимоги більшості українського населення краю: проведення справедливих сеймових і парламентських виборів у Галичині з дотриманням законодавства; поділу Галичини на українську та польську частини; утворення руської секції Крайової шкільної ради; заснування українського університету у Львові.

1. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії / О. Аркуша // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 339–369.
2. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Аркуша // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 68–91.
3. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців другої половини XIX ст.: спроба аналізу / Т. Батенко // Республіканець. – 1994. – № 3–4. – С. 35–39.
4. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Я. Грицак // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 1. – С. 119–143.
5. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – на початку XX ст. / Я. Грицак // Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1997. – Т. 5–6. – С. 283–285.
6. Дейчаківський І. Юліан Романчук / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 1999. – 73 с. ; *див. також:* Андрейків В. Громадсько-політична та педагогічна діяльність Юліана Романчука (1842–1932) / В. Андрейків, І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 2011. – 108 с.
7. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX ст. / М. Демкович-Добрянський. – Мюнхен, 1969. – 120 с.
8. Діло. – 1884. – 16 грудня.
9. Діло. – 1886. – 11 грудня.
10. Діло. – 1886. – 6 січня.
11. Діло. – 1887. – 2 березня.
12. Качкан В. Освітньо-просвітницька та культурологічна діяльність Юліана Романчука / В. Качкан // Українство: національно-духовні виміри : зб. наук. праць і матеріалів. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 82–98.

13. Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / К. Левицький. – Львів : Діло, 1936. – 140 с.
14. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / М. Лозинський. – Львів, 1909. – 94 с.
15. Мудрий М. Галицька автономія у 70–80-х рр. ХІХ століття: українське та польське бачення / М. Мудрий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 164–172.
16. Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 12–19.
17. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму : суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті роки ХІХ ст.) / М. Мудрий // Республіканець. – К. ; Львів, 1995. – № 1–2. – С. 35–42.
18. Новый пролом. – 1884. – 4 жовтня.
19. Новый пролом. – 1886. – 24 грудня.
20. Новый пролом. – 1887. – 12 лютого.
21. Райківський І. Між конфронтацією і спробами порозуміння – тенденції українсько-польських взаємин у ХІХ столітті / І. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 6–17.
22. Сохоцький І. Юліан Романчук / І. Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1961. – С. 91–117.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 372, оп. 1, спр. 16, арк. 12.
24. ЦДАІЛ України, ф. 382, оп. 1, спр. 2, арк. 67.
25. Там само, ф. 382, оп. 1, спр. 59, арк. 9.
26. Чорновол І. Українська фракція Галицького Крайового Сейму. 1861–1901. (Нарис з історії українського парламентаризму) / І. Чорновол. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
27. Чорновол І. Видатні депутати Галицького сейму і австрійського парламенту у “Споминах з мого життя” Олександра Барвінського / І. Чорновол // Молода нація. – 2000. – № 3. – С. 230–232.
28. Янишин Б. Політичне товариство “Народна Рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. Янишин // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2003. – Вип. 6. – С. 214–225.

Проанализированы основные векторы деятельности Юлиана Романчука в Галицком краевом сейме, определен круг проблем, на решение которых были направлены усилия известного общественно-политического деятеля, прослежена реакция галицкого общества на законодательные инициативы ведущего деятеля “Русского клуба”.

Ключевые слова: Ю. Романчук, выборы, Галицкий сейм, “Русский клуб”.

The article analyzes the main vectors of Julian Romanchuk in the Galician Sejm defined range of problems to solve which directed effort known public and political figure, traced reaction Galician society in legislative initiatives leading figure of “Ruses club”.

Key words: Ju. Romanchuk, elections, Galician Sejm, “Ruses club”.

УДК 821.161.2.09

ББК 83.3 (4 Укр-4ЛЬВ)

Володимир Галик

СПІВРОБІТНИЦТВО ІВАНА ФРАНКА З ПРОВІДНИМ ДІЯЧЕМ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ АНТОНОМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ

У статті розкрито особливості взаємин І.Франка з провідним діячем Ставропігійського інституту Антоном Петрушевичем. На основі відомих і маловідомих джерел, а також творчої спадщини І.Франка простежується розвиток співробітництва між ними, відображено погляди І.Франка щодо діяльності А.Петрушевича.

Ключові слова: Іван Франко, Антон Петрушевич, взаємовідносини, співробітництво.

Ставропігійський інститут у другій половині ХІХ ст. вважався найбільшою культурно-просвітницькою інституцією Східної Галичини. У своїй діяльності він обстоював позиції невідомого “русского” народу й не визнавав українства. Фінансовою основою

діяльності Ставропігійського інституту були великі маєтки (ділянки землі, комплекси будинків у Львові), друкарня, палітурня, книгарня тощо, а визначальними типами функціонування інституту були педагогічно-освітня й науково-видавнича робота, також при ньому активно функціонували музей та архів [7; 13; 15]. Саме в музеї й архіві Ставропігійського інституту Іван Франко віднайшов чимало документальних матеріалів, які прислужилися йому для створення великої кількості фундаментальних археографічних розвідок.

Значну роль у створенні музею 1889 р. відіграв Антон Петрушевич, який зібрав тут предмети, матеріали й документи Успенської (Волоської) церкви, Братського архіву та монастирів Галичини [8; 10; 11].

Проблеми деяких аспектів відносин І.Франка із знаним членом Ставропігійського інституту А.Петрушевичем уже були предметом зацікавлення дослідників. Так, ряд науковців (Л.Тиміш, Я.Мельник, А.Королько) торкалися проблеми оцінки І.Франком наукової спадщини та діяльності А.Петрушевича [9; 12; 16]. Тому, зважаючи на присутність окремих наукових розвідок, ставимо собі за мету максимально охарактеризувати особливості взаємин і співпраці Івана Франка із чільним представником Ставропігійського інституту на основі наукової спадщини Івана Франка й епістолярних джерел до вченого від родини Антона Петрушевича.

Відомо, що Іван Франко ще із студентських років разом зі своїми друзями здійснював краєзнавчі мандрівки історичними місцями Галичини (Львів, Галич, Терехів, Звенигород, Урич, що на теренах сучасної Сколівщини) [17]. Великий вплив на пошукову діяльність І.Франка мав, мабуть, тогочасний розвиток археологічної науки в Галичині, яка на зламі XIX–XX ст. переживала період бурхливого становлення та розвитку. Успішною діяльністю в галузі археології відзначалися наукові відкриття й дослідження А.Петрушевича* та інших дослідників, які у Львові представляли не лише Ставропігійський інститут, а й Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, Крайове археологічне товариство, Львівський університет, Національний музей тощо [2, с.11].

Ставропігійський інститут часто організовував покази середньовічної стародрукованої книги, які нерідко відвідував І.Франко. Так, у період з 10 жовтня 1888 р. до 12

* **Антон Петрушевич** (1821–1913) – народився в селі Добряни (нині – Стрийський район) у сім'ї місцевого пароха – історик, філолог, дослідник історії Галичини, священник УГКЦ, належав до москвофільського напрямку. Початкову освіту здобув у Стрию. Навчався у Львівському університеті (закінчив 1845 р.) і Греко-католицької теологічної семінарії. У 1847 р. висвячений на священника, а в 1851 р. став радником консисторії, був особистим секретарем митрополита Михайла Левицького. 1858 року став парохом села Новиця (нині – Калуський район). Того ж року на запрошення єпископа Григорія Яхимовича впорядковував бібліотеку перемиського капітулу. Від 1861 року крилошанин митрополичого капітулу й Собору святого Юра, керівник митрополичої канцелярії. З 1873 року – бібліотекар митрополичого архіву. Співзасновник Головної Руської Ради й Галицько-Руської Матиці. Посол до Галицького сейму (1861–1877), де обстоював право української мови, і посол до Австрійського парламенту (1873–1878). Об'їздив Галичину, Буковину, Закарпатську Україну, Чехію, де збирав стародруки, давні церковні літописи. У ході поїздок А.Петрушевич протягом 1850–1900 рр. зібрав унікальну колекцію видань з усвітньої історії, історії філософії, археології (15 700 назв), карт, рисунків (1 500 назв), слов'янських стародруків (400 назв), рукописів (258). Деяку частину рідкісних стародруків колекціонер передав до Санкт-Петербурзької Академії наук, до бібліотеки Київського університету, до Львівського церковного музею. А.Петрушевич був професійним істориком. Його творчий доробок складає 245 праць із найрізноманітніших галузей історичного знання: археології, історії церкви, політичної історії, нумізматики, музеєзнавства, джерелознавства, історичної географії, генеалогії, а також із лексикографії, слов'янської філології, мовознавства. Помер у Львові й похований на Личаківському кладовищі. (Див. про нього докладніше також у: Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / І. Максимчук. – Чикаго, 1967. – С. 97–138; Галас Б. К. До портрету А. Петрушевича як лексикографа і громадського діяча / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 14. – С. 34–39; Колосовська О. М. Формування славистичної бібліотеки Антона Петрушевича / О. М. Колосовська // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 190–201; Сварник І. Петрушевич Антоній / І. Сварник // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 571–572; Грабовецький В. Антон Петрушевич – дослідник історії Галичини / В. Грабовецький, А. Королько. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 75 с. та ін.).

січня 1889 р. у Ставропійському інституті проводилася археологічно-бібліографічна виставка, де були виставлені рукописи XVI–XVIII ст. [22, с.422]. Саме на ній учений побачив Літопис Підгорецького монастиря, про що зазначив: “В числе других рукописей, находившихся на выставке Ставропигийского института во Львове, была книга in folio в 150 страниц под заглавием “Синописис, или краткое собрание историй и создания святаго обители общежителныя Подгорецкыя, древле именуемыя Пл[і]сницкыя, купноже и въспоминаніе о сооруженіи святаго церкви Преображенія Господня в той же святой обители, списася року Божія 1699” [27, с.323]. На думку вченого, “Синописис” є дуже важливим і цікавим джерелом для вивчення історії Прикарпатської Русі в період 1662–1699 рр. Незважаючи на те, що деякі сюжети з рукопису були вже предметом зацікавлення А.С.Петрушевича в його праці за 1874 р. – “Сводной галицко-русской летописи с 1600–1700 годов”, І.Франко вважає, що дослідник, коли робив виписки із “Синописису” 1662 р., то пропустив цікаві в багатьох ракурсах передання про заснування Плесницької церкви й про монаха Зосима, які доречно було залучити до систематичної й вичерпної характеристики всього змісту “Синописису” [27, с.323–324]. Щодо цієї тритомної праці А.Петрушевича*, то вона була високо оцінена в тогочасному науковому світі й через неї автора було обрано дійсним членом Празької (Чеської), Краківської, Бухарестської й Петербурзької Академії наук. Незважаючи на це, І.Франко назвав твір збіркою строкастого, некритично й ненауково виданого матеріалу [35, с.179–186].

У ході відвідин цієї виставки, яка присвячувалася 900-річчю хрещення Русі, Іван Франко ознайомився ще з одним рукописом, що був надісланий із церковної бібліотеки невеличкого села Смерекова на Львівщині, проте не допущений завідувачем бібліографічного відділу А.Петрушевичем, який вважав, що в ній немає нічого цікавого. Цей манускрипт за весь період проходження виставки пролежав у підвалі Ставропійського інституту, будучи вкинутим в ящик з іншим непридатним хламом. Після закінчення роботи виставки сеньйор Ставропійського інституту Ісидор Шараневич ще раз вирішив переглянути дані матеріали, перед тим як повернути їх до власників. Користаючи дозволом І.Шараневича, І.Франко разом із ним долучився до перегляду матеріалів, у результаті чого віднайшов вищезгаданий рукопис, якому приділив чимало уваги у своєму спеціальному дослідженні “Мистерия страстей Христовых” [30, с.330–350].

У вказаній праці дослідник зазначає, що рукопис являє собою зошит, який не має яскравого вигляду, зшитий із простого паперу в старій оправі, складається із склеєних разом кількох листків списаного паперу в ході виконання, мабуть, шкільних вправ із письма чи каліграфії. На корінці розташовувався наклеєний папірець з надписом: “Начало церковнаго п[і]снєп[і]нія, в веси Смереков[і], писано Anno 1670”. Спочатку І.Франко вважав, що це подання елементарної теорії або путівника церковного співу, але пізніше, коли ретельно переглянув текст, зрозумів, що має справу із джерелом, де представлено: церковний календар з додатком богослужебних чинів, які мають пряме відношення до окремих річних свят, себто пасхальну таблицю; розпис на кілька років періодів обертання місяця разом із поясненнями про користування; список однієї з найдавніших пам’яток драматичного мистецтва Південної Русі, містерії про Христові страсті. З огляду на це, І.Франко не тільки заперечує твердження А.Петрушевича про безцінність рукопису, а, навпаки, стверджує, що присутній у ньому текст містерії робить його найцікавішим джерелом з-поміж усіх присутніх на виставці [30, с.330–331].

Про те, що дослідники Ставропійського інституту часто не звертають увагу на цінність старих церковних джерел, І.Франко говорить в одній із своїх розвідок, присвя-

* “Сводная Галицко-Русская летопись” А.Петрушевича складалася з трьох томів. Перший том, який охоплював період 1600–1700 рр., побачив світ у Львові в 1874 р.; другий – включав період з 1700 до кінця серпня 1772 рр. – вийшов у Львові під 1887 р.; третій том охоплював 1772 – кінець 1800 рр., також побачив світ у Львові 1889 р. Пізніше було опубліковано доповнення до першого тому в 1891 р., до другого – у 1896 р., до третього – у 1893 р. Загальний обсяг праці становив 3 343 сторінки.

ченій дослідженню колядок, стверджуючи: "... читатель, надіюсь, переконався, що наші старі, цінні пісні церковні на наших очах і під ослоною такої поважної фірми Інституту Ставропігійського попалися в руки якихось недорік, котрі без іскри поетичного дару, без крихітки того релігійного настрою, що був джерелом сих пісень, без відчуття їх краси і без розуміння не раз їх змісту, бачили в них тільки терпливий предмет язикових і інших експериментів" [34, с.40]. Оскільки в цей період (1889) І.Франко працював (але працю не завершив) над великим дослідженням про "Богогласник" [22, с.381], а Ставропігійський інститут задумував приготувати нове видання "Богогласника", то в контексті вчений зазначив: "... Надіємось, що на будуще ані публіка, ані компетентні сфери не дозволять поповнювати негідних експериментів з сею цінною книгою, і нову її редакцію повірять людям фаховим, котрі зуміють ушанувати думку і форму старих оригіналів і погодити її з сучасними вимогами руської публіки" [34, с.41].

У контексті хочемо звернути увагу на те, що Іван Франко у своїх творах приділяв багато уваги вивченню творчості А.Петрушевича, де його ім'я згадується доволі часто [19, с.449; 20, с.131–133, 139; 21, с.164; 24, с.11, 112, 140, 151, 153, 175; 25, с.209, 212, 214, 215, 221, 223, 224, 226; 26, с.167; 27, с.323, 326; 32, с.212; 33, с.19]. У деяких працях Іван Франко поряд із похвалою дотримується критичного аналізу творчості А.Петрушевича. Так, у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." учений, характеризуючи альманах "Зоря галицькая яко альбум на год 1860", багато місця приділив творчій спадщині А.Петрушевича. Він зазначив, що з публікацій документального характеру, які ввійшли в 1860 році у часопис, найважливішими є "Жите Іова Княгиницького, основателя Скиту Манявського, написане Ігнатом з Любарова" і витяг із просторої невиданої праці А.Петрушевича "Історичний огляд руської митрополії галицької" [31, с.310–312]. Однак із цієї праці видно також, що вчений нелюб'язно ставився до "старорусинства", ідеологію якого підтримував А.Петрушевич. З огляду на це, І.Франко й присвятив у вищезгаданій праці кілька своїх міркувань: «Злим духом "Матиці", що, може, по неволі причинився до її омертвлення, став Антін Петрушевич, який від 1853 р., протягом трьох літ загатав її своїм "Галицкім историческим сборником", а пізніше довгі літа гатав своєю "Сводною летописью" і іншими своїми "разсуждениями"» [31, с.314].

Грунтовну статтю про громадсько-політичну та наукову діяльність А.Петрушевича, написану після святкування русофілами 80-річчя Петрушевича, І.Франко помістив у "Літературно-науковому вістнику" [35; 36]. Знайомлячись із цією працею, бачимо, що вчений у громадській і науковій діяльності А.Петрушевича виділив своєрідні два етапи: перший – молодість А.Петрушевича, коли той був захисником української мови, історії, культури й "з молодечим запалом і гарячим серцем та з поважними науковими доказами станув на обороні самостійності південноруської народності" [31, с.297], і другий – коли він став яскравим прибічником москвофільського табору, де "виробив собі теорію якогось праруського язика, який у практиці не далеко відбігав від типу російського язика, перемішаного з галицизмами" [31, с.297]. Говорячи про перший період діяльності А.Петрушевича, І.Франко відзначає різкий дуалізм у його діяльності. За його словами, на літературне поле А.Петрушевич виступив зовсім під іншою зіркою, ніж та, яка повела його далі. Тут він позитивно відгукується про дисертацію А.Петрушевича "De versione slovenica sacrae scripturae", яка була написана ще в 1843 р. і цікава тим, що відображає, як її автор у цей час володів латинською мовою. Далі І.Франко робить зупинку на його першій друкованій праці наукового характеру "Słów kilka, napisanych w obronie ruskiej narodowości. Dodatek nadzwyczajny do terażniejszych pism czasowych. Lwów, gród Rusi Austryjackiej. 1848". Іван Франко стверджує, що тут о. Петрушевич «виступає з значним науковим арсеналом, з гарячим чутєм, та при тим з дуже ясним і мотивованим почутєм, що він малорусин, син народа, хоч посвояченого з великоруським, та все-таки окремого від него. Від почуває себе до обов'язку боронити прав тої малоруської народности, викладає її історію, окрему від великоруської, покликає на її

окреме письменство і, протестуючи против польських намірів – ополячити галицьких русинів, уживає доказів, під якими й сьогодні міг би підписатися кожний захистник українсько-руського “сепаратизму”» [35, с.175; 36, с.247–248].

Другий етап громадської та наукової діяльності зазнає жорстокої критики з боку І.Франка. Тут визначення І.Франком дослідницької спадщини А.Петрушевича сповнене монолітною критикою, що має неупереджений характер. Негативна позиція І.Франка щодо наукової діяльності А.Петрушевича полягала в тому, що він додержувався русофільських позицій і “яким би він не був ученим, фільольогом, археольогом і лінгвістом, у справах найблизших нам, у справах нашої народньої екзистенції, нашого розвою він не показує себе ані об'єктивним обсерватором, ані безпристрасним судиею. З його праць віє наскрізь ненауковий дух сліпої заїлости, сліпої на факти і на історію, і для того ми мусимо в о. Петрушевичу бачити не вченого, а політика, чоловіка партії, репрезентанта напряду, ворожого нам, і тій справі, для якої ми працюємо” [35, с.171–172; 36, с.245].

Стаття Івана Франка створила значний резонанс, що спонукав до появи маси невдовольень у русофільській пресі, зокрема, сам А.Петрушевич написав та опублікував у відповідь на критичні закиди Івана Франка полемічну статтю “Тщетная работа сепаратистов” [1, с.2]. За те, що І.Франко у своїй статті негативно поставився до отця, москвофіли називали його “віршоробом Голопупенком” [3; 4]. Пізніше, у відповідь на це, І.Франко присвятив свій вірш А.Петрушевичу: “Антошкові П. (Азь Покой)”, який умістив у “Літературно-науковому вістнику” за 1902 р. під датою “15.XI.1902” [18, с.155–156]. В останній строфі цього вірша І.Франко показує своє враження від статті в “Галичанині” і свою силу любові до того, чому присвятив чимало своєї діяльності: “Діалект, а ми його надишем міццю духа і вогнем любови, і нестертий слід його запишем самостійно між культурні мови” [18, с.156]. Але, незважаючи на такий шквал критичних зауважень щодо діяльності А.Петрушевича, І.Франко все ж таки намагається його виправдати, акцентуючи, що священник перейшов на бік москвофілів через ті обставини, у яких йому довелося жити та працювати. Першочерговою обставиною І.Франко вважає вплив на А.Петрушевича основного галицького москвофіла професора Дениса Зубрицького, який часто відвідував отця та прищеплював йому своє москвофільське світосприйняття, що й призвело до обрання ним помилкового кроку [31, с.296–297].

Ширше ознайомлення з поглядами І.Франка щодо наукової діяльності А.Петрушевича дає можливість припустити, що він просто заздрив отцю, через те що той володів великою колекцією рукописів, стародруків і книжок. І.Франко вважав, що «найважливішою пам'яткою життєвої діяльності Антона Петрушевича лишиться його бібліотека, сполучена з багатою збіркою рукописів, що при бібліотеці Народного дому у Львові творить “Музей Антона Петрушевича”» [31, с.298]. За його словами, А.Петрушевич, “маючи яко канонік і посол отворені всякі архіви та приватні, церковні, монастирські бібліотеки, він зібрав матеріал дуже великий і цінний, із якого можна було здвигнути не одну гарну наукову будівлю” [35, с.174; 36, с.247]. Причиною ж тої заздрості було, вочевидь, і те, що І.Франко хотів би прислужитися такими цінними матеріалами, але доступу до них не мав. Про це свідчать його слова: “Багато має Петрушевич, та стара собака лежить на сні, сама не їсть і другому не дає”, які він сказав у листі до М.Драгоманова від 23 листопада 1889 р. [29, с.222]. Про те, що А.Петрушевич не хотів випозичати матеріали зі своєї збірки, дізнаємося з листа І.Франка до Зденка Тоболки від 8 серпня 1898 р., де він, сповнений люті, каже: “Від Петрушевича нічого дістати не можна, треба, значить, зачекати, аж поки він умре” [28, с.111]. Своєї заздрості І.Франко не приховав, коли писав статтю з нагоди 80-ліття А.Петрушевича. У ній він роздратовано наголошує на тому, що сьогодні “ще по наших селах і місточках тут і там знаходяться деякі цінні рукописи та друки, то се треба вважати якимсь дивним фактом, і найчастійше вони тільки випадком уйшли уваги о. Петрушевича. І додаймо відразу: те, що попало в його бібліотеку, на довгі літа, щонайменше до його смерти, зробилось зовсім мертвим капіталом, недоступним для науки.

О.Петрушевич берегає свої скарби таким завидливим оком, що, не публікуючи й не оброблюючи їх сам, не дозволяє сего вчинити й нікому иньшому” [35, с.187; 36, с.256].

У контексті варто зауважити, що І.Франко в цей час просто мріяв оглянути бібліотеку А.Петрушевича, оскільки плідно працював над такими працями, як “Огляд червононоруської літератури XVII–XVIII ст.” і п’ятитомною збіркою “Апокрифів і легенд з українських рукописів”. З огляду на це та критикуючи П.Свистуна, який говорив, що І.Франко нібито під час підготовки своїх видань користується апокрифами, зібраними А.Петрушевичем, він категорично заявив: “Для своїх видань я не покористувався ані одним рядком із рукописних колекцій о. Петрушевича” [5, с.41; 6, с.263]. У квітні 1903 р. відбулося відкриття читальні Народного дому “для прилюдного вжитку” й І.Франко дістав змогу користуватися жаданою бібліотекою, яку А.Петрушевич передав ще в 1885 р. до Народного дому з умовою створення окремого відділу Народного дому – “Музеуму А.Петрушевича” [12, с.242].

Відмітимо, що, незважаючи на певні тертя у відносинах між І.Франком й А.Петрушевичем, І.Франко абсолютно доречно піддавав критиці праці А.Петрушевича за їх ненаукову натуру, русофільську заполітизованість і необ’єктивність. Але поряд була й позитивна оцінка І.Франком певних археографічних робіт А.Петрушевича, де той доводив неавтентичність старочеських пам’яток: “Суду Любуші”, “Краледворського літопису”, “Уривку з “Євангелія св. Йоана” та ін. І.Франко зазначив, що на основі порівняльного синтезу джерел, опрацьовування великої кількості історичної літератури А.Петрушевич усе ж правильно “виказує неавтентичність тих старочеських пам’яток, які ще тоді всі чеські патріоти уважали найдорожчим скарбом чеської старовини. Пізніше досліди над рукописами тих пам’яток уповні оправдали скептицизм о. Петрушевича, особливо, коли на Краледворському рукописі в одному, досить невидному місці віднайдено перевернений догори ногами підпис: *Hanka fecit* (Ганка зробив. – *І.Ф.*)” [31, с.381]. І.Франко похвально відгукувався про видання А.Петрушевичем декількох документів, насамперед листів молдавських господарів XVI–XVII ст. до львівського Ставропігійського братства, а також про складену ним бібліографію львівських кирилических стародруків 1574–1800 рр. [31, с.415–416]. Варто також зауважити, що І.Франко одержав від А.Петрушевича ряд матеріалів, які спричинилися до написання його магістерської дисертації в 1895 р. про знаменитого полеміста-монаха Івана Вишенського з Афонського монастиря, зокрема, його листи [24, с.112]. На базі цієї роботи І.Франко пізніше написав відому поему “Іван Вишенський” [23] і ряд наукових розвідок [24].

На жаль, не збереглося жодних листів від А.Петрушевича до І.Франка та навпаки. Проте нами віднайдене повідомлення, яке адресоване І.Франку родиною Петрушевичів. Він отримав його 24 вересня 1913 р. у Львові. Родина Петрушевичів через прислану кореспонденцію повідомляла І.Франка про смерть прелата “тр[еко] кат[олицької] митрополитальної капітули”, який “упокоїв ся в Бозі дня 23. вересня с[его] р[оку] в ночі в 93. році життя”. Далі мова йшла про те, що “перенесене мощий Покійного до престольної церкви св. Юра і часть похорону довершить ся в четвер, 25. вересня, о 4. год. з полудня. Прочий чин похоронний з св. Літургією відправить ся в п’ятницю починаючи від 8. год. рано; а перед 12. годиною послідує зложене мощий на личаківскім кладовищи. Тяжко опечалена родина, подаючи пресумну вість о смерті свого Патріярха, просить уклінно на сей обряд всіх другів, знакомих і почитателів покійного” [14].

1. Азь Покой [Петрушевич А.]. Тщетная работа сепаратистов / Покой Азь [А. Петрушевич] // Галичанин. – 1902. – № 222. – С. 2.
2. Булик Н. Археологічна наука у Львові у XIX – на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Н. Булик. – Львів, 2007. – 20 с.
3. Віршороб Голопупенко [Франко І.]. До історії ювілея / Голопупенко Віршороб [І. Франко] // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 3. – С. 209–210.

4. Віршороб Голопупенко. До історії ювілея / Голопупенко Віршороб // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: сільветка Івана Франка // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 261–262.
5. І. Ф. [Франко І.]. “За что старика обидели?” / Ф. І. [І. Франко] // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 1. – С. 39–41.
6. І. Ф. “За что старика обидели?” / Ф. І. // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: сільветка Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 263–264.
7. Киричук О. С. Ставропійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. С. Киричук. – Львів, 2001. – 19 с.
8. Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антонія Петрушевича в історіографії другої половини XIX – початку XX ст. / А. Королько // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 212–219.
9. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / А. З. Королько. – Чернівці, 2002. – 20 с.
10. Кровицька О. Іларіон Свенціцький – коментатор давніх українських пам’яток / О. Кровицька // Проблеми слов’язознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 202–208.
11. Лильо-Откович З. Археологічно-бібліографічна виставка у Львові в 1888–1889 рр. / З. Лильо-Откович // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 605–613.
12. Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: сільветка Івана Франка / Я. Мельник // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 239–267.
13. Орлевич І. Боротьба між українофілами та русофілами за “Народний Дім” у Львові / І. Орлевич // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Спеціальний випуск. Львів : місто – суспільство – культура : зб. наук. праць. – 2007. – Т. 6. – С. 339–358.
14. Родина Петрушевичів. Повідомлення про смерть Антона Петрушевича від 24 вересня 1913 р. – І. Л., ф. 3, спр. 1633, с. 401.
15. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / О. Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.
16. Тиміш Л. Наукова спадщина Антона Петрушевича в оцінці Івана Франка / Л. Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2005. – Вип. IX. – С. 60–66.
17. Урядова записка // Іван Франко. Документи і матеріали. 1856–1965. – К., 1966. – С. 138–139.
18. Франко І. Антошкові П. (Азь Покой) / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 155–156.
19. Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 314–538.
20. Франко І. Галицьке краєзнавство / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 116–150.
21. Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 150–169.
22. Франко І. Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – 439 с.
23. Франко І. Іван Вишенський. Поема / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 3. – С. 50–83.
24. Франко І. Іван Вишенський і його твори / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 7–211.
25. Франко І. Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв. / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 32. – С. 207–229.
26. Франко І. Кінцеві записки в староруських рукописах / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 166–170.
27. Франко І. Летопись Подгорецкого монастыря / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 323–329.
28. Франко І. Лист до Зденка Тоболки від 8 серпня 1898 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 50. – С. 110–111.
29. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 23 листопада 1889 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 49. – С. 218–224.
30. Франко І. Мистерия страстей Христовых / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 330–350.
31. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 41. – С. 194–470.

32. Франко І. Наш погляд на польське питання / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 204–220.
33. Франко І. Наше літературне життя в 1892 році / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 7–22.
34. Франко І. Наші коляди / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 7–41.
35. Франко І. о. Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка / І. Франко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 3. – С. 171–192.
36. Франко І. о. Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка / І. Франко // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: сільветка Івана Франка // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 245–260.

В статтє раскрыты особенности взаимоотношений И.Франко с ведущим деятелем Ставропигийского института Антоном Петрушевичем. На основе известных и малоизвестных источников, а также творческого наследия И.Франко, прослеживается развитие сотрудничества между ними, отражены взгляды И.Франко на деятельность А.Петрушевича.

Ключевые слова: Иван Франко, Антон Петрушевич, взаимоотношения, сотрудничество.

In the article the features of the relationship with Ivan Franko with a leading figure in Stavropigiyskogo Institute – Anton Petrushevych. On the basis of known and unknown sources, as well as the creative heritage of Ivan Franko, traced the development of cooperation between them, reflected the views of Ivan Franko A.Petrushevicha activity.

Key words: Ivan Franko, Anton Petrushevych, relations and cooperation.

УДК 94 (477.83/.86) : 329.78 : 796.41 “1902/1914”

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Андрій Королько

СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ НА ПОКУТТІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСЕРЕДКИ ТА ЇХ ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано передумови зародження сокільства в регіоні; охарактеризовано загальну структуру діяльності головного осередку “Сокола-Батька”, звернуто увагу на його атрибутику; простежено процес створення сокільських товариств на Покутті, їх практичну діяльність; проаналізовано непрості стосунки “Сокола” у регіоні з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ”.

Ключові слова: Покуття, “Сокіл”, “Сокіл-Батько”, сокільський рух, “Січ”, пожежно-гімнастичні товариства.

Наприкінці 1877 р. на західноукраїнських землях за ініціативою українських громадських діячів Володимира Лаврівського та Василя Нагірного почалася пропаганда заснування пожежних товариств на зразок всеслов'янського товариства “Сокіл”. У липні 1892 р. у Львові відбулися підготовчі збори з питання заснування товариства “Сокіл”. Перший його статут був затверджений Міністерством внутрішніх справ 26 липня 1893 р. і Галицьким Намісництвом 3 серпня 1893 р. З початку своєї діяльності товариство називалося “Пожежне товариство “Сокіл”, з 1908 р. – “Гімнастично-пожежне товариство “Сокіл”, з 1 червня 1935 р. – “Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”.

Перші організаційні збори товариства відбулися у Львові 11 лютого 1894 р. Вони поклали початок діяльності товариства. Згідно зі статутом, завданням товариства було “виховання його членів фізичної культури та енергії духу”. Ця мета досягалася шляхом фізичних вправ, різних спортивних змагань, пожежних вправ. На початку ХХ ст. з'являються товариства “Сокіл” на всій території Східної Галичини, охопивши, зокрема, і Покуття.

Метою статті є комплексне дослідження змісту й основних форм діяльності товариства “Сокіл” на Покутті. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати передумови зародження сокільства в регіоні; охарактеризувати загальну структуру діяльності головного осередку “Сокола-Батька”, звернути увагу на його атрибути-

ку; простежити процес створення сокільських товариств на Покутті, їх практичну діяльність; проаналізувати непрості стосунки “Сокола” у регіоні з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ”.

У радянський час дослідження сокільського руху майже не торкались, оскільки ці товариства вважались буржуазно-націоналістичними. До того ж працям цього періоду притаманна політична заідеологізованість, спрощений та викривлений підхід до форм та методів діяльності тогочасних українських громадсько-культурних та політичних організацій і партій.

У часи незалежної Української держави з’явилося чимало публікацій з вивчення цієї проблеми. Розглядаючи український пожежно-гімнастичний і спортивний рух початку XX ст., торкаються діяльності товариства “Сокіл” І.Андрухів [38], О.Вацеба [39; 40], М.Герцик [41], Б.Коверко [43], М.Трофим’як [48]. Характеризуючи січовий рух у Східній Галичині й Північній Буковині на початку XX ст., дослідник М.Гуйванюк установлював стосунки товариства “Січ” із пожежно-гімнастичною організацією “Сокіл” [42]. Найбільше уваги приділив висвітленню проблеми А.Сова, який досліджував символіку цього товариства, розкрив його структуру, протипожежну та гімнастичну діяльність, соціально-економічну, політичну й культурно-освітню роботу на Дрогобиччині [44; 45].

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Ними опрацьовано статут товариства, а також звіти про діяльність, списки кількісного складу, протоколи засідань, розпорядження, ухвали, листування осередків “Сокола” на Покутті. Інший корпус первинних джерел статті становить преса досліджуваного періоду: “Народне Слово” (1907–1911), “Сокільські Вісти” (1909), “Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств” (1910–1914), а також “Сокільські Вісти. Орган українського сокільства” (1928–1939), де міститься інформація про час створення товариств, керівний осередок, практичні кроки діяльності “Соколів” на Покутті.

Українське пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” наслідувало польський і чеський сокільські рухи [37, с.2] і ставило перед собою головне завдання – просвіта членів “... через спільні вправи, спільні прогулянки і відчити” [47, с.9]. Основний акцент ставився на фізичне виховання. Члени товариства займалися різними видами спорту й пропагували їх: фехтування, стрільба, баскетбол (кошиківка), лижний спорт (лещетарство), хокей (гаківка), футбол (копаний м’яч), волейбол (відбиванка), теніс (ситківка), туризм (туристика) тощо. Крім цього, товариство влаштовувало аматорські театральні вистави, прогулянки, танці, співи та інші культурні заходи [1, арк.7]. Невідомий дописувач часопису “Сокільські Вісти” у статті “Що таке сокільство” так охарактеризував значення фізичного виховання української молоді й старшого покоління: “Нашим сокільським кличем є: Виховання тіла – це шлях до виховання духа. Кожний чоловік бажає, щоби не був хорий і щоби смерть була як найдалше від него віддалека. Щоби це досягнути вживає він різних засобів, одні пють добру горілку, другі вино, пиво, треті їдять багато мяса, інші знова вживають всього разом. Розумний чоловік змагає до цього, щоби був тривало здоровий, і тому вправляє своє тіло. Вправляє тому, щоби скрипився, набрав сили, якаби зробила його відпирним на різні недуги. Отже: вправи, щоби був сильний, бо хто є сильний, той є звичайно здоровий, того нічо не болить, той скоро не вмере” [35, с.12].

Вищим органом товариства були загальні збори членів і старшина, які вирішували питання діяльності товариства. Вони скликалися раз на рік на початку року й обирали старшину. Старшина складалася з голови, двох заступників та дев’яти членів і збиралися на наради щомісяця. Головна управа знаходилася у Львові й отримала назву “Сокіл-Батько”. При товаристві в різні роки існували секції: організаційна, технічна, пожежна, спортивна та культурно-освітня. У містах і селах Галичини й Буковини “Сокіл-Батько” засновував філії, які проводили свою діяльність згідно зі статутом. Майно товариства склада-

лося із членських внесків, пожертвувань, допомоги від різних установ та організацій, а також із прибутків від спортивного навчання, культурних заходів тощо. За характером своєї діяльності товариство було патріотичною спортивною організацією, яка перебувала під впливом національно-демократичних сил [1, арк.1–10]. З приходом радянської влади у вересні 1939 р. на західноукраїнські землі товариство припинило свою діяльність.

Товариство “Сокіл” мало власну національну символіку. Одним із головних й обов’язкових предметів сокільської атрибутики був прапор. Нам невідомо, що було зображено на прапорах товариства “Сокіл” на Покутті. Однак, виходячи з традицій, які на той час існували, на сокільських прапорах найчастіше зображали Лева, святого Михаїла, представників козаччини – Богдана Хмельницького, Івана Мазепу. Рідше письменників і поетів, трапляються також зображення князів Володимира й Ольги [45, с.361]. На прапорі товариства “Сокіл-Батько” у Львові, який посвятили 1911 р., з одного боку зображено коронованого Лева, що спирається лапами на скелю, з іншого, – святого Михаїла з опущеним мечем у правій руці та піхвами в лівій [28; 46]. Маємо інформацію про зображення прапора пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” м. Тисмениця на початку ХХ ст.: з одного боку зображено Лева, що спирається лапами на скелю, з іншого, – образ святої Покрови Пресвятої Богородиці, навколо якої моляться козаки [9, арк.19, 19 зв.]. Наприкінці 1920-х рр. “Сокільські Вісти” подали детальний опис і посвячення хоругви товариства. Згідно з “Правильником прапора”, його інвентарними частинами були вовняна або шовкова плахта із зображенням двох образів, держак, наконечник, написи на двох стрічках синього й жовтого кольору. Як правило, на правому боці було зображення золотого лева на синім полі, на лівому боці – на вибір товариства. На синій стрічці мав бути поміщений напис жовтими буквами “Бодрімося”, “Все вперед всі враз” або інші кличі, на жовтій – напис синіми буквами “Сокіл в...” (замість крапок – назва місцевості) [27, с.17; 26, с.2–3]. Подібними до сокільських були прапори товариства “Січ” на Покутті. Полотнище мало малиновий колір із зображенням видатних українських діячів, наприклад, Б.Хмельницького, П.Дорошенка, Т.Шевченка, М.Драгоманова або руський герб – “лев, що спирається на скалу”. Під зображенням “Січ в...” (замість крапок – назва місцевості) [42, с.78].

Значне зацікавлення в діяльності товариств “Сокіл” викликає сфрагістичний матеріал. У фондах ЦДІАЛ України зберігаються різні за формою, легендами та зображеннями відтиски печаток товариств “Сокіл” на Покутті. На початку ХХ ст. печатка товариства “Сокіл” м. Коломия була овальною з написом “філія львівського Товариства гімнастичного “СОКІЛ” в КОЛОМІЇ”, з 1912 р. овальної форми – “філія львівського Товариства “СОКІЛ” в Коломиї”, а з 1936 р. округлої форми із зображенням сокола – “руханково-спортове Т-во “СОКІЛ” в КОЛОМІЇ”; з 1906 р. печатка тисменицького “Сокола” овальної форми із зображенням лева, який спирається лапами на скелю, і з написом “Пожарна філія львівського Тов. гімнастичного “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ”, з 1930 р. округлої форми – “Пожарно-руханкове т-во “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ” [6; 9].

Гімном товариства став “Марш Соколів” на слова й музику композитора Ярослава Ярославенка, який уперше залунав у Львові в 1901 р. [36]. Члени товариства мали спеціальну форму та привітання “Гаразд!”.

На початку 1930-х рр. руханковий однострій складався із сорочки (майки), штанів і черевиків. Спортивна облягаюча майка білого кольору виготовлялася з трикотажу. По горловині та вирізах для рук майка обшивалася темно-синьою смужкою шириною 0,5 см. Від верхнього краю майки по центрі пришивалася кругла малинова нашивка товариства “Сокіл-Батько”. До однострою також входили звичайного крою штани із синього трикотажу. Штани підперізувалися поясом, ширина якого становила 3 см. Взуття виготовляли із чорної шкіри або сукна. До них обов’язково потрібно було мати чорні шкарпетки [29; 34].

Якщо до 1902 р. існував лише один головний осередок у Львові, то з 1902 р. почали масово виникати товариства по всій території Східної Галичини. Зокрема, у 1902 р.

їх виникло 5, 1903 р. – 64, 1904 р. – 100, 1905 р. – 73, 1906 р. – 76, 1907 р. – 54 і т. д. [32, с.11].

Не оминув цей процес і Покуття. Зі звіту пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” у Львові за 1908 р. дізнаємося, що найкраще розвивалась організаційна сітка товариств у Товмацькому повіті, де існувало 17 гнізд у селах Вільшаниця (засн. 1904), Грушка (1904), Долина (1905), Закрівці (1904), Марківці (1904), Миловання (1904), Озеряни (1904), Окняни (Вікняни) (1906), Олеша (1906), Підпечари (1904), Пшеничники (1908), Рошнів (1908), Стриганці (1903), Торговиця (нині – с. Торговиця Коломийського району), Хом’яківка (нині – с. Хом’яківка Тисменицького району) (1907), а також у м. Тисмениця (1903). Щоправда, вчасно звітність про організаційну й спортивно-пожежну роботу подали до Львова гнізда сіл Закрівці й Хом’яківка та міста Тисмениця [17]. У 1910 р. сформований осередок “Сокола” у містечку Отинія Товмацького повіту [23]. Значно гіршою була ситуація в Коломийському й Городенківському повітах, де, станом на 1908 р., існувало три (Коломия (1902), Залуччя над Прутом (нині – с. Залуччя Коломийського району) (1906) і Кулачківці (1906)) і два (Городенка (1906) і Незвисько (1906)) осередки “Сокола” [15; 16]. Найбільше осередків “Сокола” було в Стрийському (40), Львівському (37), Рогатинському (25), Гусятинському (22) повітах [45, с.357–358]. У Снятинському, Косівському, Печеніжинському, Турківському й Добромильському товариства “Сокіл” були взагалі відсутні.

Станом на 1911 р., кількість пожежно-гімнастичних філій товариства “Сокіл-Батько” на Покутті значно зросла тільки в Товмацькому повіті – 21 осередок, натомість у Городенківському – 4, Коломийському – 2, Снятинському – 1. Не краща ситуація щодо кількості осередків була в сусідніх повітах: у Надвірнянському й Печеніжинському було по одному товариству, а в Косівському так і не було засновано жодного гнізда; у Станиславівському повіті зафіксовано 14 осередків “Сокола”. Розгалуженою була мережа товариств у Львівському (47), Стрийському (34), Рогатинському (34) і Рудківському (30) повітах Східної Галичини [30, с.3–4].

Низька кількість пожежно-гімнастичних товариств на Покутті пов’язана з активізацією на цій території діяльності іншого українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. Станом на 1912 р., пожежно-гімнастичних товариств “Січ” у Коломийському повіті зафіксовано 51, Городенківському – 33, Снятинському – 53, Товмацькому – 38 [42, с.219–220].

З метою якіснішої роботи “Сокіл-Батько” у листопаді 1909 р. поділив осередки перебування товариств на 12 областей і 54 округи [30, с.4]. Територія Покуття увійшла до складу двох сокільських областей – “Станиславів” (Тисменицький та Отинійський округи) і “Коломия” (Коломийський і Городенківський округи) [24]. У 1914 р. “Вісти з Запорожжя” повідомили, що окружна філія “Сокіл” в Отинії занепала [25, с.6].

Практична діяльність коломийського осередку пожежно-гімнастичного товариства на початку ХХ ст. почалася з того, що керівне ядро місцевого товариства не погоджувалося з визначенням назви товариства “Сокіл”. У листі до “Сокола-Батька” у Львові від 26 лютого 1902 р. представники коломийського сокільства, підкреслюючи вагу фізичного виховання й задумуючи заснувати в себе філію, “виразно зазначає однак, що назву “Сокіл” приймає наразі з корисності, а вважає за відповіднішу назву “Січ”, і до тої назви в найближшій будучності всякими силами буде сприяти”. Мотивували це рішення тим, що назва пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” не є поширеною в Коломийському й Снятинському повітах. Автор листа критикував головний осередок “Сокола” у Львові за невідповідність добору кольорів сокільського одягу (однострою), оскільки він повинен бути подібний до козацького одягу, який є в січовиків. Українська громада міста не проти заснувати осередок “Сокола”, але слід урахувати ці побажання. До того ж коломиїани вимагали отримання зі Львова відповідних інструкцій і статуту для полегшення в справі заснування товариства, також хотіли дізнатися про оплату

членських внесків, питання вступу в товариство жінок, запрошення кваліфікованого вчителя в організації ведення гімнастичних вправ [6, арк.1–5]. Усе ж 12 липня 1902 р. українська громада м. Коломия вирішила заснувати філію товариства “Сокіл”. Керівне ядро членів-засновників товариства складалося з трьох чоловік: М.Іванця, Чубатого й д-ра Кульчицького [6, арк.10, 10 зв.]. Перші загальні збори товариства відбулися 25 листопада 1902 р. у залі місцевого “Народного Дому” [6, арк.20 зв.].

На початку діяльності коломийського “Сокола” слід виокремити спільно організовані з “Крайовим Союзом пожежної сторожі у Львові” пожежно-гімнастичні курси 1–3 квітня 1903 р. [6, арк.28, 28 зв.]. Головне їх завдання – навчити місцевих жителів приборкувати пожежі, які часто трапляються в обійстях селян Покуття. Після завершення курсів 38 учнів отримали свідоцтво інструктора пожежництва [6, арк.40; 21, с.4, 6]. У червні того ж року осередком коломийського “Сокола” організований похід до Яремчі [6, арк.34]. Наприкінці лютого 1904 р. коломийський “Сокіл” уперше започаткував вечорниці з використанням гімнастичних вправ. Були закуплені гімнастичні прилади: поруччя, кінь, тягарці, ліски, матрац. Особливо активізувалася в організації пожежно-гімнастичних вправ молодь: “... найбільше підпирають учителі, всі молоді і гарні, дуже охочі до праці над розвоєм Товариства” [6, арк.43, 43 зв.]. Вправи регулярно виконували 20 учасників у приміщенні “Народного Дому” і товариства “Родина” [6, арк.48 зв.].

Проблемою в організації роботи коломийського осередку стала закупівля сокільського однострою. Задля вирішення цього питання в грудні 1903 р. спрямовано до Львова на загальні збори “Сокола” члена товариства Анатоля Лепкого [6, арк.23 зв.]. Коломияни також хотіли купити ноти до гімну “Марш Соколів” Я.Ярославенка [6, арк.52], підручники з пожежно-гімнастичної справи (“Муштра сокільська”, “Ч. III. Гри і забави рухові (копаний м’яч)”) [6, арк.44, 45, 54] і виготовлення стрічок [6, арк.47, 47 зв., 52 зв.]. Останні в 1904 р. мали виготовити в Коломиї за взірцем, підготовленим осередком товариства “Сокіл” м. Станиславів за ціною не більше 50 сот. [6, арк.50, 52 зв.]. У 1910 р. “Сокіл-Батько” закупив для коломийської філії 100 стрічок синього й синьо-жовтого кольору за ціною 70 сот. кожна [6, арк.65, 67 зв., 72, 72 зв.].

За період 1902–1914 рр. пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” у Коломиї подало до Головного відділу товариства у Львові три звіти про свою діяльність за 1908, 1909 і 1911 рр. Згідно зі звітом 1908 р., серед членів товариства було 63 чоловіки й 5 жінок, з яких 19 урядовців, один священник, один купець, 39 учителів й учнів гімназії, один адвокат, два лікарі. Гніздо розподілено на вісім відділів, у яких учасники товариства займалися спортивними й пожежно-руханковими вправами щотижня по 10 годин у приміщенні місцевого “Народного Дому” [14; 6, арк.57, 57 зв., 58]. Наступного року дійсних членів товариства було значно менше – 51 чоловік і 2 жінки, серед яких 13 урядовців, 2 священники, один купець, 27 учителів й учнів гімназії, 8 представників інших професій [6, арк.59, 59 зв., 60]. Станом на 1911 рр., кількість членів товариства становила 70 чоловік, з яких 9 жінок; проведено два концерти; у бібліотеці знаходилося 4 підручники зі спортивно-гімнастичних вправ, передплачувався часопис “Вісти з Запорожжя”. Коломийський осередок брав участь у сокільському здвигу 1911 р. При товаристві засновано музичний гурток “Орхестра Сокола” [6, арк.82, 82 зв., 83, 83 зв.]. Протягом 1907–1912 рр. товариство очолював лікар Олександр Козакевич, з листопада 1912 р. головою став Роман Шипайло, а його заступником Михайло Книш [6, арк.85].

Перші загальні збори другого товариства “Сокіл” у Коломийському повіті відбулись у с. Залуччя над Прутом 12 липня 1906 р. [6, арк.55].

У 1902 р. спробувала заснувати пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” національно-патріотична інтелігенція м. Городенка на чолі з І.Паничевським. Однак без допомоги громадсько-політичного діяча, колишнього депутата Галицького крайового сейму Т.Окуневського городенківцям цю справу було важко втілити в життя: “[...] Знаючи, що Високоповажний Пан меценас як ревний патріот і народний діятель не відкаже

нашій просьбі, удаємо ся до него і просимо, що би в ділі заснованя філії Львів. Сок. в Городенці своїми впливами о урядами попер п. Івана Паничевского” [3, арк.6, 6 зв.]. Також ініціатори створення місцевого товариства були зацікавлені в отриманні сокільських одностроїв: “Наколиб був мундір, то всі моглиб злучитись, инакше буде тяжко” [3, арк.11, 11 зв.]. До того ж наприкінці осені 1902 р. радикальні діячі планували заснувати в Городенці пожежно-гімнастичне товариство “Січ”.

Перші загальні збори гімнастичного товариства “Сокіл” у Городенці були скликані лише через чотири роки – 16 вересня 1906 р. Головою товариства обрано І.Ціпановського, а його заступником І.Лавришка. До складу городенківського “Сокола” увійшли 43 дійсних члени (з них 2 жінки) і 5 “спомагаючих”, серед яких 5 урядовців, один купець, 28 ремісників, 4 міщани. Члени товариства займалися гімнастичними вправами два рази на тиждень у будинку місцевого “Народного Дому” [3, арк.29, 29 зв., 30].

На установчому засіданні прийнято рішення про запрошення інструктора зі Львова, який би навчив гімнастичних вправ місцевих членів товариства; ставилося питання про придбання книг з інструкціями стосовно ведення вправ і замовлення печатки з написом “Сокіл в Городенці” із зображенням сокола [3, арк.26, 26 зв., 27]. У своїй відповіді “Сокіл-Батько” відмовився надсилати інструктора з гімнастичних вправ, однак запевнив, що ближчим часом прибуде до Городенки засновник товариства Іван Боберський. Також напучували городенківський “Сокіл” до подальшої плідної праці: “В нинішнє сьвято встаємо Вас сокільским окликом Гаразд! Ви [...] в Городенці, лучіть ся тепер в одну родину і ставайте під сокільський прапор! Тут жеде Вас тяжка праця; але і солодка. [...] Сьміло Другове до праці вперед! Нехай жеє солідарність і вірність між Вами! Мир і згода! Основайте в ряди один при другім, най вороги бачуть нашу солідарність і силу [...]” [3, арк.28, 28 зв.].

У 1910 р. на загальних зборах городенківського “Сокола” обрано нову старшину: головою товариства став місцевий суддя Ф.Булик, а заступником А.Станецький. Прийнято рішення про заснування сокільського оркестру, хору та драматичного гуртка. Члени товариства згодилися, що м. Городенка має стати центром окружної організації сокільського руху [20]. Результати роботи були успішними. До кінця року активно діяли чотири секції товариства: драматична, яка закупила театральний одяг на 300 корон і поставила низку аматорських вистав (“Перехитрили”, “Суєта”, “Два домики а одна фіртка”, “Пожар”, “Ілько Пащак”, “Ой не ходи Грицю” і “Сватання на Гончарівці”); “організаційно-научна”, що підготувала виступи своїх членів з трьома рефератами “Українське сокільство і його завдання”, “Життя і діяльність І.Франка”, “Про завдання Січей”, посприяла в закладенні філіалу товариства “Січ” с. Стрільче Городенківського повіту, зорганізувала три загальносокільські сходини й один “гумористичний вечерок”; “співацька”, яка брала участь у першому українському фестині (урочистому дійстві. – А.К.) і в аматорській виставі “Ой не ходи Грицю”; “забавова”, яка підготувала “2 великі сокільські балі, та величавий фестин”. Окрім цього, городенківський “Сокіл” будує нове приміщення товариства, організовує читальню й бібліотеку, збирає кошти на закупівлю нових прапорів й однострою [18].

Того ж року в Городенківському повіті заснований третій за рахунком (після м. Городенка і с. Незвисько) осередок “Сокола” у с. Тишківці. Установчі збори були велелюдними, присутніх нараховувалося понад 800 чоловік, переважно селяни, не тільки з Тишківців, але й із сусідніх сіл Чернятин, Вікно, Чортовець, Рашків. Керівником “Сокола” обрано місцевого священика З.Шухевича, а його заступником М.Гафтуняка. До товариства увійшло майже 100 чоловік [22].

Тринадцятого листопада 1910 р. у Городенці відбулась окружна січово-сокільська нарада, у якій взяли участь 33 представники товариства “Сокіл” (29 з м. Городенка й 4 із с. Тишківці) і 21 січовик із сіл Торговиця, Чернятин, Серафінці й Глушків. Голова городенківського “Сокола” М.Білик виступив з рефератом із пропозицією об’єднання

двох товариств, після чого розгорнулася жвава дискусія. Представники сокільства погоджувалися з таким міркуванням, натомість січовики заявили, що без вказівки центрального комітету товариства не можуть прийняти такого рішення. Проте всі зголосилися закласти повітову “Січ”, яка мала зорганізувати навесні 1911 р. урочистий здвиг “Соколів” і “Січей” Городенківщини. Відзначимо також, що в цей час городенківський “Сокіл” нараховував 58 хлопців і 12 дівчат, діяли драматична, організаційно-наукова, співацька й гімнастична секції [3, арк.35, 35 зв.].

Напередодні Першої світової війни в 1913 р. дізнаємося про певний занепад городенківського “Сокола”, що було пов’язано з нестачею інвентарю, зокрема, членам товариства не вистачало сокільського однострою, до того ж звіт про діяльність гнізда не був переданий до Львова. Провідник товариства К.Ясельський резюмував: “Про причини занепаду Товариства тутешного не буду розписуватись, бо думаю, що оно в короткім часі оживить ся, до чого всіма силами старає ся причинити новообрана старшина” [3, арк.38, 38 зв.].

Діяльність пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” м. Тисмениця бере свій початок з 1903 р. Зокрема, 10 листопада громадсько-культурний діяч міста Євстахій Волошенко звертався до “Сокола-Батька” у Львові з таким проханням: “Прошу повідомити мене, чи дістану я резолюцію з ц.к. Намісництва в справі заложення “Сокола” в Тисмениці, дотепер нічого не одержавем” [9, арк.4 зв.]. Проте лише через два роки 5 листопада товариство було засноване. Його головою став Стефан Гриньовський, а секретарем Григорій Климович; керівний осередок становив 12 чоловік. Передусім, сокільське гніздо ставило собі за завдання вести спортивно-руханкову роботу, тому й просило “Сокола-Батька” надіслати підручники “до муштр, вправ тілесних, пожарничих і фестункових, бо думкою нашою єсть якнайскорше вправи зачати...” [9, арк.5, 7, 7 зв.].

Серед практичних кроків діяльності тисменицької філії “Сокола” слід виокремити участь її трьох членів – Григорія Климовича, Федя Камінського й Івана Роздольського в пожарничих курсах, які відбулися наприкінці серпня 1906 р. у повітовому центрі Товмачі. Товариство спільно з місцевою філією “Просвіти” зорганізувало два господарські й пожарничі курси в 1911 р. [9, арк.9, 35]. Місцевий осередок здійснив купівлю й посвячення прапора, нагородних відзнак-значків товариства в 1908, 1909 і 1911 рр. [9, арк.19 зв., 27, 29]; неодноразово просив головний відділ товариства у Львові посприяти купівлі сокільського однострою й пожежно-гімнастичного інвентарю для ведення вправ. Проте на перше місце ставив придбання пожежного устаткування – сикавки, яка б мала стати головним предметом у гасінні пожеж. Слід зауважити, що не кожному осередку товариства Східної Галичини таке обладнання на той час під силу було придбати, оскільки вважалося надзвичайно дорогим. Так, пожежне устаткування з фабрики м. Сянок коштувало 972 австрійські корони, а чеського виробництва – 1 126 корон [9, арк.15, 16].

Товариство “Сокіл” м. Тисмениця долучилося до організації художньої самодіяльності. З листа громадсько-культурного діяча П.Роздольського від 21 травня 1909 р. до Львова дізнаємося, що місцеві жителі отримали звістку про культурно-мистецьку роботу осередку “Сокіл” м. Бережани, який відіграв дві вистави – “Заручини по смерті” і “Зразковий муж”. Тисменицькі “Соколи” просили прислати тексти цих театральних творів, а також комедію Г.Квітки-Основ’яненка “Сватання на Гончарівці” [9, арк.21 зв.].

На початку ХХ ст. у с. Ворона Станіславівського повіту (тепер – село в Коломийському районі) фактично було два пожежно-гімнастичні осередки. Ситуація стосовно організації товариства “Сокіл” була непростою, оскільки на перешкоді стала діяльність москвофілів. Наприкінці 1909 р. за допомогою станіславівських побратимів тут був сформований місцевий осередок. Окрім вправ і муштри, “Сокіл” с. Ворона зорганізував курс для неграмотних, яким скористалися 20 селян. Однак у справу національно-патріотичного виховання селянства втрутилися місцеві москвофіли: “Не від річи буде ту згадати, що село се заражене в части московською дурійкою. Є в селі читальня Качковського

(котра однак не має всего і 20 членів)”. Завдяки сприянню москвофілів Гецева й Марущака з м. Коломия та декількох священників, тут засновано пожежну дружину в складі 30 чоловік. Невідомий дописувач до часопису “Народне Слово” усе ж сподівається, що місцевий “Сокіл” у рутинній праці подолає москвофільського суперника в організації пожежно-гімнастичної справи: “[...] правдива, спокійна а ідейна праця старшини новозаложенного гнізда сокільського, побідить та протре очи тим селянам, які з несвідомости дали ся отуманити несовісним пройдисвітам та зрадникам свого народу” [19].

Попри те, що станом на 1908 р. у Снятинському повіті не зафіксовано жодного сокільського осередку, усе ж були спроби їх заснувати й навіть деякі з них короткий час діяли. Серед архівних документів ЦДАЛ України зберігся єдиний лист від 28 липня 1909 р. про бажання снятинської громади заснувати товариство: “Отсим доносимо Вам що маємо охоту заложити у нас в Снятині філію Сокола і просимо ласкаво о уділення нам ближших інформацій в сій справі і прислане одного примірника статута [...]” [7, арк.1, 1 зв.]. Однак більше даних про діяльність снятинського “Сокола” на початку ХХ ст., на жаль, не знайшли. Спробували заснувати пожежно-гімнастичне товариство жителі с. Стецева Снятинського повіту. Так, у листі до “Сокола-Батька” від 20 березня 1910 р. громада села просила вислати статут товариства: “Ми [...] хочем запровадити собі також Товариство гімнастичне Сокіл, бо скріз по селах є такі Товариства” [8, арк.19–20]. Перші загальні збори філії “Сокола” відбулися 8 і 10 травня 1910 р. До складу товариства вписалося 50 членів, які просили допомогти в організації пожежної справи, оскільки села Снятинщини охоплені підпалами. Перше завдання, яке ставило перед собою товариство, – це закупівля устаткування (сикавка), яке б мало стати головним у гасінні пожеж [8, арк.22, 22 зв., 24, 24 зв.].

Відомо, що на території Покуття відносини між товариствами “Сокіл” і “Січ” були непростими. З публікацій тогочасної преси дізнаємося про політичну заангажованість молодіжних організацій. Прийнятою вважалася думка, що товариство “Сокіл” керувалось ідеологічними засадами Української національно-демократичної партії й було під її впливом, а “Січ”, відповідно, Української радикальної партії. Проте з таким міркуванням не погоджується лідер сокільства С.Гайдучок. На його думку, до товариства “Сокіл” входили як представники націонал-демократів, так і християн-суспільників, були в ній радикали й соціал-демократи, багато безпартійних [11, с.3].

Також відомо, що керівництво українського сокільства спочатку сприйняло зародження “Січей” як передвиборну акцію “вічного кандидата” на посла до парламенту К.Трильовського. Проте коли січовий рух, завдяки особливим здібностям К.Трильовського як агітатора, цілком охопив Покуття та поширився й на інші райони Галичини, це викликало занепокоєння серед організаторів сокільства. Воно проявлялося у звинуваченні “Січей” у підриві сокільського руху, ворожій політиці щодо народовців і духовенства. Керівництво січового руху, у свою чергу, звинувачувало український “Сокіл” у надмірному захопленні ідеями польського “Сокола”, угодовськими діями стосовно політики поляків у Галичині та зраді інтересів українського селянства. Однак, на думку М.Гуйванюка, попри всілякі пов’язані з тим неприємності, це мало й позитивні сторони, оскільки спонукало обидві організації до активнішого розвитку [42, с.172–173].

Незважаючи на непрості відносини між осередками товариств “Січ” і “Сокіл” на Покутті, були й кроки порозуміння між товариствами. Коломийський січовий осередок запросив “Соколів” на перше загальнокрайове січове свято, яке мало відбутись у Коломійі 6 червня 1902 р. У листі від 2 червня 1902 р. представники коломийської “Січі” Ярослав Весоловський та Анатоль Лепкий просили центральний осередок “Сокола” у Львові, щоб вислали кількох делегатів на свято, зодягнених у сокільський одяг, які б мали взяти участь в урочистій ході й у веденні гімнастичних вправ. Окрім цього, просили матеріально допомогти в організації проведення свята, і “найважливіше – щоби наші “Січовики” могли Вас лично видіти між нами” [6, арк.6, 6 зв.]. У листі від 13 жовтня

1902 р. Денис Кучинко просив “Сокола-Батька” у Львові прислати календар цього товариства К.Трильовському для ознайомлення з новими гімнастичними вправами, які б мали виконувати січовики [6, арк.16, 16 зв.]. А 28 червня 1903 р. місцевий “Сокіл” узяв участь у загальносічовому святі, яке відбулося в Коломиї [6, арк.37]. На кінець 1903 р. “батько” січового руху Кирило Трильовський змушений був погодитися, що в Коломиї тамтешній “Сокіл”, “оснований на окремих статутах, становить окреме від нас независиме товариство” [6, арк.39].

У 1909 р. товариства “Сокіл” і “Січ” спробували об’єднатися в організації своєї роботи. Координаційним часописом, який би регулював відносини між ними, став додаток до газети “Народне Слово” “Сокільські Вісти”: “[...] про програму скажемо коротко: Будемо містити в “Сокільських Вістях” все те, що потрібно знати Соколам і Січовикам” [13]. Наступного року цей додаток до часопису “Народне Слово” був перейменований у “Вісти з Запорожя”, який протягом 1911–1914 рр. виходив окремою газетою. Основною причиною зміни назви редакція додатка до часопису визначила таку – “Сокільські Вісти” показують діяльність не тільки товариства “Сокіл”, але й подають вістки про організацію роботи “Січей”. До того ж назва “Запорожжя” ріднить обидва товариства в пропагуванні славної козацької історії України [12]. Часопис “Вісти з Запорожя” головну ставку в організації сокільсько-січового руху ставив на українську молодь: “Виховане треба зачати від молодежи. Громадні вправи, спільна руханка, рухові забави і ігри є важним способом, що розбуджує і розвиває волю, молодого чоловіка, робить его витривалим і завзятим. Товариства “Січі” і “Соколи” мають по селах і містах збирати молодіж разом, учити її руханки, учити рухових вправ, мають плекати плаванє, веслованє, їзду верхом, їзду на совгах (ковзанах. – А.К.), лещетах (лижах. – А.К.), санчатах, мають робити спільні прогульки, учити народних танців” [31].

Не стояла осторонь об’єднання діяльності товариств і “Просвіта”, яка в січні 1910 р. ухвалила рішення про потребу закладання руханкових і руханково-пожежних товариств по можливості під назвою “Січ” і намагатися до утворення “Союзу” усіх українських пожежно-гімнастичних товариств. “Сокіл-Батько” залишає за собою вибір назви “Сокіл” чи “Січ” жителям місцевості, де заснована філія товариства. Але “Просвіта” просить на перспективу взяти найменування “Січ”, бо “ся назва в нашій мові відповідає найліпше роботі і цілям товариства” [30, с.4]. Підтримав цю ідею й Лонгин Цегельський, який вважав, що «злука фахових умінь і фахового знання, вироблених міськими “Соколами”, з ідейним розмахом “Січей” може дати добрі результати, [...] коли б вони залучилися в одну “Січ”» [33, с.179]. Нерідко одні й ті ж особи були засновниками “Сокола” і “Січі” у своїх населених пунктах [42, с.174].

Вінцем порозуміння діяльності пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” і “Січ” стала організація спільного здвигу, який відбувся у Львові 10 вересня 1911 р.

Щоправда, у повітах Східної Галичини (це більшою мірою не стосується Покуття), де радикальні ідеї не мали великого впливу, ідеологи сокільства нав’язували селянству свої “Січі”, користуючись його необізнаністю в тому, що сокільські та радикальні “Січі”, попри всю схожість, були різними організаціями. Це викликало обурення радикальних діячів, особливо К.Трильовського, які вмотивовано звинувачували керівництво “Сокола” у тому, що воно “вкрало” січову ідею та нерідко діяло нечесними методами й саме завдяки січовій ідеї здобувало собі прихильність серед частини українського селянства. В окремих місцевостях мало місце й невдоволення політикою радикалів, тому під впливом діячів сокільства радикальні “Січі” перетворювалися на сокільські [42, с.174–175].

Зустрічалось чимало випадків на Покутті мирного співіснування сокільських і радикальних “Січей” у межах одного населеного пункту. Так, поряд із товариством “Січ” К.Трильовського, у с. Джурів Снятинського повіту паралельно діяла сокільська “Січ” [4, арк.3]. Аналогічна ситуація спостерігалася й у с. Залуччя на Коломийщині [5, арк.9]. Через окремі суперечності в керівництві січовим рухом, а також неординарну поведінку

К.Трильовського січовики с. Балинці Коломийського повіту в 1914 р. надіслали листа до “Сокола-Батька” прийняти їх під свою юрисдикцію. Мотивували свої дії тим, що: “...ми видимо радикальну роботу і хочемо залежати від Сокола” [2, арк.39]. Подібною була заява громади с. Торговиця Товмацького повіту, яка хотіла змінити назву товариства “Січ” на “Сокіл” унаслідок запопадливої діяльності місцевих радикалів [10, арк.47, 48].

Вир Першої світової війни (1914–1918) і національно-визвольних змагань західних українців (1918–1923) спричинив занепад організаційної й практичної діяльності пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл”. Якщо напередодні війни в 1914 р. існувало 974 осередки товариства по всій території Східної Галичини, то в 1923 р. – лише 4 [32, с.11]. Нова сторінка розвитку українського сокільства матиме продовження в міжвоєнний період. З приходом польської влади діяльність вітчизняних товариств переходить в інший формат, треба було пристосовуватися до нових реалій, змінювати форми роботи.

У результаті проведеної роботи автор прийшов до висновків, які зводяться до таких положень.

- Сокільський рух у Східній Галичині й Північній Буковині був сформований на зразок всеслов'янського товариства “Сокіл”, наслідуючи подібні польський і чеський рухи. Члени товариства ставили наголос на фізичне виховання й пожежну підготовку.

- Пропагуючи здоровий спосіб життя, зокрема, через пожежно-гімнастичну й культурно-просвітницьку роботу, “Сокіл” сформував національну атрибутику (прапор, гімн, сфрагістичний матеріал, емблеми, однострої тощо). Використання в товариських відзнаках національних українських барв і символіки мало важливе значення для піднесення національної свідомості українського населення.

- Слід визнати, що на початку ХХ ст. кількість пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” на Покутті була незначною. Це пов'язувалося з активізацією на цій території діяльності іншого подібного за змістом роботи товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. З метою ефективнішої праці “Сокіл-Батько” поділив осередки перебування товариств на області й округи. Активно діяли сокільські осередки в Коломиї, Городенці й Тисмениці, які плідно працювали на ниві пожежно-гімнастичної та культурно-просвітницької справи.

- Своєрідними були стосунки “Сокола” з українським товариством “Січ”. У відносинах між обома організаціями на Покутті спостерігаємо як тісне співробітництво, так і хвилі конфронтації, зумовлені внутрішніми суперечностями й відсутністю виваженості та бажання знаходити компромісні рішення в керівництва обох товариств.

Через “Соколи” пройшли десятки й сотні молодих жителів краю, які на все життя зберегли сокільську виправку, високу моральність та громадську активність. Саме вони поряд з товариствами “Січ” і “Пласт” стали основою формування українського січового стрілецтва, узяли участь у визвольних змаганнях українського народу 1918–1923 рр.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 312 Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько” у Львові, спр. 1 Статути товариства за 1892, 1906, 1929 рр., 16 арк.
2. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 207 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букву “Б”, 78 арк.
3. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 254 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Городенка. 1902–1929 рр., 40 арк.
4. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 302 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букви “Дж – Ди”, 98 арк.
5. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 333 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевості с. Залуччя, 80 арк.
6. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 375 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Коломия. 1902–1937 рр., 247 арк.
7. ЦДАІЛ України, ф. 312, спр. 636 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., 41 арк.

8. ЦДІАЛ України, ф. 312. Українське спортивне товариство “Сокил-Батько” у Львові, спр. 675 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Стар – Ста”. 1903–1934 рр., 50 арк.
9. ЦДІАЛ України, ф. 312, спр. 696 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Тисмениця. 1903–1937 рр., 59 арк.
10. ЦДІАЛ України, ф. 312, спр. 721 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Тлу – Тор”. 1903–1938 рр., 81 арк.
11. Гайдучок С. З нагоди одного ювілею / С. Гайдучок // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1930. – Травень–червень. – Ч. 5–6. – С. 3–5.
12. Гарзд! // Вісти з Запорожя. Додаток до часопису “Народне Слово”. – Львів, 1910. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 24.
13. До Всіх Соколів і Січий // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1909. – 12 серпня. – Ч. 1. Додаток до газети “Народне Слово”.
14. Звіт гімнастичного тов. “Сокил” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 10 серпня. – Ч. 244. – С. 14.
15. Звіт гімнастичного тов. “Сокил” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 серпня. – Ч. 246. – С. 10.
16. Звіт гімнастичного тов. “Сокил” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 2 вересня. – Ч. 254. – С. 12.
17. Звіт гімнастичного тов. “Сокил” // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 вересня. – Ч. 259. – С. 10–11.
18. З нашого краю. Городенка. (Рух в “Соколі”) // Народне Слово. – Львів, 1910. – 1 грудня. – Ч. 445. – С. 9.
19. Із нашого краю. Ворона пов. Станиславів. (Наша робота а кацапська кириня) // Народне Слово. – Львів, 1910. – 4 січня. – Ч. 307. – С. 5.
20. Із нашого краю. Зі “Сокола” в Городенці // Народне Слово. – Львів, 1910. – 25 червня. – Ч. 380. – С. 10.
21. Наука пожарництва // Поступ. – Коломия, 1903. – 4 (17) цвітня. – Ч. 14. – С. 4, 6.
22. Огляд // Вісти з Запорожя. Додаток до часопису “Народне Слово”. – Львів, 1910. – 27 січня. – Ч. 4. – С. 10.
23. Огляд. Нові пожарні філії львівського “Сокола” // Вісти з Запорожя. Додаток до часопису “Народне Слово”. – Львів, 1910. – 24 падолиста. – Ч. 56. – С. 13.
24. Округи і області. Стан дня 15 жовтня 1912 // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 жовтня. – Ч. 72–74. – С. 15–16.
25. Робота для краю. Організаційна Секція // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1914. – 14 марта. – Ч. 91. – С. 5–7.
26. Посвячення прапора // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1929. – Серпень. – Ч. 7–8. – С. 2–3.
27. Прапор! // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1929. – Червень. – Ч. 4–6. – С. 16–17.
28. Прапор “Сокола-Батька” // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 11–12.
29. Руханковий однострій побратимів // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1933. – Березень–квітень. – Ч. 2. – С. 4.
30. “Сокил-Батько” // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 3–5.
31. Українці // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 січня. – Ч. 53. – С. 1.
32. Федів І. Від 1894 до 1934 року. (Кількість гнізд Сокола-Батька) / І. Федів // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1934. – Червень. – Ч. 6. – С. 10–11.
33. Цегельський Л. З Австрійської України / Лонгин Цегельський // Літературно-науковий вісник. – Львів ; К., 1910. – Т. 51. – С. 172–179.
34. Ще про руханковий однострій // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1934. – Січень–березень. – Ч. 1–3. – С. 3–4.
35. Що таке сокильство? // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1930. – Квітень. – Ч. 4. – С. 12–13.
36. Ярославенко Я. Як повстав сокильський гимн? / Ярослав Ярославенко // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1932. – Червень. – Ч. 1. – С. 1.
37. Яців Н. Причинки до історії українського сокильства / Нестор Яців // Сокильські Вісти. Орган українського сокильства. – Львів, 1928. – Квітень. – Ч. 2. – С. 2–6.
38. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1994. – 72 с.
39. Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 230 с.
40. Вацеба О. Сокильський рух в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Вацеба // Сокил-Батько: спортивно-руханкове товариство у Львові : альманах 1894–1904. – Львів, 1996. – С. 19–22.

41. Герцик М. Уроки для сучасників: Українське сокільство і сучасне українське державотворення / М. Герцик // Сокіл-Батько: спортивно-руханкове товариство у Львові : альманах 1894–1904. – Львів, 1996. – С. 259–261.
42. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914) / Микола Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
43. Коверко Б. І. Сокільський і січовий гімнастичний рух у Галичині на початку ХХ століття / Б. Коверко // Традиції фізичної культури України : зб. наук. статей. – К., 1997. – С. 62–74.
44. Сова А. Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства “Сокіл” у Галичині (1894–1939) / Андрій Сова // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 225–241.
45. Сова А. Діяльність українських товариств “Сокіл” на Дрогобиччині / Андрій Сова // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2005. – Вип. ІХ. – С. 356–372.
46. Сова А. До історії прапора товариства “Сокіл-Батько” у Львові / Андрій Сова // Знак. – Львів, 2003. – Червень. – Ч. 29. – С. 8–9.
47. “Сокіл-Батько”: спортивно-руханкове товариство у Львові. – Львів : Основа, 1999. – 267 с.
48. Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ ст.) / Б. Трофим’як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 694 с.

В статтє анализируются предпосылки зарождения сокольского движения в регионе; раскрыта общая структура деятельности “Сокола-Батька”, обращено внимание на его атрибутику; прослежено процесс создания сокольских организаций на Покутье, их практическая деятельность; рассмотрены непростые отношения “Сокола” в регионе с другой пожарно-гимнастической организацией “Сечь”.

Ключевые слова: Покутье, “Сокол”, “Сокол-Батько”, сокольское движение, “Сечь”, пожарно-гимнастические организации.

The preconditions of the “sokilstvo” formation in the region are analyzed; the general structure of the activity of the main center “Sokil-Father” is characterized; special attention is paid to its attributes; the process of the formation of “sokil” communities in Pokuttya and their practical activity are traced; not simple relations between the “Sokil” and other fire-gymnastic organization the “Sich” in the region are analyzed.

Key words: Pokuttya, “Sokil”, “Sokil-Father”, “sokil” movement, “Sich”, fire-gymnastic organizations.

УДК 94 (477) 8

ББК 63.3 (4 Укр-8)

Степан Борчук

ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

У статті подається аналіз діяльності Ю.Бачинського як енциклопедиста. Характеризується форма роботи, його арешти та ставлення до нього радянської влади. Досліджується вклад видатного науковця в розвиток енциклопедистики.

Ключові слова: енциклопедія, радянська влада, дослідження, заслання, арешт, “Українська Радянська Енциклопедія”.

Постать видатного представника вітчизняної політологічної думки, соціал-демократа й державника Юліана Олександровича Бачинського (1870–1940) до певної міри представлена в сучасній українській історіографії. Насамперед ідеться про довідково-енциклопедичні видання й публікації, що в них висвітлюються обставини його арешту в листопаді 1934 р., засудження й табірної долі [21, с.154]. Серед праць вітчизняних істориків і політологів про цю непересічну постать вирізняється монографічне дослідження І.Бегея “Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник” [14, с.27].

У нашій статті наголос зроблено на післяреволюційному періоді біографії видатного вітчизняного інтелектуала й, зокрема, з’ясуванні подробиць праці Ю.Бачинського в редакції “Української Радянської Енциклопедії”, на штатну посаду до якої він був зарахований республіканською компартійною адміністрацією після приїзду в УСРР у листопаді 1933 р.

Ю.Бачинський, уродженець с. Новосілка-Куть Підгаєцького повіту теперішньої Тернопільської обл., був автором низки праць із проблем державності України, суспільно-політичних рухів у Галичині, еміграції українців до Америки. Утім ім'я собі він зробив уже у двадцятип'ятирічному віці працею, яка набула значного розголосу як у тогочасній Західній Україні, так і в Наддніпрянщині. Ідеться про книгу "Україна ingredienta" ("Україна в неволі", 1895, 1900, 1924, 2003 та ін.), що в ній з марксистських позицій було здійснено аналіз соціально-економічної ситуації в українських землях, подано прогноз щодо їхнього політичного й економічного розвитку, окреслено перспективи боротьби за політичну самостійність. Ю.Бачинський одним з перших в українській політико-правовій думці порушив питання про політичну незалежність українського народу в єдиній соборній Українській державі. Саму ж державу він розглядав як найважливіший засіб забезпечення можливості вільного розвитку народу [8, с.203]. Нині, з відстані часу, однозначно можна стверджувати, якщо б Ю.Бачинський написав лише "Україну ingredient-y", то цього було б достатньо для увічнення його імені в історії й теорії української політичної думки [13, с.18].

Поразка Українських визвольних змагань і марксистський світогляд Ю.Бачинського вже на початку 1920-х років привели його в табір радянофілів групи колишнього диктатора Західно-Української Народної Республіки Є.Петрушевича. Разом зі своїми однодумцями Юліан Олександрович уважав, що саме більшовицький проект державного будівництва України – найбільш теоретично обґрунтований і є стратегічною перспективою для всіх українських територій.

У 1928 р. у вступі до другого видання своєї праці "Большевицька революція і українці" Ю.Бачинський зазначав: "Виводи, до яких доходжу в отсих статтях, опер я не на подіях, які я особисто пережив або бачив, а на тім, що про ті події читав або чув, чи то з прихильної, чи ворожої большевицької революції, сторони. Тепер однак бачу, що се замало; я вважаю, що потреба перевірити все сказане в отсих статтях ще й наочно. Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других Радянських Республік, щоби там, на місці, переконатися, наскільки те, що я в отсих статтях про Радянську Україну і про Радянський Союз писав, відповідає дійсности. Отже, отся збірка є першою серією статей про большевицьку революцію і про відношення до неї українського загалу, серією статей, писаних – до мого виїзду на Радянську Україну, – змістом другої серії буде те, що я на місці побачу в Радянськiм Союзi, а зокрема і в першій мірі – на Радянській Україні" [10, с.3].

Одначе справа з написанням другої серії советофільських статей Ю.Бачинського та його виїздом до УСРР затягнулася в часі на цілих п'ять років.

Дванадцятого квітня 1928 р. Консульство СРСР у Берліні повідомляло Уповноваженого НКЗС СРСР у Харкові: "К нам обратился с просьбой разрешения въезда в СССР Юлиан Бачинский, известный украинский публицист, сотрудник Петрушевича. В группе Петрушевича и вообще среди украинск[ой] эмиграции – это одна из авторитетных фигур... В печати выступает всегда решительным советофилом... По нашему мнению, его ходатайство необходимо удовлетворить, т. к. отказ будет понят, как нежелание показать действительное положение вещей, произведет сильное отрицательное впечатление на советофильскую группу и даст повод для провоцирования СССР противной" [7, арк.23].

Справа з отриманням такого дозволу загальмувалася, і не лише внаслідок відомих вад радянської бюрократичної системи. Висловимо припущення, що вплинула на таку неквапливість майже синхронна (15 квітня 1928 р.) зі зверненням берлінського Консульства СРСР (12 квітня) публікація у львівському "Ділі" київських вражень львівського історика М.Кордуби, який на запрошення Історичної секції ВУАН брав участь у поминальних урочистостях з нагоди 20-річчя смерті В.Антоновича [16, с.220].

Стаття М.Кордуби, який застерігався, що "зовсім не претендую на всебічне змаювання положення, в якому тепер знаходиться радянська Україна: до дослідів цього питання я не мав ні часу, ані спромоги", аж ніяк не була панегіриком радянській системі,

хоч автор, без усякого сумніву, вітав зовнішні ознаки українізації, щиро радів поширенню ареалу української мови, помітним здобуткам національної науки й мистецтва в УСРР. Тверезий аналітик, він зауважував водночас і серйозні вади економічного й політичного характеру, властиві більшовицькому режимові, а відтак – і тогочасному повсякденню УСРР: “Коли в порівнянні до довоєнної доби на національній полі ми могли ствердити велике плюс, то під оглядом економічним приходиться зазначити значне погіршення. Загально нарікають на брак мешкань, упадок промислу і доріжнечу. І, справді, доріжня у Києві куди більша, чим у Львові... Тому інтелігенція, що живе з умовою праці, знаходиться у великій економічній тісноті. Як живуть інші круги населення, не знаю, бо з ними ближче не сходився” [15, с.8].

Особливо наголошував М.Кордуба на політичні недоліки пануючої в підрадянській Україні системи: “Хоч як воно звучатиме парадоксально, бо саме під політичним оглядом все там пішло в шкереберть, приходиться сконстатувати, що в порівнянні до передвоєнної доби саме політичне положення громадян ще найменше змінилося. Остала ця ж сама поліційна система надзору і настирливої, дошкульної контролю приватного життя, ця ж сама самоволя уряду і брак захисту перед цією самоволею, ще більша чим за старого режиму нетолеранція до всякої критики або хоч би відмінної думки. На кілька днів перед поминками Антоновича (25 березня 1928 р. – С.Б.) арештовано сорок кількох визначніших українських інтелігентів, між ними кількох професорів і двох співробітників Академії. А за віщо? – ніхто не знає сказати” [15, с.8].

Зрозуміло, що такі публікації з реалістичною оцінкою суспільно-політичного життя в УСРР, економічних труднощів на “Батьківщині трудящих” не викликали захоплення компартійної номенклатури й ретельно відстежувалися дипломатичними представництвами СРСР за кордоном. Тоталітарна більшовицька система до приїжджиків з-за кордону науковців висувала насамперед ідеологічні вимоги беззастережної підтримки й схвалення пануючого на теренах колишньої імперії Романових режиму, безапеляційного визнання його “єдиноспасенності” і “взірцевості” для “трудящих усього світу”. Якщо ж закордонний інтелігент, у даному разі західноукраїнський учений, прагнув за всяку ціну зберегти незаангажованість в оцінці ситуації в СРСР – УСРР, він негласно оголошувався *персона нон грата*, якій щонайменше гарантувалися перманентні “паспортові труднощі” під час оформлення документів на в’їзд до СРСР тощо [15, с.8].

Так сталося й у випадку з оприлюдненими львівським щоденником київськими замальовками й спостереженнями М.Кордуби. Уже наступного дня після цієї публікації – квітня 1928 р. – Консульство СРСР у Львові повідомляло апарат Уповноваженого НКЗС СРСР у Харкові: “Надсилаємо вирізку з газети “Діло” від 15.4. р[оку] б[іжучого] – “Вражіння з поїздки до Києва” (М.Кордуба)” [3, арк. 52 зв.].

Утім, здавалося, що Ю.Бачинському не загрозували вищезгадані радянські застереження щодо дозволу на приїзд до СРСР. Принаймні обмеження свободи людини й громадянина в цьому державному утворенні в його закордонній публіцистиці відверто виправдовувалися “революційною доцільністю”. Так, у статті “Десятиліття большевицької революції” (жовтень 1927 р.) він стверджував: “І нема що нарікати і дорікати Союзним Радянським Республікам, що ще тепер, по 10-ти роках, відмовляють своїм горожанам політичних свобод і рівних для всіх прав. Але ж ще тепер, по 10-ти роках, і в самім Союзі Радянських Республік – потайки, і поза Союзом – явно, гуртуються і ладяться російські і зросійщені єдиноділимські недобитки перевезти на гарматних дулах, при підмозі капіталістичних держав, свою російську єдиноділимську душу “до Росії”, і ще тепер заходяться коло сього, щоби відзискати назад се, що утратили, а що з поту і крови трудящих мас добули!

Ніяка революція не признає контрреволюціонерам рівних прав. Поки новий порядок річей не є усталений і закріплений, доти про політичну свободу і про рівні права для всіх не може бути мови” [11, с.35].

Вірогідно, загальмували приїзд Ю.Бачинського в УСРР не ідеологічні застереження щодо його особи персонально, а цинічний розрахунок більшовицької адміністрації на якомога триваліше утримання за кордоном радянофільської групи колишнього Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича та її чільних постатей (укупі із самим колишнім очільником Західно-Української Народної Республіки) з метою розкладу національних українських партій [18, с.106].

Дозвіл на в'їзд у СРСР був отриманий лише на початку 1931 р., але під час транзиту через Польщу Ю.Бачинський був заарештований і рік провів у в'язниці [17, с.314].

Другого квітня 1933 р. у Харкові ув'язнений у сфабрикованій “справі «УВО»” відомий вітчизняний правознавець М.Лозинський [17, с.108] подав розлогі власноручні свідчення про своє листування із закордоном. Серед інших прізвищ згадувався і його берлінський, а згодом і празький кореспондент (М.Лозинський, як, зрештою, і Ю.Бачинський, належав свого часу до політичного угруповання колишнього диктатора ЗУНР Є.Петрушевича): “Переписка з Юліяном Бачинським. Ю. Б[ачинський], один з основоположників укр[аїнської] с[оціал]-д[емократичної] партії в Галичині, вернувши з Америки, де був послом Директорії, виявив свою радянофільську орієнтацію кількома статтями, що їх помістив в “Укр[аїнському] прапорі”, а потім видав окремою брошуру. На початку 1931 р. написав мені з Берліна, що робить заходи про приїзд до СРСР, хотів би на власні очі побачити радянський лад і, якщо буде можливо, поселитися на постійне. Я йому написав, що нехай буде приготований на те, що треба буде й ідеологічно й побутово себе переробити, а коли він на це рішиться, то знайде працю й задоволення [...]. Він писав мені, що вже зліквідував свої справи в Берліні, їде до Львова побачитися з батьком, там дістане візу і приїде. У Львові 31 березня 1931 р. його арештовано за вищезгадану радянофільську брошуру й засуджено на рік тюрми. Я раз або два писав до Костя Левицького, щоб мені написав, як Ю. Б[ачинський] поводить у тюрмі, як він її переносить (йому було 61 років)” [19, с.100].

Отже, спроба Ю.Бачинського навесні 1931 р. одержати радянську візу у Львівському консульстві СРСР і виїхати до радянської України завершилася фіаско. Польська поліція й дефензива мали серйозні підстави заперечувати проти цього. Другого квітня 1931 р. львівське “Діло” інформувало читачів: “У вівторок, 31 березня, арештували у Львові п. Юліяна Бачинського, відомого автора “Українська еміграція в Америці” й “Ucraina ingredenta”. П[ан] Юл[іян] Бачинський приїхав перед кількома днями до Львова з Берліна, щоби відвідати свого старенького батька о. митрата Бачинського. Причини арештування невідомі” [9, с.4].

Після виходу з ув'язнення Ю.Бачинський на початку 1933 р. виїхав до Праги, маючи на меті невдячне завдання (з доручення дипломатичних представників СРСР у Центрально-Східній Європі) і з огляду на припинення польською владою у вересні 1932 р. виходу всіх прокомуністичних і радянофільських журналів у П Речі Посполитій на кшталт “Нових шляхів” А.Крушельницького налагодити видання радянофільського часопису “Вільна трибуна”. Єдине, наскільки нам відомо, число видання з'явилося в липні 1933 р.

У вміщеній у ньому статті “На роздоріжжю західноукраїнської інтелігенції” редактор, звертаючись до західноукраїнської інтелектуальної верстви, обґрунтовував кілька елементарних засадничих тез із нагоди принципового поняття “Соборної української народної Республіки”. Автор розрізняв “два розуміння державності: буржуазне і пролетарське”. На його переконання, у часи Української революції 1917–1921 рр. українська інтелігенція (“тонка і хирлява верства української інтелігенції”) не спромоглася створити власної держави, бо “у тім державнім творенні не мала на кім опертися та не мала засобів, щоби се перевести, ні війська для оборони, ні людей для управи державою” [12, с.3]. Ю.Бачинський стверджував: “Так не було на кім оперти українську державу. Чи на такім загальнім тлі російським на Україні, при природній політичній пасивности

українського села і політичній активності російського міста, можна було створити українську державу? Для неї не було основ, не було і матеріялу до її будови, ні самих будівничих” [12, с.5].

Обґрунтувавши таким чином власну зневіру в “буржуазному розумінні держави” й інтелігентських спробах державного будівництва, редактор “Вільної трибуни” висловлював (дещо дивне) переконання в привнесення російськими більшовиками на українські терени справжніх (“пролетарських”) засад державного будівництва: “І тепер доперва, після перемоги большевицької революції, у тих визволених трудових масах українських могла і почала зачіплятися і вкорінюватися державницька думка. І тепер доперва стало можливе розвиватися українській державности, правда, не буржуазній, на основі капіталістичній, де її творить і її держить буржуазія, а на основі соціалістичній, де її творить і її держить трудова, пролетарська кляса. Але ж на тій одинокій основі і можливо створити українську державу” [12, с.5]. Підсилюючи цю думку, Ю.Бачинський стверджував: “І для сего-то українського народу, для сеї трудової української маси і будується тепер українську державу, з цілим господарським і культурним державним апаратом, пристосованим саме до вимог, потреб і бажань його, а не чужої йому національно буржуазії, яка саме, до большевицької перемоги, топтала його” [12, с.5].

Вищезгадана логіка й подані вище аргументи (сумнівної якості) послідовно вели Ю.Бачинського до зверненого до західноукраїнської “провідної верстви” риторичного запитання-заклику: “Супроти такого стану річей, мусить ставати перед західноукраїнським загалом щораз настирливіше питання: куди ж іти? Чи, помимо всего, все-таки дальше змагатися за “Соборну українську народню Республіку”, чи може доцільніше, розумніше було б вложити всю енергію і хист у змагання з’єднитись з головним пнем українського народу, зорганізованого вже в Українській радянській Республіці, і спільно з ним жити одним національним державним тілом?” [12, с.5]. Відповідь, на думку автора, була однозначною.

Утім так само однозначно негативно (за нечисленними винятками) сприймав міркування й заклики Ю.Бачинського та редагованої ним “Вільної трибуни” і пересічний західноукраїнський інтелігент та його земляк – інтелігент наддніпрянський, який опинився в еміграції – надто анахронічними й прямолінійно-агітпропівськими виглядали заклики до єднання й орієнтації на УСРР, опанованої російськими більшовиками, де панував терор і Голодомор 1932–1933-х рр.

Зрештою, це зауважували Ю.Бачинському і його кореспонденти. В одному з листів до нього від 15 серпня 1933 р. подавалася така думка: “Маю перед собою “Вільну Трибуну”. Запізnilась вона вийти. Перед роком ще могла робити вражіння. А тепер, коли вияснено дійсний стан колективізації, голоду, смерті Скрипника – писання її невчасні. Кажуть, що Бачинський нібито далі не буде продовжувати випуску журналу. Може це й зле. Коли назвав його “Вільною Трибуною”, може дати місце й другій частині, тій буржуазії, що милить очі “власними силами”, та соціал-фашистам. В самій статті Бачинського єсть багато правди, та не вся, й однобічна ця правда. То воно добре сидіти тут і теоретизувати й кидати історично-соціяльні пояснення, а факт самостійної радянської держави лишається фактом... з генеральним прокуратором Акуловим та ген[еральним] секретарем Постишевим. А голод, тиф десяткує людей. Волію зробити в поступі 20 кроків наперед, але тривких і зі здоровим, сильним населенням, аніж 100, хай навіть не проблематичних, але це населення десяткувати, а решту привести до дегенерації” [3, арк.52 зв.].

Другого квітня 1933 р. М.Лозинський свідчив про своє листування з Ю.Бачинським: “Недавно я дістав від нього листа з Чехословаччини, що він виїхав до Праги, щоби з доручення групи зах[ідньо]укр[аїнської] інтелігенції видавати радянофільський журнал, і просить мене організувати співробітництво тутешніх людей для журналу. Я зрозумів, що це продовження львівського журналу “Нові шляхи”. З листом зайшов до го-

лови Тов[ариств]а культзв'язку М.Любченка і просив його поради. Він сказав, що розвідає в пражькім повпредстві, що це за справа, а я тим часом, щоб відповів, що треба обдумати. Так я і зробив” [19, с.100].

У протоколі власноручних свідчень М.Лозинського від 2 квітня 1933 р. не згадана коротенька листівка правника до Ю.Бачинського в Прагу від 16 березня 1933 р. (за п'ять днів до арешту М.Лозинського в ніч з 21 на 22 березня). У поштової картці, між іншим, заспокійливо стверджувалося: “В нас усе добре. Всі працюємо на своїх давніх місцях; дочка вибрала собі за спеціальність патологічну фізіологію. Щиро вітаю *М.Лозинський*” [3, арк.52 зв.].

Твердження “в нас усе добре” залишається на совісті автора. Адже вже на початку грудня 1932 р. у Києві й Харкові розпочалися арешти галичан, зокрема, членів Літературної організації революційних письменників “Західна Україна”. Професор М.Лозинський, якому редакція друкованого органу Спілки замовила статтю до десятиліття рішення Антанти щодо Східної Галичини, у лютому 1933 р. відвідав харківську редакцію й мав розмову з її працівниками, у т. ч. з М.Ірчаном. Від них М.Лозинський “довідався про київські арешти членів “Зах[ідньої] України”. Вони були розстроєні й не знали, як далеко підуть арешти” [17, с.112].

Отже, у листівці до Ю.Бачинського від 16 березня 1933 р. Михайло Михайлович був не зовсім щирим, узявши на себе невдячну роль міфічної сирени, що солодкими співами закликає моряка (довірливого емігранта) у небезпечне місце, де його чекає невідмінна загибель.

У серпні 1933 р., поклавши край подальшому виданню “Вільної трибуни”, ліквідувавши в наступні місяці свої справи в Празі, 28 листопада 1933 р. Ю.Бачинський разом з дочкою Оленою через Берлін прибув до Харкова й тимчасово замешкав у готелі “Асторія”. Через тодішнього Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УСРР у Харкові І.Калину (і за санкцією керівництва ЦК КП(б)У) Юліан Олександрович був спрямований на роботу до видавництва “Українська Радянська Енциклопедія”. Очолював цей енциклопедичний проєкт нарком освіти УСРР В.П.Затонський. Перші розмови емігранта про майбутню працю відбулися із заступником головного редактора “УРЕ” І.А.Шведовим [1, арк.87].

Згідно з наказом № 13 від 9 березня 1934 р. щодо видавництва “Української Радянської Енциклопедії”, “товариш Ю.О.Бачинський” був призначений із цього ж числа “на посаду наукового співробітника при Головній редакції «Української Радянської Енциклопедії»” [5, арк.14]. Відтак слід скоригувати твердження І.Бегея, що “на час влаштування Ю.Бачинського в УРЕ там уже працював його давній приятель Антін Крушельницький” [14, с.52]. Ситуація була діаметрально протилежною: адже А.Крушельницький з родиною прибув до столичного Харкова лише 11 травня 1934 р. Отже, це на час працевлаштування А.Крушельницького в “УРЕ” там уже два місяці поспіль “працював його давній приятель” Ю.Бачинський.

Крім праці в енциклопедії, Ю.Бачинський уклав договір з видавництвом “Український робітник” у Харкові, відповідно до якого мав підготувати книгу “16 років Радянської України”, тобто здійснити своє давнє бажання, у зв'язку із чим збирав матеріали, робив виписки з преси й книжок [1, арк.87].

Відтоді, очевидно, повною мірою справджувалася рекомендація М.Лозинського своєму старшому колезі щодо потреби “ідеологічно й побутово себе переробити” у радянських умовах, а відтак “знаходити задоволення” у визначеній владою ділянці праці.

Двадцятого червня 1934 р. Юліан Олександрович власноручно заповнив друкований бланк-заяву ВЦРПС з гаслом “За суцільне охоплення профспілковим членством”, висловивши бажання поповнити лави радянських профспілок, зокрема, стати членом професійної спілки друкарів. У графі про останнє місце праці зазначив, що працював головним редактором журналу “Вільна трибуна” у Празі (Чехословаччина) упродовж січня – серпня 1933 р. [6, арк.13].

Тридцять першого серпня 1934 р. на засіданні місцевому профспілки “УРЕ” заяву Ю.Бачинського було розглянуто й ухвалено: “Прийняти тов. Бачинського до спілки і рекомендувати загальним зборам” [5, арк.4].

Актуальною проблемою навіть для мешканців столиці УСРР залишалося в 1934 р. (у перший рік після Голодомору 1932–1933 рр.) забезпечення себе продуктами харчування. Як і більшість державних службовців і робітників промислових підприємств Харкова, співробітники “УРЕ” були прикріплені до закритого розподільника та їдальні Наркомату освіти УСРР – прізвище Ю.Бачинського серед інших (усього 26 осіб) співробітників енциклопедії, які в липні 1934 р. “снідали та обідали в їдальні НКО” [5, арк.14].

Довелося Ю.Бачинському мати справу в перший постголодоморний рік і з так званими “первісними стандартними довідками” на одержання “забірних документів”, і хлібними книжками, які видавалися на підставі вищезгаданих стандартних довідок.

Шістнадцятого березня 1934 р. завідувач адміністративного сектору енциклопедії Лешков звернувся до Управління забірних документів з проханням: “Українська Радянська Енциклопедія просить видати дві довідки на березень м[іся]ць науковому робітнику Ю.О.Бачинському та на його утриманця дочку О.Ю.Бачинську. Тов. Бачинського від 9 березня 1934 р. прийнято на роботу в нашій установі” [1, арк.118]. Але вже через місяць, 20 квітня, керівництво енциклопедії клопоталося перед тим самим адресатом про повернення хлібної картки Ю.Бачинського на квітень: “Хлібна картка здається в зв’язку з одержанням т. БАЧИНСЬКИМ книжки до крамниці «Інснаб»” [1, арк.182]. Але відносно “розкошування” Юліана Олександровича тривало лише до осені 1934 р.

Четвертого жовтня 1934 р. помічник головного редактора “УРЕ” Т.Горб листовно звернувся до міського Управління забірних документів з проханням відновити Ю.Бачинського в лавах пересічних користувачів хлібними картками, оскільки Юліан Олександрович, “непроханий чужоземний гість” у редакції “УРЕ”, як з’ясувалося, не мав права користуватися розподільником “Інснаб”: “Видавництво “Українська Радянська Енциклопедія” просить видати одну хлібну картку на жовтень місяць на іноземця – наукового робітника тов. БАЧИНСЬКОГО Ю.О.

До цього часу тов. БАЧИНСЬКИЙ був прикріплений до розподільника “Інснаб”, але в зв’язку з тим, що тов. БАЧИНСЬКИЙ був не запрошений нами з-за кордону, “Інснаб” зняв його з постачання” [1, арк.432].

Відтак справедливість була відновлена, і Юліан Олександрович за хлібним постачанням опинився серед іноземних спеціалістів другої категорії, “не запрошених” і, вочевидь, не надто потрібних радянській владі.

Мабуть, уже востаннє, 5 жовтня 1934 р., він поставив власноручний підпис на “первісній стандартній довідці” за жовтень: “Хлібну книжку одержав. Юліан Бачинський. 5/Х 934” [1, арк.87].

Змушений був включитися Юліан Олександрович і до нової для нього справи – так званого соціалістичного змагання. Ліквідуючи “націоналістичні прориви” у роботі енциклопедії, спричинені, мовляв, колишнім головним редактором видання М.Скрипником, співробітники редакції та авторський колектив “УРЕ” форсованими темпами завершували підготовку її першого тому й писали статті для другого та третього томів. Про “більшовицькі темпи” підготовки статей свідчить, серед іншого, й одне з тогочасних соціалістичних зобов’язань Ю.Бачинського – “виготовити за 5 день 20 статей” до другого тому енциклопедії [5, арк.14].

Двадцять другого серпня 1934 р. харківський груповий комітет Союзу друкарів адресував обіжник керівникам місцевкомів і директорам установ та підприємств, у якому йшлося: “Згідно з рішенням ЦК КП(б)У щодо Палацу Піонерів і Жовтенят – необхідно надати конкретну допомогу на облаштування й доукомплектування будівлі колишнього ВУЦВК, що передана для цієї мети.

Слід провести масово-роз’яснювальну роботу серед колективу підприємства [...] щодо відпрацювання *одного дня* на користь Палацу Піонерів і Жовтенят, враховуючи,

що Палац має стати центром комуністично-виховної позашкільної роботи серед дітей м. Харкова. Для відпрацювання рекомендується день 24/VIII-34 р.

Щодо зібраної суми Вам необхідно довести до відома Групового комітету, який після повідомлення дасть вказівку, на який поточний рахунок перерахувати зібрану суму” [5, арк.14].

Цей суботник відбувся у визначений владою час – 24 серпня 1934 р. Узяв у ньому участь і шістдесятичотирирічний Юліан Бачинський, денний заробіток якого (17 крб) був перерахований на користь Палацу Піонерів і Жовтенят [5, арк.14].

Працюючи в редакції, Юліан Олександрович, на той час уже член профспілки, скористався й своїм правом на місячну відпустку, що в ній перебував упродовж 17 вересня – 17 жовтня 1934 р. [1, арк.87].

Утім справджувалося шестирічної давнини спостереження М.Кордуби щодо прикметної для радянського повсякдення “поліційної системи надзору і настирливої, дошкульної контролі приватного життя” з боку більшовицької таємної поліції. Її надокучлива увага стосувалася і Ю.Бачинського.

Десятиденне робоче оперативне зведення секретно-політичного відділу ГПУ УСРР станом на 5 червня 1934 р. зафіксувало чергову стадію оперативної “розробки” у “справі «Хижаки»”. Таким чином позначалося таємне спостереження й збирання компротуючих матеріалів на групу галицьких емігрантів, які нещодавно прибули до столиці радянської України, та їхніх наддніпрянських колег, удавано чи реально нелояльних до влади.

Стосовно Юліана Бачинського в матеріалах стеження за ним зазначалося (цитуюмо мовою оригіналу): “В первых числах с[его] г[ода] на Украину через наше Полпредство в Берлине прибыл известный галицийский политический деятель Юлиан Бачинский.

Поселившись в Харькове, Бачинский обратился в соответствующие инстанции с ходатайством о приеме его в советское гражданство, но оформление своего подданства затягивает и до сего времени этот вопрос окончательно не решен” [2, арк.521].

Вражає “поінформованість” так званих “компетентних органів” – за їхніми даними, Ю.Бачинський прибув до УСРР у перших числах січня 1934 р. Насправді ж це відбулося істотно раніше – 28 листопада 1933 р.

Далі у вищезгаданому зведенні деталізувалася інформація щодо працевлаштування емігранта: “По линии Наркомпроса Бачинскому предоставлена работа в УРЭ (Украинская Советская Энциклопедия), где он корректирует материалы энциклопедии, касающиеся украинских событий на Западе, и одновременно ознакамливается с состоянием нашей промышленности, сельхозяйства и т. п.” [2, арк.521].

У поведінці емігранта, який, зрозуміло, прагнув розглянутись у новому для нього оточенні й призвичаїтись до специфічного стилю життя в УСРР, енкаведисти вбачали лише “контрреволюційні” наміри й “шпигунську діяльність”: “Начав разработку Бачинского через нашего центрального агента “Свідомого”, мы получили донесения о том, что Бачинский ведет на Украине к[онтр]р[еволюционную] работу в пользу Германии и частично Польши.

По данным “Свідомого”, Бачинский принимает меры для активизации своей к[онтр]р[еволюционной] работы путем завязывания новых связей и знакомств в кругах украинских научных работников. Бачинский чрезвычайно интересуется всеми данными, касающимися хозяйственного состояния страны и с этой целью в ближайшее время намечает поездку по Украине.

Ряд последних свиданий агента с Бачинским подтвердил данные о его к[онтр]р[еволюционной] деятельности на Украине.

Отмечен ряд связей Бачинского с местными националистическими элементами. Приняты меры к выявлению связей Бачинского с закордоном.

Разработку форсируем” [2, арк.521].

Уночі 4 листопада 1934 р. енкаведисти здійснили обшук й арешт Ю.Бачинського. Решта його “спільників” по розробці “Хижаків” (20 осіб) були заарештовані в Києві й Харкові наступної ночі – з 5-го на 6-те листопада 1934 р. Юліан Олександрович під час обшуку й арешту намагався триматися спокійно й декілька разів цікавився причинами його затримання [14, с.54]. Без сумніву, він був готовий до цього сумного явища радянського повсякдення. Так само гідно Ю.Бачинський тримався й під час “слідства” і незаконного засудження, не взявши ні на себе, ні на інших осіб жодних “контрреволюційних” і “шпигунських” провин. Така його поведінка виразно контрастувала з угодовською позицією під час “слідства” колеги по праці в “УРЕ” і земляка А.Крушельницького.

Наказ № 97 щодо державного видавництва “Українська Радянська Енциклопедія” від 9 листопада 1934 р., у свою чергу, на підставі наказу наркома освіти УСРР В.Затонського про “тимчасове припинення випуску підготовлених томів Української Радянської Енциклопедії та передачу матеріалів на перегляд НКО”, припинив діяльність видавництва з 9 листопада 1934 р. З 11 листопада 1934 р. звільнялися, за цим самим наказом, майже всі співробітники “УРЕ” – 26 осіб. Двадцятим у списку був Ю.О.Бачинський, який вже тиждень перебував за ґратами [6, арк.109–110].

Виїзд Ю.Бачинського до УСРР у листопаді 1933 р. після кількох невдалих спроб і майже річне ознайомлення з повсякденням радянської України мало стати верифікацією його радянофільських переконань. Бодай часткове зцілення від власного радянофільства коштувало цьому видатному вітчизняному інтелектуалу занадто дорого – власного життя.

Помер Ю.Бачинський у радянському концтаборі 6 червня 1940 р.

Таким чином, Юліан Бачинський значну частину свого життя приділив роботі над енциклопедичними виданнями. Останнім місцем його праці була скрипниківська УРЕ. Його діяльність часто не збігалася з поглядами керуючої верхівки, тому свої дні видатний науковець закінчив в одному із сталінських концтаборів.

1. Державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 6, оп. 27, спр. 44987-ФП, арк. 87.
2. ГДА СБ України, ф. 16, оп. 27, спр. 9, арк. 521.
3. ЦДАВО України, ф. 3934, оп. 1, спр. 25, арк. 52 зв.
4. Там само, ф. 4, оп. 1, спр. 919-а, арк. 2 зв.
5. Там само, ф. 4284, оп. 1, спр. 41, арк. 14.
6. Там само, спр. 64, арк. 13.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2674, арк. 23.
8. Андрусак Т. Г. Бачинський Юліан Олександрович / Т. Г. Андрусак, Ю. І. Римаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
9. Арештування Юліана Бачинського // Діло. – 1931. – Ч. 73. – 2 квітня. – С. 4.
10. Бачинський Ю. Вступна увага / Ю. Бачинський // Большевицька революція і українці: критичні замітки / Ю. О. Бачинський. – 2-ге вид., доповн. – Берлін : Накладом авт., 1925. – 48 с.
11. Бачинський Ю. Десятиліття большевицької революції / Ю. Бачинський // Большевицька революція і українці: критичні замітки / Ю. О. Бачинський. – 2-ге вид., доповн. – Берлін : Накладом авт., 1925. – 48 с.
12. Бачинський Ю. На роздоріжжю західноукраїнської інтелігенції / Ю. Бачинський // Вільна Трибуна. – 1933. – № 1. – Липень. – С. 3–5.
13. Бегей І. “Україна ingredienta” – “книга, що появляється раз на сто літ” / І. І. Бегей // Україна ingredienta: (з додатком: Листування Ю. Бачинського з М. Драгомановим з приводу “України ingredient-и”) / Ю. Бачинський. – К. : Основні цінності, 2003. – 305 с.
14. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К., 2001. – 256 с.
15. Кордуба М. Вражіння з поїздки до Києва / М. Кордуба // Діло. – 1928. – Ч. 84. – 5 квітня. – С. 8.
16. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов ; НАН України, Ін-т іст. України ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2004. – 648 с.
17. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко ; НАН України, Ін-т іст. України, Ін-т укр. археографії ; відп. ред. П. С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1994. – 350 с.
18. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / О. С. Рубльов // УІЖ. – 1998. – № 4. – С. 106–112.

19. Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його контакти з чужоземними представництвами та листування із закордоном з часу приїзду до УСРР і до арешту, 2 квітня 1933 р. / публ. О. С. Рубльова // УДЖ. – 2001. – № 5. – С. 100.
20. Шаповал Ю. “Винним себе не визнаю”: невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського / Ю. І. Шаповал // Розбудова держави. –1999. – № 1. – С. 52; № 2. – С. 53–62.
21. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Наук. думка, 1993. – 352 с.

В статті подається аналіз діяльності Ю.Бачинського як енциклопедиста. Характеризуються форма роботи, його арешти і відношення до неї радянської влади. Вивчається внесок видатного наукового працівника в розвиток енциклопедистики.

Ключевые слова: енциклопедія, радянська влада, дослідження, посилання, арешт, “Українська Радянська Енциклопедія”.

In the article the analysis of activity of Yu. Bachinskogo is given as an encyclopaedist. The form of work, his arrests and attitude toward him of soviet power, is characterized. The contribution of prominent research worker is analysed to development of encyclopaedistik.

Key words: encyclopaedia, soviet power, research, reference, arrest, Ukrainian soviet encyclopaedia.

УДК 323.1: [314.156.5: 94 (477.75) “192”]

ББК 63. 3 (4 Укр)

Григорій Кондратюк

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РКП(б) І ГОЛОД У КРИМУ В 1921–1922 РОКАХ: ФАКТОРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

У статті проаналізовано вплив голоду на здійснення національної політики в Криму на початку двадцятих років двадцятого століття. Голод став національною катастрофою для кримськотатарського народу. Більшовицька влада використала голод як знаряддя для боротьби із селянством.

Ключові слова: голод, національна політика, Крим.

Однією з найтрагічніших сторінок в історії Криму є голод, що вразив півострів у 1921–1922 роках. Він став справжньою гуманітарною катастрофою, яка спричинила загибель десятків тисяч людей. Актуальність теми зумовлена необхідністю звернення історичної науки до найскладніших періодів вітчизняної історії з трагічним людським виміром.

Тема голоду в Україні й Криму розглядалася дослідниками в контексті подій воєнного комунізму та боротьби проти повстанського руху, введення нової економічної політики та внутрішньопартійної боротьби в РКП(б). Зокрема, це роботи А.А.Форманчука й В.М.Брошевана, В.Г.Зарубіна, А.В.Ішина [1]. Меншою мірою в історіографії теми проаналізовано вплив голоду на різні етнічні групи півострова, корекції голодом національної політики більшовиків. Мета роботи в тім, щоб проаналізувати розвиток голоду 1921–1922 років у Криму й політику влади з урахуванням етнічного фактора в умовах цих трагічних подій.

У листопаді 1920 року в Криму була встановлена радянська влада. У роки громадянської війни на території півострова діяв ряд партій, побудованих на етнічній основі: кримськотатарська Міллі-Фірка, вірменська Дашнакцутюн, єврейські Поалей-Ціон і Цеїри-Ціон. У 1917 році працював кримськотатарський національний уряд Директорія. Радянська влада не могла ігнорувати етнічного фактора й мобілізації в житті півострова. Згідно з даними попереднього перепису населення, проведеного в Криму у квітні 1921 року, тут проживало 720 373 людей, з них городян – 327 086, сільських жителів – 393 287. Статистичні дані свідчать про те, що Крим був одним з найбільш урбанізованих регіонів РРФСР. За національністю в Криму в 1921 році проживали 371 017 росіян, 186 715 кримських татар, 49 404 євреї, 42 350 німців, 23 868 греків, 12 051 вірменин, 10 572 болгар, 5 734 поляки, 5 564 караїми, 3 076 циган, 2 371 естонець, 1 413 чехів,

1 002 латиші й 4 200 представників інших національностей [2, с.10–11]. Частка окремих національностей у загальній кількості населення становила: росіян – 51,5%, кримських татар – 25,9%, євреїв – 6,8%, німців – 5,8%, греків – 3,3%, вірмен – 1,6%, болгар – 1,4%, поляків – 0,8%, караїмів – 0,7% [3, с.5]. Етнічна розмаїтість та участь у політичній діяльності періоду громадянської війни викликали увагу більшовиків до вирішення національного питання. Звільнення від національного гноблення, розв'язання найсуттєвіших проблем в аграрній та освітній сферах були оголошені пріоритетами діяльності партійних і радянських органів. Національна політика в Кримській РСР дістала назву татаризації, у той час як в УРСР – українізації. Ідеологічний постулат стверджував, що кримські татари були в період царату найбільш гнобленим народом, відстали у своєму розвитку, тому необхідно задовольнити їх найсуттєвіші запити. Восьмого жовтня 1921 року ВЦВК затвердив положення “Про Кримську радянську Соціалістичну Республіку”. Через десять днів було опубліковано постанову ВЦВК і РНК РРФСР про створення Кримської РСР. Десятого листопада 1921 року на I Всекримському Установчому з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів було прийнято Конституцію автономії. У своїх основних положеннях вона повторювала настанови Конституції РРФСР 1918 року. За створення автономії було багато факторів, у тому числі зовнішньополітичний, економічний, але національний виступав як найважливіший. Заснування автономної республіки мало зримо показати, що радянська влада ліквідує національне гноблення. У Конституції Кримської РСР державними мовами проголошувалися російська й кримськотатарська, декларувався намір проведення аграрної реформи з метою усунення обезземелювання кримських татар. Одним з найважливіших напрямів татаризації стало виділення квот в органах влади й упраління для кримських татар, а також ширше застосування кримськотатарської мови у сфері суспільного й державного життя. Головою ЦВК Кримської РСР став Ю.П.Гавен, а головою РНК Саїб Гарей Саїд-Галієв. Апарат управління утворили 13 народних комісаріатів і три управління.

Закінчення громадянської війни знаменувалося економічною розрухою на півострові. Суттєво скоротилася площа земель під зерновими культурами, що стало реакцією селян на політику продрозверстки. Село було об'єктом безперервних реквізицій продовольства, коней з боку розквартированих військових частин. Фактор внутрішньої політики став одним з найважливіших у причинах голоду, що розгорнувся. Селяни були позбавлені стимулів економічної діяльності, не було ясних перспектив стосовно власності. Майже половина селян кримських татар була безземельною. Вони орендували землю, насамперед, на Південному березі Криму й у гірській частині півострова. В умовах націоналізації поміщицької землі, створення радгоспів можливості для оренди припинилися. Ця обставина стала додатковим фактором, що спричинив більш значний негативний вплив голоду саме на кримських татар. Територіально кримськотатарські села розташовувалися в передгірній і гірській частинах півострова, наприклад, Бахчисарайський округ, а також на південнобережжі – від Севастополя до Судака. Населення кримськотатарських сіл займалося розведенням садів і виноградників, вирощуванням тютюну, а зернового господарства через особливості місцевості та клімату не було. Така структура й спеціалізація селянських господарств зробили їх дуже вразливими в умовах голоду. Суб'єктивний фактор виразився в тім, що більшовицька влада заборонила вільну торгівлю й у селян кримських татар практично не було можливості продати або обміняти свою продукцію (виноград, вино) на борошно й крупи. Та й сама пропозиція обміну була вкрай не вигідною.

Друга група причин голоду була об'єктивною. Це – природно-кліматичні умови, малосніжна зима й посуха. Катаклізми природи призвели до втрати посівів і до неврожаю. Однак поставлені перед селянами високі завдання продовольчої розверстки ніхто не скасував. Більше того, місцеві органи влади надіслали до Москви явно завищені дані про очікуваний урожай, що вплинуло на обсяги завдань, поставлених перед селянами.

Події розвивалися дуже швидко й незабаром представники органів влади у своїх звітах були змушені констатувати такі факти: “Через брак корму худоба в селах майже вся вирізана, є багато сіл, де залишилося всього по одній парі напівживих коней і по одній парі худих волів. Багато селищ у Бахчисарайському й Керченському районах зовсім порожні, жителі покидають майно або продають його за безцінь і пускаються пішки у пошуках хліба. На дорогах попадається багато трупів, особливо дітей і старих. ... у багатьох селах населення їсть навіть м'ясо падіжних тварин” [4, арк.4 зв.]. Якщо на першому етапі ознаки голоду відчуло найбільш бідніше міське населення, то незабаром голод охопив усю територію півострова: “Голод сильно прогресує і набирає загрозливих розмірів, охопивши усю територію Кримської Республіки. Більшою чи меншою мірою голодують у всіх округах, у всіх районах... Висловлюючись мовою цифр, можна сказати, що сила голоду в районах варіюється від 40 до 90% (у багатьох татарських селищах Біюк-Онларського району голодують від 75 до 90%)” [5].

Голод призвів до деградації суспільства, моральної катастрофи для людей. Смерть стала повсякденним явищем, нікого не дивуючи й лякаючи. Органи управління відзначали страшні картини голодних смертей: “У місті Карасубазарі і його районі на вулицях й у будинках трупів померлих від голоду не прибирають по кілька днів, випадки людоджерства стали звичайним явищем і були факти ловлі дітей і пропажі їх” [6, арк.1]. Такі явища були зафіксовані не тільки в Карасубазарі, більшість жителів якого були кримські татари, а й в інших регіонах півострова, зокрема, у Судацькому регіоні. Судак також був регіоном з абсолютною перевагою кримських татар. Архівний документ фіксує ситуацію в кримськотатарських селах на квітень 1922 року: “Населення Ельбузлів восени 1921 року складалося з 760 людей, тепер залишилося 400 людей, всі інші вмерли від голоду. Село Великий Таракташ. У жовтні 1921 року населення було понад 2 000 людей. 3 листопада 1921 року по 1 квітня 1922 вмерли від голоду більше 800 людей. Із січня 1922 року смертність доходить до 15 людей за день. Село Малий Таракташ. У жовтні 1921 року було 1 867 людей, до 1 квітня залишилося 1 152, умерли від голоду 715 людей... з них 299 дітей. Село Токлук. Умерли від голоду по 1 квітня 1922 року 256 людей – найбільша кількість умерла в березні ц/р... У Токлуку був раз випадок, коли вирили труп людини з могили, щоб з'їсти. У Козах восени 1921 року було 1 092 людей, по 1 квітня ц/р умерли від голоду 346 людей. Смертність особливо зросла в березні, з 12 березня по 1 квітня ц/р за 19 днів вмерли від голоду 1 025 людей. Зафіксовано 3 випадки людоджерства” [7, арк.28].

Потерпіли від голоду не тільки міські, а й сільські жителі. Сімферопольський Окредпогпол у лютому 1922 року констатував: “Допомога в селі подається занадто незначна, а голод в окрузі колосальний. За неповними даними голодуючих в окрузі дітей до 16 років – понад 26 000, а загальна кількість голодуючих в окрузі досягає 60 000 людей, причому на Підгородньо-Петровський і Карасубазарський район падає три чверті усієї кількості... Смертність в окрузі колосальна, перевищує 20–25 людей за день у кожному районі. Тільки в Карасубазарі з 15 січня по 20 лютого поховано понад 650 трупів. У Сімферополі кількість трупів з кожним днем збільшується, доходячи до 40 за день. У зв'язку з такою кількістю трупів перед Окредпогполем стоїть питання про похорон цих трупів, які часто валяються по кілька днів не прибраними” [8, арк.69 зв.]. Голод став однією з причин розвитку епідемічних захворювань. ЦВК Кримської РСР видав рішення про створення епідемічних загонів, які мали боротися із захворюваністю. Однак кількість ліжок у лікарнях скоротилася. Так, на своєму засіданні, що відбулося 26 березня 1922 року, Президія сімферопольського Окредпогполу ухвалила: “Відокремити здорових дітей від хворих, використавши для цієї мети резерв ЦУКГ і НКЗдоров'я. Робота має бути закінчена у дводенний термін. Виділюваних здорових дітей помістити в притулок Фабра... У першу чергу підлягають виділенню діти з колектора по Пушкінській вулиці” [9, арк.24].

Від голоду потерпіла більшість кримськотатарських сіл. Цей факт було відзначено на VI обласній конференції РКП(б), яка відбувалася 13–16 березня 1922 року.

У своїй доповіді секретар кримського обкому Ю.П.Гавен говорив: “Голод тут виявився в дуже різких формах, він не поступається перед голодом у Поволжі. Але він не так впадає в очі, як впадає голод у Поволжі. Це відбувається у зв’язку з деякими специфічними кримськими умовами, головним чином через національно-побутові особливості. Кримські татари так пов’язані зі своїм селом, що навіть голод не може вигнати їх звідти. І вони тихо вмирають у своїх селах... голод найтяжче позначився на татарському населенні... близько 70% усього числа голодуючих татари” [10, арк.197]. Цій думці можна довіряти. Ю.П.Гавен очолив ЦК Допгол і, звичайно ж, мав повноту інформації про події, що відбувалися. На першому етапі люди намагалися допомогти собі самостійно. У селах були місцеві громади, заможніші односільчани надавали допомогу біднякам. Однак можливості самих людей були обмежені, унаслідок неврожаю попередньої осені. Організувати надання допомоги намагалися й релігійні громади, незважаючи на складність власного становища. Так, у сімферопольській Окрдопгол звернулися кримські татари, парафіяни Осфіївської мечеті, про допомогу в організації татарської їдальні. Президія Окрдопголу на своєму засіданні 31 січня 1922 року ухвалила: “Визнати за бажане організацію взаємодопомоги серед татар, надавати їм усіляке сприяння перед різними органами влади й установами” [11, арк.8]. Організована допомога з боку держави почала надходити з початку весни 1922 року, на цей час кількість померлих була вже величезна. Документи фіксують, що продовольчих пайків, які видавалися, було недостатньо. У селі Сюзортан Бахчисарайського району “голод почався з осені, але посилювався із січня. З’їли усіх собак і котів. Смертність від голоду дуже значна, особливо серед дорослих, тиф теж лютує” [12, арк.119]. В умовах катастрофи голоду припинили працювати школи, громадські установи, у багатьох випадках людей було покинуто напризволяще. Так, “Кокозький райвиконком налічує 11 сільвиконкомів, що включають у себе 18 сіл. Голод у районі почався із грудня. З 19 000 населення в районі загинуло 3 000 людей. До березня (1922 року. – Г.К.) ніяких організацій допомоги голодуючим не було” [13, арк.119].

Інерцію влади було подолано тільки на початку 1922 року, коли стали зрозумілі масштаби лиха. У січні 1922 року Рада Народних Комісарів Кримської РСР почала терміново з’ясовувати нові дані про врожай, “через те у центр було подано неправильні цифрові обчислення про врожай у Криму” [14, арк.46]. Кримський уряд почав формувати склад делегації для поїздки в Стамбул з метою закупівлі зерна. Для делегації було поставлено також завдання встановити торговельно-економічні відносини з болгарськими фірмами для закупівлі продовольства. У складі делегації були такі представники кримськотатарської інтелігенції, як Асан Сабрі Айвазов. Діяльність делегації була проаналізована на об’єднаному засіданні Президій ЦВК, РНК Кримської РСР і ЦК Допомоги голодуючим, що відбулося 13 жовтня 1922 року. А.С.Айвазов виступив з доповіддю про роботу кримського представництва в Туреччині. Було відзначено важливість переказування пожертвувань грошовими сумами [15, арк.75 зв.].

По допомогу зверталися до співвітчизників за кордоном не тільки кримські татари, але і євреї, і німці. 28 січня 1922 року до РНК Кримської РСР звернулися Уповноважений Сімферопольської єврейської громади рабин Г.Кречмер і колишній голова Товариства допомоги бідним євреям Сімферополя М.Ейдлін. У зверненні обігу вони зазначали: “Становище єврейської маси жахливе. Ледь перебиваючись за нормальних умов, вона при неймовірному подорожчанні продовольчих продуктів, особливо хліба, почала зовсім голодувати” [16, арк.2]. Автори листа вказують, що хочуть послати кількох делегатів до Константинополя, звернутися також до громад Старого й Нового Світу для одержання продовольчої допомоги.

Однак приймаються і явно не здійсненні рішення в умовах колапсу економіки. Так, на користь голодуючих було запроваджено нові податки й збори. Але практично голодувало все населення, і можливостей одержати таким чином кошти не існувало.

Більш життєздатними були такі рішення. РНК Кримської РСР ініціювала питання про скасування в Криму продовольчого податку на всі види продовольчих товарів. Уряд Криму підтвердив постанову Народного комісаріату землеробства про зняття заборони на реалізацію кримської продукції на території РРФСР. Мова йшла про те, щоб активізувати продаж вина й на виручені кошти закупити борошно. Активно почала роботу спеціально створена структура – Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол). Ця структура організувала спеціальні їдальні для голодуючих у містах, колектори для дітей. Центральна комісія допомоги голодуючим організувала громадські роботи, щоб допомогти безробітним, оплачуючи харчуванням їхню працю. Так, євпаторійський окружний Допгол “у першу чергу намічає виконати роботи щодо ремонту тротуарів, шосейних доріг, а також каналізації та водопроводів” [17, арк.56].

Одним із пріоритетів у роботі центрального й окружних Допголів стало надання продовольчої та медичної допомоги дітям. Особливо негайної допомоги потребували сироти. У своєму звіті ЦК Допголу Криму був змушений констатувати, що “голодні, безпритульні і хворі діти по кілька десятків за день прибувають у дитячі будинки й місцеві відділи Наркомосвіти; відкриті Комдопголом харчувальні пункти й дитячі осередки переповнені ними... продовольчих ресурсів недостатньо, щоб нагодувати хоча б одним обідом половину дітей у харчувальних пунктах і дитячих осередках. Установлену норму дитячого пайка доводиться ділити на двох і навіть на трьох дітей, щоб не залишити більшість із них без краплі їжі” [18, арк.4]. Для них створювали колектори. Але й там смерть не відступала. Дитячі притулки були в 1922 році обстежені комісією Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції. У своєму звіті комісія так описує побачене: “Колектор на Пушкінській вулиці. Вхід із двору веде у сінці, покриті брудними калюжами... Звідси двері ведуть у відділення для слабких і хворих, де виявлено на топчані під брудним ганчір’ям 2 дитячих трупи, що лежали поряд із живими дітьми, – померли вони сьогодні вранці від виснаження. Усіх дітей 402. Розміщені вони дуже тісно, покотом. Із захворювань тут переважають тиф, скарлатина, кір... Персонал працює в страхотливих умовах, як вони кажуть, за півфунта хліба... Всі оглянуті установи являють невимовну, тяжку картину одного суцільного жаху” [19, арк.25]. Дитячі будинки створювалися й за етнічним критерієм. У Сімферополі, на вулиці Дворянській, було створено кримськотатарський дитячий будинок ім. Рефатова. В умовах високої смертності багато дітей залишалися сиротами, і цей захід був дуже необхідний. Президія сімферопольського Окрдопголу прийняла рішення, на засіданні 9 квітня 1922 року, про виділення п’яти мільйонів рублів на його дообладнання [20, арк.30].

Отже, можна зробити висновок про те, що голод став наслідком комплексу як об’єктивних, так і суб’єктивних факторів. Політика продрозверстки, реквизиції, нищення селян є головною причиною голоду в Криму 1921–1922 років. Жорстоке вилучення продовольчих ресурсів із кримського села прирєкло селян на голод. Досить довго центральна влада не визнавала Крим голодуючим регіоном, і цей факт мав трагічні наслідки. Більшовики голод використали як привід для розправи із церквою. На першому етапі, з листопада 1921 до квітня 1922 років, допомога голодуючим була зовсім недостатньою й погано організованою. Голод поставив кримськотатарський народ фактично на грань гуманітарної катастрофи. Загибель дітей поставила під сумнів майбутнє народу. Тому не дивно, що тематика голоду знайшла відображення в кримськотатарській художній літературі. До теми голоду зверталися такі класики кримськотатарської літератури та драматургії, як Асан Сабрі Айвазов, Умер Іпчі, Аблякім Ільмій. У 1926 році Аблякім Ільмій опублікував оповідання “Воспоминания о голоде. Из дневника Сюдюс”. Оповідання побудоване від імені дівчинки Сюдюс, яка стала сиротою під час голоду і її життя було врятоване в дитячому будинку в Севастополі. Дитина була свідком страшних епізодів голоду в Севастополі: “Уже Акъяр. Я стою в переулке ожидаю Куддуса. И вижу, из татарского клуба выезжает грузовик, доверху нагруженный мёртвыми

тeлaми татарчат. ...перед глазами высохшие тела бедняжек, тоненькие ручки и ножки, обтянутые синюшной кожей, высохшие светлые и тёмные головки, висающие на тоненьких шеях, которые от каждого движения автомобиля подпрыгивают и бьются друг о дружку!” [21, с.41–42]. Трагізмом сповнене оповідання Асана Сабрі Айвазова “Мамочка, где ты?! Приди!..” опубліковане в 1927 році. Тематика людських взаємовідносин проаналізована в оповіданні Умера Іпчі “Базар в лужах”. Автор звертає увагу читачів на необхідність збереження людської гідності та душевної теплоти.

У рамках кожної етнічної групи створювалися організації, допомога яких будувалася за національним критерієм. Кримські татари отримали допомогу з Туреччини від діаспори, яка проживала в цій країні. Голод загальмував здійснення комплексу заходів татаризації, що потребували матеріальних ресурсів. Боротьба з голодом витіснила інші тенденції у внутрішній політиці.

1. Брошеван В. М. Крымская республика: год 1921. (Краткий исторический очерк) / В. Брошеван, А. Форманчук. – Симферополь, 1922; Зарубин В. Г. Голод 1921–1923 гг. в Крыму (по сводкам ЧК/ГПУ) / В. Зарубин // Историческое наследие Крыма. – 2003. – № 2. – С. 68–74; Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории Гражданской войны в Крыму / А. Зарубин, В. Зарубин. – Симферополь : Антика, 2008. – 728 с.; Ишин А. В. К вопросу об особенностях политического развития Крыма в первой половине 1920-х годов / А. Ишин // Историческое наследие Крыма. – 2004. – № 5. – С. 48–50.
2. Предварительные итоги переписи в Крыму. – Симферополь, 1922.
3. Статистико-экономический атлас Крыма. – Симферополь, 1922.
4. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК), ф. Р-709, оп. 1, спр. 135, арк. 4 зв.
5. Там само.
6. Там само, спр. 202, арк. 1.
7. Державний архів Російської Федерації, ф. Р-1318, оп. 13, спр. 4, арк. 28.
8. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 168, арк. 69 зв.
9. Там само, спр. 96, арк. 24.
10. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 115, арк. 197.
11. Там само, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 8.
12. Там само, спр. 168, арк. 119.
13. Там само.
14. Там само, арк. 46.
15. Там само, спр. 113, арк. 75 зв.
16. Там само, спр. 96, арк. 2.
17. Там само, спр. 168, арк. 56.
18. Там само, спр. 135, арк. 4.
19. Там само, ф. Р-460, оп. 1, спр. 30, арк. 25.
20. Там само, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 30.
21. Воспоминания о голоде. Произведения А. Ильмия, А. Айвазова, У. Ипчи ; пер. с крымскотатар.: В. Басыров, Э. Велиева / [предисл. А. Велиева]. – Симферополь : Доля, 2007. – 112 с.

В статье проанализировано влияние голода на осуществление национальной политики в Крыму в начале двадцатых годов двадцатого века. Голод стал национальной катастрофой для крымскотатарского народа. Большевицкая власть использовала голод как орудие для борьбы с крестьянством.

Ключевые слова: голод, национальная политика, Крым.

The impact of famine on the implementation of national policies in the Crimea in the early twenties of the twentieth century has been analyzed in this article. Hunger has become a national catastrophe for the Crimean Tatar people. The Bolshevik government used famine as a weapon to fight with the peasants.

Key words: famine, national policy, the Crimea.

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 63.3 (4 Укр)

Наталія Коростіль, Руслан Гусак

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА СПІЛЬНОТА В СКЛАДІ П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1921–1939 рр.): ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА УРЯДУ Й ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті йдеться про політику польського уряду щодо західноукраїнських земель (1921–1939), спрямовану на асиміляцію українського населення в моноетнічній П Речі Посполитій.

Ключові слова: українці, політика, паціфікація, асиміляція, екстремізм, діалог.

Постановка проблеми пов'язана з необхідністю переосмислення надзвичайно складної проблеми взаємодії української спільноти з Польською державою в складі П Речі Посполитої.

Метою статті є дослідження політики польського уряду стосовно Західної України впродовж 1921–1939 рр. Історія довела помилковість крайніх націоналістичних позицій з обох боків в оцінці суспільно-політичного життя української спільноти в складі П Речі Посполитої. Тому надзвичайно важливими є сучасні розробки українських учених – О.С.Рубльова, О.П.Безносюк, Н.Ж.Коростіль та інших, у яких досліджуються окремі аспекти життя українців у Польщі 1921–1939 рр.

Українські території в складі П Речі Посполитої – Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя й частина Полісся – становили приблизно третину її території. У 1931 р. на цих землях проживало 8,9 млн осіб, у тому числі українців, за різними оцінками, нараховувалося від 4,4 до 5,5 млн осіб (49,4–61,8%), поляків – близько 2 млн (22,5%), євреїв – 0,9 млн (10,1%). Українці склали майже 70% мешканців Станіславівського, близько 50% Тернопільського, майже 70% Волинського, близько 40% Львівського воєводств, у південних повітах Поліського воєводства перевищували показник у 80% мешканців. Українці переважно залюднювали сільську місцевість, натомість їхня частка в міському населенні назагал не перевищувала 35%. Найбільша українська громада була у Львові – 50 тис. на 312 тис. львів'ян 1931 р. (16%), хоча місто було польським анклавом посеред українського “моря” [8, с.471]. Українці становили 16–19% населення всієї Польщі. Точніші підрахунки утруднювала та обставина, що частина населення ще не мала виразної національної ідентичності. Так, наприклад, майже 700 тис. мешканців Полісся вважали себе зазвичай “тутейшими”/“тутешніми” (і все ж із великою вірогідністю їх можна зарахувати до українців).

Політичні партії Польщі (за винятком нелегальної компартії) були одностайні в прагненні назавжди приєднати Західну Україну й Західну Білорусь, однак способи виконання цієї стратегічної мети пропонували різні. Національні демократи (ендеки), ідеологом яких був Роман Дмовський (1864–1939), обстоювали “інкорпораційну” програму, що передбачала створення мононаціональної Польської держави шляхом примусової асиміляції національних меншин. Прихильники маршала Юзефа Пілсудського дотримувалися “федералістичної” концепції – створення федерації Польщі, України та Білорусі шляхом відокремлення двох республік від СРСР, при цьому західноукраїнські терени мали назавжди залишитися в складі П Речі Посполитої. Соціалісти – Леон Василевський (1870–1936), Тадеуш Голувко (1889–1931) – демонстрували більше розуміння “українського питання”, хоча й для них Галичина та Волинь уявлялися невід’ємними частинами відродженої Польщі.

Упродовж 1923–1926 рр. в урядових коаліціях домінували ендеки, котрі реалізували свою “інкорпораційну” програму. Перш за все урядовці прагнули зміцнити польський “стан посідання” у Західній Україні. Попри те, що Галичина була одним з найбільш перенаселених аграрних регіонів Центрально-Східної Європи, сюди, а також на Волинь спрямовувалися десятки тисяч польських військових і цивільних колоністів

(“осадників”), які діставали кращі землі й користувалися фінансовими субсидіями уряду. Метою “осадництва” було не лише заохочення заслужених колишніх військових, а й насамперед зміцнення польськості в прикордонних районах. Максимальна площа “осади” сягала 45 га, пересічно ж вона становила 18 га. До 1935 р. було створено близько 7,9 тис. військових “осад” загальною площею 143 тис. га, майже половина колоністів осіли на Волині. Полякам надавалася перевага й під час здійснення аграрної реформи. Польська політика колонізації українських теренів спричиняла ненависть селян до колоністів, яка часом виливалася в криваві сутички.

У міжвоєнному двадцятилітті Західна Україна залишалася відсталою аграрною окраїною Польської держави. Уряд поділив територію країни навпіл: Польщу “А” (корінні польські землі) і Польщу “Б” (так звані східні креси – Західна Україна й Західна Білорусь). На розвиток Польщі “А” спрямовувалася переважна частина капіталовкладень, тут зосереджувалися основні галузі промисловості, тоді як упосліджена Польща “Б” слугувала ринком збуту продукції польської та іноземної промисловості й джерелом сировини.

Зазнавали українці й дискримінації у сфері мови та освіти. Були скасовані українські кафедри у Львівському університеті, звільнені українці – професори й доценти цього вищого навчального закладу, який набув ледь не стовідсотково польського характеру. Урядове зобов’язання організувати окремий Український університет так ніколи й не було здійснене. У 1923 р. Міністерство релігійних визнань і публічної освіти Польщі заборонило вживати слова “українець” і “український”, запровадивши натомість терміни “русин” і “руський” (“русинський”). У липні 1924 р. міністр релігійних визнань і публічної освіти Станіслав Грабський (1871–1949) ініціював ухвалення сеймом закону, згідно з яким більшість українських шкіл були перетворені на “утраквістичні”, тобто двомовні – з виразною перевагою польської мови. Того ж 1924 р. було заборонено вживання української мови в усіх державних установах та органах самоврядування Східної Галичини.

Після військового перевороту маршала Ю.Пілсудського в травні 1926 р. з’явилися сподівання на лібералізацію національної політики II Речі Посполитої. Пілсудчики обстоювали доктрину польського “прометеїзму”, згідно з якою історичною місією Польщі проголошувалася допомога у звільненні уярмлених більшовицькою Росією народів, насамперед українського та білоруського, й об’єднання їх з Польщею на федеративних засадах у спільній боротьбі з російською імперською загрозою [9, с.28–54]. Західну Україну пілсудчики, як й ендеки, вважали одвічною польською землею. Але на протигагу ендецькій політиці національної асиміляції вони натомість запропонували програму державної асиміляції українців, щоби за умови збереження власної національності в меншин вироблялося свідоме почуття приналежності до польської державності. На думку ідеологів “прометеїзму”, поступки уряду мали так з’єднати західноукраїнські землі з Польщею, щоб навіть у разі створення незалежної України над Дніпром це б не викликало зміни східних кордонів II Речі Посполитої. У перспективі йшлося про переорієнтацію українського національно-визвольного руху з антипольського на антирадянський напрям і забезпечення Польщі надійного тилу в імовірній війні із СРСР [4, с.121].

Ідейний лідер “санації” і фактичний диктатор Польщі Ю.Пілсудський після 1926 р. зосередився на керівництві військом та питаннях зовнішньої політики, залишивши широке поле діяльності у сфері національних відносин для своїх однодумців і соратників.

Першим прем’єр-міністром “санаційної” Польщі став Казимир Бартель (1882–1941) – один з найближчих соратників Ю.Пілсудського. У той час “прометеїзм” дістав підтримку державного апарату й у національних внутрішніх справах офіційне визнання здобула програма державної асиміляції. Конкретні напрями втілення її в життя оголосив міністр внутрішніх справ генерал К.Млодзяновський на засіданні Ради Міністрів 18 серпня 1926 р. Доповідач наголосив, що розв’язання національних проблем слід шукати в ефективності управління на місцевому рівні, а не в ревізії політичного устрою

держави. Саме тому впродовж 1926–1935 рр. на сеймові засідання не виносилися спеціальні дискусії на цю тему, натомість ініціатива перейшла до місцевих адміністрацій.

Творчо запозичивши в ендеків ідею диференційованого трактування меншин у різних районах держави, пілсудчики заклали її в підвалини регіональної політики, що здійснювалася з урахуванням принципів індивідуалізації, регіоналізації та селективності. Перший з них полягав у застосуванні індивідуальної політики щодо кожної окремої меншини. Засади регіоналізму зобов'язували урядовців удаватися до різних методів національної політики в окремих історико-етнічних областях Західної України. Селективність визначалася розвитком міжнародної ситуації, рівнем лояльності певної меншини щодо II Речі Посполитої, її національною свідомістю, чисельністю, розміщенням і соціальною структурою. Важливим елементом політики регіоналізму став Сокальський кордон – ідеологічний штучно створений владою бар'єр між Галичиною й Волинню та Холмщиною (колишній австро-російський кордон), покликаний відсепарувувати й пригнати впливи “націоналістичної” Східної Галичини з її розвиненим українським суспільно-політичним, економічним, етноконфесійним і культурно-освітнім життям на значно спокійнішу (до часу) Волинь.

Окресливши стратегічний напрям на державну асиміляцію національних меншин (насамперед українців), табір “санації”, проте, не спромігся виробити шляхів і методів її реалізації. Виняток становили програми окремих посадовців, зокрема, П'юотра Дуніна-Борковського (1890–1949), який 25 липня 1927 р. був призначений на посаду львівського воєводи, і затвердженого 9 липня 1928 р. волинським воєводою Генріка Юзевського (1892–1981), колишнього товариша міністра внутрішніх справ УНР в уряді І.Мазепа. Їхні призначення асоціювалися найперше з реалізацією засад регіоналізму у форматі ширшої політики державної асиміляції українців. Зокрема, П.Дунін-Борковський – консерватор, який був тісно пов'язаний з табором “санації”, пропонував власні концепції вирішення української проблеми на шпальтах часопису пілсудчиків “Droga”, обстоював надання українцям культурної автономії. “Мінімальна програма” львівського воєводи передбачала усунення об'єктивних причин незадоволення українців в економічній сфері, а також налагодження контактів з їхньою політико-господарською елітою задля подолання сепаратистських тенденцій і вироблення спільної платформи для вирішення нагальних проблем. Відомо, що 4 вересня 1927 р. відбулися його розмови з представниками українських легальних політичних угруповань у Польщі. Однак короткотермінове перебування на посаді львівського воєводи (до квітня 1928 р., коли всупереч власному бажанню одержав призначення на посаду познанського воєводи), унеможливило реалізацію його задумів [4, с.122].

Набагато продуктивнішим виявилось призначення Г.Юзевського. Його активна діяльність стосовно державної асиміляції українців Волині набула рис виразного політичного експерименту, що тривав (з невеликою перервою) до 1938 р. Перетворення Волині на анклав “польсько-української співпраці” санкціонував особисто Ю.Пілсудський. Конкретні напрями його реалізації Г.Юзевський представив на конференції “кресових воєвод” у Луцьку 2–3 грудня 1929 р. як “Волинську програму”. У загальних рисах погляди волинського воєводи збігалися з концепцією державної асиміляції. Методи реалізації “Волинського експерименту” обіймали комплекс заходів у галузі освіти, самоврядування, адміністрації, громадського життя й кооперації. Плани воєводи не мали на меті формування чи сприяння формуванню української національної свідомості. Ішлося натомість про забезпечення державних інтересів II Речі Посполитої й, насамперед, якнайшвидше інтегрування Волині з Польщею. Для цього вважалося доцільним відокремити Волинське воєводство від впливів українського націоналізму з Галичини й комуністичної агітації із СРСР.

За час з 15 травня 1926 р. до 17 березня 1930 р., коли уряди II Речі Посполитої п'ять разів очолював представник ліберального крила “санації” К.Бартель, були сфор-

мульовані засади національної політики, однак не конкретизовано шляхів її реалізації (за винятком волинського експерименту). У той час українське питання вирішувалося переважно на рівні воєводської адміністрації. Головування К.Бартеля в уряді було на короткий час перервано, коли представника групи “полковників” – К.Світальського призначено прем’єром (14 квітня – 7 грудня 1929 р.).

У період від 29 березня 1930 р. (сформування першого кабінету на чолі з В.Славком) до 12 травня 1935 р. (смерть Ю.Пілсудського) група “полковників” формально й фактично відіграла вирішальну роль у таборі “санації”. Незмінний лідер цієї групи й довірена особа Ю.Пілсудського – Валерій Славек (1879–1939) – був палким прихильником політики “прометеїзму”.

Проте сподівання кардинальних змін у ставленні польських урядів до українського питання виявилися марними. Розходження в польському правлячому таборі, непослідовність і нерішучість авторів “прометеїстської” концепції, опір польських націоналістів у східних воєводствах звели нанівець політику поступок українцям. Економічна криза 1929–1933 рр., яка найболючіше вдарила по дискримінованому українському населенню, ще більше загострила польсько-український конфлікт.

Події 1930 р. виявили цілковиту неспроможність польської правлячої еліти вирішити українське питання. Свідченням цього була непослідовність у діях урядів – від спроб політичного розв’язання проблеми до репресивних заходів.

Улітку 1930 р. ворожнеча поміж українськими селянами та польськими колоністами сягнула критичної межі. Східною Галичиною прокотилася хвиля підпалів майна польських осадників. Було зареєстровано майже 200 актів “саботажу”. Польська адміністрація й преса оголосили головним організатором підпалів УВО, яка невдовзі й сама взяла на себе відповідальність за них. Версія про “саботажну акцію УВО” усталена в історичній літературі, проте, за свідченням колишнього активіста українського підпілля З.Книша та інших джерел, насправді підпали ініціювали на власний розсуд кілька членів УВО, які діяли без санкції керівництва, а далі селянський рух поширювався стихійно. Крайова команда УВО спершу намагалася стримати “саботажі”, та невдовзі – для збільшення власної популярності серед радикально налаштованої молоді – вирішила взяти на себе відповідальність за них.

Під приводом боротьби з “українськими терористами” уряд учинив жахливі погроми мирного населення. У середині вересня підрозділи польської поліції та кавалерії вдерлися до галицьких сіл, здійснивши жорстоку пацифікацію (“умиротворення”) сотень населених пунктів (сіл і містечок) з переважно українською людністю.

За умов світової кризи істотно погіршилося економічне становище Польщі. Найбільш болюче відчувалося це в південно-східних воєводствах держави, заселених головним чином українцями, з прикметним для них аграрним перенаселенням, зростаючим унаслідок кризи безробіттям і протегованим державою польським осадництвом. Відтак обставини були сприятливими для так званої саботажної акції, відповідальність за яку взяла на себе щойно утворена Організація українських націоналістів. Упродовж 12 липня – 24 вересня (поодинокі випадки реєструвалися в жовтні й листопаді) 1930 р. відбувся 191 акт саботажу, з яких 172 стосувалися нищення приватного майна. Виступи розпочалися нападами на маєтки знаних особистостей, польських генералів й урядовців, згодом поширилися на майно колоністів, руйнування інфраструктури шляхової, залізничної й телефонних комунікацій. Особливого поширення набули підпали житлових будинків, стодол, господарських приміщень, стогів збіжжя й сіна. Об’єктом атак стали також поштові відділення й поштові авто. Засадничою метою цієї масштабної акції була спроба дезорганізації державних структур на теренах Східної Галичини, здійснення тиску й поширення занепокоєння серед місцевої польської людності, відлякування її від потенційної купівлі землі в регіоні, змушування осадників до залишення своїх господарств, а також (при нагоді) здобуття засобів для подальшої конспіративної діяльності.

На міжнародній арені це мало підважувати престиж II Речі Посполитої, довести хисткість її прав на західноукраїнські землі й задекларувати появу нової української радикальної організації – ОУН.

“Протестаційна акція” ОУН до краю загострила українсько-польські стосунки в Галичині. У відповідь на дії радикального українського підпілля почав консолідуватися польський націоналістичний табір. У містах регіону стали створюватися “Союзи захисту східних кресів” і “Комітети захисту”, які вимагали від уряду рішучого поборювання “гайдамаччини”. Не був єдиним й український табір, оскільки значна частина громадянства (переважно середнього й старшого віку) підтримувала легальні українські партії й саме в легальній суспільно-політичній, економічній і культурній діяльності вбачала запоруку збільшення українського “стану посідання” у межах Польської держави.

Пацифікація була неадекватною відповіддю влади на саботажну акцію ОУН, а рівночасно елементом передвиборної кампанії, спрямованим на залякування опозиції. У першій половині вересня 1930 р. було арештовано 18 послів від польської опозиції й групи українських депутатів сейму (С.Кузика, Д.Палієва, В.Целевича, І.Ліщинського, О.Вислоцького, І.Заваликута – УНДО, Л.Когута (радикал) та ін.). До 9 листопада 1930 р. були ув’язнені загалом 23 українських послы й сенатори. Частина з них (п’ятеро осіб, заарештованих у ніч з 9 на 10 вересня) утримували разом з польськими колегами в Брестській в’язниці, піддаючи моральним приниженням і побиттю. Стосовно решти українських парламентарів, які залишалися на волі, розпочалося попереднє провадження щодо публічного підбурювання до антидержавного заклоту й поширення, поза кордонами II Речі Посполитої, антипольської пропаганди. 20 вересня 1930 р. у Львові при виході з домівки УНДО було заарештовано крайового коменданта УВО й крайового провідника ОУН сотника Ю.Головінського (невдовзі вбитий поліцією при “спробі втечі”).

Власне пацифікація тривала впродовж 16 вересня – 30 жовтня 1930 р. й охопила 16 повітів Львівського, Станиславівського й Тернопільського воєводств. Згідно з українськими даними, пацифікації було піддано близько 750 сіл, з них 250 зазнали поважних матеріальних утрат і руйнувань. Офіційні польські дані підтверджували пацифікацію лише щодо 450 сіл (10% усіх сіл Східної Галичини).

Пацифікація здійснювалася за особистою вказівкою Ю.Піلسудського, який водночас заборонив трактувати саботажну акцію підпілля УВО–ОУН як українське повстання й наказав мінімізувати застосування зброї під час пацифікації, щоби не дати приводу антипольській пропаганді стверджувати, що виступи набули такого розмаху, що потрібно застосовувати зброю. Безпосереднім виконавцем акції був міністр внутрішніх справ генерал Ф.Славой-Складковський. Вона здійснювалася силами ескадронів 14 полку Язловецьких уланів, підрозділів 6 стрілецького полку й 6, 9 та 22 полків піхоти, підтримуваних 17 ротами поліцейських – загалом до 2 тис. осіб.

Як згадувала М.Рудницька, “типова пацифікація українського села” була втіленням принципу збірної відповідальності й виглядала так: “Відділ військової або поліцейської кінноти в числі 100–200 осіб нападав несподівано, здебільша нічною порою, на село. Офіцер, командант експедиції, заїздив до громадського уряду і, на основі списку, що його дістав у повітовому старостві, викликав найсвідоміших селян і селянок, головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони збиралися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох – трьох годин громада мусить зложити означеної шкали контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю тощо), інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім “контрибуцію”, провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били [...]. З людей здирали одяг, клали їх по черзі на землю або на лавку, кілька військових притримували жертву, двох інших ставали по її боках і грубими палицями або нагаями били, поки людина не втрачала притомности. Тоді побитого зливали холодною водою, щоби прийшов до свідомости, і продовжували езекуцію до

чергового зомління. 100–200 ударів становили норму. Між катованими були також жінки, старці і підлітки, часто священики і інші місцеві інтелігенти.

Тоді, як одна партія вояків проводила езекуцію, друга гуляла по селі. Під pretextом пошукування укритої зброї, військо пустошило доми: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи, топтали їх чоботами, дерли багнетами. З подушок і перин випорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мішали з болотом і обливали нафтою. В stodолі нищили сільськогосподарське знаряддя, на обійстю занечищували криницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували доценту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку; в залі, призначений на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри.

До постійної програми пацифікації належала також зневага українських національних почувань. Селян примушували цілувати землю і заявляти при цьому, що це “польська земля”, вигукувати на честь Польщі (“нехай живе Польша!”, “нехай живе маршал Пілсудський!”), лаяти вульгарними словами Україну (“я плюю на собачу матір України”), співати пісні, в яких висміювалася Україна й український народ. За правила здирали із стін і нищили портрети Шевченка [...]. Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтелігенти, діячі українських установ. І тут теж предметом знищення ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи” [5, с.348–349].

Під час масових ревізій польськими військово-поліцейськими експедиціями, згідно з офіційними (іноді суперечливими) даними, вилучено близько 1 287–1 323 гвинтівки, 372–566 пістолетів, 398 багнетів, 31 гранату, майже 100 кг вибухівки, а також інше військово спорядження (саперні лопатки, ранці, патронташі, шоломи, телефонний дріт тощо). Польські офіційні рапорти зафіксували лише 4 випадки смерті серед української людності під час пацифікації, натомість українська сторона стверджувала, що внаслідок побиття померло від 7 до 35 осіб. Розголосу набула смерть гімназиста М.Боднара, застреленого під час спроби втечі, і випадок згвалтування 16-річної української дівчини. Від збройного спротиву українців загинув 1 рядовий 4 роти Корпусу охорони пограниччя, дістали поранення 1 рядовий Війська польського та 1 поліцейський.

У зв'язку з підозрою в причетності до саботажної діяльності часто (навіть превентивно) затримувано осіб, пов'язаних з легальними українськими організаціями. Лише у Львові тільки впродовж вересня 1930 р. було арештовано 103 особи, приналежні до УНДО, 15 – молодіжної організації “Пласт”, 2 – “Молодої громади”, 1 – товариства “Луг”. Загалом військовими й поліцейськими було заарештовано 1 739 осіб, з яких унаслідок подальшого слідства 830 звільнено з-під арешту. Справи решти 909 передано до цивільних судів, згідно з рішеннями яких протягом 1930–1931 рр. звільнено ще 698 затриманих, а різні терміни позбавлення волі отримали лише 211 осіб.

Дошкульних ударів під час пацифікації зазнала мережа українських культурно-освітніх установ. 26 вересня 1930 р. рішенням Міністерства освіти і віровизнань було закрито IV Державну гімназію в Тернополі з українською мовою навчання. Усього поліційно-адміністративні обмеження й припинення діяльності торкнулися близько 140 локальних українських товариств, у тому числі 28 осередків спортивно-пожежного товариства “Луг”, 21 – гімнастичного товариства “Сокіл”, 21 філії “Просвіти”, одного кооперативу.

Дворазову спробу переконати польські урядові кола щодо зміни політики уряду Ю.Пілсудського в південно-східних воеводствах, припинення пацифікації й звільнення заарештованих українських діячів зробив у порозумінні з УНДО митрополит УГКЦ А.Шептицький під час відвідин Варшави 1–3 та 9 жовтня 1930 р. Однак ці спроби за-

знали невдачі – оточення прем'єра Ю.Піلسудського й президента II Речі Посполитої І.Мосціцького не допустило главу УГКЦ до перемовин з очільниками держави.

За неповними даними, до 15 вересня 1931 р. до польських судів надійшов 51 позов стосовно оскарження дій влади різного рівня під час пацифікації. У загальному підсумку за надужиття під час пацифікації до року позбавлення волі (або 3–4 місяців у фортеці) було засуджено 3 жовнірів Війська польського. Релятивно суворіше було покарано брутальність поліції: 8 поліцейських відправили у відставку, 24 перевели з пониженням у посаді до інших воєводств, 40 відбулися тижневим арештом, 14 отримали догани, справи 10 поліцейських спрямували до прокуратури. Але вже наприкінці 1931 р. справи щодо поліцейського надужиття під час пацифікації було заморожено [11, с.84–85].

Події пацифікації викликали міжнародний резонанс і невдовзі стали предметом розгляду в Лізі Націй, до якої звернулися зі скаргою Українська парламентська репрезентація в II Речі Посполитій та 63 британських парламентарі. Справа була передана для з'ясування так зв. Комітету трьох. Польські дипломати доклали величезних зусиль, щоб спровадити її на манівці, покликаючись на терористичну діяльність українських націоналістів і вороже ставлення українських політиків до Польської держави. Розгляд скарги української сторони тривав до січня 1932 р., коли відповідним рішенням основну провину за пацифікацію було покладено на українців, натомість польський уряд погоджувався на відшкодування збитків фізичним особам й установам, які постраждали під час акції. Зрештою, низка несприятливих для українців обставин – зокрема, завершення насильницької колективізації й голодомор 1932–1933 рр. в УРСР, на тлі яких тьмяніли людські й матеріальні втрати від пацифікації, маргіналізація справи пацифікації на міжнародній арені, що її заступили геополітичні події, пов'язані з підготовкою Другої світової війни, а також прагнення польських урядових кіл до внутрішньодержавного спокою й залагодження стосунків з національними меншинами спричинили приглушення справи. Помірковані польські й українські кола II Речі Посполитої почали налагоджувати діалог, який, зрештою, увінчався контроверсійною “політикою нормалізації” [10, с.110].

Сумнозвісна пацифікація українського населення Галичини 1930 р. стала типовим прикладом відходу пілсудчиків від реалізації “прометеїстської” концепції. Саме в цей період (25 серпня – 4 грудня 1930 р.) уряд Польщі очолював особисто Ю.Піلسудський. Він як противник будь-якого сепаратизму віддав наказ на здійснення репресивно-каральних акцій щодо цивільного населення Галичини.

Застосування владою принципу колективної відповідальності вкотре загострило польсько-українські відносини в Галичині, що їх налагодження стало одним з першочергових завдань другого уряду В.Славека (4 грудня 1930 р. – 26 травня 1931 р.). Змінити негативне ставлення українців до Польської держави вирішили шляхом порозуміння з найвпливовішою галицькою партією – УНДО. Тим самим ще раз виявилася непослідовність влади в розв'язанні внутрішньополітичних питань, оскільки порушувалося раніше взяте власне ж зобов'язання – не укладати жодних угод з партійними лідерами нацменшин. Уже на початку 1931 р. відбулося кілька таємних зустрічей польських урядовців з впливовими українськими політиками, зокрема, з М.Галушинським, який виконував обов'язки голови Української парламентської репрезентації (УПР). Розмови, які з польського боку проводили голова Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) Т.Голувко й депутат сейму Я.Єнджеєвич, завершилися безрезультатно.

Убивство в Трускавці 29 серпня 1931 р. членами ОУН одного з головних ідеологів політики “прометеїзму” і найактивнішого прибічника угоди між УНДО та санаційним урядом (і ширше та, вочевидь, найголовніше – польсько-українського порозуміння) Т.Голувка припинило розмови про польсько-українську “нормалізацію” і ще більше загострило національне протистояння в Галичині. Справжніх убивць Т.Голувка знайдено

не було. Теракт приписували бойовикам ОУН В.Біласу й Д.Данилишину. За новітніми даними (Ю.Киричук), замах учинив Р.Шухевич [3, с.562–563]. ОУН нібито закидала польському політикові “духовне роззброєння” українського суспільства й поширення угодовських настроїв. Існують й інші версії, наприклад: убивство – справа рук “якоїсь польської шовіністичної кліки”, що його “вирежисеровано” за допомогою агентури польської поліції в ОУН (І.Кедрин) [2, с.230]. Також є точка зору В.Бончковського, що вбивство Т.Голувка здійснила “советська агентура” в ОУН [6, с.68] подібно до того, як та ж сама зацікавлена сторона (тобто більшовицька Росія) усунула С.Петлюру.

Реалізація політики прометеїзму вже на початку 1930-х рр. зустріла опір окремих елементів апарату влади. За умов певної стабілізації внутрішньополітичної ситуації в СРСР, прометеїстська ідея втрачала сенс. Частина табору санації еволюціонувала в бік ендецьких методів вирішення українського питання. Значний вплив на цей процес мали програми націонал-демократів, зокрема, Є.Гертиха (1903–1992) і його праці “Щодо програми кресової політики” (1932). У поглядах головного ідеолога молодшої генерації ендеків своє продовження знайшла програма винародовлення української меншини. У його трактуванні українське населення було “згрупованим в русинських племенах відгалуженням польського народу”, що його при збереженні певних культурно-мовних особливостей слід “повернути до польськості” [7, с.118]. Українців у II Речі Посполитій ендецький ідеолог поділяв на окремі етнічні групи – гуцулів, лемків, бойків, поліщуків та ін., не вважаючи їх частинами великого народу, спроможного до самостійного державного існування.

Зростання привабливості ендецької ідеології спричинила низка чинників: по-перше, радикалізація настроїв у польському суспільстві внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр.; по-друге, упевненість у тому, що політика державної асиміляції не врегулювала національних відносин у державі; по-третє, за умов зовнішньої загрози з боку Німеччини й СРСР ендецька мобілізаційна ідеологія була значно сприйнятнішою для польського суспільства східного прикордоння на противагу теоріям пілсудчиків, розрахованим на далеку перспективу [4, с.124].

Поляризація позицій правлячого табору щодо українського питання найшвидше проявилася у верхівці польських збройних сил. Поряд з діяльністю II відділу Генштабу II Речі Посполитої, пов’язаного з прометеївським рухом, командувачі військових округів ініціювали програму, що виходила з необхідності перетворення непольського населення в лояльних громадян репресивними заходами. Відтак широкого розмаху набули так звані гуцульський і лемківський регіоналізми. В обох випадках застосовано тактику відокремлення цих етнічних груп населення й протиставлення їх українському національному організмові.

Діяльність війська в царині національної політики значно активізувалася за урядування А.Пристора (27 травня 1931 р. – 9 травня 1933 р.) та Я.Єнджеєвича (10 травня 1933 р. – 13 травня 1934 р.). Обов’язки міністра внутрішніх справ у цих урядах виконував Б.Перацький, який обстоював рівність прав усіх громадян II Речі Посполитої, але вважав за потрібне придушувати в зародку будь-які відцентрові тенденції. За урядування Б.Перацького відбулося значне погравлення в національній політиці Польщі. Важливою подією стало утворення Національного Комітету при Президії Ради Міністрів, покликаного визначати єдину тактику урядових структур у національній політиці й координувати зусилля державних органів щодо “посилення розвитку польського національного елементу” на поліетнічній території й “державну асиміляцію національних меншин”. Попри прагнення уряду розробити комплексну програму вирішення українського питання все виразнішими ставали колонізаційні наміри щодо українців Галичини. Певні українські кола пов’язували це з діяльністю міністра внутрішніх справ, що, імовірно, і спричинило вбивство Б.Перацького членами ОУН 15 червня 1934 р. Відповіддю влади стало утворення концентраційного табору в Березі Картузькій, що його ак-

тивно використовували й для боротьби з українським національно-визвольним рухом (як націоналістичним, так і комуністичним).

Складна політична ситуація, у якій опинилися українці наприкінці 1934 – на початку 1935 рр., змусила їхній політичний провід до пошуку компромісів з польською адміністрацією. Від імені УНДО й УПР 5 лютого 1935 р. у сеймі виступив Д.Левицький, який запропонував урядові умови польсько-українського порозуміння “на базі спільної антисоветської платформи й надання територіальної автономії для українців у Польщі”. Українська ініціатива нормалізації стосунків була рішуче відкинута польською стороною. Тогочасний прем’єр-міністр Л.Козловський (15 травня 1934 р. – 28 березня 1935 р.), непевний у міцності власних позицій у верхніх ешелонах влади, не наважився на врегулювання української проблеми.

Ситуація кардинально змінилася, коли В.Славек утретє очолив уряд (29 березня – 12 жовтня 1935 р.). Цього разу він вирішив здійснити нереалізовані 1931 р. плани щодо використання українського національно-визвольного руху в інтересах II Речі Посполитої або принаймні його нейтралізації. Ситуація була вигідною й для проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом, який, у зв’язку з набуттям чинності новим виборчим законом, опинився перед загрозою бойкоту парламентських виборів з боку опозиційних партій. Обравши союзниками представників впливового УНДО, уряд розраховував на численні голоси українських виборців.

У травні-червні 1935 р. на кількох неформальних зустрічах представників УНДО з польськими урядовцями було укладено угоду, що відома в історіографії під назвою “нормалізації” польсько-українських відносин. Українські політики пішли на угоду з огляду на хвилю репресій та голодомор в УРСР і ставили перед ними проблему збереження національного середовища в Польщі. За домовленістю, українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для культурних, кооперативних і громадських організацій, розширення сфери вживання української мови в судах й адміністрації Східної Галичини, створення Українського університету, звільнення політв’язнів, а також гарантовані місця в майбутньому парламенті й місцевих урядах. У свою чергу, українці погоджувалися визнати Польську державу та взяти участь у виборах. Укладення угоди “нормалізації” поділило українське суспільство: частина пішла за УНДО, підтримавши порозуміння з владою, інша – залишилася на непримиренних позиціях щодо держави (ОУН). У виборах, які відбулися 8 вересня 1935 р., узяли участь 50% українських виборців. Українці дістали 13 сеймових і 4 сенаторських мандати, а лідер УНДО В.Мудрий обійняв посаду віце-маршалка сейму. Півсудчики отримали слухняний парламент [1, с.481–482].

Смерть “вождя нації” і фактичного керівника держави Ю.Піلسудського активізувала боротьбу всередині табору “санації”. Змагалися три угруповання, що об’єднувалися навколо прем’єр-міністра В.Славека, президента Польщі І.Мосціцького та новопризначеного Генерального інспектора Збройних сил Е.Ридз-Смігли. В.Славек обстоював правову модель держави, опертої на норми “квітневої” 1935 р. Конституції. Його опоненти виступали за консервацію “вождівського” правління, започаткованого Ю.Піلسудським.

Зрештою, переміг Генеральний інспектор, наділений значними повноваженнями. Одержавши підтримку “силових” структур, Е.Ридз-Смігли зміцнював свої політичні позиції. Його група поступово перетворювалася в домінуючу в еліті “санаційної” влади. Поклавши в основу ендецькі концепції вирішення української проблеми, частина правлячого табору, очолювана Е.Ридз-Смігли та міністром військових справ Т.Каспжицьким, ініціювала так звану політику “зміцнення польськості” у південно-східних окраїнах держави. Стратегія й тактика цієї широкомасштабної акції війська, воеводських адміністрацій і місцевих польських організацій була опрацьована на таємній конференції в Любліні 31 січня 1935 р. Під прикриттям потреби зміцнення обороноздатності

держави командувачі прикордонних округів фактично висловилися за зміну етнічної структури західноукраїнських земель на користь польського елемента.

Після демісії В.Славека (12 жовтня 1935 р.) надії на реальне втілення нормалізаційної політики стали примарними, хоча польський уряд і надалі декларував обіцянки щодо виконання українських вимог. Однак уже в січні 1936 р. на засіданні Національного Комітету Президії Ради Міністрів були оприлюднені “Тези з національної політики”, що в них відобразилася боротьба між двома концепціями в правлячому таборі – державної й національної асиміляції. Уряд підтвердив застосування принципів регіональної політики, що засвідчило заперечення владою існування цілісного українського національного організму. Передбачалося створення за допомогою методів державної асиміляції ідейного полоніфіліського руху українців Галичини й Волині. Натомість стосовно українського населення Холмщини, Полісся, Підляшшя й Лемківщини рекомендувалося використовувати політику національної асиміляції. Інструментом полонізації мала стати православна церква. Прийняття урядом М.Косцялковського (13 жовтня 1935 р. – 15 травня 1936 р.) компромісного рішення щодо державно-національної асиміляції українців засвідчувало хисткість його позицій у державі й поступове перетворення на інструмент політики “зміцнення польськості”, започаткованої військовими [4, с.126].

Унаслідок чергового компромісу між І.Мосціцьким та Е.Ридз-Смігли 15 травня 1936 р. сформовано новий уряд на чолі з генералом Ф.Славой-Складковським (15 травня 1936 р. – 30 вересня 1939 р.), який проголосив, що “визнаватиме потреби нормалізаційної політики стосовно українців”. Натомість справжні заходи польської адміністрації, яка лише прикривалася гаслами порозуміння, полягали в протилежному: 1) намаганнях фрагментаризувати українську етнічну територію в II Речі Посполитій шляхом поширення гуцульського та лемківського регіоналізмів й актуалізації Сокальського кордону; 2) вишукуванні серед українців нащадків нібито польських шляхтичів (близько 1 млн осіб) і здійсненні заходів щодо їхньої полонізації; 3) колонізації західноукраїнських земель польськими осадниками, чергова хвиля якої здійнялася влітку 1936 р. з виділення урядом 13 275 га земельних угідь; 4) боротьбі з православ'ям як чинником, що утримував почуття національної ідентичності українців. Першим кроком у цьому напрямі стала ліквідація на Холмщині 127 культових споруд, зокрема, 91 православної церкви. За таких умов не могло йти мови не лише про “нормалізацію”, угода про яку була відкликана 1938 р., а й про політичний експеримент Г.Юзевського на Волині, який завершився провалом, а воєвода позбавлений повноважень.

Вищезгадані тенденції, що запанували в національній політиці Польщі з ініціативи військової верхівки, знайшли формальне закріплення в урядовій програмі “зміцнення польськості” західноукраїнських земель, що її юридично затвердила постанова Президії Ради Міністрів Польщі 18 березня 1939 р. [4, с.126].

Отже, попри те, що прометеїзм був домінуючою, якщо не єдиною концепцією східної політики “санацийних” урядів, він так і не знайшов практичної реалізації. Влада II Речі Посполитої, незалежно від декларацій про потребу державної асиміляції, інтенсивно працювала в напрямі національної асиміляції українців. Напередодні Другої світової війни пошук шляхів розв'язання українського питання завершився поверненням до старих ендецьких теорій мононаціональної Польської держави. Пріоритетне значення надавалося політиці зміцнення польського елемента в Західній Україні, яка 1939 р. стала польською офіційною доктриною.

У міжвоєнний період шанси на тривале українсько-польське порозуміння залишилися невикористаними з вини як польської, так й української сторони. Політичні гасла використовувалися для маніпулювання суспільством. Порозумінню заважала орієнтованість на моноетнічне суспільство й значний вплив націоналістичних кіл на реальні дії польської адміністрації. У той самий час у цей період заклалися підвалини сучасного польсько-українського діалогу.

1. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
2. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976. – 724 с.
3. Киричук Ю. А. Терор і тероризм у Західній Україні / Ю. А. Киричук // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. : історичні нариси / Ін-т іст. України НАН України ; відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2002. – С. 562–563.
4. Комар В. Л. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Л. Комар // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 120–128.
5. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / ЦДІАЛ України, Ін-т іст. дослідж. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, Європ. дослідний ін-т ім. В. К. Липинського (Філадельфія, США) ; упоряд. М. Дядюк ; редкол.: М. Богачевська-Хом’як (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 1998. – 844 с.
6. Bączkowski W. Sprawa ukraińska / W. Bączkowski // Kultura (Paryż). – 1952. – № 7/8 (57/58). – S. 68.
7. Giertych J. O program polityki kresowej / J. Giertych. – Warszawa, 1932. – S. 118.
8. Mędrzecki W. Ukraińcy / W. Mędrzecki // Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1999. – S. 471.
9. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa, 1971. – S. 327; Bączkowski W. Prometeizm na tle epoki: wybrane fragmenty z historii ruchu / W. Bączkowski // Niepodległość: Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski / In-t J. Piłsudskiego. – Nowy Jork ; Londyn, 1984. – Т. XVII. – S. 28–54.
10. Pisyliński J. Pacyfikacja w Małopolsce Wschodniej na forum Ligi Narodów / J. Pisyliński // Zeszyty Historyczne. – 2003. – № 144. – S. 110.
11. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki. – Lublin, 2003. – S. 84–85.

В статті речь идет о политике польского правительства относительно западноукраинских земель (1921–1939), направленной на ассимиляцию украинского населения в моноэтнической II Речи Посполитой.

Ключевые слова: украинцы, политика, пацификация, ассимиляция, экстремизм, диалог.

The subject of the article is the policy of Polish government concerning to West Ukrainian lands during the period since 1921 till 1939 which was based on assimilation of Ukrainian nation in the monoethnic Polish state.

Key words: Ukrainians, policy, pacification, assimilation, extremism, dialogue.

УДК 94 (477) “1938/1939”

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Роман Пуйда

ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО В СЕЙМІ Й СЕНАТІ ПОЛЬЩІ (1938–1939 рр.)

У статті визначено основні напрями парламентської праці УНДО в сеймі й сенаті Польщі напередодні Другої світової війни, проаналізовано найрезонансніші законопроекти націонал-демократів, встановлено причини невдачі нормалізації польсько-українських відносин.

Ключові слова: УНДО, сейм, сенат, законопроекти, нормалізація.

Напередодні Другої світової війни пошук шляхів вирішення українського питання владою завершився поверненням до ендецьких теорій мононаціональної Польської держави. Провал політики “нормалізації” спричинив у другій половині 1930-х рр. зниження ролі УНДО та інших легальних партій, розчарування в парламентаризмі. Це штовхало українців до значно радикальніших засобів боротьби, привело до зростання популярності націоналістичних організацій. Однак, незважаючи на те, що націоналізм перебував на піднесенні, а національна демократія занепадала, УНДО й УПР були впливовими чинниками суспільно-політичного життя, з якими рахувався польський уряд [14, с.157].

Діяльність УНДО в сеймі й сенаті Другої Речі Посполитої – малодосліджена проблема. Детальним вивченням суспільно-політичних процесів 1935–1939 рр. у Західній Україні займається ряд учених, серед яких у руслі аналізованої теми заслуговують на увагу праці І.Васюти [1], С.Віднянського [2], О.Зайцева [5], З.Запоровського [37], Л.Зашкільняка [6; 7], В.Комара [12], М.Кучерепи [13; 14], С.Макарчука [15], В.Медзельського [32], Б.Хруслова

[26; 27], М.Швагуляка [31], М.Шуміла [36] та інших дослідників. Основу джерельної бази розвідки становлять архівні документи, матеріали польської та української періодичної преси, спогади відомих громадсько-політичних діячів. Головна мета статті – визначити пріоритетні напрями парламентської праці Української парламентської репрезентації (УПР).

Результати виборів 1938 р. до польського парламенту для УНДО були ідентичними з 1935 р. – посольські місця отримали всі узгоджені з урядом кандидати, окрім Сяноцького округу, де, незважаючи на домовленості, поляки “провалили українського кандидата всупереч виборчому компромісові” [9, с.1]. У голосуванні 7 листопада 1938 р. у Східній Галичині взяли участь 73,7% населення, на Волині – 74,8% [34, с.630–636]. Виборчий закон призвів до формування безапеляційного послухного парламенту, що став маріонетковою іграшкою у руках президента І.Мосціцького.

Розклад політичних сил у парламенті Польщі складався не на користь УПР. Більшість сеймових місць отримали представники ОЗОНу – близько 170 (із 208). З огляду на такий стан речей, не можна було сподіватися на зміну політики сейму щодо українців. Відомий громадсько-політичний діяч І.Кедрин констатував: “Годі припускати, що хто-небудь із польських послів стане вносити дисонанс у традицію, що послы урядової більшості узгіднюють свою поведінку з урядовими чинниками та зберігають свободу рухів тільки у другорядних і байдужих для уряду справах” [10, с.2]. Чільний діяч УНДО вважав найактуальнішою проблемою поточного політичного моменту актуалізацію українського питання в Польській державі [10, с.2].

Парламентська праця для членів УПР розпочалася з ухвалення бюджету країни на 1939 р. Третього грудня 1938 р. відбулося його обговорення. У засіданні сейму взяли участь прем’єр Ф.Славой-Складковський. Однак поступово обговорення бюджету переросло в дискусію про зовнішньополітичну ситуацію в Європі. Лідер польської парламентської більшості зауважив: “Географічне положення Польщі... викликало постійне змагання сперти державу на два моря. Сьогодні ці тенденції мають прикордонний вияв у нав’язанні і втриманні якнайкращих сусідських взаємин з балтійськими і скандинавськими державами півночі та Румунією на півдні. По думці тих самих тенденцій спільна границя з Мадярщиною, як наддунайською державою і народом традиційно з нами заприятеленим, відповідає не тільки нашим сентиментам, але й інтересам...” [25, с.1].

У дискусії взяв участь голова УПР В.Мудрий, який підсумував перебіг трирічної політики нормалізації. Виступаючи зазначив, що основна мета участі українців у нормалізації полягала в тому, щоб, “узгіднивши обопільно... українську національну рацію з польською державною рацією, забезпечити українському народові в Річипосполитій повноту життєвих та розвоєвих прав... Здавалося, що найвідповідальніші чинники в державі йдуть на цю концепцію. На жаль, життєва дійсність показала зовсім інша” [16, с.2]. Водночас він констатував агресивне становище польських націоналістичних елементів до ідеї нормалізації. “Такий стан речей давав незаперечні докази, – підсумував лідер націонал-демократів, – що в Польщі у відношенні до українського народу було й є головне змагання: поборювати все, що українське” [16, с.2].

На початку січня 1939 р. у польській пресі з’явилися звістки про підготовку ОЗОНОм нового законопроекту про національні меншини. “Оживлені розмови в найповажніших варшавських пресово-політичних колах” українські часописи визнавали передчасними, вважаючи, що “самі лише озонові круги мають складну надію перевести свій законопроект...” [33, с.124]. Небажання польської сторони шукати шляхів порозуміння з українцями змушували УПР удатися до радикальних кроків. Виступаючи на бюджетній комісії 12 січня 1939 р., В.Целевич уперше завуальовано заявив про припинення політики нормалізації, назвавши три причини невдачі курсу польсько-українського зближення: 1) вороже ставлення польського місцевого суспільства, польських громадських організацій; 2) дії адміністративної влади всіх ступенів, органів поліції, прикордонної охорони; 3) дії чи радше бездіяльність уряду [19].

Провину за нереалізацію нормалізації посол переклав на польський уряд, який із 1937 р. продовжив антиукраїнську політику, згодом дії уряду підтримали “вшехполяки”. З ініціативи цієї політичної сили скликано низку віч, на яких ухвалено антиукраїнські резолюції. На хвилі цієї кампанії з’являється гасло порятунку кресів від українців. Водночас польська преса “малює у найчорніших красках українську небезпеку...” [5, с.76]. Завершуючи виступ, В.Целевич констатував: “Виною високого уряду є те, що від 1935 р. не зроблено ні одного кроку в українській справі, що мав би загальніший політичний характер і міг би вплинути корисно на настрої українського громадянства. Щобільше. В останньому часі маємо зі сторони уряду цілу низку ходів, які годі вважати щасливими...” [5, с.76].

Проаналізувавши промову В.Целевича, львівський проурядовий “Дзєннік Польскі” опублікував редакційну статтю, присвячену польсько-українським взаєминам. Журналісти розкритикували виступ українського посла, наголосивши, що нормалізація зазнала невдачі, оскільки її “не попередила нормалізація думання про польсько-українську справу... Ані українці, ані поляки не були готові до змін” [35, с.34]. Автор статті наголосив, що українцям необхідно припинити висувати нереальні й демагогічні вимоги, не розбурхувати суспільство “маревом держави” Волошина на Закарпатті, не втікати від конкретних дискусій [35, с.34].

Парламентська діяльність проурядової польської більшості викликала все більше обурення української громадськості. Парламентські оглядачі “Діла” констатували: “Карнавалові настрої Варшави не впливають на атмосферу парламентарних бюджетів. Майже день у день відбуваються засідання послів і сенаторів у різних комісіях. Теж майже день у день приходиться слухати примітивних дискусій про “українську небезпеку”. Скаже якийсь наш посол кілька завваг до обговорюваного бюджету, зачитує кілька фактів з хроніки наших днів і пішло... Реплікам, “цвішенруфам” і словам несмачної іронії нема кінця” [28, арк.14].

Консолідація всередині УНДО вплинула на парламентську працю послів представників цієї партії. Виступи українських послів і сенаторів набували дедалі агресивніших форм. Тринадцятого лютого 1939 р. за участю уряду та прем’єра Ф.Славой-Складковського відбулося засідання сейму, на якому чи не найбільше полеміки викликала українська проблема. Після виступу низки польських послів від імені УПР у дискусії взяв участь С.Витвицький, який констатував, що уряд не розробив конкретної програми дій щодо найчисельнішої етнічної меншини Польщі – українців. Один із лідерів УПР запевнив польську громадськість, що українці не служать “чужим елементам”. “Не мусимо вияснювати, що маємо за собою найсвятіше свідoctво крові, яку ми пролили за наші змагання і що за чужі агентури ані крові ані життя не віддають, – зауважив С.Витвицький [21, с.3]. Промова українського посла, на думку редакції “Діла”, “викликала помітне вражіння... Польські послі реагували численними окликами і вигуками” [3, арк.78].

Уже 16 лютого 1939 р. В.Целевич виголосив заяву, у якій “виявив своє відношення до української справи в Польщі”. Представника УПР підтримав С.Скрипник, який заявив, що реакція В.Целевича – це “становище всіх заступників українського населення в Польщі, що засідають у цій Високій Палаті” [20, с.4]. Посол ВУО констатував, що демонстраційність, яку закидають українцям під час роботи в парламенті, впливає з “протиукраїнської психози, що посилюється з дня на день і каже згори нехтувати все, що має зв’язок з українцями” [20, с.4].

Українська громадськість називала окреслені виступи УПР “найповажнішими” за останні місяці. Водночас наголосимо, що більшість промов українських парламентаріїв виголошувалися в “неприятній атмосфері”, що пояснюється критичними випадками на адресу польської влади. Подальшому загостренню польсько-українських відносин у парламенті сприяли антиукраїнські заяви польських послів. Часопис “Слово” зауважив, що С.Баран від імені УПР заявив, що “українці не хочуть бути предметом чийось екс-

периментів, але співгосподарями на землях, де творять більшість, де змагають до того, щоб здобути територіальну самоуправу” [24, с.3]. Тоді ж В.Целевич заявив, що у взаєминах між національною більшістю й національними меншинами “ключем до розв’язки положення є панівний народ” [24, с.3]. Після завершення дебатів серед українських послів “кружляли чутки, що соймова дискусія вказує на можливість загострення курсу у внутрішній політиці супроти українців” [24, с.3].

Українські послы не виключали можливості подальшого наступу польського уряду на національно-культурне життя українців Східної Галичини. Двадцять другого лютого 1939 р. польські часописи повідомили, що штаб ОЗОНу розглядає можливість внесення до парламенту законопроектів, які передбачали латинізацію правописів українських часописів та українського календаря. Наміри влади викликали шквал критики українських послів, які повернулися до розгляду проблем українців у національно-культурній сфері. Двадцять першого лютого того ж року посол Д.Великанович наголосив на необхідності створення українського університету, українізації середньої школи в Східній Галичині. С.Баран домагався від влади окремого єпископа для українців-латинників. У відповідь “озонівські послы повели проти всіх виступів українських послів генеральну, дириговану офензиву” [35, с.22].

Взаємні звинувачення поляків й українців із теоретичного русла поступово перейшли в практичне. Двадцять четвертого лютого 1939 р. у сеймі завершилася дискусія над бюджетом країни на 1939–1940 рр., що змушувало УПР визначитися із ставленням до основоположного фінансового документа країни. Першим “дуже добре аргументовану промову” виголосив В.Целевич, який звинуватив владу в антиукраїнській політиці. “Число українців на державній службі рівняється майже зєрові, – розпочав український посол, – українські наукові товариства не користують із допомоги, державні банки не видають кредитів, збіжєвим кооперативам відібрано навіть доставу до війська...” [23, с.5]. Атмосфера в сенаті ще більше наелектризувалася після виступу посла П.Лисяка, який розкритикував фінансову політику Польщі, і В.Мудрого, який розставив акценти в ставленні українців до національної політики Польщі. Лідер націонал-демократів заявив, що УПР не буде голосувати за бюджет країни на 1939–1940 рр. Голова УПР відзначив: “За час від 1935 року до сьогодні вже вчетверте стаємо перед важною проблемою нашого відношення до предложеного бюджетового преміліару. В тому часі займали ми до нього позитивне становище, двічі голосувавши за бюджетом, сподіваючись, що український народ матиме змогу нормального життя і розвитку в державі. Так не сталося” [23, с.5]. “Найвимовнішим хіба доказом негативного відношення до потреб українського народу є факт, – відзначив лідер УПР, – що вимоги українського життя в самому бюджетному прелімінарі не узгляднені ні одною поважною позицією по стороні видатків” [1, с.323]. Аналогічну заяву в сенаті зробив сенатор М.Творидло [19].

На думку голови УПР й УНДО, останній рік показав, що уряд Польщі не планує змінювати ставлення до українців. “Останній пережитий нами рік не тільки не приніс нам на неоднім відтінку нашого національного життя поправи, – наголосив В.Целевич, – але навпаки наше положення під кожним оглядом погіршилося” [19]. Як приклад лідер УПР навів новий бюджет, у якому на українські видатки не передбачено жодних суттєвих витрат. Із цих причин УПР відмовилася голосувати за бюджет 1939–1940 рр. Водночас представники ВУО взагалі не з’явилися на засідання сейму.

Заява голови УПР В.Мудрого викликала значний резонанс у польському політикумі. За словами І.Кедрина, “суть непорозуміння полягала в тому, що дехто з поляків утотожнював бюджет з державою, а голосування над законопроектами у соймі з голосуванням “за” чи “проти” – держави. З такого міркування зродився оклик “отже війна!” – з під адресою українців у відповідь послу Мудрого” [11, с.2].

Заяви лідерів ОЗОНу в новому сеймі при мовчанці членів уряду, зміст бюджету та реальна ситуація в краї змусили УПР змінити тактику. Події засвідчили остаточне за-

вершення політики нормалізації та перехід українських послів і senatorів до опозиції. Окремі повітові комітети УНДО взагалі вимагали вийти УПР з парламенту. Показовим стало засідання повітового народного комітету УНДО в Перемишлі, на якому місцеві активісти розкритикували політику УПР і радили В.Мудрому разом з усіма українськими послами вийти із ЦК. Голова місцевого повітового комітету М.Хробак навіть запропонував утворити опозицію до ЦК УНДО із центром у Перемишлі.

Антиукраїнські дії уряду консолідували УПР. Сімнадцятого березня 1939 р. на пленарному засіданні сенату, яке відбулося в присутності членів польського уряду, М.Творидло виголосив заяву УПР у справі Карпатської України [8, с.1]. У зверненні до українців, підписаному лідерами УНДО, УСДП, УСРП, ФНС, “Дружини княгині Ольги”, наголошено, що “оперта лише на свої сили Карпатська Україна не могла вдержатись під збройним напором мадярських військ. Не помогли відклики до сигнатарів віденського арбітражу, засаду самовизначення безоглядно потоптано” [30, арк.4].

Загострення міжнародної ситуації в 1939 р. суттєво вплинуло на працю польського парламенту. Усе частіше на розгляд вищого законодавчого органу країни виносилися законопроекти, які готували країну до Другої світової війни. Поступово, за влучним висловом українських парламентаріїв, “внутрішні проблеми Польщі пішли в тінь”. Двадцять п’ятого березня 1939 р. відбулася чергова зустріч посла В.Целевича з прем’єр-міністром Польщі Ф.Славой-Складковським. Представник УПР інформував голову польського уряду про репресивні дії польських властей у Галичині, зокрема, про зростання арештів українців. Прем’єр-міністр пообіцяв українському послу розглянути ці факти [37, с.102–103].

У період загострення міжнародних відносин В.Мудрий заявив, що УНДО ніколи не зійде з позицій політичної боротьби за забезпечення прав для українського народу в Польщі. Лідер націонал-демократів констатував: “Свої громадянські обов’язки супроти держави будемо виконувати, як досі виконували, але одночасно також вимагаємо від держави не тільки загарантувати і практично перевести в життя повну правовість (прийняття закону про територіальну автономію. – *Р.П.*), але й заспокоїти збірні національні потреби української нації в Польщі” [22, с.1–3]. Промову голови УПР ЦК схвалив одногolosно.

Заява голови УПР засвідчила намір УНДО налагодити контакти з проурядовою більшістю в парламенті. Третього травня 1939 р. відбулася чергова зустріч В.Мудрого, О.Луцького, В.Кузьмовича, І.Кедрин-Рудницького, М.Матчака, В.Старосольського з політиками демократичних і соціалістичних угруповань Польщі, на якій обговорено актуальний стан українсько-польських відносин і шляхи їх покращення [29, арк.26]. Двадцять п’ятого травня 1939 р. В.Мудрий і В.Целевич провели переговори з прем’єр-міністром Польщі Ф.Славой-Складковським, який поклав усю відповідальність за загострення польсько-українських взаємин на українську громадськість. “Автономії ніхто вам в Польщі не дасть”, – підсумував Голова Ради Міністрів [31, с.240].

Двадцять третього серпня 1939 р. укладено радянсько-німецький пакт про ненапад. Наступного дня відбулося одне з останніх засідань Народного комітету УНДО. Після виступу В.Мудрого одногolosно прийнято резолюцію, у якій стверджувалося, що в нинішніх важких для Польської держави часах український народ виконає громадянський обов’язок “крови і майна”, який покладає на нього приналежність до держави, і що не подолані досі українські справи будуть у майбутньому вирішені в інтересах народу [4]. На парламентському терені УПР проголосила наприкінці серпня 1939 р. декларацію лояльності щодо Польщі [17, с.28].

Таким чином, діяльність УПР у польському сеймі й сенаті остаточно переконала націонал-демократів у безперспективності реалізації польсько-українського порозуміння. Стало очевидно, що уряд не збирається реалізовувати основну вимогу українських послів – надання територіальної автономії етнічним українським землям, які перебува-

ли в складі Другої Речі Посполитої. Антиукраїнська позиція уряду спровокувала низку критичних виступів членів УПР наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. Однак нестабільна політична ситуація в Європі, наростання напруги в Центрально-Східній Європі змушували представництво УНДО в серпні 1939 р. – напередодні Другої світової війни, виголосити лояльні до Польщі заяви, що в підсумку повинно було б забезпечити українців від можливих польських погромів.

1. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.
2. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. Віднянський // УІЖ. – 2003. – № 2 (437). – С. 39–55.
3. Державний архів Тернопільської області, ф. 3, оп. 2, спр. 436.
4. Діло. – 1939. – 26 серпня.
5. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Зайцев // УІЖ. – 1993. – № 1 (382). – С. 72–84.
6. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 431–454.
7. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) / Л. Зашкільняк // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939) : матеріали міжнар. наук. конф., (Дрогобич, 8–9 жовт. 2004 р.). – Дрогобич, 2005. – С. 34–45.
8. Заява УПР в сенаті у справі Карпатської України // Діло. – 1939. – 18 березня.
9. Ік. [Кедрин І.] Вибори // Діло. – 1938. – 8 листоп.
10. Ік. [Кедрин І.] Напередодні нового сейму // Діло. – 1938. – 27 листоп.
11. Ік. [Кедрин І.] Чому УПР заявила проти бюджету // Діло. – 1939. – 5 берез.
12. Комар В. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Комар // Український історичний журнал. – 2001. – № 5 (440). – С. 120–128.
13. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II міжнар. семінару істориків (Варшава, 22–24 трав. 1997). – Варшава, 1998. – С. 11–28.
14. Кучерепа М. Українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали XI міжнар. семінару істориків (Варшава, 26–28 квіт. 2005 р.). – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 155–190.
15. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року / С. Макарчук // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 верес. 1999 р.). – Львів, 2001. – С. 6–20.
16. Ми нарід дозрілий, нарід з великою традицією, нарід з вірою в майбутність // Діло. – 1938. – 6 грудня.
17. Мудрий В. Ровесники / В. Мудрий // Альманах на рік 1963. – 1962. – С. 25–29.
18. Національна політика. – 1939. – 16 січ.
19. Національна політика. – 1939. – 19 берез.
20. Парляментарний протест української Волині // Діло. – 28 лют.
21. Промова пос. д-ра Витвицького // Діло. – 1939. – 18 лют.
22. “Сповнимо наш громадянський обовязок – вимагаємо здійснення повноти наших прав”: промова голови УНДО посла В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО дня 22 квітня 1939 р. // Національна політика. – 1939. – 30 квіт. – Ч. 16.
23. Українська Парляментарна Репрезентація голосувала проти бюджету // Діло. – 1936. – 26 лют.
24. Українсько-польський конфлікт загострюється // Слово. – 1939. – 21 лют.
25. Українці домагаються автономії // Діло. – 1938. – 6 груд.
26. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.) / Б. Хруслов // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 181–188.
27. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об’єднання: політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935–1937 рр.) / Б. Хруслов // Наукові записки ХХХV : зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – С. 158–168.
28. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 38.
29. ЦДАЛ України, ф. 359, оп. 1, спр. 219.
30. Там само, ф. 688, оп. 1, спр. 81.
31. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни. (З історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 207–248.
32. Mędrzecki W. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej / W. Mędrzecki // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze. – Kraków, 1996. – Т. III. – S. 220–234.

33. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych. – Warszawa, 1938. – S. 124.
34. Sprawy Narodowościowe. – 1938. – № 6.
35. Sprawy Narodowościowe. – 1939. – № 2.
36. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939): zarys problemu / M. Szumiło // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2002. – Z. 13/14. – S. 153–170.
37. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939 / Z. Zaporowski // Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. – Lublin : Wydaw. UMCS, 1992. – 265 s.

В статті определены основные направления парламентской работы УНДО в сейме и сенате Польши накануне Второй мировой войны, проанализированы резонансные законопроекты национал-демократов, установлены причины неудачи нормализации польско-украинских отношений.

Ключевые слова: УНДО, сейм, сенат, законопроекты, нормализация.

The article outlines the main directions of the parliamentary work UNDO in the Sejm and Senate of Poland before World War, analyzed bills most resonant national democrats, the causes of failure of normalization of Polish-Ukrainian relations.

Key words: UNDO, Sejm, Senate, bills, normalization.

УДК 94 (477) “1987–1989”

ББК 63.3 (4 Укр)

Володимир Субботін

КОМІТЕТ ЗАХИСТУ УГКЦ: ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ (1987–1989 рр.)

Охарактеризовано державно-церковні відносини в західних областях УРСР у 1987–1989 рр., зокрема, проаналізовано особливості створення й діяльності Комітету захисту УГКЦ, визначено структуру нелегальної організації, показано найрезонансніші акції, організовані Комітетом.

Ключові слова: УГКЦ, Комітет захисту УГКЦ, І.Гель, КПУ.

У другій половині 1980-х рр. загнана радянською владою в підпілля греко-католицька церква здійснила перші кроки на шляху до відродження та відбудови церковної структури на батьківщині. Послаблення карально-репресивної системи після приходу до влади генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова, поступова демократизація режиму, що супроводжувалася розбудовою мережі організацій національно-демократичного табору, стали тими каталізаторами, які заклали підґрунтя легалізації греко-католицької церкви в УРСР. Координуючим органом, який очолив боротьбу віруючих із державно-партійним апаратом і Російською православною церквою (РПЦ), став Комітет захисту УГКЦ.

У сучасній українській та зарубіжній історіографії немає спеціальних розвідок, які б присвячувалися діяльності Комітету захисту УГКЦ. Питання розглядалося в руслі тематично й хронологічно ширших проблем. Окремі його аспекти проаналізовані в працях О.Бажана та Ю.Данилюка [1], Б.Боцюрківа [4], С.Кобути [13], В.Марчука [14], О.Муравського [15], В.Пашенка [16; 17], Я.Стоцького [18] та інших науковців, а також низці колективних монографій і багатотомних досліджень, серед яких заслугове на увагу “Історія релігій в Україні” [11]. Джерельну основу статті становлять документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України), інтерв’ю з греко-католицькими священнослужителями, записані науковими співробітниками Інституту історії церкви при Українському католицькому університеті та студентами цього вишу [8–10], і матеріали офіційної та самвидавної періодичної преси, спогади членів Комітету й відомих громадсько-політичних діячів національно-демократичного табору [5]. Основна мета статті – розкрити передумови та процес легалізації греко-католицької церкви в другій половині 1980-х рр. у руслі діяльності Комітету захисту УГКЦ.

Упродовж 1985–1987 рр., незважаючи на задекларовані М.Горбачовим демократичні процеси, відчутних змін у сфері державно-церковних відносин у західному регіоні УРСР не відбулося: партпарат продовжував нав'язувати місцевому населенню атеїстичні переконання, а РПЦ надалі залишалася вірним союзником держави в боротьбі з уніатською церквою, прислужницею “фашизму та імперіалізму”. Митрополит Львівський і Тернопільський Никодим заявляв, що “православні віруючі західних областей живуть повнокровним життям [...], вільно задовільняють усі свої духовні потреби” [16, с.414]. Більше того, місцеві партчиновники звітували про викорінення греко-католицької церкви із західних областей республіки. Зокрема, Івано-Франківський обком Компартії спільно з уповноваженим Ради у справах релігій у таємних звітах до ЦК КПУ повідомляв, що коли в 1970 р. греко-католиками себе визнавали понад 18% віруючих Івано-Франківщини, то в 1988 р. – тільки 3% [6, арк.61].

Для відродження руху за легалізацію греко-католицької церкви в УРСР ще у вересні 1982 р. було створено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”, яку очолив Й.Тереля, а після його арешту того ж року – В.Кобрин. Ініціативна група налагодила видання самвидавної “Хроніки Католицької Церкви в Україні” (головний редактор Й.Тереля). Згодом група трансформувалася в Центральний комітет українців-католиків [6, арк.52–55]. Однак у 1987 р. Й.Тереля, який, на думку багатьох сучасників, “був справді духовно вільною людиною, людиною без страху, без всякої дипломатії” [6, арк.55] і багато зробив для відновлення легальної діяльності УГКЦ, емігрував за кордон. Комітет де-факто припинив існування.

“Нове дихання” Комітет отримав після звільнення з ув'язнення значної кількості дисидентів (тільки впродовж 1987 р. із концтаборів звільнено близько 300 осіб [7, с.603]), які долучилися до боротьби греко-католиків за свої права. Власне завдяки політв'язням наприкінці грудня 1987 р. у Львові неформальна організація відновила роботу. Очолив Комітет І.Гель. Згодом з приводу цих подій багаторічний політв'язень згадував: “Під осінь (1987 р. – В.С.) що раз настійніше виникла потреба відновлення роботи Комітету захисту УКЦ... Старий склад Комітету не діяв – не мав керманіча. Очолювати комітет запропонували мені” [2, с.185].

Після обрання І.Геля головою Комітету захисту УКЦ відбулися зміни в його складі. Секретарем Комітету залишився о. Григорій Будзиновський (м. Львів). Членами неформальної організації стали: о. Петро Зеленюх (парох с. Калинівка Яворівського р-ну Львівської обл.); Василь Кобрин (політв'язень); о. Ярослав Лесів (член Української Гельсінської Групи); єпископ Іван Маргітич (парох с. Бортавське Виноградівського р-ну Закарпатської обл.); Стефанія Петраш-Січко (активістка УГКЦ); о. Михайло Гаврилів (ієромонах Чину св. Василя Великого); Степан Хмара (політв'язень). Дослідники по-різному оцінюють поєднання церковно-релігійного та дисидентського руху, кінцевою метою якого повинно було б стати юридичне визнання УГКЦ. З одного боку, дисиденти надали релігійному рухові греко-католиків рішучості та додали церковному кліру впевненості у власних силах. З іншого боку, співпраця дисидентів із Комітетом захисту УКЦ дозволяла партчиновникам спекулювати на справжності намірів вірних і священнослужителів, привела до ототожнення нелегального органу з політичною, а не церковно-релігійною інституцією [15, с.193].

Після реорганізації Комітету рух за легалізацію забороненої церкви постав на якісно вищий рівень, набув широкого суспільного розмаху. Основним інструментом у боротьбі греко-католиків за визнання стали: багатолюдні богослужіння, маніфестації, звернення відомих церковних діячів до республіканського та союзного керівництва, участь у міжнародних форумах тощо. Поступово міжконфесійні суперечності з релігійної площини переросли в політичну. У відповідь на відкриту підтримку владних структур РПЦ підтримку УГКЦ задекларували громадсько-політичні об'єднання національно-демократичного табору, народні депутати УРСР і СРСР [15, с.186].

Однією з перших спроб Комітету захисту УКЦ донести до світової громадськості про проблеми греко-католиків в УРСР повинна була б стати участь І.Геля, В.Чорновола та М.Гориня в Міжнародному конгресі із захисту прав людини, який відбувся в Москві 10–12 грудня 1987 р. [3, с.16]. Незважаючи на те, що участь у Конгресі представники національно-демократичного табору не взяли через арешти й ув'язнення, головою Комітету захисту УКЦ І. Гелем була написана доповідь, яку згодом визнано тимчасовим офіційним програмним документом греко-католицької церкви. У документі наголошено на необхідності визнання неправомірним скликання та рішення т. зв. Собору 1946 р.; визнання УГКЦ юридичною особою й повернення їй конфіскованого майна (храмів, допоміжних будівель, ікон і церковної літератури, іншого майна, надбаного церквою); відновлення духовної академії та семінарії, монастирів, видавництва, повернення церкві тих будівель, у яких ці інституції функціонували; створення умов для повернення в Україну з вигнання ієрархів УГКЦ (резиденцією глави церкви повинен був стати собор св. Юра у Львові) [2, с.143].

Упродовж 1988 р. Комітет захисту УКЦ значну увагу приділяв налагодженню відносин із провідними західними політиками. Уже 21 лютого 1988 р. відбулася перша зустріч І.Геля із заступником держсекретаря США Д.Шіфтером, який висловив прихильне ставлення своєї держави до проблеми легалізації греко-католицької церкви в УРСР. Ця тема також була однією з домінуючих на міжнародній конференції з прав людини у Венеції (Італія). Зокрема, про особливості становища греко-католиків у західних областях УРСР доповів представник США в ООН Д.Кирпатрик [5, с.86].

Двадцять першого квітня 1988 р. у Львові відбулася зустріч членів Комітету захисту УКЦ із першим секретарем Австрійського посольства в СРСР Т.Майр-Хартінгом і радником Французького посольства П.Бульбом. “Хоча наша чотирьохгодинна розмова проходила у мене на квартирі, – відзначав І.Гель, – але обидва дипломати одразу повідомили, що вона носить офіційний характер, і що вони прибули до Львова за дорученням своїх урядів, щоб вивчити релігійну і суспільну ситуацію в Західній Україні й розробити програму дій Австрії і Франції на підтримку свободи совісті, слова, зборів в СРСР” [5, с.85]. Ці ж проблеми неодноразово обговорювалися з першим секретарем посольства Нідерландів Робертом ван Лянсхотом.

Значні надії представники Комітету захисту греко-католицької церкви покладали на зустріч із президентом США Р.Рейганом, яка відбулася 30 травня 1988 р. під час його перебування в Москві [6, арк.13]. На зустрічі, яку організував митрополит М.Любачівський [6, арк.45], члени Комітету захисту УКЦ окреслили коло проблем, які постали перед церквою [3, с.16]. “За програмою наша зустріч мала відбуватися в американському посольстві, – згадував І.Гель. – Запрошено було відомих громадських представників від кожної республіки, саме республіки, а не національності... Зустріч мала презентаційний, пропагандистський характер. Вона мала засвідчити турботу американців правами людини в ССРСР” [2, с.145].

Чотирнадцятого–сімнадцятого листопада 1988 р. І.Гель, єпископ П.Василик та о. М.Гаврилів взяли участь у засіданні наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), яка проходила в Москві. Шістнадцятого листопада відбулося засідання “круглого столу”, де обговорювалися три блоки питань: 1) національне питання, проблеми прав людини й політв'язнів; 2) релігійні питання; 3) проблеми еміграції. У другій секції дискусія зосередилася на проблемних питаннях легалізації УГКЦ. На відміну від низки депутатів Верховної Ради СРСР, які виступили з різкою критикою діяльності Комітету захисту УКЦ, підтримку греко-католикам висловили члени комісії НБСЄ та російський правозахисник о. Г.Якунін [5, с.86–87].

На батьківщині, починаючи з 1988 р., вимоги віруючих легалізувати УГКЦ, за висновками партчиновників, характеризувалися “дедалі більшою агресивністю, переходом на мову ультиматумів, намаганням тиснути на органи державної влади”. Така оцін-

ка подій у західному регіоні зумовлювалася зміною методів і форм боротьби Комітету [16, с.435]. Звичними для мешканців Західної України ставали панахиди на могилах Січових стрільців, молитви біля визначних пам'ятних місць забутої національної історії, а також релігійні обряди, богослужіння в діючих або ж тимчасово закритих культових спорудах. Крім церковно-релігійної проблематики, практично завжди на таких велелюдних зібраннях порушувалися питання національної символіки, мови, трагічних сторінок історії, екології [15, с.178]. Набували дедалі більшого поширення поїздки священнослужителів і віруючих Львівщини в інші регіони Західної України для зміцнення авторитету церкви та навернення віруючих у лоно УГКЦ [10, арк.67–69].

Керівниками Комітету захисту УКЦ не полишалися спроби мирними, дипломатичними методами розв'язати міжконфесійний конфлікт [15, с.174]. Зокрема, у січні 1989 р. о. П.Василик звернувся до першого секретаря ЦК КПРС М.Горбачова з проханням провести переговори щодо “наболілих питань, пов'язаних з організацією нашої церкви” [14, с.263]. Однак, із зрозумілих причин, пропозиція залишилася не реалізованою. Паралельно проходив збір підписів з вимогою до керівництва СРСР відновити діяльність забороненої церкви (на середину 1988 р. Комітет захисту УКЦ зібрав близько 60 тис. підписів [8, арк.17]).

Двадцять другого січня 1989 р. Комітет захисту УКЦ спільно з “Марійським товариством” організував молебень перед митрополичими палатами собору святого Юра у Львові, який присвячувався відзначенню 70-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР. Подія викликала обурення львівсько-дрогобицького єпископа Никодима. У результаті на судовому засіданні 9–10 березня 1989 р. Ірину Калинець було ув'язнено за організацію несанкціонованого мітингу. Кількатисячна маніфестація, що прагнула висловити підтримку звинуваченої, була розігнана загонами міліції [12, с.10].

Причини запеклої боротьби державно-партійного апарату з віруючими УГКЦ легко зрозуміти, проаналізувавши слова першого секретаря Тернопільського обкому партії, для якого офіційно зареєструвати греко-католицьку церкву означало: перекреслити багатовікову боротьбу українського народу проти католицизму й унії; зареєструвати не релігійну, а релігійно-націоналістичну організацію, тісно пов'язану із закордонним центром УГКЦ, що послужило б пожвавленню під релігійними прапорами націоналістичних, антиросійських, антирадянських настроїв; сприяти початку розколу в середовищі православних громад, спонукати переходу частини православних віруючих (35–40%) в уніатські парафії [16, с.431].

Зважаючи на небажання влади розпочати переговори про можливу легалізацію церкви, греко-католики із середини травня 1989 р. розпочали безстрокове голодування в центрі Москви. У голодуванні брало участь близько п'ятдесяти людей, які кожного тижня змінювали один одного, запобігаючи, таким чином, серйозним захворюванням, спричинених недоїданням та обмороженням. Акція, участь в якій брали, здебільшого, вихідці з Галичини, завершилася безрезультатно наприкінці листопада 1989 р., проте привернула увагу світової громадськості до проблем греко-католицької церкви, продемонструвала непохитність намірів віруючих.

Легалізацію греко-католицької церкви пришвидшила 150-тисячна маніфестація віруючих цієї церкви, організована Комітетом захисту УКЦ 17 вересня 1989 р. у Львові в день 50-ї річниці окупації радянськими військами Західної України. Попередні спроби зірвати акцію силовими структурами, заарештувати її організаторів зазнали невдачі, незважаючи на приїзд до Львова першого заступника МВС УРСР Дурдинця [8, арк.16]. Пройшовши центральними вулицями міста, маніфестанти вимагали прискорити легалізацію забороненої церкви. Журналісти радіо “Свобода” відзначали: “Події 17 вересня у Львові були найбільшим досі виявом могутності УКЦ в офіційно атеїстичній державі... Після таких подій питання легалізації УКЦ по суті вирішено фактично, залишилось його тільки формально оформити” [19, арк.25]. Телетрансляцію маніфестації здійснювали

провідні канали світу [8, арк.16]. Першого жовтня 1989 р. масове богослужіння й похід у Дем'янів Лаз відбулися в Івано-Франківську (захід зібрав понад 50 тис. осіб). Четирнадцятого жовтня за участю 70 тис. осіб біля могил Січових стрільців відбулося богослужіння в Тернополі [5, с.88].

Після подій 17 вересня 1989 р. для влади стало очевидним, що необхідно “нарешті вирішити проблему уніатів”. Чиновники вважали, що “це дуже непросте, наболіле питання і воно потребує нових, вільних від старого мислення підходів. Перед державою рівні всі церкви. Не повинно бути улюбленої церкви і церкви-пасербиці. Уніатську церкву ми не можемо не визнавати...” [16, с.446]. Першого грудня 1989 р. після візиту першого секретаря ЦК КПРС М.Горбачова до Ватикану офіційно оголошено про легалізацію УГКЦ у СРСР.

Таким чином, завдяки спільним зусиллям Комітету захисту УКЦ, священнослужителів та віруючих, а також тиску світової громадськості на керівництво СРСР, наприкінці 1989 р. греко-католицька церква відновила свою діяльність на батьківщині, що, однак, не вирішило низки наболілих проблем, передусім, повернення її храмів і церковного майна. Легалізація УГКЦ стала можливою не тільки дякуючи активним діям віруючих і духівництва церкви, але й завдяки пасивності та байдужості (подекуди свідомої) місцевих компартійних чиновників. Проаналізувавши ситуацію в західноукраїнських областях, ЦК КПУ констатував, що в регіоні практично не велася попереджувальна робота із священнослужителями, особами, схильними до порушень законодавства, навколоцерковними елементами. З прикрістю відзначилися безпринциповість комуністів і бездіяльність правоохоронних органів, які “на місцях у багатьох випадках також стали займати позицію стороннього спостерігача, не вживають належних заходів для припинення порушення чинного законодавства” [17, с.437].

1. Бажан О. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К., 2000. – 329 с.
2. Батенко Т. “Я повстаю, отже я існую”: політичний портрет Івана Геля / Т. Батенко. – Львів, 1999. – 222 с.
3. Боднар Н. Як це було / Н. Боднар // Експрес. – 2007. – 6–16 серпня. – С. 16.
4. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989 рр.) / Б. Боцюрків // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 113–152.
5. Гель І. “У людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися”: хроніка буремних літ / І. Гель // Катакомбна церква. (Двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується) : статті й матеріали. – Львів : Логос, 2009. – С. 83–89.
6. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5367.
7. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991) / Ю. Зайцев // Львів. Історичні нариси / [упоряд. Я. Ісаєвич та ін.]. – Львів : Друкарня оо. Василіан “Місіонер”, 1996. – С. 598–632.
8. Інтерв'ю з І. Гелем // Архів Інституту історії церкви (далі – АІЦ). – Львів.
9. Інтерв'ю з о. Михайлом Гаврилівим від 05.1988 р., м. Київ. Інтерв'юер: Гудзяк Б. // АІЦ, П-1-1-902.
10. Інтерв'ю з о. Павлом (Петром Мадяром) від 30.11.1994 р., Закарпатська область, Іршавський район, с. Білки. Інтерв'юер: Габор В. // АІЦ, П-1-1-449.
11. Історія релігій в Україні : у 10 т. / [редкол. : А. Колодний та ін.]. – К. : Світ знань, 1996. – Т. 4 : Католицизм. – 1996. – 456 с.
12. Іськів В. Початок діяльності Львівського Руху / В. Іськів // Форум. – 2009. – № 2. – С. 3–21.
13. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви (1987–1991 рр.) / С. Кобута // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 23–28.
14. Марчук В. Церква, духовність, нація : Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
15. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності / О. Муравський. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 268 с.
16. Пащенко В. Греко-католики в Україні: Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів / В. Пащенко. – Полтава : Асмі, 2002. – 616 с.
17. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України Ч. 2 / В. Пащенко. – Полтава : Полтава, 2001. – 538 с.
18. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2659.

Охарактеризованы государственно-церковные отношения в западных областях УССР в 1987–1989 гг., в частности проанализированы особенности создания и деятельности Комитета защиты УГКЦ, определена структура нелегальной организации, показано самые резонансные акции, организованные Комитетом.

Ключевые слова: УГКЦ, Комитет защиты УГКЦ, И.Гель, КПУ.

In the characteristic of state-church relations in the western regions of USSR in 1987–1989, in particular peculiarities of creation and protection of the Church Committee, determined the structure of illegal organizations, shows most resonant shares held by the Committee.

Key words: Church, Ukrainiant Committee of Greco-catholic church, I.Hel, KPU.

УДК 356.35 (477)

ББК 63.3 (4 Укр)

Богдан Левик

СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано військово-політичні кроки незалежної України в перші роки створення Збройних сил. Особлива увага приділена військовим підрозділам Чорноморського військово-морського флоту, які добровільно приймали присягу на вірність Україні в умовах протистояння з військовими морськими Російської Федерації.

Ключові слова: Військово-морський флот України, Збройні сили України, Чорноморський флот.

В історії кожного народу є періоди, коли перед ним постають доленосні завдання, від вирішення яких залежить ціла епоха його подальшого розвитку й існування. Саме такі періоди стають актуальними та важливими для висвітлення істориками. Після розпаду СРСР перед Україною виникло питання створення власної системи національної безпеки й оборони. Головна роль у вирішенні цього завдання лягла на плечі Збройних сил, у складі яких важливе місце належить Військово-морським силам (ВМС).

Жодна держава не повинна покладати надії на політичні, дипломатичні й економічні методи врегулювання кризових ситуацій. Свою переконливу перевагу в міжнародних відносинах демонструє стратегія стримування, яка базується на військовому потенціалі. Військове будівництво – необхідний компонент національного державотворення, а боєздатна армія – надійний гарант її безпеки. Державним пріоритетом у військовій сфері має стати сучасна трансформація армії.

Такої думки притримуються провідні світові, вітчизняні та європейські експерти з питань безпеки З.Бжезинський, экс-секретар РНБОУ, академік В.П.Горбулін, экс-міністр оборони України А.Гриценко, Г.Перепилиця та інші відомі громадсько-політичні діячі. Військову безпеку традиційно розуміють як головний предмет національної безпеки [1].

Значний вклад у дослідження вказаної проблематики зробили авторитетні зарубіжні науковці, колишні керівники міжнародних військово-політичних інститутів, державні діячі: Г.Кіссінджер, Дж.Кеннан, С.Хантінгтон, Д.Волкогонов, Дж.Джоулвен, Дж.Мак-Коннелл, Дж.Робертсон, Х.Солана. Принципи розробки й розвитку системи оборонного планування як основи реформування збройних сил були сформульовані американськими вченими Ч.Кітчем та Р.Маккіном, Б.Радвіком [2].

Серед українських дослідників помітне місце в дослідженнях проблем національної безпеки займають праці В.Богдановича, В.Ліпкана, А.Бірюченка, О.Дзьобаня, О.Палія. Військовому плануванню безпеки й оборони присвячені роботи вітчизняних дослідників О.Бодрука, Д.Бондаренка, А.Іващенко, А.Невольниченка, В.Шевченка, Є.Шелеста, М.Шпури, Ю.Бодрика [3].

Закон України “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами” (ст. 19 ч. 4) дозволяє проводити наукові дослідження з проблем військового будівництва, здійснювати їх публічне обговорення, створюва-

ти колективи експертів [4]. В основу наукового дослідження взято військово-історичний, критично-проблемний і хронологічно-порівняльний аналізи. Мета дослідження полягає у відтворенні історичної хронології, змісту, тенденцій, закономірностей розвитку, з'ясуванні місця та ролі ВМФ України в системі військової безпеки.

Україна – морська держава. Чорноморський кордон простягається на 1,5 тис. кілометрів. Басейни Чорного, Азовського морів, Севастополь, Крим є геополітичними зонами українсько-російських відносин. Створення українського Чорноморського флоту відбувалося на межі миру й конфлікту, на фоні нерозуміння центральними органами важливості цього питання та протидії антиукраїнських сил у Криму. При активній розбудові сухопутних і повітряних військ створення власного військового флоту пригальмовувалося за відсутності фахівців. Концепцію створення Військово-морських сил розробляли капітан-лейтенант І.Тенюх, капітан 1 рангу В.Польовий і майор Холодюк. 4 вересня 1991 р. у Севастополі було створено осередок Спілки офіцерів України (СОУ). Аналогічні осередки сформувались у Донузлавському, Михайлівському, Херсонському, Одеському, Ізмаїльському, Євпаторійському й Сакському гарнізонах.

Члени СОУ проводили широку роз'яснювальну й пропагандистську роботу серед військових моряків [5]. Наприкінці жовтня 1991 р. ними була підготовлена доповідна записка на ім'я міністра оборони про стан Чорноморського флоту й запропоновано дії щодо швидшого створення ВМС України. Нерішучість українських політиків на початку 1990-х років створила небезпечну проблему в Криму та на Чорному морі. Якщо б не мужність і наполегливість патріотично налаштованих українських офіцерів російські війська мали б військові бази не тільки в Севастополі й Феодосії, але й в Ізмаїлі, Одесі, Очакові, Миколаєві [6].

З кінця 1991 р. по першу декаду січня 1992 р. ЧФ добровільно повністю підпорядковувався Києву й виконував його розпорядження. Сімдесят відсотків командирів Чорноморського флоту ховали у своїх сейфах українські прапори, чекаючи сигналу з Києва. У той час навіть система управління ядерною зброєю “Вьюга” була заведена на Київ. Тодішній командувач Чорноморським військовим флотом адмірал І.Касатонов був готовий підпорядковуватись Україні, але непродумана політика Міністерства оборони отримала в його особі серйозного майбутнього опонента. Приїхавши в Київ для зустрічі з Президентом України Л.Кравчуком, адмірал не отримав згоду на зустріч. Цей випадок вирішив його подальше особисте ставлення до українсько-російських взаємовідносин у Криму. У січні 1992 р. моряки самостійно почали приймати присягу на вірність Україні. Першою, 18 січня, прийняла присягу навчальна рота школи № 3 водолазів під командуванням капітана 3 рангу О.В.Клюєва, 26 січня – 17-та бригада кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази, командир – капітан 2 рангу Ю.В.Шалит, згодом – 880-й і 350-й батальйони морської піхоти, кораблів СКР-84 та МПК-93 (нинішній корвет “Ужгород”), команди сторожового корабля “Сметливий”, крейсера “Михайло Кутузов”, частина підводного човна Б-817. Першими кораблями, які стали під український прапор, були СКР-112 і дослідницьке судно “Нерпа” [7].

Двадцять першого липня 1992 р. сторожовий корабель СКР-112 вийшов з бухти Денузлав (поблизу Євпаторії), підняв прапор України й узяв курс на Одесу. Командував кораблем капітан-лейтенант Сергій Нестеренко за участю капітана 2-го рангу Жибарева. Його почали переслідувати три бойові кораблі ЧФ. На допомогу з Одеси вилетів український винишувач СУ-27, підійшли судна українських прикордонників [8].

Український прапор 28 липня 1992 р. був піднятий навіть на недобудованому кораблі “Славутич”, який знаходився на суднобудівному заводі в м. Миколаїв. Процес прийняття присяги на вірність Україні набув незворотного характеру. На цьому фоні рішучих дій щодо створення ВМС України з боку уряду не було. Офіцерам, які прийняли українську присягу, за вказівкою адмірала І.Касатонова припинили виплачувати зарплату, позбавляли посад. Ситуація потребувала втручання центральних органів. До Се-

вастополя виїхала оперативна комісія міністерства на чолі з полковником В.Лазоркіним. Третього березня 1992 р. відбулася зустріч з адміралом І.Касатоновим, який підтвердив свою проросійську позицію. Далі зволікати було неможливо. Четвертого березня на території Севастопольської прикордонної застави до присяги були приведені всі охочі офіцери, мічмани й прапорщики [9].

Другого-третього квітня 1992 р. у Києві відбувся III з'їзд Співки офіцерів, на якому було 27 делегатів-чорноморців, які розповіли про тиск, гоніння й зневагу з боку антиукраїнського командування флотом. Учасники з'їзду виступили з вимогою до Президента України негайно підпорядкувати Чорноморський військовий флот Україні. Таке рішення було підтримане депутатами парламенту, учасниками з'їзду С.Хмарою, С.Сенцем і Т.Яхєєвою. П'ятого квітня відбулося засідання РНБОУ, підсумком якого став Указ Президента "Про невідкладні заходи будівництва Збройних сил України" № 209 [10].

Військово-морські сили ЗСУ розпочали своє формування на базі Чорноморського флоту відповідно до Указу Президента України. Першим командувачем ВМС України 7 квітня 1992 р. був призначений контр-адмірал Б.Кожин, який приступив до формування органів управління. У своїй роботі Б.Кожин опирався на організаційну групу офіцерів, Севастопольську спілку офіцерів, товариство "Просвіта". Під український прапор, прийнявши присягу на вірність батьківщині, стали корабель управління "Славутич", корвети "Луцьк", "Тернопіль", фрегат "Гетьман Сагайдачний", великий десантний корабель "Константин Ольшанський", сторожовий корабель "Питлівий", батальйон морської піхоти.

Дев'ятого квітня 1992 р. присягнули моряки 7-ї бригади спеціального призначення Розвідувального управління ЧФ під командуванням капітана 1 рангу А.Карпенка. Десятого квітня присягу прийняли бійці Центру бойового застосування корабельної авіації в м. Саки на чолі з командиром В.Безногих. Процес складання присяги тривав протягом 1992–1993 рр. Командування ВМС України було сформовано в жовтні 1992 р. Для підготовки офіцерських кадрів тактичного й оперативно-тактичного рівнів у Севастополі було створено військово-морський інститут, де на чотирьох факультетах викладали 17 спеціальностей. Керівництвом Міністерства оборони було визначено два шляхи створення національного флоту: будівництво власними силами та внаслідок отримання бойових кораблів, суден і структури Чорноморського флоту СРСР після його остаточного розподілу [11; 12].

Двадцять третього червня 1992 р. у Дагомисі відбулися переговори двох президентів – України та Росії щодо розподілу військового флоту. За результатом переговорів було створено експертні комісії, які повинні були підготувати документи для прийняття остаточного рішення. П'ятнадцятого липня 1992 р. такі документи були готові. На розподіл флоту було оголошено мораторій. 3 липня президенти визнали флот спільним і встановили перехідний період до 1995 р. Визнання українською стороною флот стратегічними силами СНД затримало процес розподілу. У цей період, 1992–1995 рр., було сформовано понад 20 частин і підрозділів прямого підпорядкування і 27 – спеціального. Четвертого липня 1993 р. було піднято український прапор на новозбудованому сторожовому кораблі "Гетьман Сагайдачний".

Дев'ятого червня 1995 р. Президенти Росії й України Б.Єльцин і Л.Кучма зустрілися в Сочі, де домовилися про остаточний розподіл Чорноморського флоту порівну. Російська Федерація взяла на себе зобов'язання викупити українську частку. Згодом, 31 травня 1997 р., у Києві було підписано два системних договори з РФ: "Про дружбу, співробітництво і партнерство" і "Про статус Чорноморського флоту РФ на території України". Росія отримала гарантоване розташування свого Чорноморського військового флоту в Криму.

Розподіл завершився в другій половині 1997 р. На той час ВМС України нараховували майже 300 військових частин, установ і закладів загальною чисельністю 16 тис. осіб. Із 525 бойових кораблів, катерів та суден наша держава отримала 137 одиниць.

Українській стороні були передані 43 бойових кораблі, 132 судна і катери, 12 літаків, 30 гелікоптерів, 277 бойових об'єктів. Багато бойових суден були утилізовані. Найбільший розпил суден Чорноморського флоту відбувся під час командування М.Єжеля. Тоді пішли на порізку фрегати "Миколаїв" (1979), "Дніпропетровськ", корвети "Суми" (1973) і "Херсон" (1971), ракетний катер "Цюрупинськ", малий десантний корабель "Краматорськ" (1988). Грузії був подарований ракетний катер "Конотоп" (спалений у порту Поті в серпні 2008 р. російськими військовими). МДК "Горлівка" продали Греції. Виведені з бойового складу корвет "Ізмаїл", МДК "Артемівськ" і "Донецьк", ракетний катер "Умань". Фрегат "Севастополь" як мішень продали Туреччині. Великий десантний корабель "Рівне" потонув під час шторму 2007 р.

Відбулася руйнація колись потужного берегового ракетного комплексу "Сотка" – підземні бункери з ракетами "Прогрес", дальність польоту яких досягає до 400 км. Цей комплекс забезпечував ракетне прикриття всієї акваторії Чорного моря. Останні стрільби відбулися 1999 р. Утрачено спеціально навчених бойових дельфінів.

У стрій були введені побудовані за часів незалежності корвети "Луцьк", "Тернопіль", корабель управління "Славутич". На Миколаївській верфі стоїть недобудований ракетний крейсер "Адмірал Лобов". Недобудований авіаносець "Варяг" продали Китаю за 20 млн. У 2001 р. його відбуксировали в КНР. Сьогодні авіаносець військові моряки Китаю готують спустити на воду як бойову одиницю. Порізана на метал закладка корвета "Байда Вишневецький".

У 1996 р. сформовано Західний і Південний морські райони, які 2004 р. були переформовані в Західну й Південну військово-морську базу, а у 2001 р. створене оперативнотактичне об'єднання – ескадра різнорідних сил. У 2002 р. відбулося перейменування ВМФ у Військово-морські сили Збройних сил України. У 2003 р. армійський корпус ЗС України був переформований у війська берегової оборони. У 2006 р. діяли роди військових сил флоту: надводні сили, підводні, морська авіація, берегові ракетно-артилерійські війська, морська піхота, війська берегової охорони, частини й служби спеціального призначення.

Флагманом ВМС є фрегат "Гетьман Сагайдачний" (бортовий номер и-130), прикордонний сторожовий корабель з квітня 1993 р. перейшов у власність ВМС України. Озброєний зенітно-ракетними комплексами, радіолокаційними станціями, гелікоптером Ка 27/28. Із 1996 р. на озброєнні перебуває багатопалубний великий десантний корабель и-402 "Константин Ольшанський" 1985 р. випуску, побудований на "Північній верфі" у Гданську (Польща). За класифікацією НАТО їх називають "Ропуха". Основне призначення – доставка й прийом військово-транспортної техніки та до одного батальйона морської піхоти. Належить до кораблів океанської зони, гібрид між авіаносцем і ракетним крейсером. Озброєний реактивною системою залпового вогню РСЗВ МС-73 "Гроза". Комплекс складається з двох 40-ствольних 122 пускових установок, дальність стрільби яких 21 км. Корабель не має світових аналогів. На замовлення СРСР було виготовлено 28 одиниць таких кораблів, з них усі перейшли до ВМС СРСР. Згодом тільки два були передані 1979 р. Ємену та 1996 р. – Україні.

З 1998 р. на озброєнні перебувають транспортна баржа "Сватово" и-763, яка виконує функції десантного катера, брала участь у навчаннях "Сі Бриз-2007"; морський тральщик "Чернігів" и-310; корабель управління "Донбас" 11-500; з 1997 р. – підводна лодка "Запоріжжя" и-001, яка не виходить у море й перебуває в стадії ремонту.

Перший окремих морський десантний батальйон був сформований 1 вересня 1993 р. під Феодосією з особового складу солдат і сержантів ВДВ ЗСУ. Слід відзначити винахідливість командування ЗСУ в цей період. Під час розподілу Чорноморського флоту між Україною та Росією працювала така схема. Військова частина повністю або частково приймала присягу на вірність Україні. У цей час на територію частини прибувала інша українська військова частина в повній бойовій готовності, щоби унеможливи-

ти мародерство й розкрадання майна з боку російських військових. Контроль продовжувався до моменту, поки не стихали можливі провокації. На прямий конфлікт ніхто не йшов, тому РФ доводилося змиритися з утратою військової частини. Морська піхота в період 1995–1999 рр. була в складі Національної гвардії України, аж до моменту її розформування. Увесь цей час бійці знаходились у Криму й виконували важливі державні завдання. Це було зроблено з метою використання морських піхотинців для вирішення внутрішньополітичних проблем.

У цей час у Криму активізувалися кримськотатарські сепаратисти. Вони підняли бунт у Феодосії, захопили Верховну Раду Криму в Сімферополі, вимагаючи своєї автономії взамін на підтримку незалежності України. Уряд прийняв рішення ввести у Феодосію бригаду морських піхотинців, які досить швидко навели там лад. Після цих подій сепаратисти змушені були почати переговори в правовому полі. Сьогодні морська піхота представлена батальйоном, який входить до складу берегової охорони в складі ОСШР (об'єднаних сил швидкого реагування) і дислокований у Феодосії. озброєння морської піхоти, крім стрілкової зброї, складається з плаваючого БТР-80, переносного протитанкового комплексу. Батальйон на 75% укомплектований контрактниками. Бійці неодноразово залучалися до проведення міжнародних миротворчих операцій у складі українсько-польського батальйону “Укрполбат” і багатонаціональної тактичної групи “East” (“Схід”) сил KFOR. На базі Феодосійського батальйону планується створити 1–2 бригади морської піхоти. Це рішення відповідає завданням підвищення бойової спроможності ОСШР [13]. Головна військово-морська база флоту ЗСУ знаходиться в Севастополі, “Південна” – у с. Новоозерне. Війська берегової охорони дислоковані у Феодосії, Керчі, Сімферополі, Миколаєві, Судаку, Ізмаїлі, Києві, с. Старий Крим, Перевальське, Чорноморське.

Таким чином, Крим – стратегічна геополітична зона. Створення українського Чорноморського флоту відбувалося на грані миру й конфлікту між Україною та Російською Федерацією, на тлі нерозуміння центральними органами влади важливості цього питання та протидії антиукраїнських сил у Криму. Нині чисельність ВМС України становить близько 14,7 тис. У його складі перебуває 26 бойових кораблів і катерів, 4 протичовнових літаки й 8 протичовнових гелікоптерів, 41 танк, 177 БМП і бронетранспортерів, 52 артилерійські системи та міномети калібру більше 100 мм [14].

1. Гриценко А. Про функції Воєнної організації держави / Анатолій Гриценко, Григорій Перепилиця // Наука і оборона. – 1999. – № 1. – С. 28–34; Горбулін В. Національна безпека: порядок денний для України / В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, О. В. Литвиненко. – К. : ВД “Стилос”, 2009. – 126 с.; Morgenthau H. Politics Among Nations / Morgenthau H., Thompson K. – New York : McGraw-Hill, 1985. – 262 p.; Бжезинський З. Україна і Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // Стратегічна панорама. – К., 2003. – № 4. – С. 18–23.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.; Киссинджер Г. Дипломатія [Електронний ресурс] / Г. Киссинджер. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kissing/01.php; Кеннан Д. Дипломатія Другої світової війни глазами американського посла в СРСР Джорджа Кеннана / Д. Кеннан ; пер. с англ. Л. А. Игоревського, Ю. Д. Чупрова. – М. : Центрполиграф, 2002. – 479 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 603 с.; Горбулін В. Без права на покаєння / В. Горбулін. – Х., 2009. – 321 с.; Волкогонов Д. Семь вождей. Кн. 1–2 / Д. Волкогонов. – М., 1995. – 496 с.; Hitch C. The Economics of Defense Spending in the Nuclear Age / Hitch C., McKean R. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 422 p.; Radwick B. Modern Armed Forces Planning / B. Radwick. – New York : SAGE, 1975. – 345 p.
3. Богданович В. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення : монографія / В. Богданович. – К., 2003. – 322 с.; Ліпкан В. Теорія національної безпеки : підручник / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 354 с.; Бірюченко А. Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою у контексті національної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук / А. Бірюченко. – К., 2006. – 185 с.; Дзьобань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... доктора філос. наук / О. Дзьобань. – К., 2005. – 175 с.; Палій О. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: дис. ... канд. політ. наук / В. Богданович. – К., 2006. – 179 с.; Іващенко А. Нормативно-правове забезпечення стратегічного планування / А. Іващенко, С. Вербицький // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 140–151; Основні завдання раціонального розподілу

- оборонних ресурсів в рамках оборонного планування відповідно до принципів програмно-цільового підходу / [С. Шелест, В. Шевченко, Р. Федоренко та ін.] // Збірник наук. праць. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2004. – Вип. 2 (22). – С. 86–95; Управління оборонними ресурсами в Збройних Силах України / [упоряд. Шевченко В. та ін.]. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2002. – 84 с.; Бодрук О. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародні аспекти : монографія / О. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
4. Закон України “Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами” // Вісник Верховної Ради України. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 366 с.
 5. Данилов А. Український флот: біля джерела відродження / А. Данилов. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 600 с.
 6. Лосєв І. Чорне море ще всміхнеться / І. Лосєв // Український тиждень. – 2012. – № 13 (230). – С. 46.
 7. Бодрук О. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародні аспекти : монографія / О. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – С. 54.
 8. Покотило О. З історії становлення Військово-морських сил України / О. Покотило // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції [“Воєнна історія Північного Причорномор’я та Таврії”], (Севастополь, 6–7 жовт. 2011 р.). – С. 733–735.
 9. Лазоркін В. Так гартувався флот / В. Лазоркін // Армія України. – 1992. – 4 серп.
 10. Кожин Б. 10 років Військово-морським силам України / Б. Кожин // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 33–34.
 11. Крочак І. Протичовниковий корвет “Тернопіль” / І. Крочак, О. Мухладі, Р. П’ятницький. – Тернопіль : Астон, 2009. – 96 с.
 12. Мамчак М. Україна – шлях до моря: Історія українського флоту / М. Мамчак. – Снятин : Прут Принт, 2007. – 404 с.
 13. Біла книга: Збройні Сили України: 2011 р. // Військо України. – 2012. – (Спеціальний випуск). – 83 с.

В статті проаналізовані воєнно-політичні шаги незалежної України в перші роки створення Вооруженних сил. Особливу увагу приділено воєнним підрозділам Чорноморського воєнно-морського флоту, які добровільно приймали присягу на вірність Україні в умовах протистояння з воєнними морськими силами Російської Федерації.

Ключевые слова: Воєнно-морський флот України, Вооруженные силы Украины, Чорноморський флот.

In the article the analysis of military-political steps the heads of independent Ukraine in the first year of the creation of the armed forces. Special attention was the military units of the Black Sea naval fleet, who voluntarily took the oath of allegiance to Ukraine in the standoff with the military sailors of the Russian Federation.

Key words: Naval Fleet, Armed forces of Ukraine, Black Sea fleet.

УДК 329.271 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 63

Сергій Адамович

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ “НАША УКРАЇНА”

У статті проаналізовано програмні засади та соборницьку діяльність політичної партії “Наша Україна”. Автор обґрунтовує, що осердям політичної програми й діяльності партії було єднання країни та розбудова української державності на демократичних засадах.

Ключові слова: демократія, соборність, Україна, державність, партія, унітарний статус, федералізація.

Національне відродження та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття привели до появи численних українських політичних партій. Їх функціонування сприяло наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Дослідження діяльності українських політичних партій у кінці 80-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. започатковано в публікаціях А.Білоуса, О.Бойка, Б.Вола, О.Гараня, С.Гелея, А.Камінського, В.Литвина, О.Майбороди, Я.Малика. Проблема державного устрою й роль ідеї соборності в ідеології та діяльності українських партій знайшла відображення в працях В.Боровика, Б.Гдичинського, В.Ейсмонта, С.Телешуна, О.Шановської.

Протягом 90-х рр. ХХ ст. праві й правоцентристські партії витрачали багато зусиль на боротьбу між собою за політичні впливи. Тільки вибори до Верховної Ради України у 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил. Політичним лідером, який об'єднав правоцентристські партії, став В.Ющенко. Дев'ятого січня 2002 року було підписано Угоду про створення блоку В.Ющенка “Наша Україна”. До складу блоку, який узяв участь у парламентській кампанії, увійшли десять партій: Конгрес українських націоналістів (КУН), Ліберальна партія України, Молодіжна партія України, Народний рух України (НРУ), партія “Реформи і порядок”, партія “Солідарність”, партія “Християнсько-демократичний союз”, політична партія “Вперед, Україно!”, Республіканська християнська партія, Українська народна партія [8].

Блок В.Ющенка набрав більше 23% голосів і сформував у парламенті фракцію “Наша Україна” у складі 117 депутатів, яка стала найбільшою опозиційною до Президента України Л.Кучми парламентською фракцією.

Четвертого липня 2004 року в Києві на Співочому полі Віктор Ющенко висуває свою кандидатуру на пост Президента України. Осердям його підтримки стають політичні сили, що увійшли в партію “Наша Україна”. Упродовж усієї президентської кампанії Віктор Ющенко та його прихильники зазнають безпрецедентно жорсткого тиску з боку влади.

Головний політичний конкурент В.Янукович задля підняття рейтингу загострює увагу на питанні статусу російської мови, а також реанімує федералістські ідеї. Натомість у програмі кандидата на пост Президента України В.Ющенка було зазначено, що політик буде “сприяти єдності народу України, орієнтації суспільства і держави на загальнолюдські цінності – свободу, демократію, міжнаціональну і міжконфесійну злагоду, взаємну повагу і толерантність, справедливість і добро” [1, арк.53]. У свою чергу, передвиборну декларацію В.Ющенка про надання рівних можливостей церковним конфесіям ідеологи розколу України розцінили як прагнення дискримінувати канонічне православ'я [7, с.2].

Прихід до влади В.Ющенка, який був визнаний Президентом України після Помаранчевої революції, згідно з результатами повторних виборів у грудні 2004 р., зумовив значні зміни як у зовнішній, так і внутрішній політиці. Не залишилася поза увагою нового Президента проблема дезінтеграції країни. Він уже на початку свого президентства підкреслював, що “Україна – це єдине ціле, вона не ділиться на три сорти. Тому що кожний громадянин України – це вищий сорт” [15, с.8].

Розуміння потреби зміцнення єдності країни й консолідації нації В.Ющенко засвідчив також у своїй інавгураційній промові 23 січня 2005 р. Він, зокрема, зазначив: “Я – президент всієї України. Мені відповідати за те, щоб працювали шахти Донбасу і Придніпров'я, порти Чорного моря і галицькі торговельні шляхи. Я зроблю все, щоб селяни на Слобожанщині і на Поділлі завжди були із хлібом. Багатство України – це багатство її регіонів... Ми – громадяни України, стали єдиною нацією. Нас не розділити ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми ісповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо” [9, с.253]. Проте значних практичних кроків задля засипання тріщин у відносинах між регіонами країни новій владі зробити не вдалося [2, с.123].

Одразу після президентських виборів розпочинається реалізація ідеї В.Ющенка створення єдиної народної партії європейського типу на базі блоку “Наша Україна”. Четвертого-п'ятого березня 2005 року проходить Установчий з'їзд партії “Народний Союз Наша Україна”. Почесним головою партії було обрано Президента України В.Ющенка, головою Ради партії – тодішнього віце-прем'єр-міністра України Р.Безсмертного. Центральний виконавчий комітет очолив Ю.Єхануров [8].

У програмі партії значна увага приділяється становленню реального місцевого самоврядування та консолідації українського суспільства. Так, пріоритетом для розвитку держави визначається “розбудова України як країни самоврядних громад, усунення

системи диктату центральної влади і запровадження партнерства всіх гілок і рівнів державної влади та органів самоврядування; підзвітність регіонального управління, чітка відповідальність, бюджетна автономія, реальне, ефективне місцеве самоврядування, підвищення ефективності всіх рівнів влади в управлінні ресурсами і контроль з боку громади” [11].

“Наша Україна” визначила серед головних завдань партії піклування про соборність країни й зміцнення національної ідентичності. На думку нашоукраїнців, нація повинна формуватися “як спільнота громадян України незалежно від їх етнічної та мовної належності, віросповідання та місця проживання” [11]. Цей процес має відбуватися, з одного боку, на засадах трансформації соціокультурного життя відповідно до норм і стандартів розвинених демократичних країн, а з іншого, – необхідності захисту та сприяння розвитку української етнокультурної сфери як основи процесів загальнонаціональної консолідації.

Партія в контексті ідеї соборності підтримує досягнення церковної єдності в українському православ’ї й утвердження його помісного статусу, а також визначає одним із пріоритетних завдань діяльності в гуманітарній сфері зміцнення статусу української мови як єдиної державної мови. Одночасно “Наша Україна” виступає за розвиток і захист мов національних меншин [11].

Практичне втілення ідей консолідації українського суспільства й утвердження національної ідентичності партія вбачає в розвитку національного культурного простору; беззастережному виконанні статті 10 Конституції України всіма органами державної влади та місцевого самоврядування щодо української мови як єдиної державної мови; державному захисті лише мов, які перебувають під загрозою зникнення; упровадженні державних механізмів захисту етнокультурної структури українського суспільства; визнанні правового та соціального статусу вояків УПА як ветеранів боротьби за незалежність України; розробці системних державних заходів стосовно етнокультурного розвитку світового українства; наданні пріоритету в розвитку питомих українських релігійних конфесій (УАПЦ, УПЦ КП, УГКЦ) і гармонізації міжконфесійних та міжцерковних взаємин в Україні за посередництвом вищих державних інституцій [11].

На парламентські вибори 2006 року партія пішла єдиним блоком з КУНОм, НРУ, Партією промисловців і підприємців України, партією “Християнсько-демократичний союз” та Українською республіканською партією “Собор”. У передвиборних програмах 2006 р. існували положення, які декларувалися всіма учасниками передвиборної боротьби, що свідчило про назрілість цих проблем і перспективи вирішення, незважаючи на формат більшості й уряду. Потім них, поряд із судовою реформою, залученням громадськості до обговорення рішень, боротьбою з корупцією, за зменшення податкового навантаження на малий і середній бізнес, вимогами реформи у сфері пенсійного забезпечення та медицини, значився й розвиток місцевого самоврядування. Одночасно серед найбільш суперечливих питань, за якими програми політичних партій розходилися, було мовне питання, організація влади на місцях і принципи й функції місцевого самоврядування. Значним у передвиборному дискурсі був також розподіл (навіть розкол) України за територіальним принципом, уявлення про який виникало та підтримувалося деякими політиками в суспільній свідомості [3, с.13].

Однак у результаті пропорційних виборів народні депутати стали залежними від окремих осіб—лідерів партій, а за списком до парламенту пройшли бізнес-еліти. Тривалі переговори про формування парламентської більшості знову поставили країну на межу нестабільності. Внесення В.Ющенком у ніч з 2 на 3 серпня 2006 р. кандидатури В.Януковича на посаду прем’єр-міністра знаменувало закінчення парламентської кризи. Президент України в нічному зверненні мотивував своє рішення необхідністю “звести обидва береги Дніпра”. Водночас рішення В.Ющенка підкріплювалося підписанням Головою Верховної Ради України О.Морозом, лідером Партії регіонів України В.Януко-

вичем, лідером “Нашої України” Р.Безсмертним, Прем’єр-міністром України Ю.Схануровим і Президентом України “Універсалу національної єдності”, яким було закріплено єдність нації, припинено дискусію про статус мов, висловлено побажання щодо церковного питання, поставлено крапку стосовно організації земельних відносин і структурних реформ, прийнято рішення щодо основ зовнішнього курсу [16, с.4].

Між початковим варіантом президентського тексту “Універсалу національної єдності” і підписаним 3 серпня 2006 р. документом існували відмінності, які засвідчили певний відступ у декларуванні унітарності й соборності країни. Так, якщо в першому пункті “Плану дій національної єдності” залишилося формулювання про “збереження суверенності і цілісності, унітарності та соборності України”, то в пункті 8 декларувалося тільки “стимулювання розвитку місцевого самоврядування” і було знято положення про “відмову від федералізації на користь децентралізації” [12, с.2; 16, с.4].

Статус української мови як державної та мови офіційного спілкування органів влади визнавався в обох варіантах документа, але в підписаному Універсалі було знято формулювання про статус української мови як єдиної державної мови, а серед мов національних меншин виокремлювалася російська, що ставило їх у нерівні умови [12, с.2].

Ідею про необхідність єдності Сходу й Заходу України, якою прикривалися ініціатори широкої коаліції “Нашої України” з Партією регіонів, влучно розвінчав один з “польових командирів” Майдану й старійшин українського демократичного політикуму В.Філенко. Він зазначив, що під тезою єднання демонструють не єдність громадян у вирішенні однакових для обох частин України проблем, а “спільність інтересів номенклатури, бізнесу і криміналу Сходу й Заходу” [13].

У результаті закулісних політичних оборудок у парламенті було створено “антикризову коаліцію” з потужним представництвом групи олігарха Р.Ахметова та його союзників. Виник ідеологічно й політично пікантний союз великого капіталу та лівих партій – соціалістів і комуністів [6, с.175]. Відсутність взаєморозуміння між Президентом країни й прем’єр-міністром, а також спроба правлячої коаліції змінити результати волевиявлення громадян, унаслідок переформатування структури парламенту, призвели до дострокових парламентських виборів у вересні 2007 р.

На позачергових парламентських виборах 2007 року партія також пройшла у Верховну Раду України у форматі блоку. Блок “Наша Україна – Народна Самооборона” утворили 10 партій: “Наша Україна”, партія “Християнсько-демократичний союз”, політична партія “Вперед, Україно!”, Європейська партія України, НРУ, громадянська партія “Пора”, Українська народна партія (УНП), КУН, Українська республіканська партія “Собор” і Партія захисників Вітчизни.

Керівництво “Нашої України” задекларувало свою відмову від гасла “Схід і Захід разом”, вважаючи його дискримінаційним з точки зору Півночі, Півдня, Центру України й Криму. Натомість було запропоновано гасло “Україна у нас одна” [4, с.5]. Проте відхід від лексики на кшталт “розкол України” не вирішував проблем, пов’язаних з існуючими розбіжностями між регіонами країни.

У питанні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування блок “Наша Україна – Народна самооборона” стверджував лише про необхідність законодавчого закріплення підзвітності органів державної влади та місцевого самоврядування [2, с.353].

В умовах загрози перегляду завоювань Помаранчевої революції партія в програмному документі “Європейський вибір: незмінність обраного шляху. Основні програмні цілі та політичні завдання партії на сучасному етапі” висловила підтримку державному курсу Віктора Ющенка. Серед головних цілей розвитку держави “Наша Україна” визначала досягнення соборності й унітарності, єдину українську державну мову як символ єдності та ідентичності нації, а також недопущення ревізії європейського курсу в здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики [5].

Так, інтеграція України в Європу та вступ у НАТО в документі визначалися як передумова гарантування державного суверенітету країни. Партія висловлювалася категорично проти федеративного устрою України “як шляху до феодалізації окремих регіонів на чолі з фінансово-олігархічними групами та дезінтеграції й розколу”. Поряд з ідеєю формування єдиного національного інформаційного й культурного простору, наполяганням на статусі української мови як єдиної державної “Наша Україна” виступала за подолання міжконфесійних протиріч і проведення політики національного примирення через визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу та визначення правового й соціального статусів вояків УПА як ветеранів боротьби за незалежність України. Посилення єдності України партія вбачала також у зміцненні національної економічної системи через розвиток міжрегіональної кооперації, внутрішньої трудової міграції, рекреаційного й туристичного потенціалу регіонів України (насамперед Західного й Південного), модернізації промислової бази південно-східних регіонів [5].

Результати дострокових парламентських виборів дозволили сформувати нестійку парламентську правлячу коаліцію в складі “Блоку Ю.Тимошенко” і блоку “Наша Україна – Народна самооборона” та утворити уряд на чолі з Ю.Тимошенко.

Вісімнадцятого липня 2009 року під час традиційного сходження на г. Говерла Віктор Ющенко заявив, що повторно балотуватиметься на посаду Президента України. Під час виборчого процесу він і лідери “Нашої України” не обминули проблеми єдності країни й регіонального та місцевого самоврядування. Так, у передвиборній програмі В.Ющенко пообіцяв у разі переобрання на посаду збереження курсу національної гідності, соборності й сильної держави, а також утвердження європейських стандартів у житті Української держави та кожного її громадянина. Він назвав власними заслугами відродження пам’яті про національні трагедії та перемоги, відстоювання єдності українського православ’я, а також виступив за передання більшості повноважень з управління місцевим громадам [10].

На парламентських виборах 2012 р. “Наша Україна” об’єдналася з КУНОм й УНП і розгорнула масштабну критику дій органів влади у сфері етнокультурної політики та в питаннях консолідації українського суспільства. В.Ющенко як лідер партії заявив, що “Наша Україна” є найчеснішою, найдостойнішою відповіддю проекту дестабілізації й національного занепаду. Політик наголосив, що “соціальні стандарти, гарантовані права людини, вищі зарплати і пенсії є у тих країнах, які живуть в спільній культурі, у власній історії, із власною мовою, власним словом. Вони – інтегровані, а тому вони здобувають великі перемоги” [14, с.3].

Отже, ідеологія політичної партії “Наша Україна” у сфері внутрішньої політики базується на забезпеченні незалежності, соборності й унітарності держави. Нашоукраїнці виступають за проведення політики національного примирення та засуджують ідею федералізації країни як загрозу для цілісності держави. Водночас партійні структури “Нашої України” своєю практичною діяльністю сприяли втіленню в життя ідеї соборної України. Проте в період президентства в Україні лідера “Нашої України” В.Ющенка у 2005–2010 рр. не вдалося досягнути реальних успіхів на шляху подолання міжрегіональних протиріч і консолідації українського суспільства. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні ролі українських політичних партій у процесі єднання країни й формування політичної нації через комплексний аналіз їх програмових засад і діяльності.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5225, оп. 1, спр. 748, 263 арк.
2. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 884 с.
3. Біденко Ю. М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю. М. Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта : зб. матеріа-

- лів IV міжнар. наук. конф., 28–30 верес. 2006 р. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 10–16.
4. Герасим’юк О. На чесних виборах ми переможемо / О. Герасим’юк, Р. Князевич // Західний кур’єр. – Івано-Франківськ, 2007. – 28 черв. – С. 5.
 5. Європейський вибір: незмінність обраного шляху. Основні програмні цілі та політичні завдання партії на сучасному етапі. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/lasd.pdf>. Сайт відвідано 17.08.12 р.
 6. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні : групи інтересу, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 160–181.
 7. Лебедев В. В. Православная Церковь не торгует индульгенциями / В. В. Лебедев, В. Н. Гончаренко // Голос Донбасса. – 2004. – 12 нояб. – С. 2.
 8. Наша історія. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/454/455/>. Сайт відвідано 09.09.2012 р.
 9. Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упоряд.: Дзіковський П. та ін]. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 264 с.
 10. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Ющенко Віктора Андрійовича. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>. Сайт відвідано 12.09.2012 р.
 11. Програма політичної партії “Наша Україна”. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/documents/443/>. Сайт відвідано 17.08.12 р.
 12. Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – 2006. – 29 лип. – С. 2.
 13. Филенко В. Шаг, который необходимо было сделать / В. Филенко // Зеркало недели. – К., 2006. – 5 авгус.
 14. Ющенко В. Гідну відповідь на подолання національного розколу і занепаду може дати тільки патріотична політична сила / В. Ющенко // Галицький кореспондент. – 2012. – 13 верес. – С. 3.
 15. Ющенко В. Мой первый президентский визит будет в Восточную Украину / В. Ющенко // Вечерние вести. – 2004. – 23 декаб. – С. 8.
 16. Ющенко В. Я розумію всю складність цього рішення / В. Ющенко // Україна молода. – 2006. – 4 серп. – С. 4.

В статтє проанализированы программные принципы и соборная деятельность политической партии «Наша Украина». Автор обосновывает, что центром политической программы и деятельности партии было объединение страны и развитие украинской государственности на демократических началах.

Ключевые слова: демократия, соборность, Украина, государственность, партия, унитарный статус, федерализация.

The article analyzes the programmatic principles of “Nasha Ukraina” political party and its activities for the unity. The author proves that the unity and development of the country along with Ukrainian statehood based on the democratic principles has been the core of party’s political programs and activities.

Key words: democracy, unity, Ukraine, statehood, party, unitary status, federalization.

УДК 371.214.114:94 (4)

ББК 63.3 (2)4

Мирослав Волощук

РУСЬКИЙ РІД ДОМІНІКА З УГОРСЬКОГО КОМІТАТУ ЛПТОВ (XIII–XIV ст.)

Стаття присвячена одному із східнослов'янських (“руських”) переселенців до Угорського королівства в XIII ст. – Домінікові. Ця особа, що була, безумовно, знатного походження, є однією з багатьох інших, які впродовж XIII–XIV ст. переїхали до західноєвропейських держав на постійне місце проживання. Причинами подібних міграцій були, насамперед, авторитарні форми правління руських князів у Галичині (особливо Романовичі й Гзоровичі), татарські напади середини – другої половини XIII ст., господарський занепад земель. Оригінальним з точки зору вживаних на Русі імен виглядає ім'я Dominicus, що зайвий раз підкреслює етнічну неоднорідність представників різних прошарків суспільства в східнослов'янських князівствах.

Ключові слова: *Dominicus Ruthenus, Угорське королівство, село Lubela, село Palugya, комітат Ліптов, король Ендре II, король Карл Роберт.*

Середньовіччя є одним із найскладніших періодів в історії людства з погляду між-етнічних відносин, соціальної історії, міграційних процесів. Складність роботи з документальною базою, значна дочасна заполітизованість багатьох тем на цей час залишали поза увагою істориків великі пласти вітчизняної історії загалом та окремих її територій зокрема. Оголошення незалежності України зумовило відчутні суспільні перетворення, вплинуло на життя не лише тих народів, що її заселяють, але й великою мірою на сусідів, з якими наші землі пов'язувала тривала багатовікова історична та культурна традиція. До таких належать угорці. Держава під керівництвом династій Арпадів й Анжу протягом IX–XIV ст. досягла високого рівня розвитку, була одним із прикладів соціальної толерантності, релігійної віротерпимості в тодішній середньовічній Європі. Етнічна строкатість королівства, що значною мірою сформувалася завдяки колонізації внутрішніх земель іноземними переселенцями, рідко супроводжувалася відкритими конфліктами та, як правило, не провокувала відцентрових тенденцій. Серед численних народностей, які населяли Угорщину впродовж середніх віків, була “русь”.

Основний масив переселенців, що постають на сторінках актового матеріалу Угорського королівства, складали особи, які були задіяні у військовій службі, займали різноманітні адміністративні посади, виконували канцелярські та дипломатичні доручення, брали участь у житті двору правлячих монархів, за що й отримували відповідні земельні пожалування, як правило, у формі феодинів.

Однією з таких осіб був Домінік Руський – Dominicus Ruthenus, що не раз епізодично привертав до себе увагу істориків. Тим не менше досі не було опубліковано про нього жодної біографічної довідки.

Насамперед доволі неоднозначним у контексті наших студій і дочасної зацікавленості вказаною особою іншими вченими є повідомлення одного з актів Варадинської капітули, датованого 1220 р., у якому під час судового процесу навколо справи йобагіонів комітату Біхар згадується *pristaldus Dominicus de genere Rusd* [21, с.272] (гіпотетично – *de genere Rus**). Цей документ не був би настільки загадковим, якби під 1235 р. королем Ендре II не було видано диплом, у якому якомусь *Dominico Rutheno pro suis sequitiis* король надавав у розпорядження *terrae duorum aratorum in (villa. – M.B.) Libele* [11, с.459; 29, с.44], розташованому в комітаті Ліптов. В історичній літературі, яка присвячена зазначеній персоні, немає єдиної думки з приводу чіткої ідентифікації чи розмежування фігурантів обох дипломів. Зокрема, М.Грушевський [22, с.501] і сучасний

* Гіпотетичність цього припущення підкреслюється, наприклад, свідченням акта від 1276 р., у якому згадується *Michael de genere Rusd* [7, с.152–153].

словацький історик М. Мілош [27, с.235] не враховували свідчень акта від 1220 р., не вважаючи його, очевидно, потрібним у справі з'ясування деталей біографії Домініка.

Абсолютно невідомо, чи згадані в наведених джерелах особи іменем *Dominicus* є однією особою, чи двома, оскільки службові обов'язки управителя, відомого в середньовічній традиції, як *pristaldus*, не передбачали виконання своїх обов'язків лише в одному комітаті. Служба могла відбуватися почергово в кількох адміністративних округах королівства, що підтверджують численні приклади. Тому не виключено, що *Dominicus de genere Rusd* після відбуття певних судових повноважень міг отримати від короля пожалування в комітаті на іншому кінці країни. Тим не менше, прямих підтверджень такому факту немає.

Невідомо також, кому до 1235 р. належало село *Libele*, оскільки вперше воно постає на сторінках джерел саме за фактом надання земельного наділу Домінікові*. Згодом *villa Libele* згадується неодноразово як у XIII ст. (1262, 1278, 1289, 1293, 1298 рр. та ін.), так і в XIV ст. (1323, 1391 рр. та ін.) [12, с.66; 13, с.488], проте в жодному з повідомлень не вказується на факт успадкування села його нащадками [24, old.74–75]. Словацьким ученим Ф. Улічни було встановлено, що це село існувало й у першій половині XIII ст., будучи приналежним саме королю [30, с.173]. Відтак у нас є всі підстави вважати, що *Dominicus Ruthenus* отримав власне пожалування від правлячого монарха за якісь вагомні заслуги.

Однак брак документальних свідчень унеможлиблює з'ясування як його подальшої долі, так і становища сім'ї фігуранта. Оскільки станом на 1278 р. частину села, згідно з розпорядженням Були IV, отримав у своє користування Ян Галлікус** [6, с.100], можна припускати, що іншу частину зберігав або сам Домінік, або ж його нащадки. Проте ця версія потребує додаткових доказів, яких наразі немає в наявних історичних документах.

Небагато уваги привернула зазначена постать щодо себе і з боку істориків. Причиною цього було вкрай лаконічне згадування про нього в джерелах. Зокрема, М. Грушевський припускав, що *Dominicus Ruthenus* міг належати до числа русинів [22, с.501]. Аналогічної точки зору дотримувався словацький учений І. Бенько [23, с.85].

Між 1235–1340 рр. про будь-яких осіб східнослов'янського походження, що називалися б Домініками й мешкали в селі Лубела або ж поряд з ним, в актах Угорського королівства ми не знаходимо жодних свідчень. Латинське ім'я, яке було притаманне в основному мешканцям католицьких країн, у край рідко вживалося серед осіб із предикатом *Ruthenus*. Відтак на цьому фоні принципово важливою, на наш погляд, виступає інформація королівського диплома Карла Роберта, датованого 13 грудня 1340 р., де згадується особа *Dominicus Rutenus* (угорською – *Orrus Domokos*) [4, old.329].

Наявність угорськомовного предиката *Domokos* суто гіпотетично може засвідчувати дочасне проживання зазначеної персони в межах поселення *Domok* (комітат Боршод), будучи згадуваним в актах не так часто [9, с.212], однак пов'язаного з окремими групами східнослов'янських переселенців попередніх десятиліть [18, с.18; 25, 14 П]. Однак ми не виключаємо певної родової приналежності згаданого Домініка щодо Домініка Руського – фігуранта диплома від 1235 р.

Сам документ від 1340 р. відображає перебіг розгляду юридичної колізії щодо незаконної передачі у володіння Домінікові Руському частини згаданого земельного пожалування в комітаті Туроц за часів правління Ендре III (десь між 1290 та 1301 рр.), який, як установило слідство, здійснив це незаконно, порушивши постанову Ласло IV від 1 жовтня 1285 р.

* Ф. Улічни, досліджуючи процеси колонізації комітату Ліптов у XIII ст., узагалі вказав, що першою згадкою про населений пункт є 1278 р., коли король Бела IV дарував частину села Янові Галлікові.

** Такий розподіл маєностей, які належали селу, зберігся до початку XXI ст. [28, с.490, 585].

Джерело засвідчує, що останній представник династії Арпадів, усупереч існуючим умовам, надав у розпорядження Dominico Rutheno землі села Paluga, яке насправді належало представникам родів Leustachi-i, Rothlow-i etc. Не виключено, що Ендре III вважав грамоту свого попередника підробкою, на що звернули увагу укладачі регест періоду правління Анжуйської династії вже у XX – на початку XXI ст. [4, old.330]. Проте позов постраждалої сторони був задоволений повністю, оскільки нащадки згаданих сімейств, як свідчить документ від 13 грудня 1340 р., змогли повернути собі це майно.

Такий збіг в іменах обох досліджуваних осіб (Dominicus Ruthenus від 1235 р. і Dominicus Ruthenus від 1340 р.) та у факті розташування сіл Libele/ Lubella/ Lubulla/ Lybule і Polugia/ Paluga/ Palugya/ Pallugya [5, 11, с.160; 14, с.313] (від 1273 р. зустрічаються також варіанти назви – Minor Palugya та Nog/Nagy-Poluga [1, old.339; 2, old.208; 3, old.238; 14, с.122, 162, 227, 391; 15, с.74; 16, с.71, 78, 552; 19, с.208, 516; 20, с.113, 122]) у безпосередній близькості одне від одного, як ми переконані, не є випадковим.

Поселення та земля Palugya, відомі в документах від 1246 р. [5], були одними з найбільших у комітаті Ліптов (Polugia in Lyptov existencium), періодично в силу своєї величини та реформ в адміністративному поділі країни, змінюючи власну комітатську належність. Під 1283 р. в одному з актів короля Ласло V йдеться про: "...siluam nostrum et terram arabilem de terra Palugya excipiendo in Comitatu de Zolum exsistentes [14, с.161] ...".

Станом на 13 грудня 1340 р. земля, що входила до села, частково або ж повністю перебувала в межах комітату Туроц [4, odl.330]. Загалом, на початок XXI ст. відомо вісім окремих сіл, які в середньовіччі були знані під назвою Палудья: Андіце, Беніце, Гутовани, Дехтаре, Палудза, Палудзка, Чрмно, Шаламунова [28, old.87].

Однією з меж села Палудья була ріка Lybula, від назви якої й походило однойменне поселення Libele/Lubella/Lubulla/Lybule, надане в 1235 р. Dominico Rutheno pro suis seguitiis королем Ендре II. Цей незначний анклав був пов'язаний із "руськими" справами Арпадів (а згодом – Анжу) і прийняттям ними переселенців зі східнослов'янських земель не тільки щодо факту проживання тут обох Домініків.

Зокрема, у 1285 р., згідно з розпорядженням короля Ласло V: "Ipoth filius Bachlor, et Leustachuis filius Aladari de Lyptow, propositis nobis ipsorum fidelitatibus et seruicijs meritorijs que nobis indefesse impenderunt, et *specialiter in deferendis legacionibus nostris in Poloniam et Ruteniam* (курсив наш. – М.В.), terram ad duo aratra sufficientem de terra Pallugya excisam iuxta fluuium Lybula... sibi dari et conferri perpetuo postularunt" [8].

З якою метою *specialiter* королівські послі відправлялись *in Poloniam et Ruteniam* і скільки всього було таких візитів – за браком джерел сказати важко, однак ми не виключаємо, що мова йшла про організацію союзницьких військ у протистоянні монарха з Пшемислом II Оттокаром. Очевидно, що в битві при Дюрнкрут 26 серпня 1278 р. угорські союзники Рудольфа Габсбурга все ж таки мали підтримку з Русі, у чому висловлював сумнів польський учений Норберт Міка [26, с.91–95]. Підтвердженням на користь такої думки є вищезгадане пожалування.

Станом на 1385 р. саме Ioanni filii Andree de Palugya (а не будь-кому з інших поселень) королева Марія (Maria, regina Hungarie, 1382–1387 pp.) надала в розпорядження: "...possessione Demetrovich vocata, habitam, quae quondam Desk, ac porciones possessionarias in possessionibus Iesmanich, Plesouich, et Popovich vocatas habitas et existents... in regno nostro Russiae, in district Praemizliensi existentes..." [17, с.225, 261–262].

Ми переконані, що наведений перелік як прямих, так й опосередкованих підтверджень засвідчує оформлення та проживання впродовж XIII–XIV ст. у межах сіл Лубела й Палудья певної громади, яка могла або бути східнослов'янського походження, зберігаючи власну етнічну ідентичність тривалий час, або ж була тісно пов'язана зі східною політикою правлячих династій Угорщини. Досліджувані нами інші приклади поселення колишніх підданих Рюриковичів у межах володінь Арпадів й Анжу, як правило, не відтворюють якої-небудь сталої традиції збереження як власної етнічної ідентичності, так

і певної закономірності пожалувань з боку королів. Приклади вказаних вище населених пунктів виглядають доволі специфічно.

Відтак на фоні існуючого сусідства між володіннями сіл Lybula та Polugia ми не виключаємо, що під Домініком Руським, згаданим 13 грудня 1340 р., слід розуміти одного з нащадків Домініка Руського, відомого під 1235 р. Це міг бути або правнук, або праправнук, який успадкував як ім'я східнослов'янського першопоселенця в селі Lubela, так й етнічний предикат. Подібне запозичення було звичним явищем для вказаної епохи. Очевидно, що в умовах, які склалися наприкінці XIII ст., він зумів незаконним чином приєднати до своїх володінь у селі Лубела частину володінь села Палудья, що й частково знайшло своє відображення в наведеному вище документі.

Подальша доля Домініка Руського після 1340 р., його соціальний статус, сімейний стан і рівень матеріального забезпечення за браком документів залишаються не відомими.

1. Anjou-kori oklevéltár / szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Kulturális hagyományaink feltárása nyilvánartartása és kiadása, 1994. – T. 3 : 1311–1314. – 535 l.
2. Anjou-kori oklevéltár / szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Kutatási Alap, Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma, 1996. – T. 4 : 1315–1317. – 361 l.
3. Anjou-kori oklevéltár / szer. L. Blazovics. – Budapest ; Szeged : Kulturális hagyományaink feltárása nyilvánartartása és kiadása, 1993. – T. 8 : 1324. – 441 l.
4. Anjou-kori oklevéltár / szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2001. – T. 24 : 1340. – 477 l.
5. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1861. – V. 2 : 1234–1260. – 402 s.
6. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1862. – V. 4 : 1272–1290. – 414 s.
7. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1871. – V. 9 : 1272–1290. – 584 s.
8. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1874. – V. 12 : 1274–1300. – 707 s.
9. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae : in 2 t. / ed. R. Marsina. – Bratislava : Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – T. 2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX). – 672 s.
10. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 1. – 480 s.
11. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 3. – V. 2. – 495 s.
12. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 4. – V. 3. – 560 s.
13. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T. 5. – V. 2. – 608 s.
14. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. – T. 5. – V. 3. – 520 s.
15. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. – T. 6. – V. 1. – 400 s.
16. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1832. – T. 8. – V. 2. – 688 s.
17. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1834. – T. 10. – V. 1. – 759 s.
18. Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár : in 8 t. / studio et opera A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely. – Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1880. – T. 7. – 508 s.
19. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae : in 2 t. / ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaciae, 1980. – T. 1 (inde ab anno MCCCII usque ad anno MCCCXIV). – 651 s.
20. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae : in 2 t. / ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaciae, 1987. – T. 2 (inde ab anno MCCCXV usque ad anno MCCCXXIII). – 634 s.
21. Regestum Varadinense examinum ferri candentis Ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustrantum sumptissimusque Capituli Varadiensis lat. rit. / curies et laboris J. Karácsonyi et S. Borovszky. – Budapest : Typis Victoris Nornyánszky, Typographi regi, 1903. – 376 s.

22. Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 10 т., 11 кн. / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2. – 640 с.
23. Beňko J. Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta / J. Beňko // Najstaršie rody na Slovensku ; [zostavila K. Šturajterová]. – Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994. – S. 85.
24. Györfly Gy. Az Árpadkori Magyarország történeti földrajza : 4 k-ban / Gy. Györfly. – Budapest : Akademiae kiadó, 1998. – K. 4 : L – P. – 720 l.
25. Karácsonyi J. Orosz-szláv lakosok Erdélyben / J. Karácsonyi. – Lugos : Husvéth és Hoffer könyv-nyomdája Lugoson, 1927. – 14 l.
26. Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278 / N. Mika. – Racibórz : Wydawnictwo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawocny, 2008. – 136 s.
27. Miloš M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku / M. Miloš. – Martin : Matica slovenska, 2006. – 519 s.
28. Novák J. Pečate miest a obcí na Slovensku : v 2 z. / J. Novák. – Bratislava : Nikara, Krupina, 2008. – Z. 1. – 719 s.
29. Stanislav J. Odkryté mená slovenských miest a dedín / J. Stanislav. – Bratislava : Orlovský, 1947. – 82 s.
30. Uličný F. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (2 časť) / F. Uličný // Liptov. – 1985. – R. 8. – S. 173–174.
31. Uličný F. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3 časť) / F. Uličný // Liptov. – 1987. – R. 9. – S. 61–149.

Статья посвящена одному из восточнославянских (“русских”) переселенцев в Венгерское королевство в XIII в. – Доминику. Данное лицо, что было, безусловно, знатного происхождения, является одним из многих других, которые на протяжении XIII–XIV вв. переехали с западноевропейских государств на постоянное место жительства. Причинами подобных миграций были прежде всего авторитарные формы правления русских князей в Галиции (особенно Романовичи и Игоревичи), татарские нападения середины – второй половины XIII в., хозяйственный упадок земель. Оригинальным с точки зрения применяемых на Руси имен выглядит имя Dominicus, что лишний раз подчеркивает этническую неоднородность представителей различных слоев общества в восточнославянских княжествах.

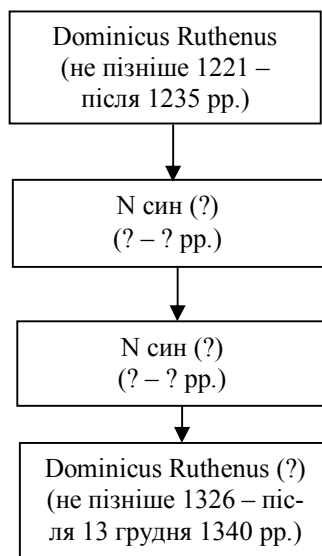
Ключевые слова: Dominicus Ruthenus, Венгерское королевство, село Lubela, село Palugya, комитат Липтов, король Эндре II, король Карл Роберт.

The article is about the Ruthenian settler, called Dominicus Ruthenus in some Hungarian acts of XIIIth. This person was a nobility. He was one of the more migrants from Rus', which have change a territory of their life and traveled to West-European countries. The reasons of this processes were a rules of Rus' duxes (for example, Romanoviches and Igoreviches), the Tatars invasions in the middle – second half of XIIIth., the economical stagnation. Very interested is his name Dominicus, which not met in Rus', because it was a Latin-Catholics name. This event spoke about the different ethnic origin of more nobilities from Rus', especially in Galithia.

Key words: Dominicus Ruthenus, Hungarian Kingdom, the village Lubela, the village Palugya, comitatus Liptov, The King Andreas II, The King Carol Robert.

ДОДАТОК А

Dominicus Ruthenus

ПОЛЕМІКА В ПАРТІЇ НАРОДНОЇ СВОБОДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 р.

У статті на основі аналізу партійних документів досліджено позицію Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р. Стверджено, що входження українських кадетів до Ради Міністрів стало причиною розколу партії, який виразився в організаційному відособленні кадетів України від російських партійних структур шляхом створення Головного комітету та їхній підтримці німецької орієнтації. Частина членів Партії народної свободи на чолі з П.Мілюковим розглядали Українську Державу як можливість для відновлення й визволення єдиної та неділимої Росії.

Ключові слова: Партія народної свободи, російські кадети, Українська Держава, П.Скоропадський, П.Мілюков, самостійність, автономія.

Діапазон оцінок Гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. надзвичайно широкий: від емоційних образ і різко негативного ставлення політичних конкурентів до спроб ретельного, зваженого аналізу сучасними українськими істориками. “Німецька маріонетка”, “російський монархіст”, “реакціонери”, “зрадники”, “диктатура”, “контрреволюційний”, “антинародний”, “монархічно-диктаторський режим” – далеко не весь перелік основних термінів, що використовуються для характеристики доби Гетьманату дослідниками, які негативно оцінюють її [15; 26]. Інші впадають у протилежну крайність, намагаючись ідеалізувати досягнення правління гетьмана. Варто погодитися з тими істориками, які прагнуть під час дослідження Української Держави говорити “про негативне і позитивне, успіхи і невдачі державотворення доби Гетьманату П.Скоропадського, уникаючи крайнощів: як несприйняття цієї форми національної державності, так і її захвалювання чи глорифікації” [21, с.162], тобто дотримання принципу зваженої “золотої середини”, заснованої на об’єктивності.

Маловивченою в історіографії залишається проблема позиції Партії народної свободи до Української Держави, хоча саме участь членів цієї партії в кабінеті Ф.Лизогуба стала приводом для звинувачень гетьмана П.Скоропадського в проросійській політиці. У радянській історіографії позиція кадетів до України розглядалася в контексті контрреволюційної діяльності Конституційно-демократичної партії в 1918 р. Уряд Скоропадського в працях радянських істориків постає як маріонетковий, такий, що “тримався на вістрі штиків буржуазно-поміщицького уряду генерала царської армії” [18; 19, с.107]. В українській історіографії робилися спроби розглянути діяльність кадетів в Україні в 1918 р., однак вони не висвітлюють цілісну картину внутрішніх перипетій у середовищі кадетів, не подають взаємин центру й українських кадетів [15; 17; 21; 22; 23; 25].

Мета статті – висвітлити полеміку Партії народної свободи щодо ставлення до української державності періоду Гетьманату Павла Скоропадського.

Двадцять дев’ятого квітня 1918 р. у Києві відбувся хліборобський з’їзд, на якому генерала Павла Скоропадського було проголошено гетьманом України, а Центральна Рада була розпущена.

Третього травня 1918 р. М.Василенко сформував перший уряд – Раду Міністрів: голова й міністр внутрішніх справ – Ф.Лизогуб, віце-прем’єр і міністр освіти – М.Василенко, міністр фінансів – А.Ржепецький, торгівлі й промислу – С.Гутник, продовольства – Ю.Соколовський, ісповідань – В.Зеньковський, юстиції – М.Чубинський, шляхів сполучення – Б.Бутенко, праці – Ю.Вагнер, державний секретар – І.Кістяківський, військових справ – О.Рогоза, охорони здоров’я – В.Любинський, закордонних справ – Д.Дорошенко, земельних справ – В.Колоколюцев, державний контролер – Г.Афанасьєв. Персональний склад Ради Міністрів був “переважно сформований з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані” [23, с.91].

Дослідниця С.Донченко, підтримуючи точку зору про форму правління Української Держави як автократичну республіку з одноособовим головою держави, для якої властиві й деякі ознаки монархічної форми державного правління, вважає, що кадети ввійшли до уряду, оскільки очікували від гетьмана кроків, які б дали можливість виконати окремі програмні пункти [17, с.295].

Другого травня 1918 р. на засіданні обласного комітету Партії народної свободи була прийнята резолюція, яка, “визнаючи в даний момент необхідним участь партії в державній роботі шляхом входження до складу міністерства, але не маючи можливості обговорити у всій повноті обставини створення уряду і його платформи”, ухвалила вважати членів партії, які ввійшли до складу уряду, запрошеними персонально й, цілком довіряючи їх партійній орієнтації, не зв’язувати їх партійними директивами [12, с.264]. Ця постанова стала першим кроком для безперешкодної діяльності кадетів в уряді Української Держави, засвідчила лояльність партії до нової влади, але мала певний локальний, вузький характер.

Кадетська газета “Наш век” 4 травня 1918 р. писала про невизначеність “політичної фізіономії” Павла Скоропадського, схилиючись до думки, що він більш правий, ніж лівий. А це означало ліквідацію соціалістичної програми Ради, яка виявилася неприйнятною для німців в аграрному питанні. Підкреслюючи слабкість Центральної Ради, прогнози щодо майбутнього України після перевороту теж не були оптимістичними: “Навряд чи переворотом відкривається нова ера для України, навряд чи уряд Скоропадського створить умови розвитку і процвітання нової держави, штучно створеної і штучно підтримуваної зовнішньою чужою силою” [11, с.1].

Восьмого-одинадцятого травня 1918 р. відбувся Делегатський з’їзд Партії народної свободи в Україні, завданням якого було з’ясування позиції партії стосовно участі в уряді кадетів і затвердження нової структури організації партії в Україні. Відкриваючи з’їзд, голова Київського обласного комітету Д.Григорович-Барський наголосив на важливості історичного моменту й закликав серйозно оцінити події в інтересах країни, а не в партійних, позаяк “ми стоїмо перед здійсненням самостійної української держави з утворенням центральних вищих органів державного управління” [14, с.152].

Згідно з рішенням українських кадетів, загальне управління справами партії переходило до з’їзду делегатів партії в Україні та до виконавчого органу – Головного комітету. З’їзди повинні були вирішувати питання, пов’язані із здійсненням завдань партії в Україні, устанавлювати регламент і порядок діяльності, обирати Головний комітет, затверджувати його звіти, прибутки й витрати. До функцій Головного комітету входило виконання постанов з’їздів, загальне спрямування діяльності й представництво партії в Україні [14, с.154]. В умовах неможливості постійного зв’язку із ЦК, урахувавши складність передачі інформації, насиченості подій в Україні, українські кадетські комітети самі перейшли до автономного управління партією.

Член обласного комітету С.Крупнов виступив на з’їзді з доповіддю “Проблема влади в Україні”, у якій підкреслив еволюційний характер діяльності партії в Україні та її участь у творчій державній роботі. Він вважав, що партія опинилася перед вибором: прагнути до створення свого національного уряду чи зміцнювати становище, яке б призвело до окупації. У ситуації відмови від участі у владі кадети розглядали дві комбінації, неприйнятні для них: організація влади з правих або соціалістичних елементів, які б сприяли новим соціальним катастрофам. С.Крупнов оцінював залучення кадетів до влади як запобіжний засіб превентивного характеру поширення контрреволюції, спосіб збереження політичних свобод і меж розумного державно-правового життя [14, с.156].

Дебати розгорнулися з приводу обговорення резолюції Київського обласного комітету, яка була винесена на розгляд з’їзду. Думки розділились. Одна група членів висловила протидію входженню до уряду, оскільки це є зрадою ідеалів партії. Вони вважали, що виникне ситуація, коли окупанти будуть прикриватися у своїх діях іменем національного

уряду. Друга група, визнаючи необхідним участь партії у владі, обумовлювала цей процес рядом програмних вимог. Інші допускали участь кадетів у владі без умов.

Кульмінаційним моментом з'їзду стали виступи самих міністрів, які не тільки окреслили майбутню програму своєї діяльності в уряді, змальовували проблеми та шляхи їх вирішення, але пояснили причини свого вибору. Міністр освіти М.Василенко своє рішення назвав "громадянським обов'язком, необхідним для спасіння батьківщини, оскільки бачив, що гине культура, досягнення століть, людська особистість" [14, с.160]. На його думку, Україна повинна бути незалежною, самостійною державою.

Це твердження викликало хвилю осудів з боку частини кадетів, які вважали, що партія не повинна відмовлятися від свого ідеалу відновлення єдиної, неділимої й великої Росії. Присяжний повірений Мітюшин стверджував, що в Україні не було здорової національної ідеї, а був тільки запеклий шовінізм, який оголошував похід проти російської культури. П.Бутенко підкреслював, що союз із Німеччиною знаменує початок реакції, а завданням кадетів в Україні є якнайшвидше створення союзу з Росією, з якою Україна тісно пов'язана [14, с.163].

Харківський делегат Іваницький оголосив резолюцію групи харківських членів партії, які наполягали на вірності єдності Росії, яка б не суперечила ні широкій автономії, ні федеративним началам, єдності партії, на необхідності союзу із західноєвропейськими демократіями [14, с.163].

Міністр фінансів А.Ржепецький сказав, що ввійшов до уряду, тому що іншого способу для збереження культури в Україні й благополуччя 40-мільйонного народу не бачив [27, с.104]. Він визнав, що те, що "зроблено, розходиться з нашими поглядами, переконаннями, не відповідає нашій програмі, але життя, інтереси країни змусили нас зробити це" [14, с.169].

Київський юрист О.Гольденвейзер уважав, що "промови міністрів посилили враження відступництва, здійсненого партією" [9, с.218].

Одинадцятого травня з'їзд більшістю голосів – 70 проти 13 при 6 утриманих – позитивно відповів на питання про допустимість входження членів партії в склад уряду й прийняв низку резолюцій. У резолюції про владу він визнав необхідною участь партії в державній роботі й персональне входження членів до кабінету міністрів [14, с.170].

Також були затверджені постанови про негайне надання російській мові нарівні з українською прав мови державної, про необхідність запровадження установ публічно-правового характеру для захисту культурно-національних прав національних меншин [14, с.171].

Безпосередній учасник з'їзду кадет, учений В.Вернадський, який приїхав 9 травня 1918 р. до Києва й зупинився в М.Василенка та деякий час головував на засіданні, у своїх щоденникових записах наголошував на тому, що "з'їзд не усвідомив відокремлення України" [8, с.84]. За його спостереженнями, сильною серед українських кадетів була російська група, що ставило під сумнів українізацію.

Історик М.Якупов вважає, що, беручи участь в організації Української Держави, українські кадати зрадили своїм принципам: принципу єдиної й неділимої Росії та вірності союзникам по Антанті. Порушення першого принципу, тобто відокремлення від Росії, пов'язане з її перебуванням під владою більшовиків. А порушення другого принципу пояснювалося тим, що, орієнтуючись на Німеччину, кадати розраховували за допомогою її багнетів повалити більшовизм [28].

Однак навряд чи це було справжнім порушенням, відхиленням від принципів, оскільки кадати й надалі розглядали Україну як ланку, з якої почнеться звільнення Росії від більшовиків, її відновлення. Вони відкрито не говорили про визнання самостійності України, навіть висловилися на підтримку двомовності.

Дослідниця А.Процик виділяла дві відмінні ознаки міністрів-кадетів від своїх ліберальних колег у білому русі: консервативніші погляди й українське походження. На її дум-

ку, ці фактори спричинили схвалення внутрішньої та зовнішньої програми гетьмана й схилили їх до ідеї української державності чи у формі федерації, чи навіть незалежності [24].

Невелика група київських кадетів на знак протесту приєдналася до Національного центру – нової організації, що виникла з наміром поширити ідею відданості Антанті й курсу Добровольчої армії. Київське відділення Національного центру взяло на себе два додаткові завдання: боротися проти української незалежності й поширювати інформацію між дипломатами Антанти про, на їхній погляд, “реальний” стан справ в Україні. Відповідно до матеріалів пропаганди Національного центру стверджувалося, що немає ніяких засад для існування України як окремої держави, що українці – це не нація, а лише політична партія, а тому ніяких дипломатичних зв’язків з українським урядом не може бути. Коли в Києві почали поширюватися непідтвержені чутки про переговори між Добровольчою армією та урядом гетьмана, місцеве відділення Національного центру надіслало попереджувальну ноту до головної квартири білого руху, у якій заявляло: “Із зрадником Скоропадським і очолюваною ним Україною ніякі переговори недопустимі ... якщо Добровольча армія визнає Скоропадського і Україну, це приведе до їхнього повного і остаточного визнання. Національний центр у Києві вирішив сконцентрувати свої зусилля виключно на боротьбі проти української незалежності” [24, с.130].

У цей час Центральний комітет Партії народної свободи перебував у ситуації повної відсутності точної інформації про київські події. На засіданні ЦК 3 травня 1918 р., обговорюючи питання про утворення комісій з окраїн, московські кадети усвідомлювали, що повернення до колишніх централістичних поглядів неможливе [6, л.1 об.]. Кадет П.Новгородцев був переконаний, що коли Росія почне відтворювати свій організм, він відродиться на началах рівноправності національностей та обласних автономій, повернення до старого не може бути [6, л.1 об.]. Він констатував факт відсутності повідомлень про події в Україні, хоч у них було уявлення про те, що “насправді Україна являє собою зараз окуповану Німеччиною частину Росії, кордони якої невідомі”. Але навіть за таких обставин, коли “невідомо з ким буде воз’єднуватися Україна, а вирішуючи питання для України, ми вирішуємо його й для інших окраїн – це буде перший камінь будівництва”, – заявляв П.Новгородцев, тобто відводили Україні певну месіанську роль у справі відродження Росії, убачали своєрідний П’ємонт, попіл для відродження російського орла могутності [6, л.2].

Продовження дискусії відбулося 8 травня 1918 р. на засіданні, участь в якому взяв П.Мілюков. Лідер партії обґрунтував свою проницьку орієнтацію: “Нам доведеться нести багато жертв, але треба отримати єдність Росії й прискорити відхід німців з окупованих областей. Купити собі єдність доведеться оформленням зради й підлості та остаточним розривом із союзниками, але іншого шляху нема, а жити при продовженні анархії неможливо. Те, що пропонується, не є німецька орієнтація, а єдиний можливий шлях спасіння Росії, як це не здається жахливо з моральної точки зору” [7, л.2].

Не погодився із цією позицією Ф.Родічев, який був не готовий платити за російську державність такою дорогою ціною – зрадою. Він спасіння Росії вбачав у пробудженні енергії народної душі [7, л.2 об.]. Перетворення Росії в німецьку провінцію, на його думку, порушило б світову рівновагу, а союз із Німеччиною проти союзників був рівносильний смерті Росії.

Своє ставлення до подій члени ЦК висловили в резолюції, у якій підтвердили орієнтацію на союзників, переговори з німцями про утворення нового уряду й будь-яке їм сприяння вважали небажаними й неможливими [7, л.4].

Дванадцятого травня 1918 р. на засіданні ЦК кадети мали намір остаточно поділитися думками про становище Росії. Однак при обговоренні винесених питань виявилися певні розходження між членами ЦК, які поділилися на два табори. Репрезентантами цих груп були М.Винавер і П.Новгородцев.

М.Винавер заявив, що вони не можуть обговорювати ситуацію в Києві, бо не володіють інформацією, не вважав доцільним змінювати орієнтацію: “Інтереси Росії в істо-

ричному масштабі не допускають зміни напряму нашої політики” [3, л.2]. Він закликав не погоджуватися на угоду з німцями, наполягав на моральній, політичній, практичній непорушності партійних позицій [3, л.2 об.]. П.Новгородцев пропонував пошук нових орієнтирів, балансування в бік інших планет, маючи на увазі Японію, а осудження київських товаришів уважав недоцільним через відсутність деталей подій [3, л.3].

Після дебатів і відповідних редагувань була прийнята резолюція, у якій наголошувалося на вірності ЦК партії союзницьким угодам, вважалися недопустимими кроки, спрямовані до заклику німців для утворення нової влади. Неприйнятним оголошувалося сприяння й підтримка їм. Не маючи ніяких даних про причини вступу київських кадетів в уряд, ЦК відклав обговорення цього вчинку до отримання точних даних з Києва [3, л.7].

Тринадцятого-п'ятнадцятого травня 1918 р. у Москві відбулася конференція Партії народної свободи, на якій були схвалені позиція й резолюція ЦК у цій ситуації [2, л.1]. Київські події дуже хвилювали кадетів не тільки через партійну дисципліну, через відступництво одного з найбільших місцевих комітетів, а через проблему набагато ширшу, масштабнішу – через єдність Росії. Член партії С.Паніна на пленарному засіданні ЦК 13 травня 1918 р. попереджала, що “на цій конференції ми не повинні винести осуд нашим товаришам поки не вислухаємо їх, і в інтересах створення єдності Росії робити це треба дуже обережно” [13, с.454].

П.Долгоруков писав, що київські товариші утворили автономний Головний комітет партії в Україні й повели свою лінію, яка не відповідала тактиці партії, але найбільше засмутив відхід від неї провідних членів ЦК, їхня підтримка німців, що могло спричинити розкол партії, зміну партійної орієнтації [16, с.7].

Генерал А.Денікін стверджував, що в приватному листуванні московські кадати своє ставлення до київських висловлювали набагато “легше і лапідарніше”, вважаючи, що “кияни облили брудом нас, кинувшись головою вниз у помийну яму германофільства...” [10, с.140].

Лідер кадетів П.Мілюков підтримав рішення й нові орієнтири українських кадетів. У своєму листі від 28 травня 1918 р. у Головний комітет кадетської партії в Україні він вітав державну самостійність областей, які звільнилися від більшовизму, убачаючи в цьому оптимальний шлях відродження російської державності (від окраїн – до центру). Тому, на відміну від більшості своїх однопартійців у Москві, які засудили вхід кадетів у кабінет гетьмана, П.Мілюков не розглядав цей крок як відхід від принципової лінії партії [20, с.11].

Налагодження контактів центру з українськими кадетами відбувається вже наприкінці травня 1918 р. двома шляхами: через передачу інформації про стан справ членами ЦК, які перебували в Україні (М.Винавер, І.Демидов, В.Вернадський, П.Мілюков та ін.), і через безпосередні повідомлення від українських кадетів. У Державному архіві Російської Федерації зберігаються дані з України, які містять опис подій від зими 1918 р. до участі кадетів у гетьманському уряді. Документ без вказівки на авторство, але виклад ведеться від третьої особи множини “ми”, що дає можливість стверджувати, що відомості отримані від українських кадетів, скоріш за все від представників Київського комітету. У джерелі вказується на те, що “вступ німецьких військ на територію України поставив кадетів перед дилемою – створення дієздатного ділового міністерства чи німецька окупація” [4, л.2]. Вони зупинилися на першому, вважаючи, що окупація позбавить їх “можливості будь-якої державної організації, відкриє повну свободу хижачьким прагненням німців, звільнивши їх від будь-яких протестів і спроб відстоювання прав українців”. Однією з причин персонального вступу партійних товаришів у міністерство називалася можливість переходу влади до “українських шовіністів (тепер усі українські партії стоять на основі самостійності України, заперечуючи федерацію з Росією) чи в руки крайньо правих” [4, л.3]. В українських партіях через шовіністичні настрої кадати вбачали більшу небезпеку, ніж у правих.

Самостійність України визнавалася як “сумний факт, шкідливий для всієї Росії й для України” [4, л.3]. Але вони готові фактично визнавати самостійність і німецьку присутність, щоб скористатися цим для блага Росії.

Українські кадети просили прислати відомих членів ЦК: “Україна стає центральним пунктом відродження Росії й тому в нас повинні бути зосереджені найбільш сильні партійні працівники” [4, л.5].

Двадцять сьомого червня 1918 р. ЦК прийняв постанову, опираючись на вивчення отриманих матеріалів. У документі наголошувалося на тому, що політика київських кадетів розходиться з головними положеннями ЦК. Визнаючи неминучість у даних умовах автономії обласних організацій партії й прийняття ними відповідальних рішень у межах області, ЦК заявив, що остаточне рішення має належати з’їзду партії [4, л.5]. Висловлювалося побажання, щоб члени партії не брали участі в організації в Росії влади при сприянні німців.

В.Вернадський у своїх повідомленнях ЦК писав, що Партія народної свободи в Україні в основу своєї діяльності ставить програму російської партії, “виступаючи за забезпечення прав національних меншин, ставить своїм завданням захист прав російської мови в державному, суспільному й громадянському житті України. Підтримуючи широкий і рівний розвиток української культури й мови, партія буде боротися проти всіх проявів вузького українського національного шовінізму” [1, л.1].

Свідченням дотримання українськими кадетами партійних програмних вимог слугує законопроект про державний устрій автономної України, розроблений Київським обласним комітетом партії. Цей документ в основу визначення території автономії України поставив принцип національної більшості населення [5, арк.1]. Поряд із розробленими положеннями про права громадян, про компетенцію загальнодержавної та автономної влади особливе зацікавлення становлять розділи про децентралізацію й державну мову. Пункт про місцеве управління повторював положення програми кадетів, внесені за пропозицією Ф.Кокошкіна на з’їзді 9–12 травня 1917 р.: “Вищим територіальним самоуправним союзам надавалось право провінційної автономії у певних сферах місцевого господарського, культурного, національного життя” [5, арк.8].

Згідно із цим проектом, державною мовою на території України визнавалася російська. Офіційні документи української влади повинні були друкуватися українською й російською мовами, а в місцевостях, де переважало єврейське й польське населення, єврейською та польською мовами. У мирових судах судочинство мало вестися російською чи українською мовою, у загальних судових установах – російською, але для суддів обов’язковим вимагалось розуміння української мови.

У закладах початкової й середньої освіти українські кадети передбачали навчання материнською мовою більшості учнів згідно з опитуванням батьків чи опікунів. Викладання російської мови визнавалось обов’язковим. Вищим навчальним закладам як одиницям автономним надавалось право на кафедрах самостійно вирішувати питання про мову викладання [5, арк.9].

Серед анархії й громадянської війни, утвердження більшовицької влади Київ доби Гетьманату став своєрідним островом стабільності й спокою. Столиця Української Держави деякий час була притулком для багатьох представників російського політичного бомонду: і для лібералів, і для монархістів. Вони розглядали Київ як певний транзитний пункт на шляху до Криму й Дону, де зосереджувались основні білогвардійські сили. Упродовж цих кількох місяців, із серпня до грудня 1918 р., у нас побували “весь Петроград” і “вся Москва”, як згадував А.Гольденвейзер [9, с.226]. “Московське пекло” заради “київського ельдорадо” залишили багато російських громадян, серед яких були найвідоміші постаті Росії.

До Києва прибула частина російських кадетів, які публічно висловилися на підтримку гетьмана, а вчений В.Вернадський узяв активну участь у створенні Академії

наук України, розробці проекту й статуту, став першим президентом Академії. Наприкінці травня 1918 р. до Києва інкогніто прибув П.Мілюков з документами на ім'я професора Іванова [27, с.103]. Українських кадетів підтримали їх однопартійці з Ростова. Голова ростовського відділу партії П.Мішаков у липні 1918 р. писав у Київ, що вважає найбільш доцільним “звільнити Москву в контакті ... і при прямому сприянні німців ... під прапором відновлення конституційної монархії” [19, с.109]. Пронімецької орієнтації дотримувалися кадети в Казані, Самарі, Омську.

Таким чином, безпосередня участь українських кадетів в управлінні Українською Державою, їх персональне входження до складу уряду спричинили розкол Партії народної свободи, який виразився в організаційному відособленні кадетів України від російських партійних структур шляхом створення Головного комітету та їхній підтримці німецької орієнтації. ЦК партії негативно оцінював діяльність київських кадетів, розглядаючи її як відступництво, порушення партійної дисципліни. Однак частина членів Партії народної свободи на чолі з П.Мілюковим розглядали Українську Державу як можливість для відновлення й визволення єдиної та неділимої Росії.

1. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ), ф. 523, оп. 3, д. 20, 12 л.
2. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 723, 2 л.
3. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 1359, 7 л.
4. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 1933, 8 л.
5. Институт рукописів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, ф. 244, № 659, 10 арк.
6. Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки, ф. 225, картон 8, д. 60, 3 л.
7. Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки, ф. 225, картон 8, д. 61, 4 л.
8. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 (октябрь 1917 – январь 1920) / В. И. Вернадский. – К. : Наук. думка, 1994. – 270 с.
9. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1921 гг.) / А. А. Гольденвейзер // Архив русской революции : в 22 т. – М. : Терра, Политгиздат, 1991. – Т. 6. – С. 161–303.
10. Деникин А. И. Гетьманство и Директория на Украине / А. И. Деникин // Революция на Украине по мемуарам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930. – К. : Изд-во полит. л-ры Украины, 1990. – С. 136–185.
11. Переворот на Украине // Наш век. – 1918. – 4 мая (21 апреля). – С. 1.
12. Провинциальный отдел. Киев // Вестник партии народной свободы. – 1918. – № 8. – С. 264.
13. Протоколы Центрального Комитета и заграничных групп конституционно-демократической партии : в 6 т. – М., 1998. – Т. 3 : Протоколы Центрального Комитета конституционно-демократической партии. 1915–1920 гг. – 590 с.
14. Съезды и конференции конституционно-демократической партии : в 3 т. – М., 2000. – Т. 3. – Кн. 2 : 1918–1920 гг. – 248 с.
15. Верстюк В. Ф. Україна і Росія в історичній ретроспективі: українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. – К., 2004. – 504 с.
16. Долгоруков П. Д. Великая разруха / П. Долгоруков. – Мадрид, 1964. – 460 с.
17. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919) / С. Донченко. – Дніпродзержинськ : Видавничий відділ ДДТЦ, 2004. – 379 с.
18. Думова Н. Г. Драма русского либерализма / Н. Г. Думова // Родина. – 1990. – № 10. – С. 18–23.
19. Думова Н. Г. Кадетская контрреволюция и ее разгром (октябрь 1917 – 1920 гг.) / Н. Г. Думова. – М. : Наука, 1982. – 416 с.
20. Канищева Н. И. Дневник П. Н. Милюкова как исторический источник / Н. И. Канищева // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2004. – № 1. – С. 5–18.
21. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) : монографія / В. П. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
22. Павленко Ю. Українська державність в 1917–1918 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995. – 264 с.
23. Пиріг Р. Українська гетьманська Держава 1918 року : історичні нариси / Р. Пиріг. – К., 2011. – 336 с.
24. Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революцій і громадянської війни / А. Процик // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 122–136.
25. Реєнт О. П. Павло Скоропадський / О. П. Реєнт. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 2003. – 304 с.
26. Солдатенко В. Ф. Українська революція : історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 976 с.
27. Стрельський Г. Секретна місія П. Мілюкова / Г. Стрельський // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 103–105.

28. Якупов М. Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Якупов. – К., 1994. – 21 с.

В статье на основе анализа партийных документов исследовано позицию Партии народной свободы к Украинскому Государству в 1918 г. Утверждено, что вхождение украинских кадетов в Совет Министров стало причиной раскола партии, который выразился в организационном обособлении кадетов Украины от российских партийных структур путем создания Главного комитета и их поддержке германской ориентации. Часть членов Партии народной свободы во главе с П.Милюковым рассматривали Украинское Государство как возможность восстановления и освобождения единой и неделимой России.

Ключевые слова: Партия народной свободы, русские кадеты, Украинское Государство, П.Скоропадский, П.Милюков, самостоятельность, автономия.

The article is based on an analysis of party documents researched People's Freedom Party's position on the Ukrainian State Approved in 1918 that the entry of Ukrainian Cadets to the Council of Ministers was the reason for the split of the party, which is expressed in the organizational separation of Cadets Ukraine from Russian party structures through the establishment of the Main Committee and their support German orientation. Some members of the Party of People's Freedom, led by Miliukov considered Ukrainian state as an opportunity for renewal and liberation united and indivisible Russia.

Key words: People's Freedom Party, Russian Cadets, Ukrainian State, Skoropadsky, Miliukov, independence, autonomy.

УДК 94 (=1:439)(477.87) “1919/1939”

ББК ТЗ (4 Укр-4 Зак)6-4

Оксана Ферков

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ (1919–1939 рр.)

За рішенням Сен-Жерменського договору (10.09.1919) Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Серед різних національностей краю саме для угорців стали найбільш несподіваними та “жахливими” нові адміністративно-територіальні й громадсько-політичні обставини. Упродовж усього міжвоєнного періоду угорці робили певні спроби “приспосування” до нових умов, однак іредентські та ревізійні вимоги лунали постійно.

Ключові слова: національна меншина, політичні партії, організації, іредента, ревізійнізм.

Наприкінці 1918 р. у Центрально-Східній Європі сталися кардинальні зміни. Коаліція центральних держав капітулювала. Якщо Німеччина та Болгарія збереглися як національні держави, то Османська й Австро-Угорська імперії перестали існувати, розпалися [29, с.15]. До складу останньої входили землі сучасного Закарпаття. Перша світова війна та спричинена нею політична ситуація прискорили процес самовизначення й пошук власної національної ідентичності, тобто національно-культурне відродження народів дуалістичної монархії. На руїнах Австро-Угорщини виникають нові держави – Чехословаччина, Угорщина, Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенців, ЗУНР [30, с.80].

Звичайно, у цій складній ситуації постало питання вибору шляху й для жителів Закарпаття. Громадянське життя краю, у своїй основі, виявилось розладнаним. Така нестабільність і посилення проявів іредентизму серед колишніх угорських урядовців стали причиною проголошення в краї військової диктатури (тривала аж до 1922 р.). Суспільство краю не було готовим до такого кардинального повороту. Не була вироблена національно-державна програма, не знайшлися ні особистості, ні політичні угруповання, які б мали беззаперечний авторитет на всій території Закарпаття [12, с.298].

Згідно з рішенням Сен-Жерменського договору, підписаного 10 вересня 1919 р., Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Національності, які вирішили жити й працювати в новоствореній державі, законодавчо дістали рівні політичні права та свободи, а виразниками їхніх інтересів були політичні партії й організації. Серед усіх національних меншин, мабуть, для угорців нова влада й

увесь громадсько-політичний устрій стали найбільш несподіваними та “жахливими”. Адже раніше таке амбітне угорське населення опинилося за межами матірньої країни, до того ж у слов’янському суспільному середовищі, де панівною нацією стала чеська. Ще один цікавий аспект упадає в очі, а саме – рівень політичної культури угорськомовної інтелігенції, унаслідок нещодавнього суспільно-політичного верховенства, був значно вищий, ніж у місцевого слов’янського населення, яке не мало традицій політичного життя. Іншим визначальним моментом є те, що частина угорського духовенства, передусім римо- і греко-католицького віросповідання, службовців, інженерів, учителів і навіть військових залишилася на старих робочих місцях уже в умовах Чехословацької Республіки. Це давало можливість відчутти рівноправність національних меншин на практиці, гарантованих Конституцією Чехословаччини. Проте зовнішньополітичні зміни, які привели угорців Підкарпатської Русі до втрати ними панівного становища, змусили переглянути важелі власного місця й ролі в житті тогочасного суспільства.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена рядом чинників, зокрема, активізацією громадсько-політичного життя угорської національної меншини Закарпаття на сучасному етапі, особливо напередодні парламентських виборів. Окремі моменти теперішнього розвитку нагадують ситуацію між двома світовими війнами. З іншого боку, донині немає цілісного, узагальнюючого дослідження стосовно громадського, культурно-освітнього та суспільно-політичного життя національних меншин (у тому числі угорської) Підкарпатської Русі (Закарпаття) чехословацького періоду. Отож наша стаття є певним внеском у висвітлення проблеми.

Мета роботи – дати цілісну об’єктивну оцінку ролі й місця угорської національної меншини в громадсько-політичному житті Підкарпатської Русі.

Джерельна основа запропонованого дослідження опирається на окремі архівні документи. Переважна більшість їх зберігається у фондах Державного архіву Закарпатської області та фондах Закарпатського краєзнавчого музею. Звичайно, важливі документи стосовно історії Підкарпатської Русі й партійного життя можна знайти в інших архівах, зокрема, Центральному державному архіві Чеської Республіки, Архіві Міністерства зовнішніх справ Чеської Республіки тощо. Нами матеріали цих архівів не використовувалися. Другу групу джерельної бази роботи становлять опубліковані в різний час документи. Зауважимо, що збірники, видані в радянський час, віддзеркалюють ідеологічний дух радянської епохи, суспільно-політичний і культурний розвиток Закарпаття відображений у них однобічно.

Історіографія історії Закарпаття 1919–1939 рр. досить багата, утім власне угорській національній меншині та її громадсько-політичному життю дослідники приділяли незначну увагу. У радянський період історією Закарпаття 20–30-х рр. активно займалися А.Пушкаш, П.Лісовий, М.Бабідорович, В.Молнар, С.Білак, М.Болдижар, І.Поп, В.Співак та інші. Їхні праці варто розглядати під кутом гострої критики, автори ідеалізували діяльність комуністичної партійної організації, применшували роль інших партійних груп, осередків, тим більше партій національних меншин краю.

На якісно новий рівень піднялося дослідження історії Закарпаття в цілому та громадсько-політичного життя з 90-х рр. ХХ ст. Окремі вчені переосмислили раніше написане, інші створили ідеологічно незаангажовані праці (М.Болдижар, І.Гранчак, В.Делеган, І.Король, В.Лемак, І.Ліхтей, О.Хланта). На межі ХХ–ХХІ ст. з’являються ґрунтовні дослідження, присвячені історії Закарпаття 20–30-х рр., розкриваються нові аспекти, уведено в обіг нові документальні масиви (М.Вегеш, С.Віднянський, В.Гиря, І.Король, І.Ліхтей, В.Худанич, М.Токар, О.Довганич) [17, с.21–54]. Однак проблематика історії угорської національної меншини отримала мінімальне висвітлення, це – окремі параграфи чи абзаци праць. Отже, історія та громадсько-політичний розвиток національних меншин Підкарпатської Русі – угорської, німецької та єврейської, не стали предметом окремого, самостійного дослідження в останні роки. Деякі зауваження стосовно про-

блеми знаходимо в праці М.Вегеша, В.Гірі й І.Короля [10], а також у ґрунтовних працях М.Токаря [17–19]. Утім, це недостатньо для цілісної картини становища цих національностей нашого краю. Зарубіжна історіографія також почала звертати увагу на окремі моменти участі національних меншин Підкарпатської Русі в громадсько-політичному та суспільному житті 1919–1939 рр. Цінні матеріали опубліковані угорськими вченими [26]. Окремий розділ приділив угорським ревізіоністським прагненням і розквіту автономістських партій Паул Роберт Магочі [16, с.130–133]. Окремі моменти висвітлили угорські науковці Й.Ботлік [25], І. Ромшіч [29] та ін.

Отже, у вітчизняній і зарубіжній історіографії тією чи іншою мірою присутнє висвітлення історії Закарпаття міжвоєнного періоду, зокрема, політико-партійне життя, однак розвиток національних меншин, їх громадську та партійну діяльність, участь у загальнодержавних процесах сьогодні ще не вивчено. Звичайно, оцінки українських і зарубіжних учених щодо громадсько-політичного розвитку угорців Підкарпатської Русі відрізняються. Залучивши деякі архівні документи, матеріали тогочасної періодики, нами робиться спроба неупередженого аналізу й оцінки подій 1919–1939 рр. з особливим наголосом на участь угорської національної меншини в політичному й громадському житті краю.

Упродовж усього міжвоєнного двадцятиріччя угорська національна меншина Підкарпаття жила жвавим громадсько-політичним і культурним життям. Згідно з першим чехословацьким переписом (15 лютого 1921 р.), угорці становили 17,03% загального населення Підкарпатської Русі [25, с.151]. Звичайно, зустрічаємо таких дослідників, які переконані в обмеженні культурно-національних можливостей угорців після 1919 р., бо ж чехословацькі власті на території краю ввели “жорстоку військову диктатуру” і з підозрою спостерігали за угорськими справами [25, с.162].

За таких умов продовжували свою діяльність різноманітні товариства. Наприклад, раніше діюче Літературне товариство ім. Дендеші продовжувало роботу, утім статут товариства не відповідав новим вимогам і далі діяв виключно як культурний гурток. Назви періодичних видань угорської національної меншини у 20-х рр. віддзеркалювали сприйняття власного положення: “Русинський альманах” (1922), “Підкарпатський угорський альманах” (1924). На сторінках цих видань публікувалися переважно роботи місцевих угорських письменників, серед них Пал Рац, Меньхерт Шімон та ін.

Лідери угорських політичних партій неодноразово наголошували, що в Чехословаччині обмежуються культурно-національні права угорської меншини. Відомо, що у квітні 1923 року угорські та німецькі опозиційні політичні партії Словаччини й Підкарпаття направили петицію до Ліги Націй про становище угорців у Чехословацькій Республіці [25, с.191].

На початку 30-х рр. спостерігається певна стабілізація, угорські громадські діячі консолідувалися, покращилося освітнє та культурне життя угорців. У 1933 році в Ужгороді засновано Угорське театральне товариство (Ruszinszkói Magyar Szintársulat), яке навіть одержувало скромну державну підтримку. Свідченням духовного пробудження було утворення Угорського культурного об’єднання Підкарпаття (Ruszinszkói Magyar Kultúr Egyesület), яке мало двадцять філій [24, с.91].

Урядові кола Угорщини й угорська інтелігенція активно займалися проблемами культурно-освітнього та політичного життя угорців “від’єднаних” територій. Ревізіоністські вимоги були присутні впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Зображення становища угорців, які опинилися поза межами Угорщини, було обов’язковою складовою публікацій угорської преси. Протягом років це стало рутинною й одночасно поверховим, частими стали неправдиві публікації й адресовані чехословацьким властям звинувачення. Нелегко було створити об’єктивну картину становища угорців, які залишилися за межами матірньої Угорщини. Природно, що в новостворених національних державах, у тому числі й Чехословацькій Республіці, існувала певна антиугорська про-

паганда. Відомо також, що в Чехословацькій державі виховання угорської молоді відбувалося двома напрямками: з одного боку, спостерігаються ліберально-демократичні виховні ідеї, з іншого, – у переважній більшості угорських сімей патріотично-релігійні настрої [30, с.155]. Особливу роль у суспільно-культурному житті чехословацької угорської молоді відігравала скаутська організація студентів угорської національності Празької Вищої школи, яка діяла в 1925–1927 рр. Згодом вона переросла в рух лівих “серпників”, католицьке об’єднання “Прогаска” і ліберальну Угорську Робітничу Спілку [25, с.540]. Ці громадські організації частково поширювали свою діяльність на територію Підкарпаття. Незважаючи на розкол, члени названих організацій мали спільну мету – поширення соціалістичних ідей, виховання солідарної поведінки, зміцнення етнічних моральних принципів тощо.

У 1928–1931 рр. рух “серпників” був у розквіті. Дослідники часто пов’язують їх із масонством, особливо з їх діяльністю в 1931 р. [28, с.136]. Через те, що масони відкидали будь-які прояви насилля й диктатуру, стався їх розрив із “серпниками”. Останні прилучилися до “пролетарських революціонерів”. На ідеях “серпників” виховувався письменник Пал Ілку. Серед його літературних творів найбільшої популярності мав молодіжний роман “Клас бунтує” (*Az osztály zendül*), який тільки після 1945 р. побачив світ під справжнім заголовком й оригінальним текстом [27, с.91].

Пал Ілку підтримував дружні зв’язки з Едгаром Балог, Ласло Шафарі, Деже Дері, Золтаном Фабрі.

Інший місцевий угорський письменник Ласло Беллеї був ідейною опорою Угорської Робітничої Спілки [24, с.92]. Будучи студентом університету, приєднався до руху “серпників”. У чехословацький період у місцевій пресі побачили світ його новели, літературні та критичні статті. Преси й драми Беллеї ставило угорське театральне товариство Підкарпатської Русі. Беллеї – автор літературного дослідження “Розвиток угорської наукової та художньої літератури в Словенську від 1918 р. до сьогодні” (*A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovénzskóban 1918-ól napjainkig*). На жаль, йому не вдалося опублікувати дослідження в повному обсязі, та навіть уривки викликали позитивні відгуки в середовищі сучасників [24, с.93].

Окрім вищенаведених здобутків, Беллеї завершив дисертаційне дослідження про Томаса Манна, короткі тези з’явилися в 1932 р. у Пам’ятному збірнику Буйнак [27, с.9].

Серед угорських письменників і поетів чехословацького періоду слід згадати Ференца Демен, Ференца Дердь, Ференца Герпаї, Ласло Шафарі, Пал Раца, Маргариту Прерау, Ольгу Натоліане Яцко, Меньгерта Шімона та ін. Вони репрезентують перший період історії літератури угорської меншини Закарпаття.

Культурне життя підкарпатських угорців не обмежувалося суто літературною діяльністю, у розглядуваний період з’являються угорськомовні наукові дослідження. Через відсутність організацій місцеві фахівці прилучалися до чехословацького літературного та духовного життя. Прикладом цього може бути діяльність Андора Шаша (1887–1962), особливо його краєзнавчі дослідження. У 1927 р. побачила світ джерелознавча праця під заголовком “Архів привільйованого міста Мукачеве за 1376–1850 рр.”, а згодом, точніше 1931 р., “До історії угорського великого помістя”. Доробок А.Шаша опирається на вагомий джерельний базис й донині залишається в ряді ґрунтовних краєзнавчих робіт.

Відомо, що в чехословацький період на території Підкарпаття за підтримки Фонду Масарика проводили соціологічні дослідження, у тому числі такі, що стосувалися угорської національної меншини. Так, 1932 р. Дюла Монус і Фердинанд Серені опублікували соціологічну монографію “Теперішнє та минуле села Бене” [24, с.93].

Доцільно пригадати розвиток угорськомовної преси міжвоєнного періоду. Документи засвідчують, що на початку 30-х рр. ХХ ст. на території Підкарпатської Русі виходило близько 80 найменувань газет і журналів, із них 37 угорською мовою. Ідеологічна та духовна спрямованість їх різноманітна. Так, наприклад, мукачівська газета “Старо-

жил” (*Az őslakó*) була напівфашистською й проповідувала іредентські ідеї, а “Робоча газета” опиралася на комуністичну ідеологію.

Звичайно, у краї продовжували роботу митці угорської та інших національностей, зокрема, Дюла Ійяс (1874–1942), Дюла Віраг (1880–1949), Бела Ерделі (1891–1955), Йожеф Бокшаї (1891–1975). У середовищі митців постало на порядок денний питання створення спільного об’єднання. Ще в 1917 р. у Мукачевому за ініціативою Дюли Вірага, Бели Ерделі, Шандора Берегі засновано клуб митців. На жаль, він проіснував недовго. Згодом, у 1923 р., створено інше об’єднання – Клуб художників Русинська, а в 1931 р. – Об’єднання художників [24, с.100]. Однозначно, що серед членів товариства, крім угорців, були й представники інших національностей, тобто це були фахові об’єднання.

Повертаючись до характеристики політичного життя угорської національної меншини, зазначимо, що діяльність угорських партій Підкарпатської Русі в міжвоєнне двадцятиліття дослідники умовно поділяють на три етапи. Перший із них припав на період 1919–1925 рр., коли почала групуватися угорська політична еліта. Ураховуючи нові умови та можливості, пов’язані із цим, угорськомовна інтелігенція об’єднувалася навколо різних політичних партій. На першому етапі угорські партії офіційно виражали лояльність до новоутвореної політичної системи Чехословаччини й намагалися виступати в рамках законодавчих правових норм республіки, але реально цей період був початком античеської та антиукраїнської діяльності угорської іреденти, яка постійно виношувала плани відродження “Великої Угорщини” і поширення антислов’янських ідей у краї. Дотримуватися таких поглядів відкрито в той час не видавалося можливим.

Звичайно, це було занадто ризикованою справою, оскільки в перші роки існування Чехословацької Республіки проходив процес становлення демократичного простору й правові засади держави знаходилися в зародковому стані. Із часом чехословацький уряд ігнорував посилення антидержавної активності угорських партій і в діях останніх відчувалися сміливість і розуміння безкарності. Це є характерним для другого етапу їх діяльності (1926–1935). Отримуючи посильну матеріально-фінансову, ідеологічну, кадрову допомогу з Угорщини, угорські партії краю для досягнення своїх реваншистських цілей використовували всі можливі на той час форми й методи політичної боротьби.

Третій етап діяльності угорських політичних партій припав на період 1936–1938 рр., коли угорські партії краю виступали прямим інструментом агресивної зовнішньої політики Угорщини.

Перші угорські партії в Закарпатті почали виникати ще в 1919 році. Власне, ці партії мали свої материнські політичні організації на території Угорщини й виступали фактично виразниками їх зовнішньополітичних позицій, зокрема, щодо Чехословаччини. Процес їх швидкого зародження був закономірним, оскільки вже з перших днів існування республіки ними проводилася широкомасштабна кампанія угорсько-монархічної агітації, тобто повернення краю в лоно “Святостефанської коронної держави” [3, арк.14].

Однією з найпотужніших угорсько-національних партій у краї була Угорська Християнсько-Соціалістична Партія (УХСП) (виникла в 1905–1907 рр.) [21, с.505]. Після приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки УХСП активізувала свою діяльність і стала інструментом угорських політичних кіл, які використовували її для руйнівної античеської діяльності. Мережа її осередків була розташована в місцях компактного проживання угорців на Ужгородщині, Мукачівщині та Берегівщині.

Друкованим органом УХСП стала газета “Готароші Уйшаг” (“Прикордонна газета”). Партійне керівництво знаходилося в руках таких угорських радикалів, як Іштван Керекеш і католицький священник Балашші [15, с.133]. Участь у діяльності партії радикально налаштованих лідерів визначала й шовіністичну, й антидержавницьку політику УХСП. Немало серед членів УХСП було службовців різних урядових адміністрацій, які залишилися на посадах чиновників у часи становлення чехословацької державності. Своєрідним було й те, що більшість із них офіційно відмовилися присягнути новій вла-

ді або ж зробили це формально, а насправді залишилися на національно-монархічних позиціях.

Ядром УХСП були угорські заможні землевласники й міщани, державні службовці, колишні офіцери австро-угорської армії. Доброю опорою організації стали студенти [6, арк.36]. Молодь, яка виховувалася й навчалася в угорських вищих навчальних закладах, приїздила в Закарпаття й за допомогою угорськомовної інтелігенції проводила широкомасштабну агітаційну кампанію, розповсюджувала листівки, книжки та ін. На підтримку партії служили й священики [2, арк.127]. До активної пропагандистської роботи залучалися й шкільні інспектори, які, ураховуючи свою посаду, могли стати добрими організаторами проугорських акцій у середовищі освітньо-виховних працівників [6, арк.135]. У цілому ж, як і всі угорські партії, УХСП не була масовою.

Таким чином, уже з перших років свого існування УХСП здійснювала іредентську політику й шляхом агітації місцевого угорськомовного населення створювала опозиційне ядро з явно радикальним антидержавним ухилом. Використовувалися для пропаганди й культурно-масові заходи, такі як відзначення угорських національних і релігійних свят, днів святого Стефана, проведення лекційних занять про історію та звичаї угорців тощо [7, арк.8–10].

Однією з впливових серед угорського населення краю була Угорська Партія Права (УПП), яка виникла як одна з перших угорських національних політичних організацій. За своєю ідейною сутністю УПП знаходилася на крайньо-радикальних позиціях, розгортала широку шовіністичну діяльність у тих самих районах, що й УХСП, оскільки користувалася авторитетом серед компактно проживаючого угорського населення. Її ядро складало середнє селянство, інтелігенція та службовці. Лідери УПП були освіченими людьми. Це, насамперед, місцеві адвокати Ендре Корлат, Зомборі Деже та колишній жупан Ужгородської жупи Іштван Синтимрей [4, арк.7]. Усі вони, як і більшість угорської інтелігенції, відмовилися присягнути на вірність Чехословацькій Республіці. Незважаючи на агресивну діяльність, УПП була офіційно зареєстрована, оскільки програмні положення були побудовані на принципах народної демократії. Звичайно, це робилося для отримання правового статусу й не мало нічого спільного з реальною діяльністю політичної організації.

Друкованим органом УПП була газета “Карпаті Модьор Гірлоп” (“Карпатсько-угорська газета”), яка видавалася з 1920 року в Ужгороді [22, с.459]. З 1921 року партійні інтереси почала виражати “Унгварі Кезлень” (“Ужгородський вісник”), але за антидержавну діяльність і підтримку угорської агентури 5 листопада 1921 року випуск газети було заборонено.

У 1923 році зокрема УПП виступила фактичним зв'язковим центром між зовнішньополітичним відомством в Угорщині, угорським посольством у Празі та місцевими іредентськими організаціями. Лідер УПП Ендре Корлат приїздив до Будапешта на консультаційно-координаційні зібрання для отримання інструкцій щодо подальшої діяльності [17, с.250]. А ось Е.Корлат зустрічався і з діячами польських політичних кіл, які також були зацікавлені в послабленні Чехословацької Республіки.

До трійки радикальних угорських партій Підкарпатської Русі входила й Угорська Партія Дрібних Землеробів (УПДЗ), яку очолював багатий землевласник із с. Малі Геївці, що на Ужгородщині, Ференц Еґрі [23, с.576]. (На угорських територіях УПДЗ була створена ще в XIX столітті й уважалася сильною опозиційною партією). Ядро УПДЗ складало в основному угорськомовні сільські жителі. Незважаючи на те, що партія за своєю сутністю була селянською, її діяльність більше торкалася політичних сторін суспільного життя. Вимоги впровадження на території краю автономії мали зовсім інший зміст порівняно з розумінням цього питання проукраїнськими й навіть деякими русофільськими партіями. Редактор газети “Берегі Гірлоп” (“Берегівські новини”) і новоявлений член УПДЗ Габор Бако не приховував, що боротьба за автономію Підкарпатської

Русі є фактично першим етапом реалізації далекосяжних планів угорського населення й розумів це поняття не як забезпечення самоврядних прав і свобод, а як боротьбу “за визволення краю від чехів” [5, арк.63].

У лютому 1921 року до вищеназваних угорсько-національних політичних партій краю приєдналася Автономна Партія Автохтонів на Підкарпатській Русі (АПАПР) (очолив Акош Аркі). Кадрове ядро членів і прихильників партії склали мешканці угорськомовних сіл (селяни, духовенство, колишні австро-угорські військові), залишалася вона нечисленною. Радикальність АПАПР полягала в застосуванні широкої реваншистської агітації та проведенні антидержавної діяльності. Лідери АПАПР відстоювали ідею автохтонності місцевого угорського населення, що, у свою чергу, повинно було надавати їм необмежені права та свободи в краї.

У листопаді 1920 року для координації роботи угорські організації утворили перший політичний союз. Офіційна мета – захист прав місцевого угорського населення. Звичайно, згодом пролунали ширші політичні вимоги, зокрема, визначення автономного статусу Підкарпатської Русі.

Двадцять другого березня 1922 року угорські партії УХСП, УПП, УПДЗ, АПАПР та їхні представники (І.Керекеш, Е.Корлат, Ф.Еґрі, Г.Бако, А.Арки) узяли участь у роботі широкопредставницької партійної наради, яку вітчизняні історики назвали “першою і останньою в історії Закарпаття партійною коаліцією”. Угорські партії представляли опозиційні політичні сили [14].

Крім вищеназваних суто національних партій, угорське населення досить прихильно ставилося до діяльності інших політичних утворень, а також перебувало в їх кадровому складі. Це були як русофільські, так і чеські, словацькі, єврейські політичні організації. Найбільше угорців було в загальнодержавних партіях комуністів, соціал-демократів аграрників, торговців і промисловців (ЧПП), а також в автономній ПЗС – АЗС [17, с.252].

Активізація діяльності угорських політичних партій у Підкарпатській Русі була викликана періодом парламентських виборів і постійним тиском Будапешта, який вимагав створити об’єднані іредентистські центри на території краю. Отож місцеві проугорські діячі вирішили зміцнити структурно-організаційну базу угорських партій з єдиним сталим керівництвом. Так, 31 січня 1925 року виконавчий комітет “Союзу опозиційних угорських партій на Підкарпатській Русі” на таємній нараді в м. Берегове обрав лідера УПП Ендре Корлата керівником опозиційних угорських сил. Це зібрання проводилося в приміщенні секретаріату УПДЗ, а його ведучим був лідер АПАПР Акош Аркі [11]. У питанні керівництва угорськими політичними силами краю між політичними лідерами виникли протиріччя, що й показали результати голосувань з невеликою перевагою на користь Ендре Корлата.

У 1926 році угорські партії утворили Угорську Національну Партію (УНП) [23, с.580]. Утім поява на політичній арені краю УНП не означала розпуск або самоліквідацію до цього часу існуючих угорських партій. Усі вони залишилися самостійними структурно-організаційними одиницями й діяли згідно зі своїми програмно-ідейними положеннями. Політична позиція партії, у порівнянні з першим етапом діяльності угорських партій краю, була набагато радикальнішою й орієнтувалася на проведення політики відриву Підкарпаття від Чехословацької Республіки та його приєднання до Угорщини.

У другій половині 20-х років ХХ століття з’явилася нова риса політико-партійного життя угорських партій Підкарпатської Русі – орієнтувалися на співпрацю з деякими русофільськими партіями та їх лідерами. Ця співпраця була покликана підпорядкувати нестійкі русофільські політичні сили ідеї правильного, на їх погляд, шляху – союзу з Угорщиною і за їхньою допомогою вплинути на місцеве “руське” населення, яке б, за розрахунками угорців, повірило в “райське” життя в Угорщині [17, с.255].

За рік до парламентських виборів 1929 року на території краю перебувала таємна угорська делегація, метою якої було ознайомлення з політичною ситуацією та фінансовим становищем місцевих угорських партій. Результати роботи делегації мав оприлюднити Ендре Корлат на конференції угорських партій у Братиславі 2 серпня 1928 року [10, с.83].

Щодо фінансової бази партій, то, згідно з деякими повідомленнями поліцейського комісаріату, вони одержували з Угорщини 150 тисяч чеських крон щомісяця. Фінансувалися також окремі агітатори, які різними шляхами залучали до партійної діяльності місцевих жителів [8, арк.30]. Агітаційні акції мали строгий конспіративний характер, особливо що стосувалося поширення агітаційної літератури. Усі дії чітко відслідковували відповідні підрозділи Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини й представники окружних урядів.

Нова хвиля “пробудження” угорських національних партій Підкарпаття знову припала на період підготовки до парламентських виборів 1929 року. У цей час Чехословацька держава опинилася у вирі економічної кризи, яка згодом паралізувала й інші сфери суспільного життя. Різні політичні сили, у тому числі й угорські, намагалися використати таку ситуацію для проведення античехословацької політики й пропаганди реваншизму.

Результати парламентських виборів 1929 року вказували на стабільність збереження електорату угорських партій – 30 тисяч 495 голосів виборців, що становило 11,4 відсотка від усіх голосуючих. Такі втішні наслідки сприяли подальшій активізації угорських політичних організацій, які всіма силами намагалися зіпсувати враження десятирічного співжиття закарпатців у Чехословацькій Республіці. З початку 30-х років ХХ століття партійні об’єднання угорців стають на шлях воєвничої діяльності.

Про зв’язки материнської Угорщини з політичними діячами Підкарпатської Русі свідчить і той факт, що в кінці 1930 року відбулися військово-інформаційні координаційні наради між угорськими офіцерами й секретарями УХСП.

Отже, усі існуючі угорські партії Підкарпатської Русі діяли й надалі. Партійне утворення УНП займалося координаційно-консультаційною роботою й підготовкою до парламентських виборів. У 1935 році УНП отримала 34 тисячі 234 голоси виборців (10,6 відсотка), що говорило про вдало проведену агітаційну кампанію. Збільшення кількості прихильників партії порівняно з парламентськими виборами 1929 року пояснюється тим, що угорським закликам повірила й частина русофільського та єврейського населення. Ідея повернення тогочасних територій Підкарпатської Русі в лоно Угорщини “гріла” думку багатьом діячам краю різних національностей.

Таким чином, другий етап розвитку угорських національних партій Підкарпатської Русі відзначався посиленням антидержавної діяльності згаданих політичних організацій, ще більшою їх взаємодією із зовнішньополітичними колами Угорщини й активізацією пропаганди реваншистських ідей за допомогою місцевих русофілів.

Посилений інтерес до можливостей реваншистського варіанта майбутнього перебігу подій на Підкарпатській Русі набув кульмінаційного характеру в другій половині 30-х років, що вимагало більш щільної інтеграції спільних інтересів [1, арк.102]. У 1936 році, унаслідок чергового злиття угорських партій УНП і УХСП, була створена Об’єднана Угорська Партія (ОУП) [20]. Керівниками стали Е.Корлат, І.Сентівані, К.Кесере, П.Раца [22, с.36]. За свідченням начальника ужгородського поліцейського капітанату, який у листопаді 1938 року звітував міністрові внутрішніх справ Угорщини про політичне становище, ОУП спільно з русофільською АЗС “діяли і проводили опозиційну політику під керівництвом угорського уряду” [22, с.37]. У постійному полі зору владних структур перебували впродовж 1937–1938 років й активісти УНП [17, с.259].

З угорцями співпрацювала русофільська РНАП, лідер якої С.Фенцик опирався спочатку на матеріально-фінансову підтримку Польщі, яка так само, як й Угорщина, була

зацікавлена в послабленні Чехословаччини. Проте із часом, використовуючи гасло надання краю автономних прав, РНАП зайняла своє місце в угорському іредентському русі.

Напередодні Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) в Ужгороді була утворена Угорська Національна Рада (УНР), яка за прикладом проукраїнської ПР(У)ЦНР і русофільської ЦРНР стала надпартійним органом – представником угорської національної меншини в краї [22, с.455]. Головою УНР обрали Ендре Корлата, а ведучим справи ради – Кароя Кесерю.

Неабияку роль в іредентському русі відіграли й терористичні та провокаційні акції, які проводилися з “благословіння” як Будапешта, так і Варшави в кінці 30-х років [9, с.127]. Двадцять дев’ятого жовтня 1938 року угорські партії були заборонені в результаті виданого декрету про припинення діяльності всіх політичних організацій тогочасного Закарпаття [19, с.93].

Після Віденського арбітражу, що призвів до фактичного розколу території краю, угорські партії та їхні діячі із щирою вдячністю за “визволення” почали служити новій угорській владі.

Отже, громадське та політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі у міжвоєнний період було своєрідним і далеко неадекватним.

Факт згуртованості представників угорської нації, єднання й цільової концентрації в найважливіший момент не підлягає сумніву й навіть викликає повагу. Інше питання, що все це робилося за безпосередньою підказкою та дією, активною допомогою (матеріальною, кадровою тощо) офіційного Будапешта.

На основі історичних фактів можемо констатувати, що для угорської національної меншини Підкарпатської Русі в 1919–1939 рр. були гарантовані всі права культурного та політичного розвитку. Звичайно, угорці не мали такі самі можливості втілити в життя надані Конституцією Чехословацької Республіки права як, наприклад, словаки, чехи чи українці. Це є цілком зрозумілим, насамперед, через поширення в середовищі угорської інтелігенції іредентських ідей і ревізійністських намагань.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 208, арк. 136. Переписка з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності Угорської народної національної партії на Підкарпатській Русі (Інформації про засідання партії). І т. (20.02.1935 – 28.05.1935), арк. 102.
2. Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 34, арк. 135. Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про діяльність діячів політичних партій на Підкарпатській Русі (19 лютого 1928 – 26 квітня 1928), арк. 127.
3. Держархів Закарпатської обл., ф. 14, оп. 1. Берегівське жупанське управління, м. Берегово Підкарпатської Русі. 1920–1921, спр. 24. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі і окружними станціями про слідкування за проведенням зборів і розповсюдженням прокламації угорською землеробською партією (1920), арк. 14.
4. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 36. Книга реєстрації входящих документів №№ 63001–66000 (15 сентября – 10 октябрю 1924), арк. 7.
5. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 155. Алфавитный указатель имен и учреждений к книге реєстрації входных документів за 1922 год, арк. 63.
6. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 183. Алфавитный указатель имен и учреждений к книге реєстрації входных документів по военным вопросам (1922), арк. 36, 135.
7. Держархів Закарпатської обл., ф. 63, оп. 1. Цивільне управління Підкарпатської Русі. 1919–1928, спр. 63, арк. 10. Переписка з жупанським і поліційним урядами в Берегові про діяльність християнсько-соціалістичної партії (25 липня 1921 – 4 серпня 1921), арк. 8–10.
8. Держархів Закарпатської обл., ф. 117, оп. 1. Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919–1939, спр. 136, арк. 60. Циркуляр Президії крайового управління про стеження за угорськими іредентистичними організаціями, жандармські донесення (7 листопада 1928 – 14 березня 1930), арк. 30.

9. Вегеш М. Напади угорських і польських терористів на Карпатську Україну в 1938–1939 рр. / М. Вегеш // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (Ужгород, 1–4 верес. 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С. 123–128.
10. Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) / М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. Ф. Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
11. Великий забавний и господарській календарь на 1936 годь.
12. Віднянський С. В. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. / С. Віднянський // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 297–318.
13. Гребенюк Н. Національно-культурні взаємовідносини українців Східної Галичини і Закарпаття в міжвоєнний період (1919–1938) / Н. Гребенюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. – Ужгород : Вісник Карпат, 2004. – Вип. 11. – С. 113–124.
14. Король І. Паперова автономія / І. Король // Новини Закарпаття. – 1991. – 23 липня.
15. Ліхтей І. М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності / І. М. Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т. II : 1918–1945. – С. 127–136.
16. Магочі П. Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Р. Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
17. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
18. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
19. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках / Маріан Токар. – Ужгород : УжНУ, 2001. – 176 с.
20. Токар М. Руська Національно-Автономна Партія: організація та діяльність / Маріан Токар. – Ужгород : Госпрозрахунковий РВВ ком. інформ., 2000. – 40 с.
21. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 1 : 1917–1923. До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції / [упоряд. Й. Ф. Базюк та ін.]. – Ужгород, 1957. – 556 с.
22. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 5 : 1938–1944 / [упоряд. Г. І. Сіярова]. – Ужгород, 1967. – 520 с.
23. Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну. 1921–1938 / [упоряд. В. П. Місюра та ін.]. – Ужгород, 1959. – 620 с.
24. Benedek A. Tetteherhet történelem. Történeti-kulturtörténeti vázlat Kárpátjáról / András Benedek. – Budapest ; Ungvar ; Intermix, 1993. – 120 old.
25. Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez / József Botlik. – Budapest : Hatodik sip alapítvány, 2000. – 318 old.
26. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Fedinec Csilla. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 663 old.
27. Kisebbségi ének a Beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája (1919–1944) / Összeállította: Várady-Sternberg János, Dupka György. – Ungvár-Budapest Intermix, 1992. – 254 old.
28. Magyarország társadalom története II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény) / Szerk. Gyáni Gábor. – Budapest : Nemzeti tankönyvkiadó, 2000. – 539 old.
29. Romsics I. Magyarország története a XX. században / Ignác Romsics. – Budapest : Osiris Kiadó, 2005. – 668 old.
30. Varga J. Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és Duna-medence kortörténetéhez. 1.rész. (1918–1939) / József Varga. – Budapest, 1991. – 242 old.

Согласно решениям Сен-Жерменского договора (10.09.1919) Закарпатье под названием Подкарпатская Русь вошло в состав Чехословацкой Республики. Среди разных национальностей региона именно для венгров новые административно-территориальные и общественно-политические обстоятельства стали наиболее неожиданными и “ужасными”. На протяжении всего междувоенного времени венгры делали некоторые попытки “приспособления” к новым обстоятельствам, но ирредентские и ревизионистские требования звучали постоянно.

Ключевые слова: *национальное меньшинство, политические партии, организации, ирредента, ревизионизм.*

Zakarpattia, called Sub-Carpathian Russ (Pidkarpatska Russ), has joined Czechoslovak Republic according to the Treaty of Saint-Germain (10.09.1919). Amongst the other nationalities of the region, the new administrative, territorial, civil, and political conditions were the most unexpected and harsh for Hungarians. Hungarians kept trying to adapt themselves to the new conditions during the whole period between two world wars. Nevertheless the appeals of irredenta and revisionism have happened regularly.

Key words: *national minority, political parties, organizations, irredenta, revisionism.*

УДК 94 (477):314.743
ББК 63.3 (4 Укр) 62

Микола Генік

“... NASI WROGOWIE CZY BRACIA?”. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ БОГДАНА СКАРАДЗІНСЬКОГО / КАЗІМЄЖА ПОДЛЯСЬКОГО

Важливий внесок у досягнення міжнаціонального примирення належить польському політику й публіцисту, авторові книги “Білоруси–Литовці–Українці: наші вороги чи брати?” Богдану Скарадзінському / Казімежу Подляському, який наголошував на ролі польсько-українського примирення для стабільності й безпеки Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Богдан Скарадзінський, Казімеж Подляський, польсько-українське примирення, Центрально-Східна Європа.

Важливим фактором трансформації міжнародних відносин в Європі та виникнення нових геополітичних реалій стали процеси міжнаціонального примирення. Для регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) найбільше значення мало польсько-українське примирення. Великий внесок у досягнення польсько-українського примирення належить польському політику й публіцисту Богданові Скарадзінському. Політична діяльність Б.Скарадзінського не відображена в спеціальному дослідженні. Метою цієї публікації є показати вклад Б.Скарадзінського в досягнення польсько-українського примирення. Джерельну базу дослідження склали інтерв'ю автора статті з Б.Скарадзінським [3] і матеріали Архіву Інституту національної пам'яті у Варшаві, Архіву осередку Karta у Варшаві, Архіву Літературного інституту в Парижі, Відділу рукописів Національного Закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві, Державного архіву в Жешові, архіву монастиря оо. Василян у Варшаві, приватних архівів В.Мокрого в Кракові й П.Казанецького у Варшаві.

Богдан Скарадзінський – польський публіцист, письменник і суспільний діяч, народився 1931 р. в Осовці на Підляшші, під час навчання в Головній школі планування і статистики у 1952 р. був засуджений на 10 років за обвинуваченням у спробі повалення існуючого ладу. Після звільнення в 1956 р. підготував і захистив докторат з економіки, а в 1965–1967 рр. працював архітектором в Іраку. Пізніше – багатолітній редактор місячника “Więź”, з 1989 р. редагував “Sprawy Pobratymcze” (додаток до “Tygodnika Białostockiego”). Він є автором багатьох публікацій з міжнаціональних проблем і польсько-українських відносин: “Korzenie naszego losu” (1985), “Polski rok 1919” (1987), “Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego” (1989), “Polskie lata 1919–1920. T. 1, Polski rok 1919” (1993), “Polskie lata 1919–1920. T. 2, Sąd Boży” (1993), “Sąd Boży 1920 roku” (1995), “Uwaga na Wschód” (2007). Б.Скарадзінський використовував псевдоніми Jan Brzoza та Kazimierz Podlaski. За свою публіцистичну діяльність отримав нагороду “Solidarności” у сфері культури (1985) і нагороду ім. Є.Лойка (1989).

Б.Скарадзінський, який сидів у в'язниці 1952–1956 рр. разом із членами ОУН та УПА, звертав увагу на глибоку безодню між польською опозицією й українськими повстанцями. “І навіть в цих умовах примирення не було. До кінця. Ми вважали себе взаємно винуватцями злочину, відповідальними. Не хотіли зі мною українці говорити *про те все*, навіть при повній довірі” (усе, що виділено в тексті, належить Б.Скарадзінському. – М.Г.) [15; 28, с.83]. Пізніше Б.Скарадзінський уважно відслідковував кроки польсько-українського примирення в еміграції та високо оцінив ініціативу видання збірника “Poland and Ukraine, Past and Present”. Він помічав тенденцію відсутності висвітлення проблематики найбільш контroversійних справ: війни за Львів 1918–1919 рр., фіаско кийівського походу, терору й контртерору міжвоєнного періоду, польської політики УПА та виселення українського населення після війни. “Щоб не роз'ятрювати? Але без повідомлення собі взаємно правди – навіть несумісної – про ці події, важко думати про залишення їх тільки історикам й архівістам” [15; 28, с.82].

Редактор “Więzi” Б.Скарадзінський брав участь у I з’їзді незалежної профспілки “Solidarność” і був серед тих, хто намагався в документах організації віддзеркалити спільність і взаємопов’язаність визвольної боротьби поляків та інших народів соціалістичного табору, насамперед, безпосередніх східних сусідів. Пізніше він згадував, з якими складнощами проходило формування програми польської опозиції в питанні національних меншин. У комісії щодо підготовки програмних документів розгорілася дискусія в справі декларації стосовно національних меншин. Б.Скарадзінський стверджував, що з’їзд повинен стати на позиції захисту їхніх прав, гідності, культури, традиції й релігії. Навівши статистику української, білоруської та литовської меншин у Польщі, він стверджував, що для польської політики важливі тільки ці три меншини, а не перелік усіх етнічних груп, який пропонувався іншими представниками. Б.Скарадзінський рішуче відкинув намагання асиміляції меншин. “Якщо ми будемо втягувати їх до співпраці, я говорю про співпрацю інтересів, нічого із цього не вийде. Окреме втягування їх в наші ряди при перетворенні їх на поляків зустрінеться з рішучим опором. Методом діяльності повинна бути повага їх, повага як народу, зі всіма наслідками. Й інша справа, ставити на автентичність рухів серед цих меншин (...). Ставити на автентичні течії, тобто не інспіровані з-за жодного кордону чи інституціями, і щоб вони почали бути справжніми”. Б.Скарадзінський вважав, що варто підтримати державницькі прагнення цих народів [11].

Ухвала I з’їзду “Solidarności” у справі національних меншин, прийнята під кінець нарад 7 жовтня 1981 р., була просякнута протиріччями. Декларувалося турботу про те, щоб польські громадяни, які належать до інших націй та етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші національності, отримали умови для вільного розвитку своєї культури згідно з традиціями Речіпосполитої багатьох народів. Одночасно заявлялося, що організація протиставляється всяким національним поділам і бореться за гарантування повноти громадянських прав усім полякам незалежно від національної приналежності чи походження [7; 8; 10; 14, с.25; 43, с.142; 44, с.145–146]. Б.Скарадзінський різко розкритикував ухвалений текст звернення. “Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи й адресатів. Цигани, греки та євреї зі своїми культурно-суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями й українцями, які становлять для нас, як ми старалися це пояснити, політичну проблему. Тільки ці останні є для нас співгромадянами, а одночасно членами проживаючих компактно сусідніх народів, які колись входили до складу I Речіпосполитої і з якими за II Речіпосполитої ми мали визначені конфлікти (...) Завершує ухвалу *пуста декларація*, навіть без спроби інструменталізації. I без зусилля визначення сучасного стану відносин, нариса подальших кроків для їх покращення, вказівки на те, хто, коли і як має здійснити ці кроки... Услід за цим ухвалюється звичайна дурниця, говорячи про спротив проти всяких національних поділів. Коротко кажучи, одне безвідповідальне белькотіння” [15; 28, с.87–88].

Відсутність чіткої програми східної політики та відносин зі східними сусідами, які не давали основи для координації визвольної боротьби, оцінювалася як одна з причин слабкості “Solidarności”. У період після делегалізації “Solidarności” на сторінках преси “другого обігу” починається активна дискусія стосовно проблеми східних сусідів, кордонів і національних меншин [2]. Необхідність розробки програми політики опозиції в справах східної політики й національних меншин детермінувала написання Б.Скарадзінським книги під первісною назвою “Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach”. Наступні видання вийшли під дещо зміненою назвою “Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?”. Певною мірою це був розвиток концепції ULB, запропонованої Ю.Мерошевським і пропагованої паризькою “Kulturą”. Б.Скарадзінський заперечував урядову тезу про відсутність у Польщі проблем співжиття народів. Наводячи приклади присутності меншин у суспільному житті Польщі, він стверджував, що це не привиди минулого, а вершина айсберга. Поляки ні-

чого не знали про своїх східних сусідів: українців, литовців і білорусів. Б.Скарадзінський вірив, що настане час нормального сусідства Польщі з Білорусією, Литвою й Україною. Принципове значення мало, яким буде це сусідство. Важливо, щоб поява незалежних держав не супроводжувалася конфліктом з ними. Він наводив історичні приклади, коли розпад Австро-Угорської й Російської монархій і поява незалежних польської та української держав спричинили міжнаціональний конфлікт. “Коли Польща повернула незалежність 11 листопада 1918 року й між Віслою, Німаном, Дніпром і Дністром появилася поле вільної гри справжніх місцевих сил – запекла польсько-українська боротьба за Львів тривала вже одинадцятий день. Було б прокляттям історії, коли б вона мала механічно повторюватися. І це не є, на жаль, нереальне. Претензії живуть. Конфлікти інтересів існують. Знання про себе взаємно, а особливо бажання зрозуміти іншу сторону – жодні. Антагонізми дримають, але тільки на одне око. Може бути погано, якщо нічого не зробити, з обох боків, щоб зарадити злу” [15; 28, с.6].

Найбільшу загрозу Б.Скарадзінський убачав в існуванні міжнаціональних стереотипів і відсутності розуміння іншої сторони. “Великий є тягар історичних конфліктів і претензій, а нічого – ані нам, ані їм – не вдалося зробити, щоб рови жалів і навіть ненависті трохи бодай присипати. Може тільки минаючий час злагодить гостроту крайнощів” [15; 28, с.5]. Повторювані в школах УРСР твердження про поляків як “іноземних гнобителів”, “загарбників”, “імперіалістичних магнатів” є старанно продуманим кроком з метою утримання старих антагонізмів [15; 28, с.86]. Завданням опозиції Б.Скарадзінський уважав усунення негативних стереотипів і переконання суспільств у необхідності примирення. Він проаналізував появу польсько-українських упереджень і ненависті у ХХ ст. Особливо він критикував принцип колективної відповідальності, застосований польською армією під час пацифікації 1930 р. [15; 28, с.75]. Аналізуючи перебіг Волинської трагедії, Б.Скарадзінський визнавав, що удар УПА по польському населенню “нищив суспільну базу польського опору на тих землях, а де-не-де – і комуністичної партизанки. Удар по ній нищив, урешті, польськість, *деполонізував* спірну територію”. Антипольська акція УПА зміцнила антиукраїнські настрої серед місцевих поляків [15; 28, с.78–79].

Б.Скарадзінський заперечував обвинувачення української сторони в придушенні Варшавського повстання 1944 р. Докладний аналіз розміщення військових частин дозволив йому стверджувати, що “українських формувань не було тоді у Варшаві. Бог уберіг нас та їх перед ще одним пунктом... на і так довгому списку взаємних кривд і злочинів. Не дописуймо цього пункту самі, некритично шануючи міфи” [15; 28, с.80–81]. Антиукраїнські настрої в польському суспільстві були настільки сильні, що “порозуміння польського підпілля з УПА, локальні, постійно повні недовіри й застережень, не були широко відомими, але навіть спільна збройна акція WiN та УПА на Грубешів не була сприйнята польським загалом” [15; 28, с.81–82].

Б.Скарадзінський заперечував твердження про невинуватість польської сторони в проведенні акції “Wisła”, оскільки поляки не були незалежними й виконували розпорядження Москви. “Неправда! Ми відповідальні щонайменше за ненависть, (...) за співучасть у злочині. Ним було зрівняння із землею жител кількох сотень тисяч людей, перетворення в пустелю їх землі, вигнання понад сто тисяч на поневіряння. (...) Ми брали в цьому участь чи спостерігали за цим без якогось опору. Здається, що акція “Wisła” не мала б іншого перебігу навіть тоді, коли б Польща зберегла незалежність (...)” [15; 28, с.82–83].

Для характеристики польсько-українських відносин Б.Скарадзінський використовував теорію “помилкового кола”. Механізм “помилкового кола” діє за принципом “неприятель не має жодної протизаги в почутті спільності долі. Навпаки, ця неприємність пхає поляків чи українців, залежно від того, хто має тимчасову перевагу, до завдання навмисних кривд, створюючи привід на непереможне бажання віддати, коли тільки появиться можливість, віддати “з надлишком” і за будь-яку ціну”. Кривдою він називав пе-

ревищення рівня необхідного національного захисту, удар у політичну суб'єктність протилежної сторони чи в основи її національної культури. “Помилкове коло”, запущене в рух, виконує черговий оберт. Не маємо позитивного досвіду зупинення цього обертання, тільки відомо, що необхідно свідомого найвищого зусилля. Двостороннього. Впертого. Довготермінового. Започаткований у політичних і культуротворчих колах, але сягаючий обов'язково якнайглибше в обидві національні субстанції”. Б.Скарадзінський уважав, що ініціатива міжнаціонального примирення повинна виходити від поляків. “Ініціатива й більші шанси належать стороні, яка знаходиться в даний момент у кращій ситуації; менш ризикує втратою обличчя, міцніша щодо загострення натисків ззовні (інші народи), може легше уступити в чомусь слабшій стороні або щось їй пожертвувати”. Тому на поляків спадає більша відповідальність. А наступний оберт “помилкового кола” повинен залежати від ініціативи українців [15; 28, с.84].

Польський публіцист був переконаний у необхідності міжнаціональної співпраці. “Ми взаємно собі потрібні. Заощадимо разом сили, яких не маємо надміру. Здається можливою самопоміч. Маємо чого взаємно від себе вчитися” [15; 28, с.88]. Передумовою будь-яких змін Б.Скарадзінський уважав ліквідацію негативних стереотипів і взаємозближення. “Принциповою умовою успіху будь-яких наших кроків є усунення навіть тіні підозр, що плануємо в основі помістити їх наново в польський мішок, навіть ягеллонського крою. Не слід тут сподіватися легких і швидких успіхів. Польським козирем є те, що можемо полегшити чи утруднити становище представництва цих трьох народів на нашій землі”. Польсько-українська співпраця створила б величезні перспективи для обох сторін. “Перед цими перспективами бліднуть труднощі й політичний ризик”. Міжнаціональне примирення є справою кожного громадянина. Б.Скарадзінський пропонував програму діяльності для покращення відносин зі східними сусідами для кожного окремого поляка, який “може й повинен (...) виробити аргументований погляд на ставлення до білорусів, литовців та українців. Може й повинен не приховувати цього погляду; якщо має контакт з бодай одним білорусом, литовцем чи українцем – отримує шанс удосконалення освіти, дієвого діалогу, маніфестації словом і ділом своєї позиції щодо них”. Зближення зі східними сусідами має починатися від найпростіших акцій. “Це не повинен бути ще один маніфест, приречений у цих умовах на пустослів'я. Програма терпеливого переламування бар'єрів польського незнання, байдужості, навіть ненависті до східних братів – здається найкращим початком. (...) Буде він тим більш плідним, чим більше міститиме в собі практичної співпраці від культурних заходів, через допомогу в питаннях пам'яток, релігії, мови, аж до надання доступу до нашої поліграфії”. “На принципові маніфести прийде час. І щоб тоді його не змарнувати, як це, на жаль, сталося в незабутній “Oliwie”. На сьогодні є завданням приготувати для цього маніфесту авторів, слухачів і... виконавців. Може тоді спровокуємо білорусів, литовців й українців, щоб почали зі свого боку також готуватися до нової реальності у відносинах з поляками?” [12; 15; 28, с.88–90]. Загальна програма політики щодо східних сусідів полягала в допомозі в органічній праці білорусам, солідарності з литовцями та застосуванні принципу “пробачаємо і просимо пробачення” у відносинах з українцями [15; 28, с.90].

Величезна ерудиція Б.Скарадзінського в питаннях відносин поляків зі східними сусідами та синтез опублікованих до того часу матеріалів становили цінність згаданого видання. Книга Б.Скарадзінського справила величезний вплив на зміну ставлення польського суспільства до східних проблем, вона витримала 7 перевидань, у т. ч. у перекладі українською мовою та отримала нагороду “Солідарності” [6; 28–33; 38]. В.Штора вважав, що цінність книги К.Подляського в її піонерському характері та зібранні величезної кількості фактів [15; 42, с.15]. Ю.Лободовський охарактеризував працю К.Подляського “найсоліднішою і найчеснішою” серед усіх дотеперішніх. Я.Пеленський назвав книгу “Białorusini–Litwini–Ukraińcy: Nasi wrogowie czy bracia?” найважливішим твором польської опозиційної публіцистики в галузі відносин зі східними сусідами. Ви-

дання українського перекладу Я.Пеленський назвав першими кроками української сторони в новому діалозі, метою якого є реалізація концепції польсько-української співпраці [15; 27, с.58, 69–71]. На думку М.Боруги, книга Б.Скарадзінського чудово виконала популяризаторське завдання для ознайомлення польського суспільства з проблемами відносин зі східними сусідами [16; 17, с.6]. Пізніше Б.Скарадзінський заявляв, що своєю найбільшою заслугою вважає книгу “Białorusini–Litwini–Ukraińcy” [3; 24, с.24; 25].

Величезну роль у подоланні міжнаціональних стереотипів відіграла конференція “Литовці, білоруси, українці, поляки – передумови примирення”, котра проводилася в Лодзі 23–25 жовтня 1987 р. і на якій Б.Скарадзінський виступав з рефератом про феномен УПА та його аналогії й відмінності з АК [9; 37]. У своєму коментарі до енцикліки Іоанна Павла II “Slavogum Apostoli”, присвяченої 1100-літтю діяльності Кирила й Мефодія, Б.Скарадзінський звертав увагу на необхідність подолання “неприятні й несвідомості” між слов’янськими народами та діяльності на користь примирення [35, с.74, 76, 77].

Після перемоги опозиції в 1989 р. Б.Скарадзінський увійшов до складу Комісії до справ національних меншин Громадянського комітету при керівникові незалежної профспілки “Solidarność” [15; 23]. Згідно з висновками Громадянського комітету, національні меншини повинні отримати право свободи організації, вільного декларування національності, представництва в сеймі й органах самоуправління, двомовність у місцях історичних скупчень, підтримку в організації освіти, видавництва, доступ до архівів [13]. Він брав участь у зустрічі українських і польських парламентарів 4–5 травня 1990 р. в Яблонній під Варшавою. У дискусії зверталася увага на необхідності об’єктивної оцінки спільної історії, подолання негативних стереотипів, перегляду шкільних підручників й усунення всіх перешкод у політичній та економічній сферах, які унеможливають порозуміння між поляками й українцями [4; 22].

Складною проблемою в східній політиці Польщі була підтримка польської меншини в сусідніх країнах. Будучи головою Ради урядової фундації “Pomoc Polakom na Wschodzie”, Б.Скарадзінський із застереженням поставився до проєктів подвійного громадянства. Він уважав, що Польща повинна проводити обережну політику підтримки польської меншини на Сході [24, с.25; 25, с.600].

Коментуючи певне охолодження польсько-українських відносин і відхід Польщі в середині 1990-х рр. від реалізації проєктів Міжмор’я чи регіональної економічної й політичної співпраці, Б.Скарадзінський стверджував, що політична катастрофа України означатиме історичну поразку не тільки України, але й Польщі [39; 40]. Проживаючи в Подкові Лесьній під Варшавою, він спільно з парохом Леоном Канторським перетворив її у важливий осередок польсько-українського примирення. Саме в Подкові Лесьній уперше 3 червня 1984 р. було відправлено літургію польсько-українського примирення [5; 20]. Аналогічно, коли було започатковано проєкт систематичних зустрічей польських й українських істориків щодо узгодження оцінок спільного минулого, перша конференція “Поляки і українці 1918–1948. Важкі питання” відбулася 7–9 червня 1994 р. у Подкові Лесьній [19; 21; 41; 45]. Учасник польсько-українських дискусій Б.Скарадзінський зазначав, що “польсько-українське минуле ХХ ст. – це куля біля ноги в кожному нашому марші у... ХХІ ст. Навіть славне “Прощаємо і просимо пробачення”, щоб тільки щиро сказане, той марш полегшить”. Тому, незважаючи на відсутність реальних результатів, він позитивно оцінював сам факт подібної зустрічі. “Краще навіть посваритися, ніж запікатися в претензіях” [34; 45]. Б.Скарадзінський був серед тих, хто підписав відоме звернення чільних польських інтелектуалів стосовно 50-ліття операції “Wisła” [1; 18; 26, с.143, 253]. Одночасно він розкритикував цю акцію як недостатню. На переконання Б.Скарадзінського, велика частина сигнітаріїв звернення раніше займала важливі пости в урядах і не зробила жодного кроку в напрямку покращення ситуації насильно переселених українців [26, с.211–212; 36, с.193].

Концепція польсько-українського примирення, яку пропагував Б.Скарадзінський, поступово знайшла своїх прихильників у середовищі опозиції та в суспільстві незалежної Польщі. Розроблені й запропоновані ним концепції польсько-української співпраці лягли в основу сучасних доктрин зовнішньої політики Варшави й Києва.

1. Звернення польської інтелігенції в справі операції “Вісла” / *Apel w rocznicę “Operacji Wisła” // Ukrainian Echo / Гомін України (Торонто)*. – 21.V.1997. – С. 5.
2. Інтерв’ю з Анджеєм Фрішке, Варшава, 14.08.2006.
3. Інтерв’ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна, 15.08.2006.
4. Інтерв’ю з Богумілою Бердиховською, Варшава, 09.10.2003.
5. Кушка П. ЧСВВ. Помер великий речник українсько-польського примирення / П. Кушка. – Режим доступу : http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1018.
6. Подляський К. Білоруси – Литовці – Українці: наші вороги чи брати? / Казімеж Подляський ; [вступ і ред. укр. вид. Ярослав Пеленський ; пер. з пол. Віктор Поліщук]. – Мюнхен : Віднова, 1986. – 157 с.
7. *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)*, sygn. IPN BU MSW II 1637, npgn.
8. *AIPN*, sygn. IPN BU MSW II 5065, npgn.
9. *Archiwum Ojców Bazylianów.– Zespół VIII (Archiwum Ryszarda Torzeckiego)*, spr. 17, jedn. 4, str. 1. Program Symposium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania” (Łódź, 23–25 października 1987 r.).
10. *Archiwum Ośrodka Karta (AOK)*, sygn. A / 7.3.2. – Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // I Krajowy Zjazd NSZZ “Solidarność”. Dokumenty Zjazdu. Statut. Uchwała Programowa z Aneksami / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, 1981. – 152 s.
11. *AOK*, sygn. A/7.4.2. – Stosunek Związku do organizacji mniejszości narodowych. – S. 1–4.
12. *AOK*, sygn. AO III/12 K. 44. – Skaradziński B. Na drogach ukraińsko-polskich spotkań / Bohdan Skaradziński // *Зсупіччя*. Czasopismo studentów i młodej inteligencji ukraińskiej w Polsce. – Warszawa, 1988. – № 1–6 (7–12). – S. 110–112.
13. *AOK*, sygn. AO IV/225. 2, k. 15. O potrzebach mniejszości narodowych w Polsce (projekt stanowiska Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność” opracowany przez Komisję do spraw Mniejszości Narodowych). 27.I.1989.
14. *Archiwum Państwowe w Rzeszowie*. Periodyki, wydawnictwa i druki ulotne opozycji politycznej, 1974–1989, sygn. 36, k. 25. O mniejszościach narodowych.
15. *Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie*.
16. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie*.
17. Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. *Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta*. – Kraków : Towarzystwo Pomost, 2000. – 19 s.
18. Cześć ofiarom “akcji Wisła” // *Gazeta Wyborcza*. – 1997. – № 62. – 14. III.
19. Dąbkowski H. Polacy i Ukraińcy 1918–1948 / Henryk Dąbkowski // *Słowo. Dziennik Katolicki*. – 1994. – № 129. – 6 VII. – S. 7–8.
20. *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego*. Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Podlaskiego we współpracy z Andrzejem Drawiczem i Janem Jarco. – London : Polonia, 1989. – S. 86.
21. Filar W. Spotkanie bardzo potrzebne / Władysław Filar // *Słowo. Dziennik Katolicki*. – 1994. – № 129. – 6.VII. – S. 7–8.
22. *Komunikat // Kultura*. – 1990. – № 6 (513). – S. 40.
23. *Komunikat o rozpoczęciu prac Komisji do spraw mniejszości narodowych Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność”*.
24. Korci nas, żeby poszukać na Polesiu diamentów – mówi “Spotkaniom” dr Bohdan Skaradzinski, przewodniczący Rady rządowej Fundacji “Pomoc Polakom na Wschodzie”. Rozmawiał Marek Sarjusz-Wolski // *Spotkania*. – 1992. – № 41. – 6–14.10. – S. 25.
25. *Les Archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP)*.– *Les Coupures de presse (CP)*. – 1992. – Vol. 4.
26. *AILP*. – CP. – 1997. – Vol. 1.
27. Pełenśkyj J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej / Jarosław Pełenśkyj // *Kultura Niezależna*. – 1986. – № 26. – XII. – S. 58–71.
28. Podlaski K. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – 2 wyd., popr. i uzup. – Warszawa : Przedświt, 1984. – 90 s.
29. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Kazimierz Podlaski. – Białystok : Versus, 1990. – 149 s.
30. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Kazimierz Podlaski. – 3 wyd. – London : Puls Publications, 1985. – 109 s.
31. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – Katowice : Głos Śląsko-Dąbrowski, “Solidarność”, 1986. – 92 s.

32. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia / Kazimierz Podlaski. – Wrocław : Kret, Ruch Społeczny “Solidarność”, 1987. – 82 s.
33. Podlaski K. Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach / Kazimierz Podlaski. – Warszawa : Słowo, 1983. – 118 s.
34. Podlaski K. Tryzub w Podkowie / Kazimierz Podlaski // Express Wieczorny. – 1994. – № 119.
35. Podlaski K. Slavorum Apostoli po laicku odczytywane / Kazimierz Podlaski // Kultura Niezależna. – 1986. – № 26. – XII. – S. 71–77.
36. Skaradziński B. Akcja “Wisła” – w 50 lat później / Bohdan Skaradziński // Więź. – 1997. – № 4. – S. 189–193.
37. Skaradziński B. Próba porównania Ukraińskiej Armii Powstańczej z Armią Krajową – analogie i różnice / Bohdan Skaradziński // Colloquium Narodów : materiały z Sympozjum [“Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”], (Łódź, październik 1987). – Łódź : Nakładem Tomasza Filipczaka, 1987. – S. 107–109.
38. Skaradziński B. (Podlaski K.). Ukraińcom: “Przebaczymy i prosimy o przebaczenie” / Bohdan Skaradziński // Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów ; [pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak]. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2002. – S. 369–422.
39. Skaradziński B. Przegrywamy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? / Bohdan Skaradziński // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 128–131.
40. Skaradziński B. Przegrywamy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? / Bohdan Skaradziński // Kultura. – 1994. – № 7–8. – S. 64–69.
41. Stańczyk T. Trudne pytania / Tomasz Stańczyk // Rzeczpospolita. – 1994. – № 140 (3789). – 18–19.VI. – S. 13.
42. Sztora W. Uwagi do książki Kazimierza Podlaskiego “Białorusini–Litwini–Ukraińcy nasi wrogowie czy bracia?” / Waclaw Sztora // Baza. – TKO “S”. Niezależny miesięcznik społeczno-polityczny klubu myśli robotniczej. – 1985. – № 1–2 (19). – I–II. – S. 15–17.
43. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // Materiały drugiej tury obrad I Krajowego Zjazdu NSZZ “Solidarność” (Gdańsk, 26.IX–7.X.1981 r.). Fragmenty stenogramu i uchwały. – [B. m.: b. d.]– 156 s.
44. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, № 69/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ “Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Anekssem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, 1981. – 152 s.
45. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Dział rękopisów, akc. 115/06, npgn.

Важный вклад в достижение межнационального примирения принадлежит польскому политику и публицисту, автору книги “Беларусы–Литовцы–Украинцы: наши враги или братья?” Богдану Скарадинскому / Казимежу Подляскому, который подчеркивал роль польско-украинского примирения для стабильности и безопасности Центрально-Восточной Европы.

Ключевые слова: Богдан Скарадинский, Казимеж Подляский, польско-украинское примирение, Центрально-Восточная Европа.

Bogdan Skaradziński / Kazimierz Podlaski – Polish politician and publicist, author of the book “Byelorussians–Lithuanians–Ukrainians: Our Enemies or Brothers?” – has made a great contribution in the achievement of Polish-Ukrainian reconciliation, emphasizing its importance to stability and security of East Central European countries.

Key words: Bogdan Skaradziński / Kazimierz Podlaski, Polish-Ukrainian reconciliation, East Central Europe.

УДК 94 (4) 1945 (п 39)

ББК 63.3 (Уур) 7

Іван Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)*. ПРОГРАМА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ Й СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті з’ясовано основний зміст програми стабілізації, труднощі в її реалізації, поворот ЦК УСРП до політичної реформи, перші кадрові зміни в державному керівництві УНР як віддзеркалення політичного курсу партії.

Ключові слова: економічна реформа, програма стабілізації, політична реформа, К.Грос.

* Продовження. Початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX, X–XI, XII–XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX.

Необхідність вибратися з “економічної прірви”, у якій опинилась економіка УНР, небезпека чергового соціального вибуху й некерованості суспільно-політичних процесів спонукали УСРП до глибшого теоретичного й ідеологічного осмислення дійсного стану справ у суспільстві, з’ясування фундаментальної проблеми співвідносності сучасного товарного виробництва й цінностей соціалізму, щоб, зрештою, дати відповідь на основне питання, що таке “соціалізм”, які нові блага чи небезпеки він може принести країні та її народу, у якому напрямку рухатися – перебудови й удосконалення соціалізму (і якщо так, то якого саме соціалізму) чи, навпаки, будувати капіталізм.

Партійно-політичне керівництво змушене було відійти від шаблонів і стереотипів, що склались упродовж десятиліть, – бачити лише досягнення, та й то часто уявні, і не звертати увагу на те, що дійсність виглядає не так благополучно, як намагалися зобразити. “Хто має намір дивитися вперед, зміцнювати і розвивати соціалістичну систему, зауважив Генеральний консул УНР у Києві д-р Андраш Палді, той повинен правдиво аналізувати і минуле, і допущені помилки, і розкривати обставини, що заважають дальшому розвитку” [14, с.84].

У 1986 р. розпочалося з’ясування причин існуючих проблем в економіці, які вимагали невідкладного вирішення. Вони стали предметом підвищеної уваги компартійного керівництва УНР. Протягом 1986 р. ситуація в народному господарстві двічі обговорювалася на пленумі ЦК УСРП. У рішеннях листопадового (1986) пленуму відмічено, що розвиток угорської економіки в цілому не відповідає наміченим на XIII з’їзді УСРП напрямкам. Економічна збалансованість не покращилась, а, навпаки, погіршилася. Виріс дефіцит бюджету. Країна більше споживає, ніж виробляє. Причини погіршення становища пов’язані з посиленням несприятливих для УНР зовнішніх факторів (зниження цін на світових ринках, ускладнення умов реалізації угорської продукції), рядом об’єктивних моментів (засуха, погані погодні умови) [12, с.148]. Однак на пленумі ЦК УСРП головна увага була звернута на помилки й недоліки в роботі системи планування та управління, у дії економічного регулювання. Не було забезпечено належне поліпшення внутрішньої збалансованості, не використовувалися резерви оживлення економічної діяльності, джерела підвищення ефективності виробництва, не були в необхідній мірі узгоджені інтереси народного господарства й підприємств. На практиці не здійснювалися вимоги про відповідність доходів і заробітків трудовій віддачі. Органи управління із запізненням реагували на зміни зовнішньоекономічних умов. Удосконалення системи управління економікою втілювалось у життя непослідовно [12, с.149].

Підкресливши, що становище країни стабільне, соціалістичний лад міцний, листопадовий пленум ЦК УСРП підтвердив непорушність курсу партії на інтенсифікацію розвитку економіки, скорочення споживання енергії, сировини й матеріалів, підвищення конкурентоспроможності продукції, удосконалення виробничої структури. У той самий час указано на необхідність покращувати якість праці, зміцнювати організованість і порядок, повніше використовувати внутрішні резерви. УСРП закликає забезпечити перелом у ставленні до праці, рішуче позбутися помилок, долати песимістичні настрої [12, с.149].

На початку 1987 р. негативні тенденції, які нагромадилися за останні роки в економіці, різко посилились. Я.Кадар констатував, що із середини сімдесятих років в Угорщині в силу різних внутрішніх і зовнішніх причин загострилися економічні проблеми, знизився життєвий рівень населення і, як наслідок цього, погіршилися настрої в суспільстві. Партія, розуміючи небезпеку ситуації, що склалася, зайнялася глибоким аналізом останніх півтора десятиліть [9, с.102].

Вироблення заходів зі стабілізації економіки зайняло головне місце в діяльності УСРП, уряду, громадсько-масових організацій. Компартійні аналітики вважали, що негативні тенденції в економіці були викликані, у першу чергу, запізнілою, непослідовною реакцією господарських органів на зміни у світовій економіці, недостатніми зусиллями щодо переведення народного господарства УНР на інтенсивний шлях розвитку,

перебудови структури виробництва й підвищення конкурентоздатності угорських товарів, перевищенням використання національного доходу над його виробництвом і, як підсумок цього, зростанням зовнішнього боргу [8, с.64].

Липневий (1987) пленум ЦК УСРП прийшов до висновку, що “розвиток суттєво відрізняється від курсу, наміченого в рішеннях XIII з’їзду партії, і цілей VII п’ятирічного плану” (1986–1990), поставив завдання “негайно приступити до усунення нагромаджених проблем”, прийняв рішення проводити до кінця п’ятирічки жорсткий курс, спрямований на те, щоб сповільнити, потім зупинити зростання зовнішньої заборгованості й дефіциту державного бюджету, відновити та зміцнити економічну рівновагу й шляхом структурної перебудови створити передумови для більш динамічного розвитку економіки в наступні роки [8, с.64].

Результатом цього аналізу й була програма соціально-економічного розвитку, прийнята ЦК УСРП 2 липня 1987 р. і розроблена на її основі Радою Міністрів УНР спеціальна робоча урядова програма економічної й соціальної стабілізації на період до 1990 р.

У її реалізації розрізнялися два послідовні етапи: 1) період стабілізації економіки, що передбачав уповільнення, а потім і припинення несприятливих процесів у ній, насамперед іноземної заборгованості, і 2) зміцнення сприятливих процесів, прискорення економічного зростання [10, с.82].

Як і постанова липневого 1987 р. пленуму ЦК УСРП програма стабілізації передбачала, що найближчими роками угорське народне господарство мало вирішувати, як основоположне завдання, уповільнення зростання заборгованості в конвертованій валюті, а потім і зупинення його. У дусі реформи господарського управління ставилося завдання поступово ліквідувати обмеження, що заважали розгортанню ринкової конкуренції, зміцнювати роль монетарних коштів, самостійність господарських організацій, спростити всю правову систему управління, щоб вона в цілому функціонувала на основі довгострокових принципів, які піддаються розрахунку [10, с.83].

Угорські комуністичні реформатори сподівалися, що, реалізуючи програму стабілізації, їм вдасться рішуче поліпшити дієздатність економіки, забезпечити її необхідний докорінний перелом, реорганізувати господарську структуру. “Досвід привів нас до ряду суттєвих висновків, – писав член Політбюро, секретар ЦК УСРП М.Немет. – Серед них найбільш важливим і визначальним з точки зору дальшого прогресу є такий: оживлення в економіці можливе й досягне тільки за умови структурних перетворень. Це підкріплюється й досвідом Радянського Союзу. Усюди пробиває собі дорогу думка, що оживлення в економіці можливе лише на базі підвищення ефективності при збалансованості розвитку через структурні зрушення [13, с.110].

Є й інший важливий урок минулого, підкреслив М.Немет. Оскільки не вдалося добитися необхідної гармонії між виробництвом і споживанням, декілька років як тимчасовий захід буде проводитись обмежувальна економічна політика, однак робити це належить вибірково й диференційовано. Важливо, щоб можливості ефективних підприємств розширювалися, а тих, які не здатні покращити свою роботу, очікувало, як крайній захід, розформування. Тільки таким чином можна підвищити продуктивність нашої економіки. Тому на передній план ми висуваємо перебудову структури виробництва відповідно до вимог технічного прогресу [13, с.110].

Третім, не менш значним для нас висновком, наголосив партійний діяч, є переконання, що створення сприятливих економічних умов господарювання само по собі ще недостатньо для того, щоб закласти міцну основу прискорення соціально-економічного розвитку. Зміни в економічній сфері повинні бути доповнені вдосконаленням ідеологічних і політичних передумов прискорення. Програма прискорення містить у собі такі соціально-політичні умови, як удосконалення системи політичних інститутів, здійснення партією її керівної ролі, вирішення ідеологічних проблем [13, с.110].

Намічена ЦК УСРП і конкретизована Радою Міністрів УНР загальна модель економічного й соціального розвитку Угорщини на 1987–1990 рр. – розширення демократії в господарській сфері, удосконалення системи управління, ліквідація нерентабельних виробництв, скорочення дотацій, відновлення внутрішньої та зовнішньої збалансованості й т. д. – на відміну від реформи 1968 р. фактично передбачала модернізацію системи управління народним господарством у цілому, а не окремих елементів (ізолювано один від одного), проведення радикальної та всеохоплюючої реформи. У цьому – докорінна відмінність програми стабілізації від реформи управління економіки, започаткованої в 1968 р. Її реалізація передбачала, зокрема, у 1988 р. зміни в діючій системі цін, податків і регулювання доходів. У 1989 р. планувалися реформа системи заробітної плати, запровадження нової системи пенсійного забезпечення, переведення на нову основу житлового будівництва й забезпечення житлом, а також удосконалення закону про об'єднання, створення передумов для більш вільного переміщення грошових та інвестиційних засобів, робочої сили. До 1990 р. намічалось підготувати такі важливі для прискорення економічного розвитку реформи кроки, як удосконалення системи інститутів і засобів соціальної політики, а також діяльність центральних органів управління [13, с.110].

Реалізація цих радикальних, непопулярних, але об'єктивно необхідних для країни реформ неминуче призводила до ряду негативних наслідків. Так, реформа податків і цін, зміна механізму регулювання заробітної плати й пенсійного забезпечення мали позначитися на формуванні реальної заробітної плати, вирішенні житлової проблеми, у соціальній сфері, тобто в кінцевому підсумку, на добробуті трудящих Це, у свою чергу, вело до посилення існуючої напруженості в суспільстві. Угорське політичне керівництво, виявляючи розуміння перспективи “конфліктів і напружених ситуацій”, висловлювало тверду рішучість пройти нелегкий шлях чергових випробовувань, забезпечити досягнення докорінного перелому. Тільки підвищення рівня господарювання, реалізація закладеного ще в реформі 1968 р. принципу “управління через товарні і фінансові відносини” поряд із збереженням “ієрархії соціалістичних цінностей” – соціальних гарантій, громадської солідарності, прив'язки доходів до трудових затрат, на його думку, у перспективі могло відновити позитивні тенденції господарського зростання, сприяти подоланню наслідків економічної стагнації [2, с.106].

ЦК УСРП, зосередившись на аналізі негативних тенденцій в економіці країни, як і раніше констатував запізнілу, непослідовну реакцію господарських органів на зміни у світовій економіці, недостатність зусиль щодо переведення народного господарства УНР на інтенсивний шлях розвитку й т. д. Характерно, що питання економічного становища, шляхів економічної та соціальної стабілізації розглядалися у 1987 р. на ряді пленумів ЦК УСРП (квітень, червень, липень, листопад, грудень) разом з проблемами ідеологічної роботи партії, міжнародного становища.

Виступаючи на грудневому (1987) пленумі ЦК УСРП, секретар ЦК з економічних проблем М.Немет* укотре відстоював необхідність радикальних перемін в економіці, винесення уроків із помилок минулого, наслідків непродуманих рішень. В інтерв'ю журналу “Кепеш 7”, аналізуючи період кінця 70-х – початку 80-х років, він відмітив, що тодішнє угорське керівництво переоцінило можливості економіки країни, не врахувало змін на світовому ринку, їх вплив на Угорщину [11, с.19].

* Один з найбільш популярних і талановитих угорських політиків і спеціалістів з економіки молодшої генерації того часу, якому вдалося домогтися визнання й зайняти високу партійну посаду в процесі зміни керівників, який в Угорщині, як і в інших соціалістичних країнах, мав надзвичайно повільний характер. Народився в невеликому селі Манок у сім'ї селянина. У 1966 р. вступив у Будапештський економічний університет імені К.Маркса, після закінчення навчання 7 років працював асистентом професора в університеті. Був запрошений у Держплан, переведений на роботу в Центральний партійний апарат. Завідуючий Відділом економічної політики ЦК УСРП. У липні 1987 р. обраний секретарем ЦК з економічних питань, у 1988 р. (у 40 років) став прем'єром УНР (наймолодшим у соціалістичних країнах).

Економічні проблеми ЦК УСРП тепер пов'язував з розвитком соціалістичної демократії, удосконаленням системи політичних інститутів. Листопадовий (1986) пленум ЦК УСРП висунув завдання забезпечення політичних, суспільних, організаційних і кадрових умов, необхідних для покращення роботи [13, с.109].

Першим зрушенням на цьому шляху були кадрові перестановки у вищому сегменті влади УНР, здійснені, правда, за традиційним принципом (у зв'язку з виходом на пенсію або обранням на іншу посаду попередника). У червні 1987 р. Державні збори УНР обрали К.Немета, який у 1974–1985 рр. був секретарем ЦК УСРП, а в 1985–1987 рр. заступником Генерального секретаря УСРП, Головою Президії УНР (замість П.Лошонці, який вийшов на пенсію), а К.Гроса* Головою Ради Міністрів УНР (його попередник Д.Лазар був обраний заступником Генерального секретаря УСРП) [8, с.66].

Партійно-політичне керівництво УНР було впевнене, що цілі, намічені ЦК УСРП і конкретизовані в урядовій програмі економічної й соціальної стабілізації, – досяжні. У заголовок одного з інтерв'ю члена Політбюро ЦК УСРП Голови Ради Міністрів УНР К.Гроса газеті “Правда” (приуроченого до Дня визволення Угорщини – 4 квітня**), були винесені його слова “Цілі – досяжні” [16]. Для цього, на його думку, існували необхідні, перш за все, зовнішньополітичні передумови: розстановка сил у світовій політиці, покращення рдянсько-американських відносин, суттєве зниження міжнародної напруженості; переми, реформи в СРСР та інших соціалістичних країнах [16]. К.Грос запевняв, що угорці гордяться досягнутим за останні десятиліття, готові захищати цінності соціалізму. Але “При цьому трудящі вимагають ясного напрямку й суттєвої участі у виробленні рішень. Вони щиро бажають, щоб оновлення охопило всі ланки партійного та господарського керівництва...” [16].

Результати розвитку економіки в 1987 р., реалізації програми стабілізації виявилися загалом неоднозначними. Найбільш важливим позитивним підсумком року було деяке прискорення темпів економічного зростання. Обсяг валового національного продукту збільшився на 3,2%*** (у порівнянні з 0,6% у 1986 р. і 2,1% за планом) і склав у поточних цінах 993,9 млрд форинтів (у 1986 р. – 880 млрд) [5, с.229; 8, с.64]. Кількість зайнятих у соціалістичному секторі народного господарства скоротилася на 36 тис. (0,4%) і становила 4 885 тис. осіб. Реальні доходи на душу населення залишилися на рівні 1986 р. [5, с.229; 8, с.64].

Уперше за багато років промисловість перевиконала план із зростання виробництва – 3,6% (у 1986 р. – 1,8%, план – 2–2,5%). Продуктивність праці на одного зайнятого збільшилася на 6,4%. У кооперативному секторі ці показники були кращі, ніж у державному. Найбільш високими темпами розвивалися хімічна промисловість і виробництво будматеріалів, нижчими за середні – металургійна [8, с.65]. Став до ладу 4-й енергоблок АЕС “Пакш”. За рік побудовано 57,2 тис. квартир [5, с.229] (у 1986 р. – 69,4 тис. квартир) [4, с.220].

Удалося скоротити дефіцит державного бюджету із 40 млрд форинтів до 35 млрд. Однак у цілому використання національного доходу зросло, хоч планувалося його скорочення. Капіталовкладення в громадський сектор перевищили планові передбачення перш за все за рахунок власних інвестицій підприємств і склали 294 млрд форинтів (у 1986 р. – 258 млрд). Частина капіталу була залучена шляхом створення нових змішаних підприємств за участю партнерів з капіталістичних країн (на кінець року у сфері вироб-

* Народився в 1930 р. У 1948 р. вступив в УСРП. З 1949 р. – на партійній роботі. У 1974–1979 рр. – завідувач відділу ЦК УСРП. З березня 1985 р. – член Політбюро ЦК УСРП. У 1984–1987 рр. – перший секретар Будапештського міського комітету УСРП. Після травневої 1988 р. конференції УСРП пленумом ЦК обраний Генеральним секретарем партії. Одночасно обіймав пост Голови Ради Міністрів УНР. 23 листопада 1988 р. К.Грос передав пост глави уряду секретареві ЦК УСРП М.Немету.

** Національне свято УНР.

*** У збірнику документів Всеугорської конференції УСРП (20–22 травня 1988 р.) названа інша цифра – 4,9% [17, с.33].

ництва діяло 59 малих підприємств) [8, с.65]. Розширились індивідуальна трудова діяльність і мережа дрібних приватних підприємств. Приватний сектор уже протягом ряду років займав дуже важливе місце в торгівлі, у постачанні населення, особливо овочами та фруктами, квітами й т. д., похвалювалася його діяльність і в інших сферах, насамперед у сфері громадського харчування і торгівлі готовим одягом. Двадцять відсотків роздрібної торгівлі припадало на приватний сектор, а 36% – на кооперативний [3, с.3]. У приватному секторі соціалістичного господарювання було зайнято 4–5% усіх трудящих [16]. Не були виконані планові завдання із збільшення продукції сільського господарства. Обсяг її скоротився в порівнянні з 1986 р. на 1,6%, у тому числі продукції рослинництва – на 4% [5, с.229] або навіть 4,2% [8, с.65]. Виробництво тваринницької продукції зросло в порівнянні з 1986 р. на 1% [8, с.65], м'яса (у живій вазі) вироблено 2,3 млн. т. Зернових зібрано 14,1 млн т* (план 16 млн т) при середній врожайності пшениці 43,7 ц/га, кукурудзи – 61,1 ц/га [5, с.229].

Нестабільність міжнародного економічного середовища, його високі стандарти створювали вкрай важкі, несприятливі й навіть непосильні умови для угорських зовнішньоторгових фірм та експортних підприємств – їх товари, звичайно, гіршої, ніж західні, якості не витримували гострої конкурентної боротьби й постійно девальвувалися на мінливих капіталістичних ринках, від чого країна зазнавала значних збитків.

У торгівлі з капіталістичними країнами, частка яких у зовнішньоторговому обороті Угорщини складала 39%, незважаючи на надання додаткових пільг підприємствам, які працювали на експорт, триразову девальвацію форинта щодо валют провідних країн та інші заходи, досягнути планованого рівня збільшення вивозу й скорочення ввозу не вдалося. Вартість експорту в поточних цінах досягла 450 млрд форинтів, вартість імпорту – 463 млрд форинтів. У співвідносних цінах обсяг експорту збільшився на 3,8%, імпорту – на 3,3%. Пасивне сальдо склало (з урахуванням транспортних витрат) 13,5 млрд форинтів [5, с.229]. Дефіцит торгового балансу (беручи до уваги транспортні витрати) у доларовому розрахунку становив 361 млн дол. (у 1986 р. – 401,1 млн дол.) [8, с.65].

Скорочення обсягів сільськогосподарської продукції пояснювали, як правило, більш чи менш несприятливими погодними умовами, хоч основна причина, напевне, була в зменшенні матеріальних затрат. Так, у 1984 р. на 1 га сільськогосподарських угідь було внесено 230 кг (у 1983 р. – 241 кг) мінеральних добрив (у діючій речовині) [1, с.219], 1985 р. – 205 кг [15, с.224], 1986 р. – 205 кг [4, с.220], 1987 р. – 221 кг [5, с.229], 1988 р. – 218 кг [6, с.238], 1989 р. – 201 кг [7, с.232]. Вираженою була й інша тенденція – неухильне зменшення кількості зайнятих у сільськогосподарському виробництві в останні роки: у 1986 р. на 3,6% [4, с.220], 1987 р. – 4,6% [5, с.229], 1988 р. на 30 тис. [6, с.238], 1989 р. на 22,5 тис. [7, с.232].

У торгівлі із соціалістичними країнами, частка яких у товарообороті Угорщини становила 53,5% (у т. ч. частка СРСР – 30,6%), досягнутий актив у розмірі 141 млн рублів [8, с.65]. Чиста зовнішня заборгованість країни в конвертованій валюті збільшилася до 10,9 млрд дол. [8, с.65]. Не вдалось осучаснити експортну структуру, підвищити експорт із 5,5 млрд дол. до 6–7 млрд дол. на рік і тим самим створити необхідні для початку виплати боргів передумови [16].

Як і передбачала програма стабілізації, уряд ужив ряд заходів для стримування зростання особистого споживання й доходів населення: централізовано підвищено ціни на продукти харчування (на м'ясо й м'ясопродукти на 18%, на хліб і мучні вироби – на 19%), ряд інших продуктових і промислових товарів, а також деякі види послуг, у результаті чого індекс роздрібних цін виріс на 8,6% в порівнянні із 7% за планом. Часткова

* Характерно, збір зернових в Угорщині в основному падав протягом ряду років. У 1984 р. він склав 15,7 млн т (на 2 млн т більше, ніж у 1983 р.) [1, с.219], у 1985 р. – 14,8 млн т [15, с.224], у 1986 р. – 14,2 млн т [4, с.220], у 1987 р. – 14,1 млн т [5, с.229], у 1988 р. – 14,6 млн т [6, с.238], у 1989 р. – 15 млн т [7, с.232].

компенсація виплачувалася тільки перестарілим пенсіонерам, старшим за 70 років, з мінімальними пенсіями й багатодітним сім'ям. Реальна заробітна плата населення скоротилася на 1%, однак споживання збільшилося на 2,5–3% (перш за все за рахунок грошових виплат із суспільних фондів споживання й скорочення вкладів в ощадкаси) [8, с.65].

У грудні 1987 р. з ініціативи К.Гросса реорганізовано й удосконалено структуру уряду: ліквідовано три діючі при Раді Міністрів комісії з економічних питань і створена одна – планово-економічна. Замість міністерств внутрішньої і зовнішньої торгівлі створено єдине Міністерство торгівлі УНР. За рахунок об'єднання різних міністерств і відомств утворені розширені Міністерство захисту навколишнього середовища й водного господарства, Міністерство соціального забезпечення й охорони здоров'я [8, с.65].

Реформою банківської сфери сформована дворівнева банківська система: верхня її ланка – Національний банк, який зберіг за собою емісійні функції, валютно-фінансову монополію держави й загальний контроль за кредитно-фінансовою сферою; нижня – п'ять заново утворених комерційних банків, які будували свою діяльність на принципах госпрозрахунку. Реформою також створено «ЮНІК-банк» (третья в УНР фінансова установа за участю західного капіталу) [8, с.65–66].

Під контролем центральних банків майже у два рази збільшилася сума, на яку підприємства й місцеві ради випустили різного роду облігацій і цінних паперів, що сприяло розширенню каналів переливу засобів у більш прибуткові галузі й додаткової акумуляції збережень населення (на його долю припадав 71% усіх цінних паперів). Запроваджені нові види цінних паперів, зокрема, облігації короткотермінової державної позики. Активно велася підготовка реформи податкової системи сфери виробництва та населення. Прийнято урядове рішення про більш послідовне застосування закону про ліквідацію збиткових виробництв [8, с.66].

Досягнуто рекордних доходів від іноземного туризму – в УНР побувало 19 млн іноземних гостей, що на 14% перевищує рівень 1986 р.; сальдо надходжень від туризму й витрат на поїздки угорських громадян за кордон склало 370 млн дол. [8, с.65].

Загалом реалізація робочої програми економічної й соціальної стабілізації уряду УНР на період до 1990 р., затвердженої у вересні 1987 р. Державними зборами, як перед тим реформи, започаткованої в 1986 р., не супроводжувалася якісними змінами в угорській економіці. У результаті вжитих заходів до кінця 1987 р. «становище в народному господарстві, підкреслювалося на грудневому (1987) пленумі ЦК УСРП, складалося сприятливіше, ніж у два попередні роки... Однак модернізація структури виробництва, покращення ефективності експортної діяльності відбувалися незадовільно... Результати господарювання загалом відстають від вимог програми стабілізації» [8, с.64].

(Далі буде)

1. Бодрин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Бодрин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1985. – Вып. 29. – С. 218–219.
2. Бенке В. Экономика, политика, мышление / В. Бенке // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 103–114.
3. Внутренний рынок Венгрии // Аргументы и факты. – 1987. – № 11. – С. 3, 8.
4. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1987. – Вып. 31. – С. 219–220.
5. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1988. – Вып. 32. – С. 229–230.
6. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – Вып. 33. – С. 237–239.
7. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – Вып. 34. – С. 231–233.
8. Дорохин В. Венгерская Народная Республика: программа стабилизации экономики / В. Дорохин // Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1988 г. / АН СССР, Ин-т мировой экон. и междунар. отношений ; гл. ред. О. Н. Быков. – М. : Политиздат, 1988. – С. 64–68.
9. Кадар Я. Партии венгерских коммунистов – 70 лет / Я. Кадар // Коммунист. – 1988. – № 17. – С. 96–104.

Пендзей Иван. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.) ...

10. Каменіцкі І. Угорщина: кроки оновлення / І. Каменіцкі // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 3. – С. 82–84.
11. Кузьмин А. Политический портрет. Миклош Немет / А. Кузьмин // Эхо планеты. – 1988. – № 39. – С. 18–31.
12. Мусатов В. Венгрия: новый этап социалистического развития / В. Мусатов // Международная жизнь. – 1987. – № 3. – С. 148–150.
13. Немет М. Реформа : стабилизация, ускорение / М. Немет // Коммунист. – 1988. – № 9. – С. 107–114.
14. Палді А. Курс на демократизацію / А. Палді // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 5. – С. 84–86.
15. Савольский И. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / И. Савольский // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1986. – Вып. 30. – С. 223–224.
16. Цели – достижимы. Интервью члена Политбюро ЦК ВСРП, Председателя Совета Министров ВНР Кароя Гросса // Правда. – 1988. – 4 апреля. – С. 6.
17. Шакина М. Диалог по правилам, или плюрализм по-венгерски / М. Шакина // Новое время. – 1989. – № 36. – С. 32–34.

В статье изложено основное содержание программы стабилизации, трудности в её реализации, поворот ЦК ВСРП к политической реформе, первые кадровые изменения в государственном руководстве ВНР как отражения политического курса партии.

Ключевые слова: *экономическая реформа, программа стабилизации, политическая реформа, К.Грос.*

Basic maintenance of the stabilizing program is found out in the floor, difficulties in its realization, turn of CK USRP to political reform, first skilled changes in state guidance of UNR as a reflection of political course of party.

Key words: *economic reform, stabilizing program, political reform, K.Gros.*

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Костючок

КАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ В ЕТНОПОЛІТИЦІ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПЕРЕПИС 1938 р. У СЛОВАЧЧИНІ

Автор проаналізував суть і напрями етнополітики Чехословацької Республіки щодо карпатських українців. Показано її вплив на проведення перепису 1938 р. у Словаччині. Досліджено кількісні показники української присутності в Східній Словаччині й осягнення території розселення українців у регіоні.

Ключові слова: українці, статистика, Східна Словаччина, етнополітика, Чехословацька Республіка.

Чехословацька Республіка (далі – ЧСР), що виникла при підтримці Антанти в жовтні 1918 року, об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпатську Україну, яка взагалі не була зв'язана з нею ні історичними, ні етнічними узами [2].

Головними в етнополітичній діяльності ЧСР було вирішення словацького, судетського (німецького) і мадярського (угорського) питань. Українське ж питання займало важливе, але не найголовніше місце в діяльності пражських урядів, тому його практичне вирішення відкладалося до кращих часів і було прямо залежним як від зовнішньополітичної ситуації в Центральноевропейському регіоні, так і внутрішньополітичного становища в Чехословаччині загалом.

Українці в складі ЧСР компактно заселяли територію т. зв. Угорської Русі або Закарпатської України. До цих теренів зараховували, насамперед, Підкарпатську й Пряшівську Русь або комітати Земплін, Спіш, Абауй-Торна, Шариш, Уг, Берег, Угоча, Марамарош.

Пряшівщина включала до свого складу перші чотири комітати. Досліджуваний регіон, як й інші західноукраїнські етнічні терени, у міжвоєнний час являв собою полікультурну територію, на якій у силу різних історичних і соціально-економічних причин компактно проживали українці, угорці, словаки, німці, цигани. Такі особливості тісної етносоціальної взаємодії сприяли переплетенню етнокультурних, лінгвістичних, господарсько-економічних елементів життєдіяльності населення краю.

Проте в публікації ми зосереджуємо увагу на висвітленні впливу етнополітики на статистичні показники наявності українського етнічного елементу в регіоні.

У сучасній літературі питання офіційних статистичних матеріалів і чисельності та розміщення українського населення досліджувалися в основному на регіональному рівні. Окреме місце займають роботи В.Кубійовича, С.Макарчука, В.Сергійчука й авторського колективу монографічного видання “Закарпаття в етнополітичному вимірі” [3; 5; 7; 8]. Останнім часом світ побачили публікації І.Ваната й І.Любчика, у яких була зроблена спроба проаналізувати етнополітичні процеси в Східній Словаччині в 1930-х рр. [1; 6]. У контексті висвітлення вказаної тематики в працях дослідників побіжно йшлося й про перепис 1938 р. як одну з акцій словакізації населення. У розвідці П.Ковалю [16] проаналізовані незбіги етнічного й релігійного маркерів перепису українського/русинського населення в 1938 р. Публікації Я.Ботіка [12], А.Калявського [15] і П.-Р.Магочі [17] присвячені аналізу статистичних даних переписів населення досліджуваного регіону міжвоєнного часу. У праці Л.Деака [13] охарактеризовано суспільний рух русинів/українців щодо переписних кампаній у краї.

Таким чином, піднята проблема частково була предметом окремого наукового дослідження [4]. Проте актуальним залишається питання вивчення етнополітики ЧСР та її практичного впливу щодо зменшення статистичних показників української присутності в Східній Словаччині, опираючись насамперед на матеріали перепису 1938 р.

Українці здавна проживали на території Пряшівщини. Зазначимо, що український етнік завжди мирно співіснував в одному географічному просторовому вимірі зі словаками, німцями, угорцями, євреями. У процесі освоєння українцями зазначених територій як в українців, так і в інших сусідніх етносів відбулися аккультураційні зміни, що привели до часткової трансформації їх первинної етнокультурної моделі. Це особливо стало помітно в часи національного пробудження, національного відродження та політизації згаданих етнічностей у регіоні в XIX – першій третині XX ст.

Однак упродовж зазначеного часу українці в різних інтерпретаціях продовжували зберігати свою етнічну ідентичність – різні, а доволі часто протилежно направлені рівні усвідомлення свого етнічного коріння, а звідси й існування кількох версій спрямованості суспільно-політичного руху та відповідних програм подальшого розвитку етніки, наявність і побутування низки діалектів української мови, своєрідність локальної культури, самобутність місцевих традицій, віри.

До закінчення Першої світової війни указаний терен перебував під владою угорської корони. На ній протягом кінця XIX – початку XX ст. була проведена тотальна мадяризація всіх сфер суспільно-політичного життя. Проте крах Четвертого союзу призвів до значних перетурбацій у Центрально-Східній Європі.

У результаті Версальських домовленостей у серпні 1919 р. територія комітатів Земплин, Спіш, Абауй-Торна й західної частини Унга була окупована чеськими військами. У процесі державного творення Чехословацької Республіки вказані новопридбані території, незважаючи на принцип окреслення національних кордонів та умов Сен-Жерменського договору, були передані під управління словацької влади. Демаркаційною лінією стала р. Уж [3, с.237].

Для вноормування питання спірної українсько-словацької межі на початку 1920-х рр. Я.Гусеком навіть було проведене спеціальне дослідження [14], проте й воно не дало остаточної відповіді на питання про етнічне розмежування між словаками й українцями. Таким чином, українське населення було штучно відрізане від свого хоумленду.

Комплексний аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що етнополітика Чехословаччини щодо карпатських українців у міжвоєнний період значно різнилася як за направленням, суттю і змістом проведення, так і територією її реалізації. Якщо в 1920-х рр. чехословацький уряд підтримував українців та їх суспільно-політичні й культурно-освітні домагання, то в 1930-х рр. він пішов у наступ шляхом витворення нової етнічної спільноти – карпаторусинів, яких чехословацькі власті протиставляли як автохтонів Закарпатської Русі. Празький уряд у своїй практиці завжди використовував тактику взаємопоборювання сторін, які протидіяли одна одній, виступаючи між ними цивілізованим третейським суддею і тим самим переслідуючи свої державні інтереси утримання територій і згаданих етнічностей від політичної сепарації.

Із цього приводу польські дипломати, які працювали в консульській установі в Ужгороді, зазначали, що з 1925 р. чехословацька влада почала втілювати на практиці етнополітичну доктрину карпаторутенізації: існування окремішньої карпаторуської нації й побутування окремої карпаторуської мови в регіоні [9]. У той самий час уряд використовував український “рух для розбиття політичної і національної консолідації карпаторусинів” [9, к.205].

Одночасно в 1930-х рр. на території Підкарпатської Русі посилилася чехізація всіх сфер життя. Так, за словами польського консула М.Халупчинського, “чеське культуртрегерство показало своє властиве обличчя” [11, к.94]. На його думку, Чехословаччина в зазначеному краї реалізувала на практиці свою інкорпораційно-централізаторську систему. Її метою було виключно надання Підкарпатській Русі статусу чеської провінції [11, к.94].

На території Східної Словаччини українське населення, як й угорське, було піддане масштабним асиміляційним заходам з боку владної домінуючої більшості слова-

ків – словакізації. За твердженнями польських дипломатів, “греко-католики на Словаччині підлягають словакізації не тільки в школах, урядах, але й через фальшування переписів населення” [10, к.131].

Польський консул М.Халупчинський у монографії “Русини підкарпатські як етнічна група” охарактеризував процес словакізації русинів як “поступову асиміляцію”. Він указував, що “словацький елемент, який стоїть на вищому щаблі цивілізованого розвитку, поступово тут руський елемент собі підпорядковував, згодом його змістив”. Загалом “процес словакізації русинів в останніх часах, завдяки чинному зацікавленню ним державною владою, посідає всі напрями поступу” [11, к.88].

Одним з напрямів з етнополітики Чехословаччини в 1920–1930-х рр. щодо карпатських українців були асиміляційні заходи, спрямовані на зміну їх етнічної/національної самоідентичності. Для цього використовувався різний інструментарій, одним з яких були переписи населення та фальшування статистичних даних їх етнічної/національної приналежності.

Упродовж 1920–1930 рр. чехословацькою владою було проведено два переписи: 1921 і 1930 рр. За цей час чисельність українців істотно зменшилася й географічно скоротився ареал проживання українського населення в даному регіоні. Зазначені кількісні показники щодо згаданих двох переписів є достатньо проаналізовані в історичній, етнологічній, етносоціологічній науковій літературі.

Тому в розвідці ми оперуватимемо даними маловідомого перепису, який був проведений словацькою владою 31 грудня 1938 р. Матеріали перепису нам вдалося віднайти в Національному архіві Словацької Республіки під назвою “Menšinové okresy a obce dľa sčítania ľudu v roku 1938” [18]. Слід підкреслити, що вказані статистичні дані свого часу не були опубліковані й обнародовані, оскільки вони “не відповідали” духу свого часу та заперечували ідею моноетнічної Словаччини за урядування націоналістичного кабінету міністрів Й.Тісо.

Результат перепису населення на Східній Словаччині показав, що в порівнянні з переписом 1930 р. чисельність русинів у регіоні зменшилася на 12,7%. Це викликало значні незадоволення в русинських партіях щодо заниження даних і необ’єктивного підрахунку чисельних показників присутності українців/русинів у краї. Причиною цього стала значна розбіжність етнічного й релігійного маркерів. Так, згідно із зазначеними статистичними даними, русинів нараховувалося біля 79 590 осіб, а греко-католиків – 216 215 людей і православних – 7 483 [16].

Відповідно до статистичних даних 1938 р., українці на території Східної Словаччини компактно проживали в п’яти судових округах: Стара Любовня (Stará Ľubovňa), Бардеїв (Bardejov), Стропків (Stropkov), Межилабірці (Medzilaborce), Гуменне (Humenné). До складу судових округів Стара Любовня, Бардеїв, Стропків і Межилабірці входили однойменні політичні округи. У той самий час урядуванню судового округу Гуменне підпорядковувалися два політичні округи – Гуменне й Снина (Snina).

Значні українські вкраплення як етнічні анклавні знаходилися в трьох судових округах: Гіральтовце (Giraltovce), Спішська Стара Вєсь (Spišská Stará Ves) і Сабінів (Sabinov). Окремими, здебільшого невеликими за чисельністю й дисперсного типу українські громади розташовувалися ще в дев’яти округах: Пряшів (Prešov), Левоча (Levoča), Кежмарок (Kežmarok), Собранці (Sobrance), Спішська Нова Вєсь (Spišská Nová Ves), Вранів над Топльою (Vranov nad Topľou), Великі Капушани (Veľké Karušany), Кральовський Хльмець (Kráľovský Chlmec) і Михайлівці (Michalovce).

Перепис 1938 р. подає такі кількісні параметри населення регіону (табл.1) [18, с.1–14]:

Таблиця 1

Округ	Загальна чисельність	Словаки		Українці		Євреї		Інші	
Бардеїв	43 428	29 844	68,72%	10 854	23,5%	1 160	2,67%	1 670	3,85%
Гіральтовце	21 469	17 754	82,69%	2 097	8,7%	318	1,48%	1 300	6,06%
Гуменне	25 774	22 942	89,01%	1 014	3,93%	371	1,44%	1 447	5,61%

Продовж. табл. 1

Левоча	27 483	24 092	87,66%	743	2,7%	240	0,87%	2 408	8,76%
Стара Любовня	25 598	12 466	48,69%	8 973	35,05%	532	2,08%	3 627	14,17%
Межилабірці	22 801	5 686	24,94%	16 157	70,86%	393	1,72%	565	2,48%
Михайлівці	60 235	50 333	83,56%	288	0,48%	4 228	7,02%	5 386	8,94%
Пряшів	79 354	69 936	88,13%	839	1,05%	2 724	3,43%	5 855	7,38%
Сабінів	45 789	38 319	83,69%	5 990	13,08%	306	0,67%	1 174	2,56%
Снина	36 474	21 474	58,87%	13 889	38,03%	455	1,25%	656	1,79%
Стропків	34 317	18 306	53,34%	13 881	40,45%	829	2,42%	1 301	3,79%
Спішська Нова Весь	42 277	34 679	82,03%	927	2,19%	166	0,39%	6 505	15,39%
Спішська Стара Весь	10 230	8 017	78,37%	1 586	15,5%	348	3,4%	279	2,73%

Характерною особливістю розміщення українського населення у вказаних округах було те, що населені пункти, у яких вони проживали, умовно можна поділити на три типи. До першого типу слід віднести громади, у яких українці становили абсолютну більшість, тобто понад 50% від кількості населення. Переважно громади першого типу географічно були розташовані в північних округах Східної Словаччини.

До другого типу треба віднести громади, у яких українці становили відносну більшість (до 49% від чисельності всього населення) щодо представників інших етнічних спільнот: словаків, рідше угорців, німців, чехів, поляків, євреїв, циган.

До третього типу слід віднести села, у яких українці становили відносну меншість. У відсотковому плані сюди включаємо громади, чисельність українців в яких коливалася до 50% від усїєї питомої ваги населення. Переважно українці були в кількісній меншості стосовно титульного етносу – словаків. В основному такі громади географічно локалізувалися в південній частині Східної Словаччини.

В окрузі Стара Любовня, згідно з даними перепису населення, мешкало 8 973 українці, або 35,05%. У порівнянні з даними 1930 р. на території округу проживало 6 228 “русинів”, що становили 28% від усього населення [11, к.112].

На території округу Бардеїв, за даними перепису 1930 р., мешкало 13 216 українців, або 35% від усього населення [15, с.112]. У той самий час, аналізуючи дані перепису 1938 р., ми констатуємо чисельне зменшення до 10 854 осіб української народності, або до 23,5%.

В окрузі Стропків (до 1925 р. Вишній Свидник), згідно з матеріалами статистики 1930 р., проживало 15 454 русини, що становили 71% [15, с.113–114]. Проте за даними 1938 р. кількість українців скоротилася до 13 881 осіб, або 40,45% від усього населення.

Відносно більшістю українці були у Вишньому Свиднику. У цьому населеному пункті мешкало 812 осіб, з них: 320 українців, або 39,41% від усього населення, 348 словаків, або 42,86%, 97 євреїв, або 11,95%, 47 осіб інших національностей, або 5,78% [18].

В окрузі Межилабірці, за офіційними даними 1930 р., мешкало 14 844 українці, що чисельно становили 78% від усього населення [15, с.114–115]. Аналіз даних перепису 1938 р. дає можливість констатувати, що чисельність “русинської народності” зростає до 16 157 осіб, проте її питома вага щодо всього населення зменшилася до 70,86%.

У судовому окрузі Гуменне за статистикою 1930 р. проживало 21 069 українців, або 38% від усього населення [15, с.114–115]. Проте, згідно з даними 1938 р., у політичних округах Гуменне й Снина їх чисельність скоротилася до 14 903 осіб (1 014 і 13 889 відповідно), або 23,94%.

У той самий час у політичному окрузі Снина, відповідно до даних перепису 1938 р., мешкало 13 889 українців, що становило 38,03% від питомої ваги всього населення [18, с.11].

В окрузі Сабінів українцями були записані 5 990 осіб, що становили 13,08% від загальної кількості населення [18, с.9].

В окрузі Гіральтовце знаходилися 15 громад, у яких українці становили більше 20% від усього населення. Українське населення в чисельних показниках переважало Руський Кручів (проживало 98,1% українців), Вальківці (94,4%), Бенедиктівці (86,9%), Штявнік (81,7%), Вавринець (72,4%), Матяшка (70,7%), Собош (70,18%), Штефунів (55,4%), Кобильниці (52,29%), Руська Воля (51,1%) [18, s.3].

В окрузі Пряшів українці компактно проживали лише у двох населених пунктах: Фулянка й Вишні Мирковці. У вказаних селах вони становили 46,68 і 20,4% відповідно до загальної чисельності населення громад [18, с.9].

У політичному окрузі Спішська Стара Вєсь знаходилися два села з українською більшістю: Фольварк і Великий Липник. У них українці становили 90,4 і 69,7% відповідно до загальної кількості населення громад [18, с.13].

У політичних округах Спішська Нова Вєсь і Кежмарок знаходилося по одному населеному пункту, які були українськими. Так, у громаді Завадка округу Спішська Нова Вєсь мешкало 866 українців, або 78,5% від загальної чисельності населення [18, с.13]. У селі Годермарк округу Кежмарок із 724 жителів 612 осіб, або 84,53%, ідентифікували себе українцями.

Таким чином, карпатські українці в 1930-х рр. були об'єктами етнополітики ЧСР. Асиміляційні фактори з боку владної словацької більшості й зовнішні та внутрішні чинники об'єктивно сприяли зменшенню кількісних показників українства на території Східної Словаччини. Серед них відзначимо політичну установку переписувачів, низький рівень національної самоідентичності місцевого українського населення, посилену словакізацію українських автохтонів, підтримку на урядовому рівні політики карпато-русинства як альтернативи й протидії українській ідеї в краї.

1. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Кн. 2 (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.) / І. Ванат. – Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братиславі, 1985. – 353 с.
2. Віднянський С. Україна та “українське питання” в політиці Чехословаччини / С. Віднянський // Українська Державність у ХХ столітті. (Історико-політологічний аналіз) / О. Дергачов та ін. – К. : Політ. думка, 1996. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrxx/>.
3. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
4. Костючок П. Чисельність та розселення українців у Східній Словаччині у світлі перепису 1938 р. / П. Костючок // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Чернівці : Прут, 2010. – Т. 1 (29). – С. 173–181.
5. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. – Вісбаден, 1983. – 175 с.
6. Любчик І. Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / І. Любчик. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
7. Макарчук С. Етносоціальне розвиток і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму / С. Макарчук. – Львів : Изд-во “Высшая школа” при Львов. ун-те, 1983. – 255 с.
8. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К. : Укр. видавнична спілка, 2000. – 432 с.
9. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), z. 458, sygn. 2. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – stosunki polityczne, społeczne, głównie działalność ugrupowań politycznych, przygotowania i wybory do parlamentu czeskosłowackiego. Raporty Wicekonsulatu.
10. ААН, z. 458, sygn. 4. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – budżet krajowy, tworzenie biskupstw, stan szkolnictwa, próby nawiązania handlowych z Rosją. Raporty Wicekonsulatu.
11. ААН, z. 458, sygn. 24. Stosunki międzywyznaniowe w Czechosłowacji, głównie w Słowacji i na Rusi Podkarpatskiej – położenia kościoła prawosławnego i grecko-katolickiego, ich wzajemne stosunki. Raporty Wicekonsulatu, korespondencja.
12. Botik J. Etnická historia Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov / J. Botik. – Bratislava, 2007. – 229 s.
13. Deák L. Viedenská arbitráž, “Mnichov pre Slovensko” / L. Deák. – Bratislava, 1998. – 72 s.
14. Húsek J. Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy / J. Húsek. – Bratislava, 1925. – 258 s.
15. Kaľavský M. Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej / M. Kaľavský // Národopisné informácie. Študie a materiály. – 1993. – Č. 2. – S. 93–119.

16. Koval' P. Otázka slovensko-rusínskych etnických hraníc v čase formovania slovenskej štátnosti / P. Koval'. – Режим доступу : http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/koval.pdf.
17. Magocsi P. R. Mapovanie národov bez štátu: východní Slovania v Karpatoch / P. R. Magocsi. – Режим доступу : <http://www.saske.sk/cas/2-99/magocas.html>.
18. Národný Archív Slovenskej Republiky, Škatuľa 20. Krajinský úrad v Bratislave. Prezidium /1920/ 1928–1938 /1939/, Karton 299. Marcové udalosti v Podkarpátskej Rusi. Národnostná štatistika obci a okresov z roku 1938. Situačné správy s národnoste zmiešaných krajov.

Автор проанализировал сущность и направления этнополитики Чехословацкой Республики касательно карпатских украинцев. Показано ее влияние на проведение переписи 1938 г. в Словакии. Исследовано количественные показатели украинского присутствия в Восточной Словакии и постижения территории расселения украинцев в регионе.

Ключевые слова: украинцы, статистика, Восточная Словакия, этнополитика, Чехословацкая Республика.

Based on the census materials in 1938 the author investigated the quantitative Ukrainian presence in Eastern Slovakia and the extension of the territory settled by the Ukrainians in the communities, political and judicial districts. In comparison with the statistics in 1930 the number of the Ukrainians and their geographic area of residence in the region substantially reduced.

Key words: the Ukrainian, statistics, Eastern Slovakia, ethnopolitics, Czechoslovak Republic.

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 63.3 (4 Укр)

Руслан Делятинський

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ: ПЕТИЦІЯ
МИТРОПОЛИТА М.ЛЕВИЦЬКОГО ТА ЄПІСКОПА Г.ЯХИМОВИЧА ДО
ІМПЕРАТОРА ФРАНЦА ЙОСИФА І від 18 березня 1850 р.**

Автор аналізує історичні обставини виникнення, структуру та зміст петиції галицьких ієрархів у справі створення Станиславівської єпархії, порівнює цей документ із меморіалом митрополита А.Ангеловича 1806 р., листом митрополита М.Левицького до Галицького намісництва 1825 р., звітом о. декана М.Малиновського до Риму 1842 р. для виявлення спільних аргументів. Висвітлена практична реалізація положень петиції в процесі канонічного заснування Станиславівської єпархії в 1850–1885 рр.

Ключові слова: Галицька митрополія, єпархія, адміністративно-канонічна територія, деканати, петиція, меморіал, резиденція єпископа.

Дослідження будь-якого історичного процесу чи події здійснюється на підставі виявлених історичних джерел. Останні, як зазначає вітчизняний історик С.Павленко, не тільки “містять історичні факти”, але й самі є “історичними фактами, а їх поява була важливою подією...” [33, с.100–101]. Це твердження стосується також досліджень з історії Української греко-католицької церкви. Звичайно, за останнє десятиліття джерельна база з основних проблем історичного розвитку УГКЦ (від Берестейської унії 1596 р. до “катакомбного періоду” 1946–1989 рр.) значно збагатилася, переважно завдяки науково-дослідній праці Інституту Історії Церкви при Львівській Богословській Академії (Українському Католицькому університеті) [17, с.12–13]. Так, серед проектів ІІЦ УКУ названо видання документації єпископських канонічних візитацій кожної з восьми єпархій Київської унійної церкви [17, с.13]. Слід зауважити, що історія окремих єпархій як адміністративно-канонічних одиниць греко-католицької, римо-католицької чи православної церков уже стала предметом дослідження не тільки істориків, які пов’язані із церковними структурами, але й “світських” дослідників історії України [15; 18; 19; 21; 22; 28; 29; 35; 36; 37; 38; 39; 40; 43; 47; 48; 50; 51]. Це сприяє введенню в науковий обіг “нових” історичних джерел. Але процес виявлення, систематизації та опублікування історичних джерел тільки-но розпочався й вимагає значної роботи фахівців. Узагалі, перед вітчизняною історичною наукою, на думку І.Скочилися, “поряд з необхідністю засвоєння модерних методів дослідження, стоїть не менш важливе завдання виходу із джерельної обмеженості гуманітарних студій, зокрема впровадження в науковий обіг величезного корпусу писемних пам’яток церковного походження...” [41]. Отже, виявлення, джерелознавча критика та публікація джерел з історії окремих єпархій дозволять відновити цілісну картину історичного минулого УГКЦ.

Одним із найважливіших джерел, що висвітлюють “передісторію” Станиславівської єпархії, є спільна петиція Галицького митрополита Михайла Левицького та Перемишльського єпископа Григорія Яхимовича від 18 березня 1850 р. [оригінал документа – див: 5, арк.36–37 зв.; 9, арк.7–8; публікація документа – див.: 12, с.765–781; характеристика – див.: 16, т.8, с.230–232]. Цей документ згадують більшість дослідників історії УГКЦ [16, т.8, с.232; 18, с.15–16; 27, с.93; 31, с.18; 36, с.119], однак не цитують його повністю. Особливість цього історичного джерела полягає, на нашу думку, у тому, що петиція містила конкретний, добре аргументований у деталях, проект вирішення питання про заснування Станиславівської єпархії. Його порівняння з іншими подібними документами із цього приводу дозволить установити очевидну схожість окремих положень, а також оригінальні ідеї, висловлені двома ієрархами. Отже, нашим завданням буде спроба короткого джерелознавчого аналізу петиції від 18 березня 1850 р. з метою

виявлення обставин виникнення документа, ствердження авторства й оригінальності положень, практичне їх застосування в процесі канонічного утворення Станиславівської єпархії в 1850–1885 рр.

Насамперед слід підкреслити, що необхідність “помноження ієрархії” і створення додаткових єпархій уніатської (греко-католицької) церкви почали усвідомлювати вже після трьох поділів Польщі, коли одним із проєктів вирішення проблеми адміністрування греко-католицьких єпархій у Галичині визнано відновлення Галицької митрополії 1807 р. [1, арк.51–52; 16, т.7, с.185–190; 42, с.22; 52, с.126–127]. Визначений буллою Папи Пія VII від 24 лютого 1807 р. поділ Галицької митрополії на три єпархії (Львівсько-Галицько-Кам’янецьку, Перемишльсько-Самбірсько-Сяніцьку та Холмсько-Белзьку) [16, т.7, с.191–195; т.8, с.230; 32, с.368–370] був достатнім для проведення провінційного синоду [20, с.285], а тому питання про створення додаткової єпархії після 1807 р. уже не порушувалося. Однак після адміністративно-канонічного відокремлення Апостольською Столицею Холмської єпархії зі складу Галицької митрополії й утворення Холмської Апостольської адміністрації 1830 р. [1, арк.53–55 зв.; 16, с.212–216] це питання знову актуалізується. Сприятливі умови для його вирішення виникли під час “весни народів” 1848 р., коли воно переходить у площину боротьби за реальне забезпечення конституційного права на свободу та рівність віросповідань в Австрійській імперії [44, с.75; 46, с.116; 30, с.47]. Активна участь ієрархії та духовенства ГКЦ у діяльності мережі Головної та “малих” руських рад [10; 49, с.76–77, 88–89; 25, с.31; 32, с.405; 45, с.299–300], що викликала звинувачення в спробі встановлення теократії [32, с.405; 49, с.89], а також обрання 1848 р. до імперського парламенту [45, с.304; 46, с.118, 131–133] дозволили знову порушити проблему створення додаткової греко-католицької єпархії.

Так, 14 вересня 1849 р. Головна Руська Рада прийняла постанову про створення в Станиславові третьої єпархії, а невдовзі направила до Відня делегацію, яка, однак, не досягнула успіху [10, с.133; 11, с.123; 31, с.13]. Тоді ж члени ГРР звернулися до Галицького митрополита Михайла Левицького з проханням підтримати ідею заснування третьої єпархії з деканатів у межах округів Коломия, Станиславів і Чортків та коронного краю Буковина, що викликало в нього природну цікавість [4, арк.4; 5, арк.28]. Уже в листопаді 1849 р. Галицький митрополит М.Левицький написав листа до Перемишльського єпископа Григорія Яхимовича, у якому роз’яснив актуальність справи [5, арк.31–32]. Це, на нашу думку, допомогло скоординувати дії ієрархів, які в лютому 1850 р. надіслали до Міністерства внутрішніх справ і галицького намісника Агенора Голуховського відповідні спільні листи [4, арк.5–5 зв., 7–8], що знову виявилися безуспішними. Урешті 18 березня 1850 р. Галицький митрополит М.Левицький і Перемишльський єпископ Г.Яхимович надіслали петицію до імператора. Отже, досліджуваний нами документ з’явився за доволі складних обставин: спроби членів ГРР і греко-католицьких ієрархів ініціювати канонічний процес утворення Станиславівської єпархії через Галицьке намісництво й імперський уряд виявилися безуспішними, що, очевидно, переконало їх у необхідності звернутися безпосередньо до імператора. Така апеляція до монарха ґрунтувалася не тільки (і не стільки) на австрофільських настроях, але й на прагматичних розрахунках: звернення до імператора, як правило, гарантувало позитивне вирішення справи.

Петиція ієрархів Галицької митрополії до імператора від 18 березня 1850 р. за своєю структурою відповідала основним вимогам щодо таких документів. Умовно в ній можна виділити чотири проблеми: по-перше, порівняння адміністративно-канонічної структури римо-католицької, православної та греко-католицької церков у межах Австрійської імперії, акцент на “розлогості” Львівської греко-католицької архієпархії; по-друге, розгляд формування Релігійного фонду, з якого здійснювалося фінансування церковних структур, для обґрунтування рівних прав ГКЦ на фінансування створення

нової єпархії; по-третє, вказівка на труднощі в церковному адмініструванні (проведенні канонічних візитацій, розгляді дисциплінарних справ на священників у консисторії тощо) і необхідності проведення провінційного синоду Галицької митрополії; по-четверте, практичні пропозиції стосовно канонічного заснування Станіславівської єпархії.

Розглянемо детальніше зміст петиції. Порушуючи питання “про нездійснений поділ Львівської греко-католицької дієцезії і утворення третього руського єпископства у Галичині”, ієрархи спершу звертали увагу Франца Йосифа I на те, що митрополіча архієпархія “налічує 1 167 церков з числом вірних 1.341.810 душ і охоплює 9 округів у Галичині” загальною площею 851 кв. миль, тобто “простягається по більшій частині Галичини, площа якої становить 1.595 кв. миль і за винятком Угорщини, Семигороддя і Богемії, є більшою, ніж інші окремо взяті коронні краї, багато з яких мають більше ніж одну дієцезію” [12, с.765–767]. Указуючи також, що тільки Львівська римо-католицька дієцезія простягається на дещо більшу площу (946 кв. миль), автори петиції доводили, що її поділ є зайвим, оскільки канонічну візитацію “латинський єпископ може швидше і легше зробити, ніж руський, тому що перший має тільки 221 парохію, а другий 1 167, і тому, що більшість латинських парохій знаходяться в низині і є легко досяжні, тоді як до багатьох руських парохій є тільки погані польові дороги, а до багатьох сіл, що знаходяться в Карпатах, можна добратися на конях або пішки”, тому, отже, поділ Львівської греко-католицької єпархії є вкрай необхідним [12, с.768]. Далі вони підкреслювали, що свого часу для забезпечення належних дотацій було об’єднано колись самостійні єпархії Львівську, Галицьку й Кам’янецьку – у Львівську, а Перемишльську, Самбірську й Сяніцьку – у Перемишльську, однак тепер, коли “при надмірній протяжності Львівської греко-католицької єпархії навіть найспритніший архієпископ не зможе виконати своїх обов’язків”, єдиним виходом може бути “поділ цієї єпархії як терміново необхідний” [12, с.773–774]. Додатковими аргументами на користь створення третьої єпархії були описані труднощі в здійсненні духовенством, наприклад, з округу Буковина чи Чортків, поїздок для вирішення церковно-адміністративних питань до Львова, розміщеного майже на “кордоні” з Перемишльською єпархією; накопичення різних справ, переважно дисциплінарного характеру, у Львівській Консисторії; неможливість скликання провінційного синоду Галицької митрополії як при наявності лише двох греко-католицьких єпископів, так і проведення спільного синоду з римо-католицьким єпископатом через значні відмінності обрядів і диспропорцію їх представників при голосуванні [12, с.774–779].

Окреслені обставини, на думку авторів петиції, негативно позначалися на стані й розвитку греко-католицької церкви, уникнути чого можна було лише шляхом поділу Львівської греко-католицької єпархії та створення нової єпархії, яка повинна була охоплювати 4 найбільш віддалені від Львова округи – Станіславівський, Коломийський, Чортківський і Чернівецький – загальною площею 440 кв. миль із чисельністю 594 981 вірних у 425 парохіях. Але навіть у такому разі площа Львівської єпархії становила б 411 кв. миль, чисельність вірних 746 832 особи та 742 парохії [12, с.779–780]. На думку митрополита М.Левицького, “для резиденції нової єпархії жодне місто не підходить так, як Станіславів, де знаходяться вищі органи влади, чиновницький персонал, школи, значне число населення... У місті є велика церква, яка може стати катедральним собором. З боку є будівля колишнього єзуїтського колегіуму, яка має приміщення для розміщення єпископа, консисторії, канцелярії, архіву і капітули. Зараз тут розміщені гімназія і окружне управління, для яких треба знайти інший притулок...” [12, с.780].

Ураховуючи, що “найбільшою трудностю, яка стоїть на шляху створення третього руського єпископства, є втрата фонду, з якого призначалася б дотація для єпископа, капітули, консисторії і духовенства”, митрополит указував на приклад недавно заснованої Тарнівської римо-католицької єпархії, на яку виділив кошти сам цісар, висловлюючи сподівання, що “такого самого удостоїться й Руська Церква з великим хісном для вірних Церкви й держави” [16, с.232]. Митрополит особливо підкреслював, що в такий

спосіб “проявлене для русинів добродійство справить свій вплив не тільки на населення Львівської греко-католицької архидієцезії, чисельність якого перевищує мільйон, але й зобов’яже всю руську націю до вдячності і тим самим спонукає сильно виявляти свою відданість і прихильність тронові й урядові Вашої Величності” [12, с.781]. Отже, порушена 1850 р. Галицьким митрополитом проблема заснування Станиславівської єпархії, урешті, отримала перспективу позитивного розв’язання завдяки тому, що, по-перше, ієрарх звернувся до імператора, а по-друге, було чітко окреслено можливий спосіб вирішення справи.

Порівняльний аналіз петиції від 18 березня 1850 р. з іншими подібними документами дозволить підтвердити чи спростувати ці висновки. Одним із перших документів у справі заснування додаткової греко-католицької єпархії в Галичині був меморіал Перемишльського єпископа Антона Ангеловича 1806 р. [2, арк.1–24; 11, с.122; 16, т.7, с.198; 31, с.13; 36, с.117], у якому пропонувалося визначити межі єпархії в околицях Буковини із центром у Снятині або Городенці, а до завершення канонічного процесу покласти на А.Ангеловича функції митрополичого вікарія [16, т.7, с.198]. Головними аргументами на користь її створення названо величезну канонічну територію Львівської єпархії й можливість місіонерської діяльності на Буковині, де серед православної “більшості” поступово зростала частка греко-католиків [3, арк.1; 38, с.136–138, 141]. Отже, у меморіалі 1806 р. не було чіткого обґрунтування шляхів вирішення проблеми, а покликання на можливість місіонерської праці греко-католицького духовенства, очевидно, могла викликати опір православної ієрархії на Буковині. Митрополит М.Левицький у листі на адресу Галицького намісництва 1825 р., хоча й не порушував спеціально цієї проблеми, усе ж своїми доказами щодо значної частки греко-католицької церкви у створенні Релігійного фонду [8, арк.1–26; 16, т.7, с.225] засвідчив можливість аргументування матеріального забезпечення додаткової греко-католицької єпархії. Урешті, звіт о. Михайла Малиновського на адресу префекта Ватиканської бібліотеки Августина Тайнера 1842 р. містив конкретну пропозицію: “Належить збільшити число єпархій у королівстві Галичина на два єпископства, а саме в Тернополі і Станіславові, бо єпархії Львівська і Перемишльська розтягуються на таку територію і стільки населення обіймають, що ледве чи де в цілому християнському світі знайдеш їм подібне” [11, с.122; 13, с.21–26]. Справді, по-перше, у 1845 р. Галицька митрополія налічувала 2 млн 157 тис. вірних, у т. ч. 1 млн 302 тис. вірних у Львівській архієпархії, яка охоплювала більшу частину Галичини й Буковину [13, с.26; 32, с.406]; по-друге, частка греко-католицького населення, порівняно з іншими віросповіданнями, була переважаючою (у 1840 р. у Станиславівському окрузі проживало 246 048 осіб, з них 78,5% були греко-католиками, 11,5% – римо-католиками, 9,2% – іудеями, 1% складала інші віросповідання; у Коломиїському окрузі на 218 220 осіб населення греко-католиками були 84,2%, римо-католиками – 7,2%, іудеями – 7,8%, інших віросповідань – тільки 1,4% [23, с.18]). Однак і в цьому документі не було запропоновано конкретних практичних способів вирішення проблеми.

Петиція 18 березня 1850 р., яка враховувала аргументи попередніх документів щодо мотивів заснування додаткової греко-католицької єпархії, указувала, на відміну від них, також механізм вирішення проблеми. Так, наприклад, вибір Станиславова на резиденцію нової єпархії був достатньо обґрунтованим “політичним статусом” міста: з 1850 р. Станиславів стає “столицею” окремої округи [34, с.147], що сприяло зростанню чисельності його населення (у 1843 р. – 11 676 осіб, 1851 р. – 10 864, 1857 р. – 13 047 [24, с.79]). Зрештою, станом на 1850 р. жодне інше місто в Східній Галичині, за винятком хіба що Коломиї (“столиця” однойменного округу з кількістю населення в 1843 р. – 10 535 осіб, 1851 р. – 12 935, 1857 р. – 14 839 [24, с.79]), не могло претендувати на резиденцію нової єпархії, адже не тільки політико-адміністративний статус запропонованих митрополитом А.Ангеловичем на резиденцію єпархії міст – Городенки та Снятина, але й навіть чисельність їх населення серйозно поступалися Станиславову (динаміка кіль-

кості населення: Городенки 1843 р. – 6 352 особи, 1851 р. – 6 712, 1857 р. – 8 451; Снятина 1843 р. – 8 901 особа, 1851 р. – 9 920, 1857 р. – 10 663 [24, с.79]). Отже, справді, митрополит М.Левицький не помилявся, стверджуючи в петиції, що “для резиденції нової єпархії жодне місто не підходить так, як Станиславів”.

Водночас аналіз ступеня оригінальності основних положень петиції від 18 березня 1850 р. дозволяє ствердити, що мотивація причин заснування додаткової єпархії, порівняно з іншими попередніми документами, зберігається в частині наголошування на великих розмірах адміністративно-канонічної території Львівської архієпархії, що ускладнюють виконання пастирських та адміністративних функцій митрополита; тим часом мотивація А.Ангеловича щодо допустимості місіонерської діяльності на Буковині була втрачена, імовірно, через урахування можливої реакції православних ієрархів. Стосовно визначення міста для резиденції нової єпархії, то практично всі три документи (1806, 1842 та 1850 рр.) подають різні версії, зокрема, Снятин, Городенку, Тернопіль і Станиславів. Уважаємо, що це є наслідком відмінного бачення авторами названих документів сукупності необхідних ознак – від соціально-політичного статусу та чисельності населення міста до особливостей національно-релігійного складу населення міста й повіту та географічного розташування резиденції відносно більшості парафій. Звичайно, динаміка розвитку кожного з названих міст суттєво вплинула на остаточне визначення резиденції нової єпархії. Так, характерно, що у звіті о. М.Малиновського 1842 р. і петиції ієрархів 1850 р. названо Станиславів. Укінці слід зауважити, що одними з ініціаторів створення Станиславівської єпархії були члени ГРР, які значною мірою подіяли на зміст проекту поділу Львівської єпархії шляхом виділення деканатів у межах округів Станиславів, Чортків, Коломия й коронного краю Буковина. Звідси випливає, що митрополит М.Левицький та єпископ Г.Яхимович не висловлювали оригінальної ідеї поділу, а лише обґрунтували запропонований проект додатковими аргументами.

Звичайно, безперечною заслугою ієрархів була їхня наполеглива ініціативність у спрямуванні петиції не тільки до Галицького намісництва, але безпосередньо до імператора Франца Йосифа I, що гарантувало успіх справи. Дійсно, 28 травня 1850 р. імператор окремим декретом розпорядився заснувати Станиславівську єпархію з відповідним дотаційним фондом [5, арк.34–34 зв.; 6, арк.1–6; 11, с.126; 26, с.507], а 22 вересня 1850 р. Апостольська Столиця повідомила свою згоду на започаткування канонічного процесу [5, арк.35; 11, с.126]. Однак цей процес із певних об’єктивних і суб’єктивних причин, що вже були предметом окремих досліджень [19, с.148–155], затягнувся аж до 1885 р. Не вдаючись до детального аналізу розвитку канонічного процесу в 1850–1885 рр., зазначимо, що більшість положень петиції 1850 р. була врахована, зокрема, в інтерпеляції 24 послів Галицького сейму на адресу Міністерства віросповідань і освіти 15 листопада 1872 р. [7, арк.114–117], виступах послів до австрійського парламенту Юзичинського на засіданні бюджетної комісії 20 березня 1879 р. [11, с.128] та о. Олексія Заклинського на сесії парламенту 5 травня 1879 р. [11, с.131–138; 14, с.1–7]. Урешті, булла Папи Лева XIII від 26 березня 1885 р. “В цілому Господньому стаді” (“De universo dominico grege”) цілком урахувала первісний проект утворення Станиславівської єпархії [16, т.7, с.233].

Перспективним у джерелознавчому дослідженні петиції греко-католицьких ієрархів від 18 березня 1850 р., на нашу думку, є додатковий аналіз протоколів засідань Головної Руської Ради, що дозволить ствердити або спростувати достовірність факту її рішення від 14 вересня 1849 р. про заснування Станиславівської єпархії.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 129 Львівський Ставропігійський інститут, м. Львів, оп. 2, спр. 1362. Прохання до цісаря в справі кандидатур на Перемишльського і Львівського єпископів та Львівського митрополита і архієпископа, 1794–1815 рр., 57 арк.
2. Там само, ф.146 Галицьке Намісництво, м. Львів, оп. 4, спр. 2122. Листування з Надвірною канцелярією про меморіал Перемишльського єпископа Антіна Ангеловича в зв’язку з пригнобленням польською шляхтою уніатської церкви, 1804–1806 рр., 24 арк.

3. Там само, спр. 2189. Статистичні відомості про кількість духовенства на території Галичини і Буковини, 1814 р., 51 арк.
4. Там само, спр. 2334. Справа про організацію Станіславівського греко-католицького єпископства, 1850 р., м. Станіславів, 64 арк.
5. Там само, спр. 2335. Справа про діяльність Станіславівського греко-католицького єпископства, 1850–1851 рр., м. Станіславів, 92 арк.
6. Там само, оп. 7, спр. 3015. Листування з Міністерством віросповідань та освіти про встановлення територіальних одиниць церковного управління, 1850 р., 6 арк.
7. Там само, спр. 3983. Про вимогу розподілу Львівського єпископства на Львівську і Станіславівську єпархії. З інтерпеляції депутатів Крайового Сейму, 1872 р., 140 арк.
8. Там само, ф. 684 Протоігуменат монастирів ордену св. Василя Великого області Спасителя, м. Львів, 1883–1944 рр., оп. 1, спр. 3175. Послання митрополита греко-католицької церкви Михайла Левицького Галицькому губернаторству в справі Релігійного Фонду з викладом історії церкви на Україні, 1825 р., 26 арк.
9. Там само, ф. 765 Петрушевич Антоній – історик, філолог, етнограф, 1821–1913 рр., оп. 1, спр. 14. Нотатки А. Петрушевича про становище української православної церкви в XVII ст., унію української і білоруської церков з Римом в 1596 р., утворення Станіславівської єпархії, переміщення греко-католицьких священників. Рукопис, 1880-ті рр., 12 арк.
10. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія; упоряд. У. Кришталович, І. Сварник. – Львів : Ін-т історії церкви Укр. Католического університету, 2002. – XXXIV+270 с.
11. Записки Алексія Заклинського, приходника Старихъ Богородчанъ: Изданіе редакціи “Черв. Руси” / о. Алексей Заклинский. – Львовъ : Изъ типографіи Ставропигійского ин-та, 1890. – 144 с.
12. Malinowski M. von. Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien. Dargestellt vom... / M. Malinowski. – Lemberg : Druck d. Stauropig. In-ts, 1861. – 890 s.
13. Malinowski M. Umriss zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Rurhener / M. Malinowski. – Wien, [б. р.]. – 26 s.
14. Rede des Abgeordneten Zaklinski gehalten in der Budgetdebatte des österreichischen Abgeordnetenhauses am 5. Mai 1879, bezüglich der Errichtung des griechisch-katholischen Bisthums in Stanislawow. – [Б. м., б. в., б. р.]. – 7 s.
15. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : Обл. друк., 2004. – 344 с.
16. Великий А. Г. З літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану / А. Г. Великий. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1975. – Т. VII : XVIII–XIX ст. – 279 с.; Т. VIII : XIX ст. – 1976. – 275 с.
17. Гудзяк Б. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії / о. Б. Гудзяк // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 1–20.
18. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885–1900) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 96 с.
19. Делятинський Р. І. До питання про передумови та процес канонічного заснування Станіславівської єпархії (1772–1885 рр.) / Р. Делятинський // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу : матеріали ювіл. наук. конф. – Івано-Франківськ ; Галич, 2006. – С. 148–155.
20. Джероза Л. Церковне право / Ліберо Джероза ; пер. з нім. Н. Щиглевської. – Львів : Свічадо, 2001. – 336 с.
21. Дністрянський М. Адміністративно-територіальна організація греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми / М. Дністрянський, А. Ковальчук // Історія релігій в Україні : тези повідомлень VI міжнар. круглого столу, (Львів, 3–8 трав. 1995 р.). – Львів, 1996. – С. 82–83.
22. Кметь В. Ф. Львівська єпархія у XVI – на початку XVII століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. Ф. Кметь. – Львів, 2001. – 21 с.
23. Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.
24. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С. І. Копчак. – Львів : Вища школа, 1974. – 187 с.
25. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
26. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Г. Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 600 с.
27. Луцький І. М. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької Церкви / І. Луцький. – 2-ге вид. – Івано-Франківськ : Івано-Франків. ін-т права, екон. та буд-ва, 2004. – 280 с.
28. Магочій П. Р. Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії / П. Р. Магочій // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 162–169.

29. Магочій П. Р. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква? / П. Р. Магочій // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 170–173.
30. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква : історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 164 с.
31. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин / П. Мельничук. – Львів : Місіонар, 1997. – 416 с.
32. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Вид-во ІФТКДІ, 1999. – 528 с.
33. Павленко С. Джерела історичні / С. Павленко // Історична наука : термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002. – С. 100–101.
34. Петрів Р. Правове становище Східної Галичини у складі Австрійської імперії (70-ті рр. XVIII – 70-ті рр. XIX ст.) / Р. Петрів // Бойківщина : наук. зб. – Дрогобич, 2002. – Т. 1. – С. 128–152.
35. Перерва В. С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії кінця XVIII–XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / В. С. Перерва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
36. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії / В. Полек // Шематизм Івано-Франківської єпархії УГКЦ. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 99–156.
37. Рамач Я. Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевицької єпархії / Я. Рамач // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 187–198.
38. Скорейко Г. Греко-католицька Церква й поліконфесійність Буковини у кінці XVIII – на початку ХХ століть / Скорейко Г., Осачук С. // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 136–145.
39. Сkochилия І. Б. Парафіяльна сфрагістика Перемиської єпархії кінця XVIII – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Сkochилия Ірина Богданівна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2004. – 16 с.
40. Сkochилия І. Я. Протоколи генеральної візитації Львівської єпархії 1730–1733 рр. як історичне джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Сkochилия Ігор Ярославович ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1999. – 20 с.
41. Сkochилия І. Масові джерела з історії Унійної Церкви XVII–XVIII століть та перспективи студіювання киевохристиянської традиції в Україні / Сkochилия І. // Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька / Сkochилия Ігор. – Львів : Вид-во УКУ, 2004. – Т. 2 : Протоколи генеральних візитацій. – С. XV–XXX.
42. Стоколос Н. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії / Н. Стоколос // Людина і світ. – 2002. – № 4. – С. 22.
43. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Тригуб Олександр Петрович ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 16 с.
44. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX ст. / О. Турій // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 75.
45. Турій О. “Попи і хлопці”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Ковчег. – 2001. – Ч. 3. – С. 296–320.
46. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 115–148.
47. Фенич В. І. Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Фенич Володимир Іванович ; Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 25 с.
48. Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. / В. Фенич // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 146–161.
49. Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) / І. П. Химка // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 73–107.
50. Шостак І. В. Луцько-Житомирська римо-католицька дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / І. В. Шостак. – Львів, 2004. – 20 с.
51. Шпаненбергер Н. Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині / Н. Шпаненбергер // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 199–211.
52. Madey J. Kirche zwischen Ost und West: Beitrage zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche / Johann Madey. – München : Logos, 1969. – S. 126–127.

Автор аналізує історичні обставини виникнення, структуру і зміст петиції галицьких ієрархів по питанню утворення Станіславовської єпархії, порівнює цей документ з меморіалом митрополита А. Ангеловича 1806 г., письмом митрополита М. Левицького к Галицькому наместничеству 1825 г., отчетом о. декана М. Малиновського в Рим 1842 г. для виявлення спільних аргументів. Показана практична реалізація положень петиції в процесі канонічного утворення Станіславовської єпархії в 1850–1885 гг.

Ключевые слова: Галицкая митрополия, епархия, административно-каноническая территория, деканаты, петиция, мемориал, резиденция епископа.

The author analyses the historic background of the content of the petition of the Western hierarchs as to the foundation of the Stanislaviv eparchy, he compares the document with the memorial of the mythropolite A. Antonovych of 1806, the Halych governor in 1825, the report of the decan M. Malynovs'ky to Rome sn 1842 as to detecting common arguments. At the end, the autor covers the practical implementation of the petition's items in the process of the canonical foundation of the Stanislaviv eparchy in 1850–1885.

Key words: Halyskaya Metropolitan, Diocese, administrative and Canonical Territory, dekanates, petytsyya, Memorial, the residence of Bishop.

УДК 94 (477) 092
ББК 63.3 (4 Укр)

Лілія Бурачок

МЕМУАРНА СПАДЩИНА ОСИПА НАЗРУКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

У статті аналізуються мемуарна спадщина Осипа Назарука, його щоденні записи, військові й політичні спогади, подорожні твори як джерела до історії державотворчих процесів у Західній Україні.

Ключові слова: мемуарна спадщина, Осип Назарук, державотворення, джерела.

Розбудова української демократичної держави кін. ХХ – поч. ХХІ ст. відкрила можливість для об'єктивного дослідження історичного минулого українського народу, всестороннього осмислення його духовних чинників. Дедалі більшу зацікавленість у наукових колах і серед широкої громадськості викликає творча спадщина діячів, які брали активну участь у процесах українського національного відродження, своєю діяльністю сприяли поширенню ідеї національної свідомості серед українства. Життєвий шлях О. Назарука складався так, що йому часто доводилося бути безпеліційним, іноді каються в помилках, однак, незважаючи на всі перипетії долі, він залишався видатною постаттю в Галичині першої половини ХХ століття.

Варто зауважити, що в роботах таких дослідників, як І. Кедрин [2], М. Федунь [5], Є. Маланюк [10] та інших висвітлюються громадсько-політична діяльність і мемуарна спадщина О. Назарука.

Метою статті є спроба проаналізувати мемуари О. Назарука як джерела з історії державотворчих процесів у Західній Україні в першій половині ХХ ст.

Осип Назарук у 1920–1921 роках був членом радикальної партії, у 1915–1918 роках – членом легіону Українських січових стрільців і керував Пресовою Квартирою. Від радикальної партії був членом Української Національної Ради в Станіславові (нині – Івано-Франківськ), за її дорученням їздив до гетьмана П. Скоропадського просити допомоги УГА у війні проти поляків. Однак у Білій Церкві “дав себе переконати, що Січові Стрільці, які тоді вже підготовлялися до повстання проти Гетьманату, більше потрібні на Наддніпрянській Україні і сам написав повстанський маніфест Директорії та став міністром преси і пропаганди у першому її уряді” [2, с. 75–76]. Коли УГА перейшла в 1919 р. за Збруч і між урядами Західної Облaсті УНР та УНР виникли суперечки, Осип Назарук перебрався до Кам'янець-Подільського, де редагував “Стрільця”, у якому, зрештою, критикував і Директорію. Коли Євген Петрушевич переїхав до Відня й заснував там закордонний центр (до речі, саме тоді Є. Петрушевич скасував слово “область” у назві Західно-Української Республіки, вернувшись до назви із часу проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р.), доктор Осип Назарук став у тому закордонному уряді міністром преси й пропаганди. У 1922 році Є. Петрушевич вислав Осипа Назарука до

Канади з метою організації позики для національної оборони. “У тій подорожі Назарук перейшов нову еволюцію: відрікся свого радикалізму та став консервативним гетьманцем” [2, с.76]. У 1926 році Осип Назарук повернувся до Галичини, у своїх працях виступав з позицій глибоко віруючого. А в 1939 році, з початком Другої світової війни, опинився втікачем у м. Краків.

Золотий вересень 1939 року змусив О.Назарука покинути рідну Галичину. Свою втечу він описав у мемуарах, які теж мають подорожній характер, “Зі Львова до Варшави. Втеча перед совітами в пам’ятних днях 2–13 жовтня 1939 року”.

О.Назарук уважав своїм обов’язком залишити потомкам “спомин одного народу, що мав у великій війні свій хрест і своє розп’яття, спомин мрії про свободу і незалежність” [3, с.42]. Саме той спомин вималював нам картину Січового стрілецтва, дав змогу зрозуміти його значення в долі нації, глибоко усвідомити і його трагедію.

У творі “Над Стрипою. Спомини” автор відкриває перед нами обличчя справжнього патріота, сина своєї землі: “Тут і тільки тут я радо положив би життя в обороні свого кусника землі” [3, с.43]. Він зупинявся й на питаннях військового плану, зокрема, “наслідках воєнної психози, одної з найстрашніших умових недуг, які знає людство” [3, с.73].

У статті “У столиці жовтого диявола” Осип Назарук, пишучи про силу американської нації, зазначав, що американське плем’я дуже шанує релігію, а разом з тим і жінку. Як просто і чітко звучали слова: “...жінка це серце і нутро кожної нації, кожної держави” [4, с.5]. Автор давав філософські узагальнення: “Більшість племен знищила не зброя ворога-чужинця, тільки тяжка доля жінки. А ще могутніші племена може знищити – занадто легка доля жінки...” [4, с.5]. Через те йому так і хотілося крикнути з Бродвею, щоб почули в рідному краї: “Чи дали ви що в своїм життю на виховання нашого жіноцтва!” [4, с.2].

О.Назаруку належить чимала кількість мемуарних праць політичного (“Рік на Великій Україні”), військового (із часів побуту Січового стрілецтва), подорожнього та іншого характеру.

О.Назарук тільки в період до 1929 р. написав “Листи зі Скандинавії” (друкувались у львівському “Ділі”), “Калейдоскоп з України” (в “Українському Слові”), “По наших Карпатах” (у “Ділі”), “До Бакоти. Подорож до українських Помпеїв” (у “Стрільці”), “З Угорщини” (в “Ілюстрованій Україні”), “З Данії” (у віденській “Волі”), “Листи з дороги” (у “Віснику Союзу визволення України”), “З подорожи до Канади” (у львівській “Свободі”), “Образки з Канади” (в американській “Свободі”), “Святиня мормонів” (у “Літературно-науковому віснику” й окремо), “Водоспад Ніагари” (там само), “Київ” (в американських “Січових вістях”), “В лісах Алберти і Скалистих горах” (в американських “Січових вістях” й окремо), “В найбільшій парку скалистих гір” (в американських “Січових вістях”), “В улюбленій столиці Карла Великого” (у львівському “Поступі”), “Як виглядає Канада і ми в ній” (у віденському “Українському прапорі”). Життя, яке кидало О.Назарука тут і там, спонукало його, непоганого мандрівника, до оригінальних обсервацій та узагальнень [5, с.9].

Мемуарний доробок О.Назарука загалом, як ми зауважили, надзвичайно багатий: тут зустрічаються військові й політичні спогади, записки втікача, щоденникові записи, подорожні твори.

Свої мемуари “Рік на Великій Україні” автор закінчив такими словами: “Розкрити різні невідрадні справи рішився я тому, що чужинці й так добре проінформовані про все, а таємницею були ці справи тільки – для української суспільності” [6, с.336]. Він описує період з 5 листопада 1918 року до 16 листопада 1919 року як період хаосу: “Хаос панував великий” [6, с.65]. Подає свої київські враження: “І ще одно з київських вражень мушу згадати, бо й воно дуже характеристичне. Як відомо, всякі українські часописі й видавництва мають найдивніші назви, які з українством як таким нічого не мають спільного. А нація, яка відроджується, а може щойно твориться, повинна при кож-

ній нагоді акцентувати те, що її відрізняє від сусідів, а в першій мірі своє національне ім'я – тим більше, що його вороги нарочно викорінюють” [6, с.114].

Писав О.Назарук і про культуру інтелігента, яка, як відомо, є підвалиною будь-якої держави. Він наводить слова одного із знайомих: “Висоту культури інтелігенції кожного народу пізнається не по добрих віршах, бо дуже гарні пісні мають також дикі племена. Висоту культури пізнати по практичних доцільних урядженнях, а головню по точности людей, які ні собі, ні другим не марнують часу” [6, с.137].

У мемуарах “Рік на Великий Україні” автор, підсумовуючи, виділяв хиби інтелігенції, наголошував на уроках для майбутнього. Зокрема, він зазначав, що влада має бути в одних руках, військові не повинні допускатися до політиканства (однак зауважимо, що він не заперечував обов’язкової освіти війська, про що вів мову у своєму творі “Над Стрипою. Спомини”), у політиці мають бути освічені люди, із “чужими наїзниками” на своїй землі треба бути безпощадними.

Сам мемуарист прекрасно розумів значення творів спогадового пласта в житті нації, він зазначав: “Спосіб думання цілої суспільности в напрямі здоровім, розумнім, позитивнім був би напевно змінений, якби старі досвідчені люди оставляли по собі списаний досвід свого власного життя, те, що вони найлучше знають і пам’ятають. Або бодай якби оставляли по собі старанно зібрану переписку хоч з деякими поясненнями і характеристиками осіб, з котрими листувалися” [7, с.4].

Узагалі Осип Назарук наголошував, що минувшина не повинна залишатися мовчазною для молоді, з національної точки зору “навіть тінь величі нашої бувальщини була би для молоді нашого народу тим, що ранній дощик для цвітів в посуху” [8, с.4].

Оглядаючи святині у Венеції, він відзначав: “Політичні представники Венеції довго виконували добре свою працю. І тоді власне вони будували такі святині, як отся. І з тим всім злучена в нашім нутрі пошана для них, пошана для їх морального здоровля, котрого овочем була їх здібність будування. І коли з сеї точки погляду кинути оком на історію України, то побачимо, що наша внутрішня щира пошана йде всліди тільки за тими її діячами, котрі будували: тому княжу добу цінимо висше й дивимося на неї з більшим піетизмом, ніж на добу козацьку, а з козацької доби маємо дійсну пошану тільки для тих діячів, котрі щось збудували” [9, с.4].

Розмірковуючи про долю України, автор зазначав, що “...племена та народи мають свій хлоп’ячий, молодечий, мужський і старечий вік” [8, с.4]. А маючи свої піднесення й упадки, вони також мають “свою вину і свою кару, своє життя і свою смерть” [8, с.4]. І, будучи свідком того, що відбувалося в той час з українцями, він давав йому визначення кари. Адже коли навіть найменші народності Європи, як, зокрема, латиші й естонці, “руками і ногами боронили своєї території перед московськими большевиками” [8, с.4], у нас “наші ситі, добре викормлені й озброєні люди купами переходили до московських окупантів свого Рідного Краю, а нашим раненим жовнірам, що боронили Україну перед московським наїздом, вони відмовляли на пекучі рани їх...” [8, с.4]. Автор констатував факт: “Так пішла українська маса на зустріч “прекрасній ідеї Карла Маркса” в московськім виданні” [8, с.4]. Він бачив, що кара наспіла: “Так бити, як наших тепер б’ють – мабуть не бив ще ніхто ніколи і нікого. Та се биття, очевидно, справедливе, мов на аптечній вазі виміряне. І як сим биттям не виб’ють з нас порядний нарід, то вже ледви чи хто з нас виб’є” [8, с.4].

Завдяки унікальним комунікативним можливостям спогадового жанру, О.Назарук, безперечно, не лише в минулому вів розмову із сучасниками, але й нині, через століття, веде діалог із нами, своїми земляками. Більше того, його думки, уроки, винесені з минулого, уважаємо, будуть турбувати ще не одне покоління українців (автор спогадів був свідомий цього надзавдання, про що свідчать його роздуми в спомині “На спокійнім Океані”). Можна з упевненістю сказати, що письменник-мемуарист низкою своїх монологів, риторичних запитань тощо, уміщених на сторінках спогадів, учить і наказує,

закликає до розважливості, спонукає до дії. Його твори мають організуючий характер – спрямовані в майбутнє й звернені до людини думаючої [5, с.12].

Мемуаристика О.Назарука засвідчила, що, крім 1917 р., не міг не детонувати в “окраденій і приспаній” українській душі” (Є.Маланюк), яка, пробуджена (зокрема, в особі нашого мемуариста), вдавалася до діалогу не лише із земляками, але й національним пророком – Т.Шевченком (спогади “У столиці жовтого диявола”). Спомини О.Назарука – логічне явище в житті народу, коли “на зміну перечуленому традиційному мінору або безпідставному ура-мажору урядового бездоганного “благоденствія” приходять нещадно-відважне випікання історичних язв, вогненні неошевченківські єреміяди і справжній мажор закованої, але внутрішньо вільної, психологічно здорової української особистості” [10, с.627].

Як бачимо, Осип Назарук був активним учасником процесу державотворення, бачив усі його прорахунки, тому вважав за потрібне залишити свої мемуари для потомків. У питаннях держави й влади він давав надзвичайно лаконічні оцінки, точні узагальнення. Адвокат за фахом, письменник за покликанням Осип Назарук уболівав за долю України, її майбутнє. Його мемуарна спадщина, яка сьогодні ще не вивчена, може й повинна стати об’єктом студій, допомогти уникнути в майбутньому помилок у питаннях будівництва держави.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 359, оп. 1, спр. 9.
2. Кедрин І. Життя. Події. Люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона калина, 1976. – 724 с.
3. Назарук О. Над Стрипою. Спомини / О. Назарук // Вісник Союзу визволення України. – 1917. – № 133.
4. Назарук О. В столиці жовтого диявола / О. Назарук // Нова зоря. – 1932. – № 32.
5. Назарук О. Мемуари [Текст] / О. Назарук ; [упоряд., автор передм. і післясл. М. Федунь]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка, 2010. – 168 с.
6. Назарук О. Вік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Нью-Йорк : Говерля, 1978. – 343 с.
7. Назарук О. Венеція. Найбільша саля в палаті дожив / О. Назарук // Нова зоря. – 1934. – № 65.
8. Назарук О. Палата дожив. Вражіння і думки з дороги / О. Назарук // Нова зоря. – 1933. – № 64.
9. Назарук О. Венеція. Вражіння і думки про дороги / О. Назарук // Нова зоря. – 1933. – № 55–63.
10. Маланюк Є. Українська література в світлі сучасності / Є. Маланюк // Літературно-науковий вісник. – 1932. – Т. СІХ. – Кн. VII. – С. 626–633.

В статтє анализується мемуарне наслідє Осипа Назарука, єго єжедневные записи, военные и политические воспоминания, путевые произведения как источники к истории государственных процессов в Западной Украине.

Ключевые слова: мемуарное наслідє, Осип Назарук, строительство государства, источники.

The article analyzes the memoir heritage Osip Nazaruk his daily records, military and political memoirs, travel pieces as sources for the history of states in Western Ukraine.

Key words: memoir heritage, Osip Nazaruk, state, sources.

УДК 930.1: 908 (477.83/.86)

ББК 63.1 (4 Укр)

Олена Дутчак

МУЗЕЙНИЦТВО ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті виокремлено та проаналізовано низку історіографічних проблем музейництва Галичини 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. Зроблено висновок про необхідність підготовки фаховими істориками комплексних досліджень проблеми.

Ключові слова: туристично-краєзнавчий рух, Галичина, музеї, історіографія.

Невід’ємними складниками туристично-краєзнавчого руху в Галичині 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. виступали музейні установи, які в досліджуваній період не тіль-

ки зберігали та репрезентували емпіричний матеріал для пізнання краю, а й виконували певні політичні функції. Особливості й деякі труднощі вивчення літератури із цієї проблематики зумовлені тим, що вона вивчається на перетині різних наукових дисциплін і субдисциплін – історії, історичного краєзнавства, спеціальних історичних дисциплін, музеє- і пам'яткознавства, мистецтвознавства, археології, педагогіки й історії педагогіки та ін.

Архітектоніка історіографії музейництва в Галичині за досліджуваного періоду складна й багатоаспектна, що зумовлюється “універсалізмом” цієї сфери, яка охоплює різні ділянки суспільного й наукового життя. Таким чином, вона представлена в різнотипних, різножанрових, різнофахових працях. Поряд зі спеціальними, переважно статейними, публікаціями важливе інформативне навантаження несуть численні путівники й інші довідникові видання. Разом з тим спостерігається практично повна відсутність історіографічних досліджень, присвячених аналізу окреслених публікацій. У цьому й полягає актуальність дослідження.

Активізації студій у цьому напрямі мали б сприяти профільні органи музейних установ: Національний музей у Львові видає свій “Літопис”; Львівський історичний музей та Івано-Франківський і Тернопільський обласні краєзнавчі музеї випускають “Наукові записки”; Музей Івана Франка у Львові – “Науковий вісник”, Музей історії релігії – часопис “Музей”, Музей народознавства НАН України – “Народознавчі зошити” тощо. Власні видання мають і районні музейні установи, з-поміж яких високим науковим рівнем відзначається “Краєзнавчий вісник” Стрийського краєзнавчого музею “Верховина” та ін. Утім такі часописи приділяють мало уваги історії власних та інших музейних установ. Це ж стосується й краєзнавчої проблематики, пов’язаної з локальною специфікою краю.

Вивчення музейницької тематики представниками низки галузей знань зумовило розпорошеність наукового доробку в цій ділянці різними фаховими виданнями. Роль музеїв як важливих осередків культури та консолідуючих наукових центрів представлена в значному пласті літератури з історії громадських і наукових інституцій, а також з історичної біографістики. Їхньому функціонуванню в Галичині за досліджуваного періоду присвячено узагальнюючі та спеціальні публікації про окремі музеї чи групи музейних установ, які, своєю чергою, поділялися за різними типами (державні, громадські (самодіяльні), приватні, корпоративні) і за національною ознакою.

Сучасні дослідники історії музейництва України здебільшого ігнорують надбання вчених радянської доби, які попри певні ідеологічні нашарування не втратили наукової пізнавальної вартості. Ідеться про ґрунтовні праці з історії громадських і народних музеїв (І.Буланій, І.Явтушенко [3], А.Василенко [7] та ін.), де відображено і їхнє становлення на західноукраїнських землях за досліджуваного періоду. Окремо відзначимо фундаментальну працю Г.Скрипник “Етнографічні музеї України” (1989), де в розділі про їхній розвиток у Західній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. [38, с.71–104] докладно, з акцентом на виставковій діяльності, розкрито функціонування Львівського міського промислового музею, музею В.Дзедушицького, музеїв Ставропільського інституту і НТШ, Подільського музею в Тернополі, а про Церковний, Історичний, Народовий музеї у Львові вміщено лише окремі згадки. Окрім того, фактично не визначено їх формального статусу та національного характеру. Такі диспропорції у висвітленні проблеми зумовлювалися не лише тематикою дослідження, а й, вірогідно, ідеологічними міркуваннями. В іншому розділі, пов’язавши поживлення музейного руху в регіоні в 1920–1930-х роках з активізацією політичного життя, Г.Скрипник розкрила становлення музеїв “Бойківщина”, “Яворівщина”, “Туцувщина”, а також (фрагментарно) ще кількох музейних установ [38, с.169–180].

Поглиблене, концептуально структуроване відображення проблема формування та розвитку українського етнографічного музейництва знайшла в авторефераті докторської дисертації Г.Скрипник (1998) [39].

У реконструкції загального образу музейництва Галичини другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. сучасні науковці просуваються доволі повільно, та й рівень осмислення проблеми не завжди відповідає нинішнім вимогам. Приміром, поставивши завдання висвітлити розвиток музейництва краю в першій третині ХХ ст., О.Волинська згадала лише про Національний музей, музеї НТШ і “Гуцульщина” та кілька шкільних музеїв [9]. За відсутності комплексних розробок із порушеної проблеми можемо говорити хіба що про окремі ґрунтовніші розвідки, які окреслюють підходи до розв’язання цього завдання. Таким прикладом слугують публікації А.Крутоус. В одній з них [25] дослідниця представила синтетичний зріз формування в ХІХ – першій третині ХХ ст. музейних збірок України та міста Львова, де напередодні Другої світової війни діяло 25 музейних установ. Попри відсутність чіткої класифікації показано, що більшість музеїв були польськими, зокрема, гмінними, приватними, університетськими, самодіяльними. Вони мали народознавчу спрямованість, формувалися головню за рахунок “дарів” жертводавців.

Серія публікацій А.Крутоус [25–28] започаткувала системне вивчення історії Львівського історичного музею. Дослідниця розкрила генезу його виникнення, основні етапи становлення, показала шляхи й засоби формування експозицій, відстежила зміну та реконструкцію будівель музею, а також охарактеризувала його співробітників, показала процес перетворення Львівського історичного музею на вагому наукову й культурно-просвітницьку установу краю.

У ракурсі популярної в історіографії теми про “долю української культурної спадщини”, яка підігривається й широким суспільним інтересом, з’явилася низка публікацій про музейництво Галичини за роки Першої світової війни. Заслуговує на увагу розвідка Д.Танашика [41], який підрахував, що напередодні війни на західноукраїнських землях існувало близько тисячі вартісних музейних колекцій і збірок (з них 20 національного значення) і простежив їхню долю в 1914–1918 рр. Також звертається увага на втрати приватних збірок польських шляхетських родів, які вражають багатством старожитностей і за цінністю часто не поступаються публічним колекціям. До речі, ця проблема, на відміну від польської історіографії, залишається фактично не “зороною нивою” для українських дослідників.

В.Олійник [31] проаналізував стан музейництва Галичини за трьома етапами: до, під час і після російської окупації Львова. У такій послідовності з’ясовуються втрати, спроби відновлення та інші аспекти функціонування найбільших українських і польських музейних установ краю. Ця публікація змушує підкорегувати побутуючий у літературі погляд, боцїмто музейне життя Галичини під час Першої світової війни “повністю завмерло”, адже окремі установи за першої нагоди відновлювали діяльність, здійснювали внутрішні реорганізації, налагоджували працю над поповненням колекцій. При цьому вони зазнавали втрат через пограбування, вивезення до Росії тощо.

Свої особливості має процес вивчення історії Національного музею у Львові, який носить мистецтвознавчий характер. Видається, що після появи в 1931 р. нарису “Двайтцятьпятьліття Національного музею у Львові” за редакцією І.Свенціцького [15] близько восьми десятиріч українські дослідники, повсякчас покликаючись на нього, не спромоглися ґрунтовніше дослідити цю інституцію. Стисла трафаретна інформація про музей подавалася в численній історико-біографічній літературі про його фундатора – митрополита А.Шептицького. Певним “проривом” у нарощуванні знань з історії Національного музею стали наукові розвідки М.Батога [2] та О.Сидора [37], уміщені в його “Літописі”, а також Н.Заставецької [16–18], інших авторів. У них розглядаються організаційні заходи зі створення та розбудови установи, з’ясовується коло її співробітників, відстежується динаміка зростання фондів тощо. Для нашого дослідження цей доробок важливий з таких позицій. По-перше, з нього випливає, що основу його колекцій становили твори образотворчого мистецтва, тож за характером збірок музей наближався до картинних галерей. По-друге, він виступав свого роду генератором українського музей-

ницького руху в плані вироблення його ідеології й організаційно-методологічних засад розвитку. Національний музей усіляко сприяв розвитку регіональних самодіяльних музеїв і під таким кутом зору посідає своє вагоме місце в українському краєзнавчому русі Галичини досліджуваного періоду.

Діяльність Національного музею та інших громадських інституцій краєзнавчого спрямування Львова (Товариства охорони української старини тощо) пов'язана з іменем знаного науковця, музеєзнавця І.Свенціцького, що відображено в низці спеціальних публікацій. Так, О.Сидор [36] розкрив маловідомі факти про плідну співпрацю І.Свенціцького з М.Сосенком, М.Бойчуком, іншими митцями над реставрацією й консервуванням збірок художніх творів, ікон, інших старожитностей Національного музею за міжвоєнного періоду ХХ ст., коли він очолював цю установу.

Цієї найважливішої сфери життєдіяльності І.Свенціцького торкається О.Сухий [40], розкриваючи складний шлях ідейного та світоглядного становлення науковця. З нею пов'язана й рукописна спадщина І.Свенціцького, тематико-мовні особливості якої проаналізувала О.Кровицька [24]. Хоча згадана та інша література про знаного музеєзнавця відзначається тематичною різновекторністю, у сукупності вона витворює роль й образ цього найвизначнішого інтелектуала Галичини, який усе життя присвятив збереженню й примноженню історико-культурної спадщини українства Галичини.

Найкраще розробленою є проблема розвитку музеїв НТШ, яка в структурно-тематичному сенсі виглядає складною. Певне світло на їхній розвиток проливають згадувані узагальнюючі праці з історії товариства, де виникнення та функціонування музеїв розглядаються в контексті з'ясування його ролі та місця в національному відродженні галицького українства й інституціонального становлення як складника українського науково-просвітницького руху в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (В.Бурдуланюк [6], І.Головацький [12]). Відзначимо й ретроспективно-узагальнюючий огляд розвитку музейництва в Україні та Європі в дослідженні В.Кушніра [29]. У такому широкому ракурсі постановки музею НТШ, на думку автора, є одним з виявів зусиль української інтелігенції Галичини щодо розбудови мережі національних культурних і наукових установ та її прагнення стати в рівень з іншими сусідніми спільнотами.

Виокремлюємо групу праць, де функціонування музею НТШ розглядається в площині розвитку різних сфер наукових знань. Зокрема, у публікації Т.Гонтар [13] достатньо повно, деталізовано показано багатство його етнографічної колекції. Дослідниця зосередила увагу на процесі формування етнографічних фондів НТШ (напередодні Першої світової війни мали 15 тис. експонатів) та їхньому збиранні, презентації тощо.

У такому контексті принагідно відмітимо й підготовлену за матеріалами Львівського історичного музею розвідку С.Терського [41] про накопичення археологічних пам'яток львівськими музейними осередками в ХІХ – першій половині ХХ ст.

Найповніше уявлення про розвиток музейництва НТШ дають спеціальні наукові розвідки. З-поміж них передусім згадаємо низку узагальнюючих публікацій, які комплексно, але з різним ступенем глибини розкривають цю проблему. Так, М.Хить в одній зі статей показав етапи становлення музею НТШ у 1914–1939 рр., які зумовлювалися політичним й економічним становищем товариства, міжнародними зв'язками його членів, стосунками в українському середовищі тощо [43]. В іншій джерелознавчій публікації він [43] з'ясував відображення історії музею в документах фонду НТШ ЦДІАЛ України, які мають величезні інформативні можливості, але ще не достатньо опрацьовані й оприлюднені в наукових дослідженнях.

У розвідках С.Костюк [23] і В.Кушніра [29; 30] обґрунтовується думка, згідно з якою зібрані впродовж сорокарічного періоду різнофахові колекції музею НТШ у Львові мають не лише загальноукраїнське, а й європейське значення, демонструючи багатство й самобутність української культури. Отож вона не поступалася іншим народам, що мали свою державність і кращі умови для нагромадження й збереження національ-

ної спадщини. Як один з виявів українського соборництва в культурній царині Л.Качмар [20] показала фінансову, організаційну, інтелектуальну допомогу діячів Наддніпрянщини у формуванні музею НТШ на межі XIX–XX ст. Це підносило його значущість до важливого культурно-наукового та національно-політичного осередку всього українства, розділеного державними кордонами.

За відсутності комплексних монографічних досліджень, а потреба їхньої підготовки не викликає сумніву, про музейництво НТШ відзначимо статейну публікацію В.Бурдуланюка [6], у якій у стислій концентрованій формі розкрито весь головний спектр питань стосовно організаційного становлення музею Наукового товариства імені Шевченка, процесу формування його відділів і нагромадження основних фондів, співпраці з ним українських і закордонних діячів тощо.

Окремі аспекти цієї проблеми актуалізовано в працях Б.Вола [8], А.Данилюка [14], В.Кушніра [29; 30] та інших авторів. Нові цікаві думки в її осмислення вносить Б.Савчук [35]. Трактуючи українські самодіяльні музеї Галичини за міжвоєнного періоду як “широкий культурно-патріотичний рух”, тісно пов’язаний з краєзнавством, учений показує, що концептуальною базою їхнього функціонування було намагання зберегти соціокультурні особливості окремих регіонів. Генезу її формування він виводить з дискусії в українському інтелектуальному середовищі 1911–1914 років, коли перемогла думка про необхідність досліджувати не адміністративні, а “племінні”, тобто етнографічні, території. У 1930-х роках вона реалізовувалася на принципах “культурницького регіоналізму”, що й став основою розгортання українського музейницького руху. Дослідник доповнює його структурну характеристику важливими елементами у вигляді музеїв, що існували при “Пласті”, “Союзі українок”, “Рідній школі” та інших молодіжних, жіночих, культурно-освітніх товариствах. До речі, цей останній “сегмент” музейно-краєзнавчого руху здебільшого випадає з поля зору дослідників.

Продуктивні напрацювання фактографічного й науково-теоретичного характеру у вивченні музейницького руху вносить доробок інших авторів переважно у вигляді статей і вступних розділів до довідникової та іншої літератури. Зокрема, публікації івано-франківських істориків і музеєзнавців П.Арсенича [1], В.Бурдуланюка [6], М.Паньківа [33; 34] поглиблюють розуміння генези музейницького руху в Галичині за досліджуваного періоду, розширюють уявлення про його окремі елементи у вигляді маловідомих установ. Уважаючи, що їхніми безпосередніми “предтечами” були етнографічні та господарсько-промислові виставки в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст., дослідники детально висвітлюють питання, пов’язані з їхньою організацією, експозиціями тощо. Стимул і приклад до влаштування таких заходів давали виставкові акції, популярні серед народів Західної Європи, зокрема, і поляків.

Дослідження цієї проблеми логічно розгортається в контексті вивчення експозиційних установ, що були прямими попередниками сучасних музейних закладів. З таких позицій згадані автори показують створення з ініціативи В.Кобринського в 1926 р. у Коломиї музею “Гуцульщина”, що тепер функціонує як Музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. В.Кобринського, якому належить одна з найбільших у Західній Україні етнографічних збірок. Як протиположність цьому музею М.Паньків [34] розглядає факт заснування поляками в 1928 р. у Станіславі Покутського музею, який, опираючись на підтримку меценатів, розгорнув широку виставкову діяльність, що на 1939 р. оперувала 6 тис. цінних експонатів, які мали доводити “польський характер” міста й усього краю. Більшість з них була вивезена чи знищена, тож лише окремі пам’ятки нині зберігаються в краєзнавчому музеї Івано-Франківська.

Публікація Я.М.Гайдукевич [11] розкриває виникнення й становлення попередника Тернопільського обласного краєзнавчого музею – Подільського музею товариства “Народна школа”. Він показує підготовчі заходи щодо створення та підтримку з боку меценатів і громадськості, завдяки якій експозиції швидко зростали й музей розгорнув широ-

ку просвітницьку роботу. Зазначивши, що це товариство було польським, автори чомусь наполегливо намагалися його “зукраїнізувати”, зокрема стверджуючи, що за статусом музей “мав бути польським”, але за тематикою і змістом він “став українським”. Частина з 10 тис. зібраних до Першої світової війни експонатів насправді відображала культурно-побутове становище українського населення галицького Поділля, але польські державні й громадські чинники часто використовували їх для доведення “польськості” краю. Отож, гадаємо, Подільський музей у цьому відношенні не був винятком.

Відхід від україноцентризму у вивченні музейництва в Галичині за міжвоєнного періоду ХХ сторіччя засвідчує й доробок Н.Заставецької [16–18], яка показала, що його організаційна модель була аналогом музейної мережі всієї держави, але мала також і свої особливості, зумовлені специфікою становища краю та характером офіційної етнополітики. Такий погляд конкретизує показ діяльності Історичного музею м. Львів, Національного музею імені короля Яна III, Подільського музею в Тернополі, музеїв при філіях Польського краєзнавчого товариства, музею в Станіславі, провінційних і приватних музейних збірок. Послідовно проводиться думка про дискримінаційний характер офіційної музейницької політики, яка корінне населення позбавляла права на власну культурну спадщину та використовувала її з колонізаційною метою.

Звільняючись від націоцентризму, українська історіографія продовжує зосереджуватися на “українському складнику” музейницького руху, що часто призводить до ігнорування факту існування відповідних польських інституцій. Хоча між польськими й українськими музеями насправді була відкрита чи прихована конкуренція, вони не завжди виправдано протиставляються одні одним. Трапляється, коли польські інституції не ідентифікуються за національною ознакою, що іноді створює враження, буцімто в дослідженні йдеться про українські музеї. За винятком окремих сюжетів, майже не вивченими залишаються єврейські, німецькі асоціації відповідного спрямування.

Сказане дозволяє стверджувати про необхідність підготовки фаховими істориками спільно з краєзнавцями-аматорами ґрунтовних комплексних досліджень про розвиток музейництва в Галичині в другій половині ХІХ – 30-х роках ХХ ст., які б охоплювали всі його вияви незалежно від етнокультурних чи інших факторів. Актуальним залишається вивчення музеїв окремих організацій, зокрема, Ставропігії, НТШ, інших українських і польських інституцій.

1. Арсенич П. З історії музеїв Галичини / Петро Арсенич // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилівца : наук. вид. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – С. 152–155.
2. Батіг М. Білі сторінки національного музею у Львові / М. Батіг // Літопис національного музею у Львові. – Львів, 2000. – Ч. 1. – С. 3–15.
3. Буланый І. Т. Громадські музеї України : історія, досвід, проблеми / І. Т. Буланый, І. Г. Явтушенко. – К. : Наук. думка, 1979. – 156 с.
4. Булик Н. Діяльність Крайового археологічного товариства у Львові в останній чверті ХІХ ст. / Наталія Булик // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2003. – Вип. 6. – С. 193–203.
5. Булик Н. М. Археологічна наука у Львові у ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Н. М. Булик. – Львів, 2007. – 20 с.
6. Бурдуланюк В. М. Музеї наукового товариства імені Шевченка / В. М. Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XV. – С. 3–10.
7. Василенко А. О. Літопис історії становлення і розвитку народних музеїв України / А. О. Василенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 160 с.
8. Вол Б. Історико-краєзнавчі музеї Західної України: особливості становлення. Історіографія проблеми / Борис Вол // Історичні пам’ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2003 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 98–104.
9. Волинець Н. І. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у персоналіях [Електронний ресурс] / Н. І. Волинець. – Режим доступу до джерела : // <http://www.museum.dp.ua>.
10. Волинська О. Музейництво Галичини першої третини ХХ століття / Олена Волинська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. VII. – С. 30–36.
11. Гайдукевич Я. М. Музеї Тернопільщини : путівник / Я. М. Гайдукевич. – Львів : Каменяр, 1998. – 127 с.

12. Головацький І. З історії Музейництва Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема музею історично-воєнних пам'яток у Львові та Празі / І. Головацький // З історії Наукового товариства ім. Шевченка : зб. доп. і повід. наук. секцій і конф. НТШ у Львові. – Львів, 1997. – С. 207–216.
13. Гонтар Т. Етнографічні колекції музею НТШ / Т. Гонтар // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. 223. – С. 417–427.
14. Данилюк А. Самбір і західноукраїнське музейництво / Архип Данилюк // Бойківщина: історія та сучасність : матеріали міжнар. народознавчого семінару [“Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”], (Самбір, 14–16 верес. 1995 р.). – Львів ; Самбір : ФІРА-люкс, 1995. – С. 17–19.
15. Двадцятьп'ятьліття Національного музею у Львові : зб. праць / за ред. І. Свенціцького. – Львів, 1931. – 129 с.
16. Заставецька Н. Діяльність українських музейних осередків щодо збереження пам'яток воєнної історії у Східній Галичині (20–30 рр. ХХ ст.) / Наталія Заставецька // Воєнна історія Поділля та Буковини : наук. зб. матеріалів Всеукр. наук. військово-історичної конф., (Кам'янець-Подільський, 25–26 листоп. 2009 р.). – К., 2009. – С. 271–275.
17. Заставецька Н. Популяризація ідеї збереження пам'яток у Східній Галичині в 1920–1930-х рр. (на прикладі діяльності Національного музею у Львові) / Наталія Заставецька // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. Наук. записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – 2009. – Вип. 16. – С. 54–57.
18. Заставецька Н. Українське музейництво Галичини крізь призму пам'яткоохоронної політики Другої Речі Посполитої (1930-ті рр.) / Наталія Заставецька // Культурна спадщина України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 15–16 трав. 2009 р.). – Умань : Видавець Чибаненко Ю., 2009. – С. 170–178.
19. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ ст.) / Оксана Іваник // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – Вип. II. – С. 81–84.
20. Качмар Л. Роль наддніпрянців у формуванні музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові / Людмила Качмар // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2000 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 117–121.
21. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / Андрій Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 467–477.
22. Корнукто-Гринів О. Актуальні проблеми теорії і практики музейної справи у науковій спадщині Іларіона Свенціцького (1908–1918) / О. Корнукто-Гринів // Мова, література і музеєзнавство у науковій спадщині І. Свенціцького : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 109–121.
23. Костюк С. Колекції музею НТШ у Львові / С. Костюк // Бібліотека Наукового товариства імені Шевченка: книги і люди. – Львів, 1996. – С. 51–59.
24. Кровицька О. Іларіон Свенціцький – коментатор давніх пам'яток України / Ольга Кровицька // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 202–208.
25. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та Львова ХІХ – першій половині ХХ ст. / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. VII. – С. 3–13.
26. Крутоус А. З минулого Львівського історичного музею / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1996. – Вип. V. – Ч. 1. – С. 3–19.
27. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1997. – Вип. VI. – С. 3–13.
28. Крутоус А. О. Львівський історичний музей у збереженні історико-культурної спадщини / А. О. Крутоус // Матеріали VIII Всеукр. наук. конф. [“Історичне краєзнавство і культура”]. – Х., 1997. – Ч. 1. – С. 365–367.
29. Кушнір В. Створення Львівського музею Наукового товариства ім. Шевченка: суспільно-політичний та культурний контекст / Віталій Кушнір // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали III наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 19–25.
30. Кушнір В. Українські музейні з'їзди в Галичині у 1930-х рр. [Електронний ресурс] / Віталій Кушнір. – Режим доступу до джерела : <http://ento/vid/matend/2004/№4/16>.
31. Олійник В. Музейництво Західної України під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) / Василь Олійник // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали III наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 12–19.
32. Павличко Я. Володимир Січинський і національний музей у Львові / Ярослав Павличко // Володимир Січинський та Україна : матеріали міжнар. конф. – К. : Абрис, 1996. – С. 99–103.
33. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського історичного музею / Михайло Паньків // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 5–6. – С. 221–226.

34. Паньків М. Покутський музей в Станіславі / Михайло Паньків // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. 7–8. – С. 240–242.
35. Савчук Б. Українські самодіяльні музеї в Галичині у 20–30-х роках ХХ ст. / Борис Савчук // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2000 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 111–117.
36. Сидор О. Іларіон Свенціцький і реставраційна справа в національному музеї у Львові / Олег Сидор // Пам'ятки України. – 1996. – Ч. 3–4. – С. 106–109.
37. Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Олег Сидор // Літопис національного музею у Львові. – Львів, 2004. – Ч. 3. – С. 5–33.
38. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
39. Скрипник Г. А. Українське етнографічне музейництво: становлення та розвиток : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Г. А. Скрипник. – К., 1998. – 40 с.
40. Сухий О. Іларіон Семенович Свенціцький: шлях до українства / Олексій Сухий // Мова, література і музеєзнавство у науковій спадщині І. Свенціцького : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 9–36.
41. Танащик Д. Д. Про долю західноукраїнських музейних колекцій та приватних збірок у роки Першої світової війни / Д. Д. Танащик // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – № 3. – С. 380–384.
42. Терський С. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у ХІХ – першій половині ХХ ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) / Святослав Терський // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали ІІІ наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 43–54.
43. Хить М. Історія музею НТШ у документах фонду НТШ ЦДІАЛ України / М. Хить // Матеріали краєзнавчої конференції. – Львів, 2002. – С. 89–94.
44. Хить М. Музей НТШ 1914–1939 рр. / М. Хить // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали ІІІ наук. краєзнавчої конф., (Львів, 19 листоп. 2004 р.) / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 26–35.

В статті виділені та проаналізовані ряд історіографічних проблем музейного движіння Галичини 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ вв. Сделан вывод о необходимости подготовки профессиональными историками комплексных исследований проблемы.

Ключевые слова: туристско-краєведческое движіння, Галиция, музеи, историография.

The number of historiographical problems of museum movement in Galicia in the 30th XIX – 30th XX centuries are outlined and analyzed. The conclusion about the need of complex researches by professional historians of the problems is done.

Key words: tourism and local lore movement, Galicia, museums, historiography.

УДК 94 (477)-061.2:94(438) “1947/1989”

ББК 63. 3

Олександра Сагайдак, Наталія Стецюк

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ (1947–1989 рр.): ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті на базі вивчення широкого кола літератури розкрито стан наукової розробки питання національно-культурної діяльності українців у Польщі. Зокрема, охарактеризовано праці польських істориків комуністичних часів щодо становища української меншини повоєнної доби, проаналізовано роботи польських науковців діаспори та сучасних істориків.

Ключові слова: національно-культурна діяльність українців, українська меншина, польська історіографія, діаспора.

Національно-культурне життя української меншини в Польщі 1947–1989 рр. є важливим фрагментом спільної історії України та Польщі. У вітчизняній історіографії практично немає жодної цілісної праці, спеціально присвяченої вивченню цього питання. Проблема є досить актуальною і в той самий час дискусійною в середовищі дослід-

ників і подана лише фрагментарно в публікаціях з історії українсько-польських стосунків та української діаспори. Метою дослідження є комплексний аналіз польської історіографії, використовуючи хронологічну періодизацію.

У перших повоєнних працях польських істориків про тогочасне життя українського населення в Польщі акцентувалося переважно на боротьбі комуністичної влади з УПА.

Так, Я.Герхард, автор численних статей, які масово розтиражовувалися в ПНР у 50-ті рр. ХХ ст., трактував акцію “Вісла” як остаточний етап “очищення південно-східного регіону від українських націоналістичних банд”. Він стверджував, що загони УПА, які діяли в Польщі, були тими ж, які діяли в Західній Україні: начебто вони були змушені перейти до Польщі через ефективні дії НКВС [32]. Він був серед тих, як зазначає Г.Мотика, хто “пропонував утворити в Бещадах “національну святиню”, на зразок полів битв під Верденом і Ватерлоо” [13, с.87]. Цей стереотип, який широко пропагувала влада, мав на меті “заспокоїти тугу за кресами”. За словами Я.Кольбушевського, автора книги “Креси”, “коли політичні зміни усунули за межі Польщі після Другої світової війни Східні Карпати, своєрідну роль їхнього символічного замітника зайняли Бещади” [44, с.208]. Однак формування такого символу автоматично усувало позитивну роль українців у розвитку цього регіону, навпаки, надіяло їх лише негативними якостями, “ненавистю до поляків”, прагненням до винищення всього польського.

На думку Г.Мотики, комуністична пропаганда таким чином створювала образ двох українців: “доброго” і “злого”. “Добрий” українець – комуніст, який “від 1941 року воював у лавах радянських партизанів або, принаймні, їм симпатизував, був прибічником СРСР”. “Злий” українець боровся за незалежну Україну, співпрацював з нацистами, тероризував поляків, євреїв, комуністів. “Саме слово “самостійність” стає образою, а герб України тризуб – знаком, що символізує злочини”, – зазначає Г.Мотика [13, с.88].

Аналіз публікацій пропагандистського характеру, зокрема, авторства Й.Чаплі [24], І.Блюма [23] та інших, дає можливість глибше зрозуміти сприйняття польським населенням українських переселенців, відтворити всю складність ситуації, у якій вони опинилися на нових місцях проживання, установити фактори, що вплинули на вибір форм їхньої самоорганізації.

Серед масиву праць польських істориків комуністичних часів виділяється робота В.Щесняка й З.Шоти “Дорога в нікуди” (1973). Написана згідно з ідеологією, проте її наклад на вимогу радянського посольства було вилучено з продажу. Справа в тому, що монографія містила багато фактів з діяльності ОУН і УПА, які проливали світло на дійсний стан речей. Робота закінчується описом операції “Вісла” та її трагічних наслідків для українців у Польщі [64].

У 60–70-ті рр. у ПНР було видано чимало праць, автори яких намагалися пояснити необхідність проведення акції “Вісла” економічними факторами, а також описували життя переселенців на нових землях. Так, Л.Желінський аналізував усі переваги осадництва на північних і західних землях ПНР [68], А.Квілецький [45; 46] і К.Пудло [56; 57] створили образ ідеального побуту лемків на нових місцях проживання, М.Вінницький [65] ідеалізував ставлення місцевої влади до українського осадництва в Ольштинському воєводстві тощо.

Особливе значення в поширенні правдивої інформації про національно-культурне життя українців у Польщі не лише в польському суспільстві, а й у світі мали публікації 1980-х рр., випущені в самвидаві. На увагу заслуговують праці В.Мокрого, Б.Скарадзінського (псевдонім К.Подляскі) [52]. Зокрема, праця Б.Скарадзінського “Білоруси – литовці – українці: наші вороги – чи друзі?” уперше з’явилася у Варшаві в 1983 р. польською мовою, а потім у 1985 р. у Лондоні та 1986 р. у Мюнхені – українською. Автор у ретроспективному плані розглядає взаємини чотирьох народів, намагаючись при цьому бути об’єктивним. Ці дослідження сприяли українсько-польському діалогу.

Свідченням нового бачення історії українсько-польських взаємин стали праці українських і польських науковців діаспори. Формуванню нової школи дослідження укра-

їнсько-польських відносин з урахуванням інтересів обох сторін сприяла діяльність в еміграції української наукової громади в Мюнхені та польського Літературного інституту й видавництва “Культура” в Парижі. Аналізуючи позицію польського кола, що згуртувалося навколо видавництва “Культура”, щодо нових шляхів висвітлення національно-культурної діяльності української громади в Польщі, польський історик В.Серчик на сторінках мюнхенського видання “Віднова” зазначав: “Польська історіографія у великому боргу перед населенням у справі ознайомлення з минулим і сучасним становищем українців у Польщі, оскільки політичні упередження, породжені конфліктами й тривалою антиукраїнською пропагандою, продовжують чинити переважний вплив на суспільну свідомість поляків” [15, с.170]. Саме завдяки роботі цієї незначної групи діаспорних інтелектуалів, яку представляли Й.Гедройц, В.Карпінський, Й.Стемповський, Ю.Мерошевський, Л.Унгер, були зроблені перші кроки в подоланні упередженості польського суспільства стосовно українців.

Бідність джерельної бази спостерігається в дослідженнях з історії української меншини в Польщі польського науковця А.Сороковського [59], автора статей лондонського часопису “Сучасність”. Центральне місце в його статтях займає релігійне життя українців. Автор часто використовує як основне джерело з досліджуваних питань публікації “Нашого слова” без належного їх аналізу.

Унаслідок специфіки розвитку як української, так і польської історичної науки за кордоном, більшість публікацій діаспорних авторів, присвячених аналізу становища української меншини в Польщі, характеризуються обмеженою джерельною базою, однак як перші праці із цієї теми, що позбавлені ідеологічного забарвлення, вони стали основою подальших досліджень зазначеної проблеми в сучасній Україні та Польщі.

Нинішня польська історіографія з досліджуваної проблеми є різноманітною. Це зумовлено зростанням інтересу до минулого польського українства й багаторічними традиціями її вивчення. Вагомий внесок у дослідження національно-культурного життя українського населення в Польщі 1947–1989 рр. зробили польські науковці українського походження Р.Дрозд, І.Галагіда, Є.Місило, Я.Сирник, Б.Гук, С.Заброварний.

Особливу цікавість являють наукові опрацювання Р.Дрозда. Окрім низки публікацій, що відображають різні аспекти життя українців Польщі після акції “Вісла” [25, с.216–230], його авторству належить монографія, у якій здійснено комплексний аналіз політики польської комуністичної влади щодо українського населення в 1944–1989 рр. На основі об’ємної джерельної бази Р.Дрозд намагається з’ясувати причини, перебіг і наслідки діяльності влади, її вплив на національно-культурне життя українців, ставлення українського населення до урядової політики в національній сфері. Монографія побудована за хронологічним принципом. Її поділ на розділи обґрунтований зміною політичної ситуації в ПНР упродовж окресленого періоду [26].

Інші публікації автора мають вузькі хронологічні межі. Серед них монографія “Дорога на захід: осадництво українського населення на західних та північних землях Польщі в рамках акції «Вісла»”, яка відображає становище українських переселенців після акції “Вісла”, з’ясовує особливості господарського життя на нових місцях проживання, побутові умови, ставлення до українців місцевого населення [25].

Дослідженню історії української меншини в Польщі все своє життя присвятив І.Галагіда. Особливістю його робіт є наявність широкої джерельної бази, яка включає не лише загальнодоступні архівні документи, а й матеріали польських спецслужб і закритих католицьких архівів. Клопітка праця в архівах автора принесла грандіозні результати у вигляді монографій, які стали в польському суспільстві бестселерами. Найбільшого успіху він досяг у створенні біографічних наукових праць і при написанні публікацій регіонального характеру. Так, унікальні відомості про особливості боротьби польської комуністичної та радянської влади з українським націоналістичним підпіллям у 1950–1954 рр. містить монографія “Провокація Зенона” [34], а вся складність ре-

лігійного життя українців, постійне прагнення українських греко-католиків до відновлення своєї церкви постає на сторінках біографічної наукової праці І.Галагіди про видатну постать в українській громаді в часи ПНР о. В.Гриника [35]. Регіональну специфіку політики польської комуністичної влади щодо українського населення Гданського воєводства встановлено в низці публікацій автора [33; 36].

Значний матеріал було отримано в процесі опрацювання монографії Я.Сирника, присвяченої аналізу Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), української громадської організації, що діяла в ПНР у 1956–1989 рр. Створення товариства, згідно із статутом, передбачало широке залучення українців до соціально-економічного, громадсько-політичного життя Польщі, до співробітництва з поляками. Однак неодноразово це товариство виконувало функції представника та захисника інтересів українців перед владою. Монографія Я.Сирника допомагає встановити роль УСКТ у національно-культурному житті українців, у боротьбі за свої права у сфері шкільництва, свободи віровизнання, місця проживання, дотримання власних традицій [63].

Значні досягнення у вивченні історії польського українства є заслугою діяльності Об'єднання українців у Польщі. З моменту створення в 1991 році його діячі докладали максимум зусиль для поширення історичних знань про українців серед польського суспільства, таким чином сприяючи налагодженню українсько-польських відносин. Основними трибунами для наукових публікацій, що відображають різні аспекти життя української громади в комуністичній Польщі, стали часопис “Український альманах” і газета “Наше слово”. Тут ми знаходимо матеріали про зародження УСКТ, минуле та перспективи українського шкільництва, вивчення діяльності окремих українських художніх колективів. Так, з'ясувати роль провідних постатей української меншини в тогочасному житті своїх одноплемінників допомагають публікації С.Заброварного [7; 8; 67] і М.Сивіцького [16–21].

На сторінках “Українського альманаху” досить широко представлені дослідження регіональної історії української меншини в ПНР. На основі публікацій С.Беня [1–4], М.Козака [9; 10], Б.Гука [5; 6], Я.Сирника [61; 62], М.Сивіцького [20] можливо виокремити особливості не лише реалізації національної політики в тих чи інших місцевостях, а й умов проживання українців, форм їхньої громадської активності. Крім того, матеріал регіонального характеру часто використовувався під час роботи над дисертацією як ілюстрація певних узагальнень і висновків автора.

Наступну групу представляють праці польських істориків загального характеру, що присвячені дослідженню регіональної специфіки національної політики влади в ПНР. До них належать публікації Й.Басти з аналізом життя національних меншин Жешувщини в перші повоєнні роки [22], а також статті Й.Яворницької з характеристикою громадської діяльності українців на Любуських землях [40]. Огляд пропагандистської літератури, яку використовували для формування негативного стереотипу українців у часи ПНР, містять публікації Г.Мотики [13] і М.Кміта [42; 43]. Окремі наукові розробки польських істориків допомогли з'ясувати головні поняття та територіальні межі дослідження. Зокрема, стаття Й.Ясінського розкриває методологічні основи використання поняття “повернуті землі” [39].

Трагічним сторінкам історії української громади в Польщі присвячені публікації К.Мірошевського [48], Є.Місило [12; 49], Л.Камінського [41] про табір праці в Явожні, де були ув'язнені українці, що підозрювалися в антидержавній діяльності. Як доводять науковці, більшість таких звинувачень не мали під собою реального підґрунтя й часто використовувалися для залякування українського населення та прискорення їхнього переселення на західні й північні землі країни.

Значний масив наукової літератури в Польщі присвячений проблемам функціонування релігійних структур в умовах комуністичного режиму. Це як загальні праці з історії церковно-державних відносин у ПНР, так і низка публікацій, що проливають

світло на становище українських греко-католиків і православних в умовах національної та релігійної ізоляції. Так, позиція греко-католицької церкви (ГКЦ) щодо переселення українського населення відображена в публікаціях Д.Іванечка [37; 38], А.Скаліка [58], параметри релігійного життя українців у ПНР устанавлюються в статтях Т.Марциняка [47], С.Набиванця [50], Б.Пацтви [51], С.Стемпеня [60]. Загальну картину діяльності ГКЦ в умовах відсутності церковної структури та переслідування влади відображають монографії Є.Місило [11], І.Гарасима [14], В.Воєводи [66]. Намагання використати Польську автокефальну православну церкву (ПАПЦ) для остаточного знищення греко-католицького обряду в Польщі аналізує Й.Феленчак [31]. Порівняльний аналіз цих наукових праць дозволяє виділити основні тенденції релігійного життя українського населення в ПНР, закономірності релігійної політики польської комуністичної влади та їхню специфіку відносно ГКЦ і ПАПЦ.

Вивченню історії польського українства сприяють регулярні контакти між науковцями обох країн, конференції, симпозиуми. Для налагодження наукового діалогу важливе значення мало проведення низки семінарів “Україна – Польща: важкі питання”. Рішення про організацію цих міжнародних зустрічей було прийняте на конференції в м. Подкова Лесна поблизу Варшави в 1996 р., де група українських і польських істориків вирішила ґрунтовно й фахово опрацювати документи та матеріали з історії українсько-польських стосунків напередодні, під час і після завершення Другої світової війни. Організаторами семінарів у різний час були Академія національної оборони, Зв’язок українців у Польщі, громадський осередок “Карта”, Інститут національної пам’яті (Польща) і Волинський державний університет ім. Лесі Українки.

Унаслідок проведення 12-ти семінарів у 1997–2006 рр., було нагромаджено величезний і вкрай важливий фактографічний матеріал та інтерпретаційні оцінки, які знаменували певне зближення позицій українських і польських істориків у поглядах на найбільш дратівливі проблеми українсько-польських взаємин, зокрема, і питання акції “Вісла” і подальшої долі польського українства. Результатом спільної роботи українських і польських істориків стало унікальне видання 11 томів матеріалів семінарів під однойменною назвою. Матеріали, що проливають світло на проблеми української громади в ПНР, опубліковані переважно у восьмому, дев’ятому й одинадцятому томах видання [53–55].

Проблеми взаємин двох східноєвропейських народів, перспективи майбутніх спільних відносин обговорювалися також на інших міжнародних конференціях, таких як “Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (м. Кам’янець-Подільський, 1992) і “Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.” (м. Івано-Франківськ, 1996). Неупереджено осмислити уроки минулого, виробити нові принципи взаємного порозуміння, забезпечити збереження етнічної ідентифікації українців у Польщі – такі завдання стояли в центрі уваги учасників міжнародних науково-практичних конференцій: “Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура” (м. Тернопіль, 1999), “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження” чи продовження?” (м. Яремче, 24–26 вересня 2010 р.).

Огляд історіографії засвідчує перевагу політичних аспектів вивчення досліджуваної проблеми. У той час, коли більшість публікацій українських і польських істориків, присвячені аналізу національної політики польської комуністичної влади щодо українського населення, то національно-культурна сфера життя українців, їхнє сприйняття урядових заходів, боротьба за свої права сьогодні залишаються поза увагою наших істориків.

1. Бень С. Бані Мазурські та околиці / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 267–268.
2. Бень С. Педагогічний ліцей у Бартошицях / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 276–282.
3. Бень С. Початкова школа в Сагнітах / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 270–276.

4. Бень С. Початкова школа в Ярошівці / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 269–270.
5. Гук Б. Два відродження. Порівняльний аналіз українських відроджень 1956 і 1990 років / Б. Гук // Наше слово. – 1999. – № 12–13. – С. 4.
6. Гук Б. Ситуація української людності Володарського повіту в 1944–1945 рр. / Б. Гук // Наше слово. – 2007. – № 50 (2628). – 16 грудня.
7. Заброварний С. Відродження українського шкільництва (1952–1958 рр.) / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 257–261.
8. Заброварний С. Перший голова УСКТ / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 244–257.
9. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх / М. Козак. – Львів : Свічадо, 2002. – 280 с.
10. Козак М. Українські класи Перемишльського ліцею / М. Козак // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 114–127.
11. Місило Є. Греко-католицька церква у Польщі (1944–1947) / Є. Місило // Україна і Польща між минулим і майбутнім / [упоряд. А. Павлишин]. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 104–106.
12. Місило Є. Жертви Явожно / Є. Місило // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 24–36.
13. Мотика Г. Історіографія народної Польщі про польсько-українські взаємовідносини в 1939–1956 рр. / Г. Мотика // Матеріали IV міжнар. конгресу українців [“Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 2 : ХХ століття”], (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.) / Міжнародна асоціація українців, Ін-т історії України НАН України. – Одеса ; К. ; Львів, 1999. – С. 85–90.
14. о. Гарасим І. Греко-католицька Церква у Польщі після II світової війни / о. І. Гарасим // Календар благовіста. – 1999. – С. 56–72.
15. Серчик В. Україна та українські землі в дослідженнях польської історичної науки / В. Серчик // Віднова. – Мюнхен, 1986. – Т. 4. – С. 169–182.
16. Сивіцький М. Геноцид під цензурою / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 60–63.
17. Сивіцький М. Ольга Зіновія Васильків / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 173–182.
18. Сивіцький М. Оля в УСКТ / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 96–100.
19. Сивіцький М. Петро Доманчук / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 104–106.
20. Сивіцький М. Українське шкільне питання в документах Міністерства освіти в 1952 р. / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 384–392.
21. Сивіцький М. Українці на Ряшівщині 1952 року / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 90–93.
22. Basta J. Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1946 / J. Basta // Pracy historyczno-archiwalne. – 1994. – Т. II. – S. 177–189.
23. Blum I. Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945–1948 / Ignacy Blum. – Warszawa : Barbara, 1968. – 244 s.
24. Czapla J. Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1944–1965 / J. Czapla // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1965. – № 3. – S. 88.
25. Drozd R. Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła” / Roman Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 1997. – 328 s.
26. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / Roman Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 2001. – 380 s.
27. Drozd R. Życie religijne ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1956 / R. Drozd // Przegląd Zachodniopomorski. – 2004. – Z. 1. – S. 77–93.
28. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Słupsk ; Warszawa, 2000. – Т. I. – 240 s.
29. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Warszawa, 2005. – Т. II : Akcja “Wisła”. – 214 s.
30. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Słupsk, 2007. – Т. III : Akcja “Wisła”. – 288 s.
31. Felenczak J. Prawosławna diecezja Przemysko-nowosądecka: historia i współczesność / J. Felenczak // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniami Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin / [red. D. Czarskiej]. – Kraków : Astra, 2000. – S. 205–211.
32. Gerhard J. Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WIN na południowo-wschodnich obszarach Polski / J. Gerhard // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1959. – № 3/12. – S. 305–335.
33. Hałagida I. Pierwsze lata Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji “Wisła” / I. Hałagida // Akcja “Wisła” ; [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 125–142.
34. Hałagida I. Prowokacja “Zenona” / Igor Hałagida. – Warszawa : IPN, 2005. – 318 s.
35. Hałagida I. “Szpieg Watykanu” / Igor Hałagida. – Warszawa : IPN, 2008. – 648 s.

36. Hałagida I. Ukraińcy w Województwie Gdańskim w latach 1947–1956 / I. Hałagida // Polska i Ukraina po II wojnie światowej / [red. W. Bonusiaka]. – Rzeszów, 1998. – S. 59–76.
37. Iwaneczko D. Przysięgi wierności dochowam. Wysiedlenia Ukraińców a Kościół greckokatolicki w Polsce 1944–1947 / D. Iwaneczko // Więź. – 2002. – № 6. – S. 91–105.
38. Iwaneczko D. Wysiedlenia Ukraińców a Kościół greckokatolicki w Polsce (1944–1947) / D. Iwaneczko // Akcja “Wisła” / [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 142–152.
39. Jasiński J. Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane / J. Jasiński // Ziemia Odzyskane – Ziemia Zachodnie i Północne 1945–2005: 60 lat w granicach Państwa polskiego / [red. A. Saksona]. – Poznań, 2006. – S. 15–25.
40. Jawornicka A. Mniejszość ukraińska na ziemi Lubuskie w systemie mono- i policentrycznym / A. Jawornicka // Rocznik Lubuski. – 2003. – T. XXIX. – Cz. 1. – S. 259–279.
41. Kamiński Ł. Obóz Jaworzno: ukraiński etap / Ł. Kamiński // Akcja “Wisła” ; [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 174–176.
42. Kmita M. Propaganda antyukraińska i kształtowanie negatywnego stereotypu Ukraińca w czasach PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku / [red. W. Mokrego]. – Kraków : Szwaipolt Fiol, 1997. – S. 284–291.
43. Kmita M. Wpływ akcji “Wisła” na życie Ukraińców w PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku / [red. W. Mokrego]. – Kraków : Szwaipolt Fiol, 1997. – S. 273–284.
44. Kolbuszewski J. Kresy / Jacek Kolbuszewski. – Wrocław : TPPW, 1995. – 256 s.
45. Kwilecki A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji / Andrzej Kwilecki. – Warszawa : PAN, 1974. – 319 s.
46. Kwilecki A. Zagadnienia stabilizacji Łemków na Ziemiach Zachodnich / A. Kwilecki // Przegląd Zachodni. – 1966. – № 6. – S. 23–29.
47. Marciniak T. Religijność greckokatolicka. Mazurskie przejawy niecodziennego życia / T. Marciniak // Nomos. – 1998. – № 22/23. – S. 135–155.
48. Miroszewski K. Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949) / Kazimierz Miroszewski. – Katowice : Śląsk, 2001. – 200 s.
49. Misiło E. Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949 / E. Misiło // Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia w Jaworznie 1939–1956 / [red. K. Miroszewski]. – Jaworzno, 2002. – S. 58–70.
50. ks. Nabywaniec S. Spojrzenie na losy Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie w latach 1939–1989 / ks. S. Nabywaniec // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniami Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin / [red. D. Czerskiej]. – Kraków : Astra, 2000. – S. 331–340.
51. Pactwa B. Kościół greckokatolicki i jego rola w życiu społeczności Ukraińców w Polsce / B. Pactwa // Grupa etniczna. Regoin. Tożsamość kulturowa / [red. M. Dziewiarskiego]. – Katowice : Instytut Socjologii, 1997. – S. 67–77.
52. Podlaski K. (Skaradziński B.). Litwini, Białorusini, Ukraińcy – nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski (Bohdan Skaradziński). – Białystok : Versus, 1990. – 197 s.
53. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego [“Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”], (Warszawa, 6–8 listopada 2000 r.) / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce. – Warszawa : KARTA, 2000. – T. 8. – 324 s.
54. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały IX międzynarodowego seminarium historycznego [“Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”], (Warszawa, 6–10 listopada 2001 r.) / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce. – Warszawa : KARTA, 2001. – T. 9. – 455 s.
55. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały XII międzynarodowego seminarium historycznego [“Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”], (Toruń, 11–12 października 2006 r.) / Instytut Pamięci Narodowej. – Warszawa : IPN, 2009. – T. 11. – 212 s.
56. Pudło K. Dzieje Łemków po Druhej wojnie światowej (zarys problematyki) / K. Pudło // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Rzeszów, 1992. – S. 357–363.
57. Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / Kazimierz Pudło. – Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1987. – 197 s.
58. Skalik A. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej – zmiany w strukturze i przestrzeni geograficznej / A. Skalik // Peregrinus cracoviensis. – 2001. – Z. 12. – S. 83–99.
59. Sorokowski A. Ukrainian Catholics and Orthodox in Poland and Czechoslovakia / A. Sorokowski. – Cambridge (Massachusetts), 1988. – 261 p.
60. Stepień S. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998) / S. Stepień // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl : PWIN, 1998. – T. 4. – S. 339–370.
61. Syrnyk J. Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989) / Jarosław Syrnyk. – Wrocław : GAJT, 2007. – 304 s.
62. Syrnyk J. Szkolnictwo w języku ukraińskim na Dolnym Śląsku w latach 1952–1989 / J. Syrnyk // Śląski Kwartalnik Historyczny “Sobótka”. – 1995. – № 1/2. – S. 91–109.
63. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990) / Jarosław Syrnyk. – Wrocław : GAJT, 2008. – 515 s.

64. Szcześniak W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / W. Szcześniak, Z. Szota. – Warszawa : Wyd. MON, 1973. – 587 s.
65. Winnicki M. Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztynskim / Marek Winnicki. – Olsztyn, 1985. – 167 s.
66. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989 / Zbigniew Wojewoda. – Kraków : Nowos, 1994. – 125 s.
67. Zabrowarny S. Geneza i początki działalności UTSK / S. Zabrowarny // Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych UW. – 1991. – Z. 16. – S. 45–57.
68. Zieliński L. Reforma rolna i osadnictwo Województwa Gdańskiego w latach 1945–1947 / Leon Zieliński. – Gdańsk, 1965. – 322 s.

В статті на базі изучения широкого круга літератури раскрыто состояние науочної розробки вопроса національно-культурної діяльності українців в Польщі. В частности, охарактеризованы работы польських істориків комуністических времен о положенні українського меншинства послевоенного периода, проанализированы работы польських ученых диаспори и современных істориків.

Ключевые слова: національно-культурная діяльність українців, українське меншинство, польська історіографія, діаспора.

The article is based on the study of a wide range of literature reveals the scientific development of national-cultural activities of Ukrainian in Poland. In particular, the work of Polish historians described the communist era on the situation of the Ukrainian minority postwar era, analysis of the Polish diaspora scholars and modern historians.

Key words: national-cultural activities of Ukrainian, the Ukrainian minority, the Polish historiography, Diaspora.

УДК 930.1:636 (477.83/.86)

ББК 63.5 (4 Укр)

Андрій Випасняк

ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто методологічні засади дослідження проблематики традиційного скотарства українського населення Східної Галичини (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Подано наукові розробки передових учених щодо методів і методології дослідження зазначеної тематики.

Ключові слова: Східна Галичина, традиційне скотарство, методологія.

Методологія будь-якого дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, історизму та критичного аналізу опрацьованих джерел. З огляду на відзначене, ми виходимо з того, що розвиток скотарства як вторинної галузі традиційного господарства Східної Галичини в кінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. був об'єктивно залежним від загальноісторичних процесів і соціально-економічного розвитку цього регіону.

Основи господарської культури українського населення Східної Галичини сформувалися давно. Упродовж століть на досліджуваній нами території склалися, розвивалися і функціонували різні системи господарства. Багатогранність таких форм і культурно-історичні традиції місцевого населення визначалися як кліматично-екологічними умовами, так й етнокультурними та етносоціальними процесами. Останні два фактори генези скотарства українського населення Східної Галичини зумовлені й складними процесами інтеграції локальних культур етнографічних груп у певну етнокультурну спільність. Відтак вивчення особливостей традиційного скотарства потребує вирішення низки важливих проблем теоретичного та практичного характеру, які в загальнотеоретичному плані порушують питання походження традиційного скотарства, становлення його основних форм і типів, шляхів доместикації та поширення порід худоби [18; 34; 40; 44].

Дослідження теми тісно пов'язане як із загальнотеоретичними аспектами скотарства, так з особливостями традиційної культури українського населення Східної Гали-

чини, яка, з одного боку, виявляє виняткову цілісність скотарської культури, а з іншого, – особливу різноманітність її локально-регіональних форм і типів.

Вивчення поставленої проблеми потребує визначення категорійного апарату, що становить предметне поле нашого дослідження. Критичний аналіз сучасної наукової етнологічної літератури дозволяє нам стверджувати, що тваринництво – це галузь сільськогосподарства, котра займається розведенням усіх сільськогосподарських тварин для виробництва продуктів цієї галузі. Натомість скотарство – галузь тваринництва, котра займається розведенням великої рогатої худоби для отримання молока, яловичини й шкірсировини [6; 17, с.315; 19, с.83; 30; 45].

У свою чергу, відомий радянський російський етнолог Ю.Шнірельман визначав скотарство як тип господарства або господарський уклад, що базується на утримуванні й розведенні стадних копитних тварин у домашніх умовах [45].

Дещо іншу спрямованість має розрізнення цих понять, які подає відомий та авторитетний вітчизняний дослідник традиційного скотарства Українських Карпат М.Тиводар. На його думку, поняття “тваринництво” охоплює всі форми розведення худоби та є основою для різних господарсько-культурних типів (далі – ГКТ). Натомість поняття “скотарство” пов’язане з екстенсивним використанням природних ресурсів для розведення худоби, що є визначальною ознакою ГКТ, формою господарства, яка існує в соціальному організмі поряд з іншими заняттями. Воно (скотарство) передбачає втручання людини в систему кормозабезпечення не лише організацією випасу, але й заготівлею кормів на зиму. Охоплює весь річний цикл догляду худоби, тобто не лише весняно-літньо-осінній випас, а й зимову стійлову годівлю [34, с.7].

Згідно з твердженням етnologа В.Курильова, поняття “пастівницьке скотарство” передбачало відповідно протягом цілого року утримання виняткової більшості поголів’я худоби на підніжних кормах [16, с.246].

У зв’язку із цим, дослідження традиційного скотарства припускає комплексне дослідження функціонування цієї галузі господарства в історичному, етнокультурному та природно-ландшафтному зрізах. Як зазначає вітчизняний дослідник М.Гладкий, “основи розробки відповідної термінології було закладено в 1970-х рр., коли на сторінках журналу “Советская этнография” розгорнулася наукова дискусія з приводу змісту понять і термінів, якими оперують етнологи у процесі дослідження скотарських традицій”. Започаткував дискусію радянський етнограф Г.Марков, який порушив питання про необхідність чіткого визначення змісту понять у ділянці (галузі) типологізації скотарства [9, с.20].

Окремі аспекти цієї проблеми були висвітлені в публікаціях радянських (Б.Адріанов, Ю.Бромлей, Г.Громов, Г.Клепікова, Г.Марков, М.Османов, А.Першці, Ю.Семенов, Г.Сімаков, С.Токарев, Н.Шмигіна, Ю.Шнірельман), російських (І.Власова, Ю.Журавльов, А.Шенніков), вітчизняних (М.Гладкий, І.Дзендзелевський, Г.Кожолянко, М.Мандибура, С.Павлюк, М.Тиводар) і зарубіжних (Л.Молчанова, Я.Подолак, В.Тітов, А.Фуртуне) дослідників [1; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 19; 20; 21; 22; 24; 27; 28; 34; 36; 37; 38; 39; 41; 42; 44; 45; 48].

До сьогодні дослідження традиційного скотарства здійснювалося стосовно лише гірської території Західного (Південно-Західного) етнографічного регіону, де традиційне скотарство становить першочергову, ключову й невід’ємну частину господарства. Натомість рівнинно-низинні райони прикарпатської частини Східної Галичини залишалися практично малодослідженими.

На вказаній території переважали родючі чорноземні ґрунти, тому доцільним і пріоритетним заняттям було землеробство, тоді як скотарство посідало допоміжне місце. Таким чином, в аграрно-тваринницькому комплексі українських селян рівнинно-низинного ареалу Східної Галичини традиційне скотарство мало вторинне господарське значення.

Зважаючи на традиційний господарський уклад, який був характерний для українського населення Східної Галичини в досліджуваний період, жителі краю орієнтува-

лися на задоволення власних виробничих і споживчих потреб у зерні, молочних продуктах, м'ясі, вовні, шкірі, тягловій силі. Виробники лише частково їх продавали, щоб було чим сплатити державні податки.

Як зазначає вітчизняний етнолог М.Гладкий, “функціонування скотарства нерозривно пов'язане із землеробством та іншими допоміжними господарськими заняттями. Розвиток галузі завжди співвідносився з соціально-економічними особливостями регіону, з урахуванням господарського типу та географічного ландшафту істотно впливав на матеріально-побутову та духовну складову життєдіяльності місцевого населення. Тому при дослідженні традиційного скотарства... комплексно застосовувати принципи взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ етнічної культури” [9, с.10].

Із цього погляду важливими є такі елементи традиційної скотарсько-пастівницької культури, як: господарські споруди; знаряддя й предмети праці та способи користування ними; способи приготування традиційних молочних продуктів та їх застосування в харчуванні; організаційні форми індивідуального й колективного випасу худоби. Без етнографічних знань не можна виробити раціонального ставлення до господарсько-культурних досягнень, традиційних навиків і стереотипів трудової поведінки попередніх поколінь. Традиція завжди пов'язувала сільське господарство з характером природного середовища, з можливістю враховувати емпіричний господарський досвід окремих індивідуумів, родин, родинних груп, сільських громад, груп сіл і т. п.

Зроблені наукові узагальнення дають підґрунтя для вивчення динаміки етносоціальних і господарсько-економічних процесів.

Опис, узагальнення й дослідження проблем скотарства українського населення Східної Галичини в його господарській, етнічній і культурній динаміці вказують напрями до вирішення складних наукових питань і дають можливість з'ясувати причини збереження культурних явищ різного походження; вивчити історичні шляхи розвитку господарських скотарських традицій; визначити роль соціально-економічних, культурно-побутових, політичних й екологічних факторів його розвитку; уточнити роль слов'янського, особливо українського, землеробсько-скотарського й скотарсько-землеробського населення в освоєнні рівнинних районів Східної Галичини; простежити деякі шляхи та процеси міжетнічної інтеграції пастівницьких традицій у зонах етнічних контактів; з'ясувати, які елементи пастівницької культури є місцевого походження, а які з'явилися в результаті міжетнічних контактів; зрозуміти роль традиційного скотарства у формуванні етнографічної специфіки культури українців Східної Галичини тощо.

Як зазначає М.Тиводар, при розгляді указаної теми дослідження треба виділяти певний хронологічний період, а головне – “етнокультурне середовище, в якому склалися його традиції” [34, с.112]. Потрібно відмітити, що для реальної реконструкції необхідна не лише етнічна традиція, а й реальний фактичний матеріал із попередніх епох [2, с.55–56; 11; 25, с.53–54; 31, с.59–60; 34, с.121; 35, с.15].

Таким чином, вивчення етнічних традицій, пов'язаних зі скотарством, дозволяє на їх основі комплексно простежити явища народної культури в діяхронії.

Збір етнологічної інформації за темою дослідження проводився на базі деталізованих запитальників В.Супруненка [32], З.Кузелі [29], М.Паньківа [23], а також словацького етнографа Я.Подолака [48]. Тому питання, які ставились у роботі з респондентами, природно стосувались умов функціонування й розвитку традиційного скотарства на території Східної Галичини. У процесі роботи з респондентами використовувалися також питальники українських етнографів, узяті з “Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії і Молдавії” [26, с.1–40].

Різноманітність завдань і наукова складність проблематики теми дослідження вимагали використання методу польових досліджень, методу компонентного аналізу (структурно-функціонального), методу статистичної обробки етнографічних матеріалів, порівняльно-історичного аналізу, методу типологічного дослідження.

Метод польових досліджень дозволив нагромадити етнографічні матеріали за темою дослідження. Автором за спеціальною програмою-запитальником були проведені опитування та інтерв'ю, у яких основна увага спрямовувалася на виокремлення сутності господарської діяльності українського населення Східної Галичини, пов'язаного зі скотарством. Одночасно автор здійснив вибірккову фотофіксацію пам'яток матеріально-побутової культури. Зокрема, зібрані ним польові матеріали дали можливість детально з'ясувати етноісторичні й етнокультурні особливості розвитку скотарства в Східній Галичині, виокремити характерні ознаки та локальну специфіку традиційних господарських укладів, звичаїв й обрядів. Вони дозволили прослідкувати та визначити в хронологічному зрізі ареали побутування окремих явищ традиційного скотарства Східної Галичини. Таким чином, метод польових досліджень дав змогу нам розширити джерельну базу й з'ясувати специфіку й особливості скотарства, його традиції та звичаї в різних етнографічних групах, котрі проживають на території досліджуваного регіону.

Структурно-функціональний метод (компонентний аналіз) дав можливість виявити найбільш суттєві як внутрішні, так і зовнішні соціально-економічні, етнокультурні, історико-демографічні, державно-політичні аспекти функціонування скотарства на території Східної Галичини. Як зазначає М.Тиводар, цей метод дозволяє одержати повну картину щодо традиційного скотарства та відзначається характерним підходом до господарських традицій як складової цілісної системи. Пізнати таку систему можливо лише шляхом вивчення її складових елементів. У результаті вивчення виявляються найбільш суттєві аспекти функціонування традиційного скотарства [35, с.9].

Метод статистичної обробки етнографічного матеріалу дав змогу відтворити особливості розвитку традиційного скотарства. В етнокультурній площині він допоміг з'ясувати ареали та частоту поширення тих чи інших традиційних явищ, які побутували в скотарській господарській діяльності українського населення Східної Галичини.

Важливе значення для дослідження має порівняльно-історичний (компаративний) метод. Він дозволив узагальнити зібрану інформацію, обробити її, провести соціально-економічні й етнокультурні паралелі з іншими етнографічними регіонами на предмет функціонування традиційного скотарства на території досліджуваного регіону.

З метою уточнення ролі загального й особливого в скотарстві Східної Галичини ми використовували метод типологічного дослідження. Указаний метод трактує тип як ідеальну модель із низкою суттєвих рис й ознак. Він важливий при ретроспективній реконструкції й систематизації, бо передбачає можливість аналізу не лише вже відомих явищ, а й допускає існування таких, які ще не зафіксовані та не описані. Типологічний метод дав можливість на основі виявлених рис й ознак провести ієрархічну типологізацію традиційного скотарства.

Названі методи дослідження дозволили не лише описати скотарство, а й проаналізувати його з урахуванням етнічно українських особливостей матеріальної й духовної культури, розкрити його господарсько-культурні та соціальні функції, виявити й установити загальні та часткові тенденції розвитку, виділити ті специфічні риси, які склалися на базі локальних, внутрішніх чи загальноукраїнських традицій.

Таким чином, у ході роботи враховувалися теоретичні напрацювання в галузі суміжних дисциплін (соціології, демографії, релігієзнавства, педагогіки, культурології, психології тощо), що визначило необхідність застосування міждисциплінарного підходу. Загалом аналіз скотарських традицій українського населення Східної Галичини має комплексний узагальнюючий характер.

1. Адрианов Б. Некоторые замечания о дефинициях и терминологии скотоводческого хозяйства / Б. Адрианов // Советская этнография. – 1982. – № 4. – С. 76–80.
2. Байбурин А. Ответы на вопросы: теоретические проблемы реконструкции славянской духовной культуры / А. Байбурин // Советская этнография. – 1984. – № 3. – С. 55–57.
3. Березанская С. Северная Украина в эпоху бронзы / С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1982. – 212 с.

4. Богатырев П. Вопросы теории народного искусства / П. Богатырев. – М., 1971. – 544 с.
5. Бромлей Ю. Современные проблемы этнографии. (Очерки теории и истории) / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1981. – 390 с.
6. Вергезов Г. Животноводство. (Основы) / Г. Вергезов. – М. : Учебно-пед. изд-во МП РСФСР, 1962. – 424 с.
7. Власова И. Традиционная земледельческая и промысловая культура / И. Власова // Русские / отв. ред. В. Александров и др. – М. : Наука, 1999. – С. 158–183.
8. Гладкий М. Специфіка скотарства бойків у етнографічній спадщині І. Франка / М. Гладкий // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 1997. – Вип. 2 : 1996. – С. 168–172.
9. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. : історико-етнологічне дослідження / М. Гладкий. – Дрогобич : Вимір, 2007. – 198 с.
10. Громов Г. Некоторые вопросы агроэтнографических исследований / Г. Громов, Ю. Новиков // Советская этнография. – 1967. – № 1. – С. 80–93.
11. Громыко М. Место сельской (территориальной, соседской) общины в социальном механизме формирования, хранения и изменения традиций / М. Громыко // Советская этнография. – 1984. – № 5. – С. 70–80.
12. Дрогомирецька Л. Український кооперативний рух у Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст.: організаційна будова і досвід господарської діяльності / Л. Дрогомирецька // Галичина. – 1998. – № 2. – С. 173–181.
13. Журавлев А. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян : Этнографические и этнолингвистические очерки / А. Журавлев. – М. : ИНДРИК, 1994. – 256 с.
14. Клепикова Г. Славянская пастушья терминология (ее генезис и распространение в языках карпатского ареала) / Г. Клепикова. – М. : Наука, 1974. – 256 с.
15. Клепикова Г. Функционирование и генезис пастушья терминологии в славянских говорах карпатского ареала / Г. Клепикова // Карпатский сборник : труды междунар. комис. по изуч. нар. культ. Карпат и прилегающих к ним областей. – М., 1976. – С. 22–26.
16. Курылев В. Основные типы скотоводческого хозяйства у казахов (конец ХІХ – начало ХХ в.) / В. Курылев // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л., 1977. – С. 246–250.
17. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с.
18. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. : історико-етнографічний нарис / М. Мандибура. – К. : Наук. думка, 1978. – 191 с.
19. Марков Г. Проблемы дефиниции и терминологии скотоводческого хозяйства и кочевничества / Г. Марков // Советская этнография. – 1982. – № 4. – С. 80–83.
20. Молчанова Л. Материальная культура белоруссов / Л. Молчанова. – Минск : Наука и техника, 1968. – 232 с.
21. Османов М. О формах и типах скотоводства. (По материалам Дагестана ХІХ в.) / М. Османов // Советская этнография. – 1984. – № 6. – С. 77–88.
22. Павлюк С. Тваринництво / С. Павлюк // Українське народознавство : навч. посіб. – Львів : Фенікс, 1997. – С. 279–282.
23. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців) : метод. посіб. / М. Паньків. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 123 с.
24. Першиц А. О коллективной собственности на скот у кочевников-скотоводов / А. Першиц // Советская этнография. – 1959. – № 6. – С. 37–42.
25. Радович Р. Традиційне житлово-господарське будівництво українців північно-західної Галичини і південно-західної Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: етнічні риси і локальна специфіка : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Р. Радович. – Львів, 2007. – 172 с.
26. Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии. Проспект. – К., 1969. – 40 с.
27. Семенов Ю. Кочевничество и некоторые общие проблемы теории хозяйства и общества / Ю. Семенов // Советская этнография. – 1982. – № 2. – С. 48–59.
28. Сеньків І. Гуцульська спадщина / І. Сеньків. – К. : Українознавство, 1995. – 512 с.
29. Скальська У. Зенон Кузеля – бібліограф і етнограф (до 120-річчя від дня народження, 50-річчя від дня смерті) / У. Скальська // Українство: національно-духовні виміри : зб. праць і матеріалів. – Івано-Франківськ : Івано-Франків. осередок НТШ, 2005. – Вип. 1. – С. 199–205.
30. Скотоводство // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1989. – Вып. 3 : Материальная культура. – С. 159–164.
31. Смирнов Ю. Ответы на вопросы: теоретические проблемы реконструкции славянской духовной культуры / Ю. Смирнов // Советская этнография. – 1984. – № 3. – С. 59–62.
32. Супруненко В. Народознавчий запитальник. Споряджений словником народних назв і етнографічних термінів / В. Супруненко. – Мелітополь, 1994. – 32 с.
33. Тесля І. Як правильно вибирати коня, аби він був підмогою у веденні домашньої господарки / І. Тесля. – Львів, 1912. – 36 с.

34. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнологічне дослідження / М. Тиводар. – Ужгород : Карпати, 1994. – 556 с.
35. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / М. Тиводар. – К., 1994. – 61 с.
36. Титов В. Животноводство / В. Титов // Беларуссы. – М. : Наука, 1998. – С. 154–161.
37. Токарев С. К методике этнографического изучения материальной культуры / С. Токарев // Советская этнография. – 1970. – № 4. – С. 3–17.
38. Токарев С. Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством / С. Токарев // Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развития обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 90–97.
39. Фуртунэ А. Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. (Историко-этнографический аспект) / А. Фуртунэ. – Кишинев : Штиинца, 1989. – 99 с.
40. Храпливий Є. Плекання рогатої худоби у Східній Галичині. Нарис за час від 1880 до 1933 / Є. Храпливий. – Львів, 1933. – 40 с.
41. Шеников А. Длинный двор и крытый двор. Из истории строительной культуры крестьян лесной зоны Европы до конца XIX – начала XX вв. / А. Шенников. – С. Пб. : ГО РАН, 1992. – 220 с.
42. Шеников А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. (К дискуссии об агроэтнографии) / А. Шенников // Советская этнография. – 1968. – № 6. – С. 99–106.
43. Шлыгина Н. В. Финны / Н. В. Шлыгина // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX– XX в.). Весенние праздники. – М., 1977. – С. 122–134
44. Шнирельман В. Возникновение производящего хозяйства: проблема первичных и вторичных очагов / В. Шнирельман. – М. : Наука, 1989. – 444 с.
45. Шнирельман В. Некоторые проблемы происхождения и распространения животноводства / В. Шнирельман // Советская этнография. – 1974. – № 3. – С. 41–52.
46. Шнирельман В. Происхождение скотоводства (культурно-историческая проблема) / В. Шнирельман. – М. : Наука, 1980. – 334 с.
47. Шнирельман В. Скотоводство / В. Шнирельман // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1989. – Вып. 3 : Материальная культура. – С. 159–164.
48. Podolak J. Poloninske hospodarstvo Huculov v Ukrajinskych Karpatoch / J. Podolak // Slovensky narodopis. – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193–292.

В статье рассмотрены методологические основы исследования проблематики традиционного скотоводства украинского населения Восточной Галиции (90-е гг. XIX – 30-е гг. XX в.). Подано научные разработки передовых ученых по методам и методологии исследования данной тематики.

Ключевые слова: *Восточная Галиция, традиционное скотоводство, методология.*

Methodological principles of research of the traditional cattle breeding of the Ukrainian population of East Galicia (90th XIX – 30th XX of century) are considered in this article. Scientific developments of famous scientists are given according to methods and methodology of research of this subject.

Key words: *East Galicia, traditional cattle breeding, methodology.*

УДК 94.4
ББК 63.3

Ілля Паршин

ГАЛИЦЬКО-ЧЕСЬКИЙ СОЮЗ У БИТВІ ПРИ ДЮРНКРУТІ 1278 РОКУ (НА ОСНОВІ “HERMANNI ALTAHENSIS ANNALES”)

Стаття присвячена питанню щодо участі галицького князя Лева Даниловича в битві при Дюрнкруті 1278 року між чеським королем Пшемислом-Оттокар II та Рудольфом I Габсбургом. На основі “Hermannii Althahensis annales”, джерела, створеного в XIII ст., показано, що Лев Данилович дійсно міг бути союзником чеського монарха, але, напевно, вагомої військової підтримки йому не надав, адже був змушений у цей самий час боротися з повсталими валахами в межах власного князівства.

Ключові слова: Лев Данилович, “Hermannii Althahensis annales”, Пшемисл-Оттокар II, Рудольф I Габсбург, битва при Дюрнкруті.

Політичні процеси на руських землях другої половини XIII ст. уже давно привертають увагу дослідників. Однак нестача джерельного матеріалу все ще залишає чимало темних плям на історичному тлі цієї епохи. Особливо це, мабуть, стосується Галицько-Волинського князівства, правителі якого хоч і підтримували активні стосунки з монархами Центрально-Східної Європи, проте інформацію про їх зовнішньополітичну діяльність доводиться збирати фактично по крихтах.

На фоні інших західноруських князів цієї епохи виокремлюється постать Лева Даниловича (1225/28–1299/01). Сміливий у битві та вправний у дипломатії, князь Лев, проте, заслужив собі не найкращу репутацію в редакторів руських літописів. Останні, перебуваючи на службі його волинських родичів, перейняли від них певну неприязнь до цієї особи. Ураховуючи цей фактор, а також брак інших джерельних свідчень, політична діяльність Лева Даниловича в науковій літературі досліджена фрагментарно [13; 14; 15, с.497–501; 16, с.289–301; 19; 20; 21; 22], тому, безперечно, постать галицького князя потребуватиме додаткової уваги істориків.

Важливим питанням, на нашу думку, є свідчення латиномовних джерел про можливу участь галицького князя Лева в битві при Дюрнкруті 1278 року (чеська назва – битва на Моравському полі), унаслідок якої імператор Священної Римської імперії Рудольф I Габсбург (1218–1291) розбив війська чеського короля Пшемисла-Оттокара II (1233–1278) та оволодів Австрією [18, с.75], майбутнім центром великої східноєвропейської імперії. Безсумнівно, така велика середньовічна кампанія отримала належне висвітлення в історіографії [28, с.580–620; 31; 34; 36]. Зауважимо, що численні згадки про галицького князя в європейських хроніках не пройшли повз увагу дослідників [17; 25; 32], однак ця тема потребує подальшого детального дослідження, у тому числі й ґрунтовного аналізу джерельної бази.

Мабуть, першим із хроністів про руські контингенти Лева Даниловича у війську Пшемисла-Оттокара II повідомив у своїй римованій хроніці Оттокар Штирійський [9, с.201]. Свідчення цього поважного джерела цінні ще й тому, що сам хроніст (пом. 1318 року) був, безперечно, добре інформованим у подіях такого недалекого минулого. Як влучно підмітив Леонтій Войтович, штирійський автор також не мав потреби у фальсифікації своїх свідчень, уписуючи галицького князя Лева до лав війська чеського монарха [17, с.133–134]. Відзначимо, що інші хроніки XIII – поч. XIV ст. не згадують про участь у конфлікті руських військ напряму, однак і з них можна почерпнути важливі відомості.

Так, продовжувач “Анналів Германа з Альтаху” зафіксував такий склад армії Пшемисла-Оттокара II:

“Tandem per tres vel duos annos, cisso predicto arbitrio, prefatus rex Bohemie, de terris suis scilicet Bohemia et Moravia, et eciam de aliis terriis scilicet Polonia, Pomerania, Saxonia

et Michsna, fortem exercitum congregans, castra metatus est super flumen March, in campo qui dicitur Marichvelt prope Cistesdorf” [6, с.410].

У нашому перекладі:

“Нарешті, протягом трьох чи двох років після вищезгаданого суду^{*}, згаданий король Богемії із земель своїх, а саме – Богемії та Моравії, а також із земель чужинських – Польщі, Померанії, Саксонії та Майсену, зібравши могутнє військо, засновує над рікою Моравою табір на полі, що назване Моравським, біля Цистердорфа”.

Визначити особу анналіста, котрий описав ці події, досить важко. Однак сумніватися в правдивості наведених фактів не доводиться – в історіографії свідчення продовжувачів “Анналів...” визнають цінним джерельним матеріалом, який досліджується вже тривалий час [29; 33, с.5–104; 35]. До того ж інші анналісти радо брали їх за основу для власних творів.

Одним з них був, зокрема, і Ебернгард, архідиякон з Регенсбурга. Походячи з того самого містечка, що й абат Герман, він упродовж 1294–1305 років скоплював власну працю, додавши до вже відомих записів нові фрагменти, котрі стосуються переважно історії початку XIV ст. [30, с.592]. Що ж до битви при Дюрнкруті 1278 року, Ебернгард довірився авторитету своїх попередників, дослівно запозичивши в них склад війська Пшемисла-Оттокара II [5, с.593].

Таким чином, свідчення анналістів другої половини XIII – поч. XIV ст. підштовхують нас до думки, що дружинники Лева Даниловича не були союзними Пшемисла-Оттокару II, адже князь не згаданий серед тих, хто приєднався до чеських військ. Однак робити поспішні висновки, мабуть, не варто.

Згідно з повідомленням продовжувачів “Анналів...”, у таборі чеського короля хвилювалися за успіх майбутньої битви. Зокрема, феодала й союзники Пшемисла-Оттокара II вагалися і, можливо, навіть плели інтриги проти нього. Образно описуючи ці події, продовжувач “Анналів...” зазначає:

“Quod cognoscens, idem rex Bohemie nobiles suos ad se in sum convocavit tentorium, et se eis inermem omnimodis presentavit, dicens: *Ecce inermus in conspectu vestro sto, et licet de vestra fidelitate non diffidam, tamen si cui contra me prodicionis vel inique factionis esset voluntas, melius existeret, ut me nunc solum occideret, quam quod cras in bellum tecum multa milia hominum moriantur.* Sed ipsi nobiles multis iuramentis, se ipsi fideliter velle assistere, promisserunt” [6, с.410].

Переклавши цей уривок, отримаємо:

“Це знаючи (про зрадницькі настрої. – *І.П.*), той король Богемії nobilів своїх до себе в намет скликає й перед ними повністю беззбройний з’являється, кажучи: «*Ось, я стою перед вами без зброї і, хоча не втрачаю надії на вашу вірність, якщо б якась проти мене зрада або інші діяння були задумані, краще виступити, для того щоб мене вже зараз убити, ніж завтра зі мною багато тисяч людей убиті будуть*». Однак nobilі, що допомагатимуть сумлінно, клятвено обіцяли”.

Важко сказати, чи справді Пшемисл-Оттокар II виголосив таку гарячу промову, адже з дослівним розумінням прямої мови в історичних джерелах варто бути дуже обережним, але бойовий дух його військ дійсно міг бути не найкращим. І викликано це було, мабуть, тим, що частина чеських союзників або перейшла на бік Рудольфа I, або просто не виконала своїх союзницьких зобов’язань перед Пшемислом-Оттокаром II, одним з наймогутніших правителів Центрально-Східної Європи того періоду, і не з’явилася на поле бою. Цілком вірогідно, що тут і ховається відповідь на питання, чи справді Лев Данилович брав участь у кампанії 1278 року.

Так, Антоній Флоровський [24, с.252–255], а слідом за ним і Володимир Пашуто [23, с.300–301] висунули версію, згідно з якою галицький князь став на бік імператора

* Мова йде, мабуть, про відмову Пшемисла-Оттокара II у 1275 році скласти васальну присягу імператорові Священної Римської імперії Рудольфу I Габсбургу, за що той оголосив чеського монарха зрадником.

Священної Римської імперії. Зауважимо, що зазначена гіпотеза нині переглянута, і висновки цих дослідників піддані сумнівам [17, с.135]. Відомий фахівець з генеалогії Даріуш Домбровський звернув увагу на те, що в досліджуваний період відбулося зближення руського та чеського дворів. На думку польського дослідника, після смерті угорського короля Стефана V (1239–1272) князь Лев значно зблизився з Пшемислом-Оттокаром II на основі тісніших родинних стосунків, до того ж і чеський монарх був зацікавлений у союзі з Даниловичами, адже саме через землі Галичини проходив важливий дипломатичний зв'язок із монголами [25, с.44–50]. Додаючи сюди свідчення численних хронік XIV–XV ст., які чітко зафіксували присутність руських військ у складі армії Пшемисла-Оттокара II [1, col.848–849; 3, с.179; 4, с.146; 7, с.277; 9, с.201; 10, с.119; 11, col.1226–1227; 12, с.133], ми можемо впевнено стверджувати, що галицький князь не переходив на бік Рудольфа I Габсбурга.

Отже, цілком імовірно, що Лев Данилович не зумів вчасно або повною силою надати допомогу своєму союзникові. Так, Леонтій Войтович серед повідомлень у латиномовних хроніках, дотичних до 1278 року, віднайшов звістку сучасника подій, відомого теолога та папського посланця Томаса Тусці з Павії (бл. 1212–1284) про те, що в цей час виникла неочікувана конфронтація між русинами та валахами. На думку дослідника, оточення угорського короля Ласло Куна (1262–1290), союзника Рудольфа I Габсбурга, спровокувало конфлікт, який завадив галицькому князю з'явитися на полі бою при Дюрнкруті [17, с.135–136].

Відзначимо, що така версія, на нашу думку, цілком пояснює відсутність згадок про руські війська в продовжувачів “Анналів...”, у тому числі й в Ебернгарда з Регенсбурга. Як сучасники подій вони могли не знати про боротьбу руського князя з волохами, а записали лише ті військові контингенти та князів, які безпосередньо з'явилися на полі бою. У той час як, наприклад, Оттокар Штирійський чи інші хроністи вже мали змогу охопити геополітичну ситуацію в Центральній-Східній Європі повніше.

З іншого боку, неприбуття частини союзних військ дійсно могло викликати хитання в лавах Пшемисла-Оттокара II, котрий, очевидно, розраховував на значно більшу кількість воїнів. Недарма, мабуть, чеські джерела зауважили в рядах Пшемисла-Оттокара II лише богемців, моравів і поляків [2, с.192; 8, с.316].

Таким чином, відсутність прямих вказівок на руські війська в продовжувачів “Анналів Германа з Альтаху” зовсім не свідчить про те, що князь Лев Данилович не має жодного відношення до битви при Дюрнкруті 1278 року. З огляду на його стосунки з угорським монархом Ласло Куном, найбільшим союзником Рудольфа I, галицький володар безперечно підтримував Пшемисла-Оттокара II. Але чи очолював він безпосередньо галицькі дружини під Дюрнкрутом – не відомо. На основі наведених джерельних свідчень ми можемо припустити, що князь Лев у цей самий час міг бути втягнутий у конфлікт із валахами, імовірно, роздмуханий за участю угорців. Саме це могло завадити Левові повністю виконати свої союзницькі зобов'язання перед чеським королем.

1. Anonymi Leobensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII / R. D. P. Hieronymus Pez // *Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuine*. – T. 1. – Lipsiae : Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii b. Filii, 1721. – Col. 756–972.
2. *Cosmae chronica Boemorum* / ed. R. Köpke // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* / ed. G. H. Pertz. – T. 9. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirsemann, 1925. – S. 1–209.
3. *Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/1277–1454/56* / hrsg. R. Sprandel // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. – T. 17. – München : Monumenta Germaniae Historica, 1994. – 391 s.
4. Eberdorfer Thomas. *Chronica Austriae* / hrsg. A. Lhotsky // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. – T. 13. – Berlin ; Zürich : Weidmann, 1967. – 684 s.
5. *Eberhardi archidiaconi Ratisbonensis annales* / ed. Ph. Jaffé // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. – T. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirsemann, 1925. – S. 591–605.
6. *Hermannii Althensis annales* / ed. Ph. Jaffé // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. – T. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirsemann, 1925. – S. 381–416.

7. Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum / ed. F. Schneider // *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Т. 1. Libri I–III. – Hannoverae et Lipsiae : Impensis bibliopolii Hahniani, 1909. – 387 s.
8. Letopis Jindřicha Heimburskeho / wyd. J. Emler // *Fontes Rerum Bohemicarum.* – Т. 3. – Praha : Nákladem nadáni Františka Palackého, 1882. – S. 303–321.
9. Ottokars Österreichische Reimchronik / ed. J. Seemüller // *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken.* – Т. 5. – Bd. 1. – Hannoverae : Hahnsche Buchhandlung, 1890. – 720 s.
10. Theodoricus de Niem. Historie de gestis Romanorum Principum. Cronica. Gesta Karoli Magni imperatoris / hrsg. Lhotsky A., Colberg K. // *Monumenta Germaniae Historica. Staatschriften des späteren mittelalters.* – Т. 5. – Historisch-politische Schriften des Dietrich von Niem. – Bd. 2. – Stuttgart : Hiersmann, 1980. – 511 s.
11. Viti Arnpeccii Chronicon Austriacarum / R. D. P. Hieronymus Pez // *Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuine.* – Т. 1. – Lipsiae : Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii b. Filii, 1721. – Col. 1174–1295.
12. Österreichische chronik von den 95 Herrschaften / hrsg. J. Seemüller // *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken.* – Т. 6. – Hannoverae et Lipsae : Hahnsche Buchhandlung, 1909. – 276 s.
13. Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович / Л. Войтович // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.* – 2004. – № 502 : Держава та армія. – С. 13–18.
14. Войтович Л. Штрихи до портрета князя Лева Даниловича / Л. Войтович // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – 2005. – № 5. – С. 143–156.
15. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти : монографія / Леонтій Войтович. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2006. – 782 с.
16. Войтович Л. Галицько-волинські етюди / Л. Войтович. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2011. – 480 с.
17. Войтович Л. В. Лев Данилович и загадки “австрийского узла” (1272–1278) / Л. Войтович // *Rossica Antiqua.* – 2011. – № 2. – С. 120–139.
18. Воцелка К. История Австрии: культура, общество, политика / Карл Воцелка ; пер. с нем. В. А. Брун-Цеховского и др. – М. : Весь мир, 2007. – 512 с.
19. Генсьорський А. І. З коментарів до Галицько-волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.) / А. І. Генсьорський // *Історичні джерела та їх використання.* – К. : Наук. думка, 1969. – Т. 4. – С. 171–184.
20. Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти князя Лева? / М. Грушевський // *Записки НТШ.* – 1902. – Т. 45. – С. 1–22.
21. Купчинський О. А. Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст. / О. А. Купчинський // *Київська Русь : культура, традиції.* – К. : Наук. думка, 1982. – С. 129–149.
22. Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича / О. Маркевич // *Архіви України.* – 1968. – № 5. – С. 23–29.
23. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.
24. Флоровский А. В. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XIII вв.) / А. В. Флоровский. – Т. 1. – Praha : Nákl. Slovanského Ústavu, 1935. – 526 с.
25. Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1263–1299/1300 / D. Dąbrowski // *Галичина та Волинь у добу середньовіччя: до 800-річчя з дня народження Данила Галицького : зб. / відп. ред. Я. Ісаєвич ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України.* – Т. 3 : До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 42–69.
26. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D. Dąbrowski. – Poznań ; Wrocław : Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 348 s.
27. Dąbrowski D. O zgonie Daniela Romanowicza i jego następstwach dla Rusi Halicko-Wołyńskiej / D. Dąbrowski // *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / відп. ред. М. Литвин (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць).* – Львів, 2011. – Вип. 20. – С. 289–305.
28. Döpch H. Österreichische Geschichte, 1122–1278. [Bd. 3], Die Länder und das Reich: Der Ostalpenraum im Hochmittelalter / Heinz Döpch. – Wien : Ueberreuter, 1999. – 620 s.
29. Engelberger J. Verschwiegen Hermann von Niederaltaich in seinen Annalen die Tätigkeit Albert Behaims? / J. Engelberger // *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter. Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag / Erkens F.-R., Wolff H. (Passauer Historische Forschungen; Bd. 12).* – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 2002. – S. 551–585.
30. Jaffé Ph. Eberhardi archidiaconi Ratisbonensis annales / Ph. Jaffé // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.* – Т. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirseemann, 1925. – S. 591–592.
31. Kofránková V. 26. 8. 1278. Moravské pole. Poslední boj zlatého krále / V. Kofránková. – Praha : Havran, 2006. – 153 s.
32. Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278 / N. Mika. – Racibórz : WAW, 2008. – 136 s.
33. Müller M. Die Annalen und Chroniken im Herzogtum Bayern 1250–1314 / M. Müller. – München : Beck, 1983. – 306 s.

34. Šusta J. České dějiny II/I. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví / J. Šusta. – Praha : Jan Laichter, 1935. – 803 s.
35. Wichert Th. Die Annalen Hermanns von Nieder-Altaich / Th. Wichert // Neues Archiv. – 1876. – № 1. – S. 371–393.
36. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců / J. Žemlička. – Praha : Melantrich, 1998. – 412 s.

Статья посвящена вопросу участия галицкого князя Льва Даниловича в битве при Дюрнкруте 1278 года между чешским королем Пшемислом-Оттокар II и Рудольфом I Габсбургом. На основе “Hermannii Alatahensis annales”, источника, созданного в XIII в., показано, что Лев Данилович действительно мог быть союзником чешского монарха, однако, наверно, весомой военной поддержки ему не предоставил, ведь был вынужден в это же время бороться с восставшими валахами в пределах собственного княжества.

Ключевые слова: Лев Данилович, “Hermannii Alatahensis annales”, Пшемисл-Оттокар II, Рудольф I Габсбург, битва при Дюрнкруте.

This article deals with the problem of participation of Galician duke Lev Danilovich in the battle near Durnkrut in 1278 between king Ottokar II of Bohemia and Rudolf I, the founder of Habsburg's dynasty. Latin chroniclers of XIII (for example the “Hermannii Alatahensis annales”) haven't mentions about it, but duke Lev at the same time could be embroiled in conflict with rebels in Walachia. That's why, maybe, he couldn't support his ally – the bohemian king.

Key words: Lev Danilovich, “Hermannii Alatahensis annales”, Premysl Ottokar II, Rudolf I Habsburg, Durnkrut.

УДК 94 (447)

ББК 63.3 (4 Укр) 46

Мар'яна Засипко

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА КАР'ЄРА МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ДАНИЛА АПОСТОЛА

У статті подається короткий аналіз військово-політичної кар'єри миргородського полковника Данила Апостола. Розглянуто деякі аспекти військових походів та участь у них майбутнього гетьмана. Охарактеризовано умови формування політичних поглядів Д.Апостола.

Ключові слова: військо, походи, кар'єра, політичні погляди, Гетьманщина, державницька ідея.

Початок XVIII ст. в історії Гетьманщини відзначився періодом ряду військових і бойових кампаній, учасниками яких виступало українське козацтво. Серед них був і миргородський полковник Данило Апостол. Його військовий дух, характер і витримка вироблялися в боях ще з юнацьких років. Він брав участь у кількох значних військових кампаніях Петра I, включаючи й Північну війну Росії проти Швеції, де формувалася військово-політична кар'єра майбутнього гетьмана.

Питання формування особистої кар'єри гетьмана досліджував у своїх працях В.Антонович, який розкриває основні аспекти військової кар'єри миргородського полковника. В.Горобець робить акцент на військові звичаї Д.Апостола під час Північної війни [6; 7]. Участь майбутнього гетьмана в битві під Ерестфером описує В.Дядиченко. Поряд з військовою кар'єрою гетьмана виробляється і його політичний світогляд. Він виступає прихильником ідеї І.Мазепи від'єднати Гетьманщину від імперії Романових. Відображає ці погляди у своїй праці Н.Герасименко, яка відмічає чинники, що впливали на формування поглядів майбутнього гетьмана [3; 4]. Неоднозначно оцінюється в історіографії й перехід Д.Апостола на бік Петра I. Цю проблему у своїх працях розкриває В.Мокляк [14].

Шістдесят років із життя гетьмана тісно пов'язані з Полтавщиною. Данило Павлович народився на Миргородщині. Про його дитячі та юнацькі роки відомостей не збереглося, також немає ніяких даних про здобуття освіти. Найімовірніше, що майбутній гетьман отримав освіту в Києво-Могилянській колегії, яка на той час була одним з най-

кращих навчальних закладів України. У 20-річному віці Д.Апостол почав виконувати обов'язки миргородського полковника. До того часу цю посаду обіймав його батько – Павло Апостол. Тоді Миргородський полк мав найбільшу територію: у нього входила майже вся сучасна територія Полтавської й частини Харківської областей.

У 1682 р. 28-річного козака обирають миргородським полковником. Випадок в історії доволі унікальний. Так само винятком стало й те, що цю посаду майбутній гетьман обіймав 44 роки, аж до свого обрання на посаду керманіча держави. Початком своєї військової кар'єри й адміністративних здібностей Данило Апостол був зобов'язаний покровительству тодішнього гетьмана Івана Самойловича, який дуже прихильно ставився до Павла Апостола, а згодом і до його сина. Після усунення з посади гетьмана І.Самойловича миргородський полковник пристає до радикально налаштованої опозиції, яку тоді очолював новий гетьман І.Мазепа. На початку 1688 р. І.Мазепа дізнається, що миргородський полковник є одним з організаторів антигетьманської змови, як наслідок, Д.Апостол був арештований. Однак у переддень чергового походу на Крим І.Мазепі було не вигідно карати миргородського полковника, оскільки його родина зажила чималого авторитету серед козацтва й населення Полтавщини. З ініціативи гетьмана відбулася зустріч, на якій І.Мазепа й Д.Апостол досягли порозуміння. Після цього його звільняють з-під варті та поновлюють в уряді. У 1689 р. миргородський полковник бере участь у черговому Кримському поході, де відзначається значними успіхами й досягненнями [3, с.92].

У 1693 р. миргородський полковник бере участь у пошуках військового писаря Петра Іваненка (Петрика), який утік до Криму, проголосив себе гетьманом і разом з татарами розпочав військові дії проти України. Д.Апостол воював з Петриком три роки й одержав чимало перемог, у тому числі 1693 р. біля р. Інгул. У 1696 р. Д.Апостол разом з галицьким полковником М.Бороховичем розгромив кримського хана на Полтавщині, коли той разом з Петриком прямували в Україну. У цьому поході Петрик був убитий [6, с.75].

У 1695 р. Д.Апостол бере участь у першому Азовському поході. У нього було завдання захопити турецькі фортеці в гирлі Дунаю. Під час облоги та штурму Ослам-городка, Тавані, а особливо Кази-Кермена миргородський полковник, за даними літописця, “знатну паче прочих показувал храбрость” [9, с.212].

Розквіт військового таланту Д.Апостола припадає на період російсько-шведської війни (1700–1721), що ввійшла в історію під назвою Північної. У 1700 р. його з козаками відправили до шведських кордонів для підсилення війська наказного гетьмана І.Обидовського, і після смерті останнього бере на себе його функції, командуючи загонами козаків. На початку вересня 1701 р. Д.Апостол у ролі наказного гетьмана на чолі Миргородського, Лубенського, Переяславського, Ніжинського та Полтавського полків виступає до Лівонії, а в грудні того ж року бере участь у битві під поселенням Ерестфер, на схід від Чудського озера. У цьому бою Д.Апостол проявив відмінні командирські й полковницькі здібності. Завдяки вмілим, енергійним і чітким діям миргородського полковника козацьке військо на початковому етапі війни розбило під Стагніцем військо шведського корпусу генерала Шліппенбаха, що практично розв'язало руки російському фельдмаршалові В.Шереметьєву, який зумів правильно вишикувати російські загонами без зайвих перешкод і перепон. Українське військо захопило багатий шведський обоз, але було змушене віддати трофеї російським військам [7, с.104].

У 1709 р. 16-тисячне російське військо, у складі якого перебувала тисяча українських козаків, під керівництвом М.Голіцина виступило на допомогу польському королю Августу, який був союзником Петра І. Пізніше до них приєдналися 3 тисячі козаків на чолі з миргородським полковником Д.Апостолом. На початку 1704 р. гетьман І.Мазепа відправив на допомогу Августу II 17-тисячний козацький корпус під командуванням полковників Данила Апостола й Івана Миновича. Козаки не встигли першими ввійти до Львова, і шведські війська 6 вересня 1704 р. зайняли місто. Під натиском про-

тивника козаки відступили під Броди, а потім у складі польського війська Ревуцького пішли під Варшаву. Похід відбувався в доволі складних умовах: місцеве населення вороже ставилося до козаків, командування не забезпечувало їх провіантом і фуражем, не враховувало думки козацької старшини й діяло на власний розсуд. Миргородський полк, у складі генерала Брандта, у вересні-жовтні успішно діяв на території Польщі, брав участь у взятті кількох міст, у тому числі й Варшави. Але становище змінилося після того, як командування за наказом Петра I взяв на себе генерал І.Паткуль. Постачання козаків продуктами практично припинилося, і вони повинні були самотужки турбуватися про це. Почалися сутички з місцевим населенням. З ініціативи Петра I Паткуль завів у козацьких загонах прусські порядки й навіть муштру. Винних, у тому числі й старшину, карали шпідрутенами, а сотника Родзянку хотіли навіть стратити. Не звичних до такого козаків це вкрай обурювало й вони почали вимагати повернення додому. Саксонські війська оточили козацький табір і відібрали всіх коней. Дорогою до Кракова на козацькі загопи напали шведські війська та загопи їхніх прибічників поляків і практично всіх перебили. Удалося врятуватися двом полковникам, сотникові й 80-ти козакам, які змогли перебраться на Правобережжя. Звістка про поневіряння козаків І.Мировича та Д.Апостола швидко поширилася по всій Україні й викликала обурення українського населення відносно політики російського уряду щодо козацьких загонів [5, с.32].

Бойові дії Росії відобразилися доволі негативно на житті українців, на плечі яких лягло утримання російського війська. Непропорційно велику частку російського війська становили українські козаки. При всьому цьому привілеї козацтва значно урізалися. Поведінка російського війська на території Гетьманщини викликала незадоволення місцевого населення. Козаки теж були незадоволені своїм становищем: військові дії проходили далеко за межами України й усі витрати покривали власними коштами. Козаків використовували як гарматне м'ясо. Утрати українського війська в живій силі становили близько 70 відсотків. З 1705 р. Петро I призначив у козацькі частини російських і німецьких командирів, які поводитися з українцями жорстоко й зверхньо [2, с.135].

Неприємні спогади залишилися в миргородського полковника Д.Апостола й від проведеної кампанії 1706 р., коли козацькі війська (Миргородський, Переяславський та Стародубський полки) і російські війська під керівництвом бригадира Л.Неплюєва здійснювали похід на допомогу переяславському полковникові І.Мировичу, який був оточений шведськими військами в м. Ляховичі. Літописець, описуючи ці події, відзначив одну з причин поразки російсько-українських військ. Коли війська наблизилися до вузької греблі біля Клецька, по обидва боки якої було багнисте болото, Д.Апостол порадив Л.Неплюєву перевірити, чи нема за греблею шведських військ. Однак той не зважив на пораду, і коли війська зайшли на греблю, вони потрапили в засідку. Більшість козаків загинула. “Данило Апостол, – повідомляє літописець, – спішившись легко, в болото впав и копцем оборонялся от шведов, выскочил до своего через силу войска ругаючи добре зараз в глаза Неплюева, что своим нерадением запропастил войска”. Унаслідок поразки російсько-українських військ І.Мирович потрапив до шведського полону, де й помер через кілька років [4, с.1].

Участь Д.Апостола в походах російських військ на чолі українських козаків, багато яких закінчувалося їх перемогою, виявлена ним особиста хоробрість і знання військової справи свідчили, що він був мужньою людиною й талановитим, досвідченим організатором бойових дій.

У середині 1707 р. на київських квартирах Д.Апостола й І.Ломиковського проходять таємні старшинські наради, на яких бурхливо обговорюються безрадні перспективи перебування Гетьманщини в складі Російської імперії, іде пошук шляхів вирішення складної ситуації, яка склалася [7, с.106].

У ході Північної війни 28 жовтня 1708 р. гетьман Лівобережної України І.Мазепа з деякими представниками козацької старшини й 5–6-тисячним військом перейшов на

бік шведського короля Карла XII. Серед старшини, яка перейшла на бік шведів, був і миргородський полковник Д.Апостол, який знав про намір гетьмана І.Мазепи відокремити Лівобережну Україну від складу імперії Романових. У цьому питанні Данило Апостол повністю підтримував гетьмана. Однак 21 листопада 1708 р. він покинув І.Мазепу у шведському військовому таборі й з великими труднощами добрався до свого маєтку в м. Сорочинці, Полтавського полку, де стояла російська військова частина. Звідти написав листа новообраному гетьманові І.Скоропадському, у якому просив захисту від гніву російського царя. У листі він запевняв І.Скоропадського, що потрапив у халепу через незнання справи й змушений був коритися І.Мазепі [3, с.94].

Цей вчинок Д.Апостола є однією з найзагадковіших сторінок його життя. Що саме спонукало його до такого вчинку? Погляди Данила Апостола, за браком відповідних документів, мабуть, так і залишаться нерозгаданою таємницею історії. Можливо, причиною стали меркантильні погляди старшини, яка не бажала втрачати нажиті багаті маєтки. Брак достовірної інформації, на жаль, не дозволяє встановити, яка саме причина змусила майбутнього гетьмана змінити свою позицію й залишити І.Мазепу в такий критичний і вирішальний момент.

Частина істориків, опираючись на листи до І.Мазепи російського канцлера Г.Головкина від 22 грудня 1708 р. і Д.Апостола, схильні вважати, що миргородський полковник прибув у ставку царя за дорученням самого гетьмана, що в цей час уже шукав можливості порозумітися з Петром I і розірвати стосунки з Карлом XII [14, с.10].

Петро I, мабуть, пам'ятаючи про арешт Д.Апостола за наказом гетьмана в 1688 р., щиро вважав полковника людиною дуже неприхильною до І.Мазепи, а тому радо його зустрів, поновив на посаді полковника й навіть доручив командування корпусом українських і донських козаків, розташованих під Полтавою поблизу Псла. Натомість Карл XII відправив генерал-майора Майєрфельда на чолі 4-х полків кінноти, для того щоб спалити маєтки перебіжчика. На початку 1709 р. за наказом Москви до Запорізької Січі прибули козаки з полку Д.Апостола й почали проводити агітацію проти К.Гордієнка [12, с.1].

Миргородський полковник бере участь у Полтавській битві 1709 р. Два роки потому, у 1711 р., разом з Петром I Данило Апостол вирушає в похід на Прут проти турецької армії, де черговий раз підтверджує характер умілого й ініціативного воєначальника. Згодом, коли російський імператор, завдавши Швеції остаточної поразки, розпочинає чергову військову акцію, на цей раз на Кавказі, Данило Апостол, незважаючи на похилий вік, знову бере участь у цій кампанії. У 1722 р. він очолював десятитисячне козацьке військо, яке разом з російською армією воювало в Персії, де була заснована фортеця святого Христа над річкою Судак. За успішні дії проти військ султана Махмуда Д.Апостол отримує з рук імператора оздоблений діамантами портрет російського монарха, при цьому Петро I у присутності міністрів зауважує, що полковник поки що має задовольнитися із цієї милої винагороди в очікуванні на більш значиму [6, с.76].

У 1723 р. Д.Апостола було вислано на річку Коломак, де козацькі полки разом з російськими військами на чолі з князем М.Голіциним охороняли кордони від татар і запорожців. Петро I відправив козаків подалі, щоб уникнути ускладнень, які могли мати місце під час упровадження нових антиукраїнських законів. Тут козацька старшина скликала раду й уклала петицію до Петра I з проханням скасувати Малоросійську колегію й обрати нового гетьмана. Ініціатором цього кроку був Данило Апостол. Петицію було таємно відправлено до Петербурга й 10 листопада 1723 р. вручено цареві. Петро I, розгнівавшись, вирішив остаточно не скасовувати Малоросійську колегію й заборонити вибори нового гетьмана. Із цього приводу він викликав Д.Апостола разом з усією старшиною до Петербурга, наказав заарештувати й передати в таємну канцелярію для проведення слідства. У зв'язку з підготовкою до війни, Росії потрібна була підтримка й допомога козаків. Вони виступали як розвідники, десантники, знавці театру військових дій. У 1726 р. Катерина I звільняє п'ятнадцять козацьких старшин, у тому числі й Д.Апостола. Старшині було заборонено

вийжджати з Петербурга, зробивши виняток лише для миргородського полковника Д.Апостола, який дав клятву бути вірним Російській імперії [1, с.105].

У 1711 р. Д.Апостол був у Прутському поході, де очолював загін козаків чисельністю в 6 тис. Д.Апостол кілька разів відбивав напади турків, що дуже імпонувало цареві. Відзначився також миргородський полковник й у Перському поході Петра I в 1722 р. За щоденником М.Ханенка, Д.Апостол пішов у похід на чолі 10-тисячного корпусу як наказний гетьман. Відзначився хоробрістю в Дербенських степах, а також брав участь у будівництві фортеці святого Христа на р. Судак. Проявив Д.Апостол свою військову майстерність і під Астраханню, де врятував з полону російську заложу й бригадира Ветеранні. Як нагороду за проявлену хоробрість і військову доблесть був нагороджений портретом царя, який був інкрустований діамантами. Впливовою людиною залишався миргородський полковник і в період гетьманування І.Скоропадського. У документах немає жодних відомостей про службові конфлікти гетьмана й полковника. Проте в 1722 р. Данило Апостол відмовився виконувати функції наказного гетьмана в період відсутності І.Скоропадського, коли останній їздив з візитом до Москви [13, с.5].

Таким чином, упродовж свого полковництва Данило Апостол зумів побудувати свою військову кар'єру, узяти участь у військових походах і кампаніях російського імператора. Його хист та здібності дозволили йому обійняти посаду не лише полковника, але згодом і гетьмана. У постійних військових походах і битвах сформувався й політичний світогляд гетьмана. Він відстоював позицію незалежності Гетьманщини, однак поважний вік не дозволяв йому діяти радикально.

1. Антонович В. Гетьман Данило Апостол / В. Антонович // Коротка історія козаччини / В. Антонович. – К., 1991. – 356 с.
2. Апостол Данило Павлович // Кубинський М. Некрополь України // Дніпро. – 1990. – № 2. – С. 135.
3. Герасименко Н. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734) / Н. Герасименко // УІЖ. – 1992. – № 3. – С. 92–102.
4. Герасименко Н. Данило Апостол (1654 р.) / Н. Герасименко // Історія України. – 2000. – № 5. – С. 1–3.
5. Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України : матеріали наук. читань. – Полтава : АСМ, 2005. – 142 с.
6. Горобець В. Выборы без выбора: (реставрация гетманства на Украине в 1727 году) / В. Горобець // Родина. – 2009. – № 2. – С. 75–77.
7. Горобець В. Реставрация гетьманської форми правління (1727 р.): причини та результати. (До питання про інкорпорацію Гетьманщини) / В. Горобець // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали III Всеукр. іст. читань. – К. ; Черкаси, 1993. – 251 с.
8. Коструба Т. Гетьман Данило Апостол (1727–1734) / Т. Коструба // Літопис червоної калини. – 1993. – № 10–12. – С. 46–50.
9. Крупницький Б. Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькій журналі 1728 р. / Б. Крупницький // Наукові записки УВУ (Прага). – 1942. – Т. 3. – С. 211–224.
10. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К., 1948. – 281 с.
11. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2004. – 286 с.
12. Май Р. Гордість Миргородщини / Р. Май // Миргород – гоголівський край. – 2004. – № 50. – 8 грудня. – С. 1.
13. Мицик Ю. Данило Апостол воин, политик, экономист / Ю. Мицик // Днепр вечерний. – 1999. – 23 июня. – С. 5–6.
14. Мокляк В. Гетьман Данило Апостол / В. Мокляк // Полтавські єпархіяльні відомості. Офіційна частина. – 2004. – № 30. – Березень. – С. 10–11.

В статтє подається краткий анализ военно-политической карьеры миргородского полковника Данила Апостола. Рассмотрены некоторые аспекты военных походов и участие в них будущего гетмана. Охарактеризованы условия формирования политических взглядов Д.Апостола.

Ключевые слова: *войско, походы, карьера, политические взгляды, Гетманщина, государственническая идея.*

The short analysis of Military-political career of mirgorod colonel Danylo Apostol is given in the article. Some aspects of soldiery hikes are considered that participation for them of future hetman. The terms of forming of political looks of D.Apostol are described.

Key words: *army, hikes, career, political looks, Get'manschina, state idea.*

МУРОВАНІ ХРАМИ БУКОВИНИ кін. XVIII–XIX ст.: ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО РЕЛІГІЙНОГО ФОНДУ

У статті простежується вплив церковно-релігійних умов у сприянні будівництву храмів на Буковині кінця XVIII–XIX століть, зокрема, висвітлюються діяльність і роль Православного релігійного фонду у зведенні сакральних споруд.

Ключові слова: Православний релігійний фонд, митрополія, муровані храми.

Сакральне будівництво Буковини – одна з найяскравіших сторінок історії української архітектури. До цього часу в північній частині Буковини (територія Чернівецької області) збережено чимало сакральних споруд, що отримали відзнаку як пам'ятка архітектури. Стрімке зростання храмового будівництва на Буковині кінця XVIII–XIX ст. насамперед пов'язане із заснуванням Православного релігійного фонду. Більшість місцевого населення належало до панівної в молдавську добу Православної церкви. В австрійський період церква продовжувала зберігати провідні позиції за кількістю вірних.

Вагомий внесок у вивчення питань, пов'язаних із становленням православ'я, загальною релігійним життям буковинців, зробив сучасний історик М.Чучко [16; 17]. Окремі аспекти церковно-релігійного життя на Буковині розглядали вчені XIX ст. В.Доманицький [6] та А.Жуковський [7]. Окремі відомості щодо історії Православної церкви та культового будівництва на Буковині наведено в публікаціях науковців XX ст., зокрема, до цього питання зверталися: О.Поляк [12], М.Вишня [4], М.Никирса [11], І.Чеховський [15] та ін. Дослідники Буковинського регіону, Чернівецької області, особливу увагу приділяли висвітленню питань церковно-релігійного життя. Проте жоден з учених не досліджував створення й діяльність Православного релігійного фонду, що, вочевидь, сприяв піднесенню будівництва церков на Буковині в зазначений період. Тому ця тема залишається актуальною.

Мета статті – з'ясувати роль і сприяння Православного релігійного фонду у зведенні сакральних споруд на Буковині кінця XVIII–XIX ст.

Головне завдання публікації – простежити процеси формування культурно-релігійних умов, що передували розвитку мурованого будівництва.

Обрядово-релігійна культура Буковини належить до православної культурно-релігійної традиції, що в середньовіччя поширилася від греків до народів, які проживали в Карпато-Дунайському регіоні [8, с.7]. Однак власна православна церковна організація в краї з'явилася лише на початку XV ст., після заснування православної митрополії в Сучаві та єпископства в Радівцях (1402). Православ'я на Буковині утвердилося під час перебування буковинських земель у складі Молдавського воєводства. Варто зауважити, що молдавські воєводи відігравали значну роль у церковному житті, беручи активну участь у становленні Молдавської митрополії. Вони були прихильниками візантійської системи співпраці держави та церкви. Більшість митрополитів та єпископів займали активну громадську позицію, були наставниками воєвод, сприяли будівництву храмів і монастирів, займалися переписом книг та відкриттям друкарень. Значну кількість монастирів на Буковині було зведено саме в часи молдавського правління. Сприяли будівництву й заможні люди, які жертвували власні кошти на зведення монастирів та утримання монастирської братії. Виникнення чернецтва на території Буковини пов'язане з місіонерською діяльністю православних монахів з балканських провінцій Візантії. Саме в молдавську добу були створені умови для розвитку православного чернецтва, церква посідала панівне становище, політично та матеріально підтримувалася на державному рівні й була панівною за кількістю віруючих [17, с.127–144].

Політичне приєднання Буковини до Австрійської імперії відзначилося важливими змінами в церковному управлінні краю. У час окупації Буковини Австрійською імперією в другій половині XVIII ст. усі християни Буковини належали до православного обряду [9, с.237]. Представники Католицької церкви в Австрії склали план окатоличення Буковини. Однак це прохання не було втілене в життя, оскільки могло викликати сильний спротив місцевого населення. Двадцятого жовтня 1781 року було видано “патент віротерпимості”, що гарантував православним вільне проведення релігійних обрядів і до певної міри наділяв їх громадянськими правами. Таким чином, Православна церква Буковини стала законною та увійшла до переліку державних церков.

Надавши Православній церкві Буковини законного державного статусу, цісар Йосиф II, діючи в рамках політики освіченого абсолютизму, вирішив секуляризувати церковно-монастирські володіння. Мотивуючи необхідністю покращити становище духовенства й духовних шкіл, уряд створив для їх утримання церковний фонд, відібравши майно в монастирів. Третього серпня 1782 року уряд розформував 14 монастирів і скитів, створивши з їхніх маєтків перший релігійний фонд, що мав на меті служити для церковно-релігійних потреб Буковинської православної єпархії. Церковно-релігійний фонд складався переважно з лісів, орного поля, лугів, рибних ставків, торговельних закладів. Загалом території фонду становили майже 20% усієї Буковини. Релігійний фонд очолювало власне правління, щоправда, призначене австрійською владою. Усі прибутки фонду йшли до релігійної каси, відповідно такі кошти утримували різні релігійні установи, монастирі, школи, парафії тощо [6, с.12]. Церква та її матеріальні ресурси перебували під жорстким контролем австрійської влади.

Двадцять дев'ятого квітня 1786 р. імператор Йосиф II опублікував “Духовний регламент”, або “План врегулювання церковного і шкільного закону на Буковині”. Згідно із цим регламентом, вище керівництво єпархіальними справами здійснював єпархіальний єпископ через консисторію, головою якої він і був. Виконання розпоряджень регламенту було доручено генералові Езенбергу та єпископу Досифею. Постановою визначався також штат діловодів і допоміжних службовців. Єпископ та консисторія наділялися правом вирішення внутрішніх і судових справ у межах своєї єпархії. Регламентом, передусім, оголошувалося, що з усього рухомого й нерухомого майна, що належало монастирям, іншим установам Буковинської єпархії, складається один загальний релігійний фонд. Управління майном цього фонду й контроль за витратою сум надавалися уряду [17, с.96–97].

Урегулювання австрійською адміністрацією церковного життя на Буковині призвело до скорочення кількості православних монастирів з 28 до 3. Цим останнім з релігійного фонду щороку надавалися кошти на різні витрати обителі, а також була визначена ченцям стала платня. Водночас кількісний склад монахів був суттєво обмежений, оскільки австрійська влада ввела штатний розпис для кожного монастиря й визначила більш жорсткі критерії прийому в послушники. Окрім того, у регламенті зазначалося, що чорне духовенство не повинно займатися пастирським служінням чи науками або навчанням молоді. У його компетенцію входили лише відправлення богослужінь і молитва [17, с.140, 144].

Однак “Духовний регламент” покладав на парафіяльних священиків обов’язок проводити катехізацію населення, відвертати від забобонів, навчати парафіян поваги до влади, оголошувати в церкві урядові розпорядження й вести життєпис парафії [10, с.16].

За “Духовним регламентом” парафіяльні храми забезпечувалися єпархіальним фондом. Кошти на утримання духовенства планувалося брати зі створеного Буковинського православного релігійного фонду. На поміщиків, місцеву владу й парафіян покладался обов’язок піклуватися про парафії. Турбота про підтримання храмів у належному стані доручалася церковним старостам. Ремонт церков і постачання їх усім необхідним входили в обов’язки місцевої влади й землевласників, яким звичайно надавалося право патронату.

Після прилучення Буковини до імперії Габсбургів Радівецьке єпископство було перетворене в Буковинську єпархію. Значно пізніше, після смерті Йосифа II, цісарем Францом Йосифом I було видано указ про перетворення Буковинського єпископства на митрополію Буковини і Далмації та призначення митрополита. Процедура обрядового поставлення призначеного цісарським указом на митрополічю кафедрі Буковини і Далмації кандидата складалася з іменування, хіротонії й інсталяцій у кафедральній церкві. На утримання владики та консисторії з релігійного фонду було визначено відповідну платню [17, с.81, 99].

За резиденцію православних владик Буковини в кінці XVIII та середині XIX ст. служила невелика єпископська палата, споруджена ще в 1782–1783 рр. Зводили її нашвидкуруч, тому вже через кілька років після завершення будівництва споруду вразив “літаючий грибок”, і вже в 1790 р. частина будинку була зруйнована [9, с.252–253]. Таким чином, виникла потреба в побудові нової резиденції. Від 1803 року за розпорядженням цісаря австрійський уряд готував відповідний проект для спорудження кафедральної єпископської церкви в Чернівцях і резиденції на кошти Буковинського релігійного фонду. У 1860 р. імператор Франц Йосиф видав розпорядження про будівництво в Чернівцях єпископської резиденції. До виготовлення проекту Міністерство культів запросило віденського архітектора Й.Главку. Будівничий хист Й.Главки виявився в тому, що він уважно вивчив особливості місцевого рельєфу, краєвиду, можливості тодішньої місцевої будівельної галузі, а також буковинський етнографічний колорит. Архітектор розпочав роботу 13 квітня 1864 р., проте освячення резиденції буковинських митрополитів відбулося в 1882 р. [4, с.11–12]. Над оздобленням цього храму працювало кілька фахівців високого рівня. Ліпні прикраси для 12 капітелів вежі виготовила скульптор Анна Гофман. Семінарську церкву розписували професор малярства з Відня Карл Йобст та Епаміонд Бучевський [15, с.65]. Загальна вартість будови обійшлася релігійному фондові в 1 830 000 флоринтів. Резиденція складалася із трьох будівель: розташованого праворуч корпусу монастиря з вежею, де мешкали клірики та ченці митрополічої каплиці, а також знаходилася школа церковних співаків; ліворуч розміщено споруду богословського факультету із семінарською церквою Трьох Святителів; у центрі, у глибині між цими двома корпусами, розташовувалися митрополічі палати з каплицею св. Іоана Сучавського [17, с.101].

На кошти Релігійного фонду було зведено й інші церкви в Чернівцях. Майбутній Свято-Духівський собор споруджувався під наглядом спеціально створеної дирекції, до складу якої спочатку входили окружний інженер Адольф Марін, консисторський радник Костянтин Чеховський та архітектор Франц Радор. Від весни 1844 р. керівництво й нагляд за будівництвом перебрав рисувальник будівельної дирекції з Відня Антон Рьолль. Дзвони для собору були відлиті в Калуші. Зокрема, на головному дзвоні зазначалося: “Во славу Святої Трійці, Сина, Бога і Духа Святого, відлито цього дзвона з благословення і за підтримки Його Преосвященства Євгена Гакмана, Буковинського єпископа, для кафедральної церкви в м. Чернівцях у дні правління цісаря всієї Австрії Франца Йосифа I року 1861” [15, с.41]. Загальні видатки на спорудження собору склали близько 200 тисяч флоринів. Наступним православним мурованим храмом у Чернівцях стала міська парафіяльна церква св. Параскеви. Її будівництво було розпочате того ж року, що й кафедральний собор за проектом місцевого архітектора А.Павловського. Особливих зусиль доклав настоятель храму Андрій Василевич, пожертвувавши на богоугодну справу власні кошти [15, с.33–34]. Матеріальну допомогу для завершення будівництва надав Православний релігійний фонд. Загальна сума витрат склала 46 657 флоринів 73 корони австрійською валютою [11, с.6]. Обидва храми було освячено владикою Євгеном Гакманом. Будівництво нових храмів на Буковині було великою заслугою владики Євгена. Саме в час його правління на Буковині будуються величні кам’яні храми: Свято-Духівський кафедральний, Свято-Параскевська церква, Свято-Миколаїв-

ська церква в Кіцмані. Саме владики клопотав перед цісарською владою про дозвіл на побудову нової єпископської резиденції [12, с.38].

Нові храми почали будувати по всій митрополії. Більшість з них були дерев'яні, малі й не могли вмістити всіх парафіян. Тому було зібрано значні матеріальні ресурси як з релігійного фонду, так і з інших джерел, завдяки чому за короткий час у ряді сіл було споруджено кам'яні храми [10, с.23].

Траплялися також випадки, коли церковне будівництво фінансувалося релігійними громадами. Приміром, на кошти парафіян було зведено церкви в с. Кам'янка (1894) і с. Теремблече (1883–1886).

Наприкінці XVIII ст. осіб, які фінансували будівництво храмів, називали церковними патронами. Згідно зі встановленими законами, патрони повинні були опікуватися будівництвом і матеріальним забезпеченням буковинських православних храмів доти, доки цю функцію не буде перекладено на створений єпархіальний фонд (якщо його економічні можливості це дозволять) [17, с.278]. У документах архівного фонду митрополії Буковини зазначено, що великий землевласник з Банилова Руського (нині – с. Банилів Вишницького району) Андреас фон Гаффенко у своєму духовному заповіті від 5 вересня 1823 року дарував 2,5 тис. дукатів золотом для будівництва нової кам'яної церкви, де й заповідав себе поховати [13, с.1]. На кошти графа Дімітрія де Костіна в с. Шипинці (Кіцманський район) у 1812 р. було збудовано церкву Різдва Богородиці. Житель села, за походженням австрієць, вніс кошти на будівництво нової церкви й, відповідно, уважався патроном церкви, який зобов'язувався постачати церкву необхідним начинням та обладнанням [14, с.1].

Важливим етапом підготовки до будівництва було замовлення проекту церкви в архітектора. У Чернівцях працювало декілька інженерів, які займалися проектуванням культових споруд. Зразком типового проекту мурованої культової споруди може служити план церкви в с. Погорилівка, розроблений 1870 р. [5, арк.186].

Необхідно відзначити, що церковні та цивільні власті Буковини постійно наглядали за якістю будівельних робіт і матеріалів, що використовувалися під час будівництва храмів. З метою подолання недоліків у будівництві церков у державних маєтках та запобігання таким випадкам надалі, крайова адміністрація 8 квітня 1870 р. видала спеціальне розпорядження, згідно з яким у майбутньому під час будівництва та ремонту церков, парафіяльних будинків у маєтках релігійного фонду, окрім нагляду технічного чиновника, створювався для контролю місцевий комітет, що складався з уповноважених парафій від належного керівництва маєтків релігійного фонду й місцевого священика. Там, де громада разом із священиком сама взяла на себе будівництво церкви, такий контроль мав здійснювати протоієрей разом із церковним єпітропством. Спорудження та опорядження нового храму іноді затягувалося на роки. Тривалість будівництва залежала від фінансової спроможності громади та патрона. Траплялося, зібраних коштів не вистачало для завершення будівництва, тоді зверталися по допомогу до Буковинського православного релігійного фонду.

Деякі храми Буковини споруджувалися якщо не повністю, то частково на кошти фонду, приміром, церкви в с. Киселиці (1877), Ленківцях (1881), Шишківцях (1886), Кам'яній (1895), Нових Бросківцях (1895–1897) та ін.* Розміри фондівських внесків на

* Муровані храми Заставнівського району: церква Різдва Богородиці (1797), церква Успіння Богородиці (1789); Кіцманського району: церква Свято-Миколаївська (1872), церква Різдва Богородиці (1812), Успенська церква (1786); Глибоцького району: церква Свято-Сперидонська (1894), церква Свято-Михайлівська (1883–1886), Свято-Дмитрівська церква (1876–1884); Сторожинецького району: церква св. Георгія (1818), церква св. Миколая; Вишницького району: Свято-Успенська церква (1882), Свято-Покровська церква (1898), церква св. Миколая (1834), церква св. Михаїла (1889); Путильського району: Свято-Троїцька церква (1877); Чернівців: церква Трьох Святителів (1864–1882), церква Святого Духа (1844–1864), церква святої Параскеви (1844–1862).

церковне будівництво були чималі. Окремі пожертви на будівництво надходили безпосередньо від імені цісаря, який був патроном релігійного фонду.

Варто зауважити: після спорудження нової церкви стару церковну будівлю, що залишалася поза використанням, або розбирали, або ж продавали чи дарували біднішій парафіяльній громаді, яка такий храм перевозила на свою територію, там відновлювала чи споруджувала з його матеріалу новий. Ця практика набула в Буковині значного поширення. Наприклад, у 1779 р. коштом графа Якова Логотетті перенесено в с. Долішні Ширівці колишню князівську церкву із Чернівців [17, с.284–285]*.

Отже, перехід північної частини Молдови – Буковини – під владу католицької імперії Габсбургів надав Православній церкві державного статусу. Внутрішнє життя стало внормованим австрійськими законами, а майно, що входило до монастирської власності, перетворено на державне й віддано до релігійного фонду, яким розпоряджалася держава. Порівняно з молдавським періодом панування сталися певні обмеження для буковинського єпископа, що діяв у рамках австрійського державного законодавства. У часи австрійського панування зросла чисельність православних храмів по всій території Північної Буковини. Таким чином, на Буковині наприкінці XVIII ст. сформувалися сприятливі умови для будівництва культових мурованих споруд.

1. Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 / авт.-упоряд. О. М. Павлюк. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 252 с.
2. Буковина : історичний нарис. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
3. Буковина. Її минуле і сучасне / за ред. Д. Квітковського та ін. – Париж ; Філадельфія ; Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
4. Вишня М. Ці склепіння десь над моєю душею стоять усе життя / М. Вишня // Слово Просвіти. – 2005. – Ч. 39. – 29 верес. – 5 жовт. – С. 11–12.
5. Державний архів Чернівецької області, ф. 320 Митрополія Буковини, оп. 3, спр. 1826. Справа про будівництво церкви в парафії Погорилівка, 188 арк.
6. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців / В. Доманицький ; [наук. ред., прим. і післямова С. Пивоварова та ін.] ; Буковин. центр археологічних дослідж. при ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 76 с.
7. Жуковський А. Історія Буковини. Ч. 2 / А. Жуковський. – Чернівці : Час, 1993. – 224 с.
8. Иванов С. А. Византийское миссионерство: можно ли сделать из “варвара” христианина / С. А. Иванов. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 376 с.
9. Кайндаль Ф. Р. Історія міста Чернівців від найдавніших часів до сьогодення, присвячена 60-літньому ювілею правління Його Величності цісаря Франца Йосифа I, в пам'ять про першу документальну згадку про м. Чернівці 500 років тому / Ф. Р. Кайндаль. – Чернівці : Місто, 2003. – 278 с.
10. Ковальчук Д. Буковинська православна церква під австрійською окупацією / Д. Ковальчук // Вісник Буковинського православного університету імені Є. Гакмана : зб. наук. праць. – Чернівці : Відродження, 2003. – Вип. 1 : Теологія. – С. 13–31.
11. Никирса М. Церква Святої Параскеви / М. Никирса. – Чернівці, 2007. – 13 квіт. – С. 6.
12. Полянко О. Нарис з історії Православної Церкви на Буковині / О. Полянко. – Чернівці : Зелена Буковина, 2001. – 56 с.
13. Приватний архів Свято-Успенської церкви села Банилів. Відомості про будівництво храму. – 6 с.
14. Приватний архів церкви Різдва Богородиці села Шипинці. Довідка про церкву за 1914 р. – 1 с.
15. Чеховський І. Г. Чернівці – місто зустрічі культур та релігій / І. Г. Чеховський. – Чернівці : Місто, 2009. – 207 с.
16. Чучко М. Православна церква та духовенство на Буковині у II пол. XIV – третій чверті XVIII ст. / М. Чучко // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 3–4. – С. 174–180.
17. Чучко М. К. “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу) / М. К. Чучко. – Чернівці : Книги – XXI, 2008. – 368 с.

* Менше мурованих церков будувалось у гірській місцевості. Важко й дорого було доставляти будматеріали, тому селяни зводили церкви з місцевого матеріалу – дерева. На Путильщині 1877 р. на кошти релігійного фонду споруджена єдина мурована церква Святої Трійці. З релігійного фонду фінансувалася робота архітекторів, будівничих, малярів та інших майстрів.

В статье прослеживается влияние церковно-религиозных условий в содействии строительству храмов на Буковине конца XVIII – XIX веков, в частности освещается деятельность и роль Православного религиозного фонда в возведении сакральных сооружений.

Ключевые слова: Православный религиозный фонд, митрополия, каменные храмы.

In the article influence of church-religious terms is traced in an assistance to building of temples on Bukovyna of end of XVIII – XIX century, activity and role of the Orthodox religious fund are illuminated in particular in erection of sacral building.

Key words: the Orthodox religious fund, metropole, lithoidal temples.

УДК 392.3-058.237 (477.83/86)

ББК 63.5 (4 Укр)52

Наталія Лицур

ОСНОВИ ЕТИКЕТУ В МІСЬКИХ ІНТЕЛІГЕНТНИХ РОДИНАХ ГАЛИЧИНИ (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

У статті проаналізовано важливість правил поведінки в житті української міської інтелігенції Галичини в кінці XIX – 30-х рр. XX ст. Розкрито особливості вітального, візитового, столового, танцювального етикету, ставлення до дорослих і жінок. Описано роль сім'ї та навчальних закладів у формуванні культури поведінки інтелігентної верстви краю.

Ключові слова: міська інтелігенція, етикет, правила поведінки, Галичина.

Елітарний прошарок завжди був і залишається обличчям будь-якого суспільства. Це змушувало його представників не тільки вирізнятися культурою поведінки, а й бути бажаним прикладом для наслідування. Саме тому витворився своєрідний кодекс манер, якого мали суворо дотримуватися лідери соціуму. Українська інтелігенція, що на початку XX ст. узяла на себе провідну роль у національному русі, теж послуговувалася певними нормами етикету. Однак із часом у вирі суспільно-політичного й економічного життя вони забувалися й відійшли на задній план. У зв'язку із цим, визріла необхідність детальнішого вивчення правил поведінки, яких дотримувалися люди розумової праці в Україні на рубежі XIX–XX ст., зокрема, у Галичині, яка в той час була осередком національного відродження.

Актуальності такій тематиці надає й той факт, що в сучасному світі культура поведінки має дуже велике значення. Вона допомагає встановлювати контакти між людьми, спілкуватися, створювати стійкі взаємини. Тому кожна культурна людина повинна не тільки знати й дотримуватись основних норм етикету, але й розуміти необхідність існування визначених правил і взаємин між людьми. Адже манери людини є індикатором багатства її внутрішнього світу, вони відображають моральний та індивідуальний розвиток.

На жаль, ця тема практично не висвітлена в науковій літературі. Її окремих аспектів торкалися тільки публіцистичні матеріали, причому головна увага в них приділялася бальному та столовому етикету, якого дотримувалася регіональна українська міська еліта [39; 46]. З іншого боку, збереглася значна кількість інформації (мемуарного й епістолярного характеру), що дає змогу проаналізувати означену проблему.

У середовищі галицької інтелігенції склалися певні стандарти поведінки, манери й принципи організації власного побуту. Вони пронизували все життя тогочасної еліти. Основи етикету були настільки визначальними, що необізнаність у них викликала осуд і громадську критику. Дотримання загальноприйнятих правил поведінки було притаманне саме галицькій інтелігенції, що, на відміну від наддніпрянської, відзначалася своєю консервативністю. Є підстави стверджувати, що окремі принципи поведінки, які галицька еліта намагалася виконувати в повсякденному житті, були запозичені від австро-угорської аристократії. Однак це не означає, що не було манер, які мали національний традиційний характер. Адже кожен народ вносить свої виправлення й допов-

нення в етикет, що зумовлено соціальним, політичним, суспільним життям і специфікою історичного розвитку країни, походженням, традиціями та звичаями народу.

Про важливість обізнаності молодого покоління з правилами доброго тону свідчить той факт, що їм приділяли увагу в середніх навчальних закладах. Зокрема, у Станіславській гімназії за ініціативи директора М.Сабата було запроваджено навчання танцю та доброї поведінки для двох найстарших класів [26, с.27]. Це зумовлювалося тим, що з кінця ХІХ ст. сільське середовище стало одним з головних джерел формування інтелігентної верстви. Набуття статусу приналежності до цього прошарку відбувалося через отримання відповідної освіти. Багато учнів, які походили із сільської місцевості й простих сімей, у домашніх умовах не могли отримати належного виховання. Оскільки знання етикету та володіння хорошими манерами були невід'ємними рисами представників тогочасної інтелігенції, досягнути їх могли саме в навчальних закладах.

Головне, що цю обставину усвідомлювали й самі гімназисти. Викладач С.Шах так охарактеризував означену проблему, згадуючи про свої гімназійні роки: "Нам треба було прищипити не лише урбаністичні "добрі манери", як у Львові тоді говорилося (від франц. слова "bonnes manieres"), але й життєві загальноприйняті засади західноєвропейського доброго тону і розумного поведіння..." [42, с.250]. Заради об'єктивності варто підкреслити, що на перших порах навчальні заклади не могли забезпечити повноцінного досягнення принципів поведінки. Тому студенти змушені були самостійно їх опанувати. Легше це давалося тим, хто проживав під час навчання в інтелігентних родинх, оскільки вони завоювали манери на практиці. Ті ж, що жили в приватних студентських станціях чи в бурсах, змушені були шукати допомоги в підручниках з культурної поведінки. Зазначимо, що такі посібники були надруковані, як правило, польською мовою. Українською існували тільки видані ще в кінці ХVІІІ ст. оо. Василіянами "Правила доброго поведіння" для вихованців їхніх шкіл [42, с.264]. Цей факт дає підстави стверджувати, що галицька українська міська інтелігенція в поведінці дотримувалася тих норм, що і європейська.

Чимало уваги приділяли "товариським формам" і самі гімназійні вчителі, розуміючи важливість цього питання. Так, Б.Лепкий згадував про катехита (учителя релігії) у Бережанській гімназії отця Соневицького: "Великою нашою хобою вважав він брак товариської огляди і недостачу так званих форм. Це, на його гадку, відбирало в нашому молодому чоловікові певність себе і, в порівнянні з сусідською молоддю, провадило до небажаного й шкідливого почуття меншеартості. Від цього почуття і до національної байдужості або й до апостазії було вже не далеко. Тому то при кожній нагоді звертав він увагу на товариські форми" [25, с.174]. Робота педагогів у такому руслі ускладнювалася тією обставиною, що студенти походили з різних культурних сфер: селянської, пролетарської, дрібноміщанської та священничої.

Якою б не була роль навчальних закладів у формуванні стереотипів поведінки, але, звісно, основи етикету закладалися в сімейному колі. У першу чергу для батьків було важливо, щоб діти не осоромили родину в очах гостей. Тому їх змалку привчали, як правильно поводити себе за присутності в домі сторонніх осіб [10, с.63]. Дітворі не тільки заборонялося втручатися в розмови дорослих, в окремих сім'ях вони навіть не могли знаходитися між гостями. Не могло бути мови й про те, щоб дитина перебувала під час забав дорослих [3, арк.3; 13, с.486].

Звісно, шанобливе ставлення до гостей діти переймали від батьків, які власним прикладом намагалися передати всі тонкощі прийому гостей. Візитерів завжди привітно й доброзичливо приймали. Якщо це була жінка, за нею слід було зачинити двері та допомогти зняти й повісити верхній одяг [18, с.699; 25, с.40]. Якщо відвідувачем був чоловік, йому для ввічливості пропонували цигарку, хоча самому не обов'язково було курити [35, с.62]. Існував у галицькому суспільстві також звичай, що коли хтось із представників інтелігенції приїжджав до нового міста, то мусив здійснити офіційні візити місцевій еліті [9, с.455; 12, с.544; 27, с.375].

Були також певні звичаї в частуваннях. Зокрема, Г.Величко, згадуючи про І.Франка, писав: "... ледве чи не першого разу частував мене чаєм, що в Галичині було незвичайним. У нас частували тільки людей близьких, давно знайомих" [7, с.289]. Заради справедливості зазначимо, що унікальність постаті І.Франка якраз і полягала в тому, що він, зазвичай, не дотримувався стереотипів поведінки, притаманних людям із його оточення.

Жорсткій регламентації підлягала сфера романтичних стосунків. Так, у галицькому інтелігентному середовищі побутували правила, згідно з якими дівчатам не можна було самим заходити до чоловіків у гості [30, с.127]. У свою чергу, засуджувалося, коли жонатий чоловік відвідував панну [30, с.129]. Були свої обмеження й щодо тривалості візитів. Зокрема, коли юнак приходив уперше в гості до дівчини, його відвідини повинні були тривати недовго (близько 15–20 хв) [2, арк.3]. Узагалі, про будь-який візит прийнято було завчасно попереджувати та питати дозволу, чи можна прийти ще раз. Відмітимо, що, згідно з тогочасними правилами доброго тону, нормою вважалося, коли чоловік старший за дружину на 10 років. У зв'язку із цим, жінки часто занижували свій вік [32, с.49].

Особливої уваги заслуговують норми поведінки за столом, які побутували в інтелігентних родинах. Зауважимо, що всі члени сім'ї мали визначені місця. На першому сидів глава сімейства [4, арк.2; 24, с.724]. Подавали страви також по-старшинству, починаючи з голови сім'ї [40, с.13]. Велике значення приділялося правильному використанню столових приборів. Стіл мав бути сервірований відповідно до правил етикету [39, с.20]. Знання, обізнаність у столових предметах були в той час ознакою доброго виховання, тому дівчат з інтелігентних сімей змалечку привчали до правильного сервірування столу [1, арк.1; 34, с.5].

Зазначимо деякі особливості цього процесу. Стіл мав бути застелений чистою скатертиною або серветками. Для кожного ставили тарілку, а біля неї ложку, ніж і виделку. У деяких сім'ях для столових приборів були спеціальні підставки ("козлики") [4, арк.1]. На середину стола ставили в посудині малі хусточки з тонкого білого паперу (бібулки), призначені для обтирання вуст [45, с.23]. На тарілки клали полотняні серветки, якими під час трапези застеляли коліна [40, с.13]. В усі страви господиня вкладала окрему чисту ложку або виделку, яка залишалася там увесь час [36, с.VI; 45, с.24]. Залежно від характеру страв, подавали спеціальні прибори. Наприклад, на рибу давали маленькі виделки й невеличкі тарілки на кістки [44, с.13]. Споживання окремих страв і продуктів також мало свої особливості. Зокрема, скибку хліба в жодному разі не можна було кусати чи різати ножем, а тільки відламувати невеликі шматочки й руками класти до рота.

За столом було прийнято поводити себе стримано в їжі. Так, каву зазвичай пили повільно. Крім того, страви вживали в невеликій кількості, щоб мати можливість скуштувати всі запропоновані. Уставати з-за столу, доки не закінчиться обід, не дозволялося, оскільки це було ознакою поганого тону. М.Рошкевич згадувала про І.Франка: "Мене те так вразило і так якимось було прикро і неприємно, що він не знає товариської поведінки, як треба при столі до кінця сидіти і з першого дання не їсти стільки, що до другого вже не доторкнутись" [31, с.108]. Не прийнято було за столом говорити пошепки, що, мабуть, свідчило про неповагу до гостей [25, с.196].

Серед норм столового етикету можна згадати також наполегливе припрошування візитера до їди. У свою чергу, гість "зобов'язаний" був відмовлятися, згідно з прийнятими манерами поведінки [6, с.127]. Парадокс полягав у тому, що всі прекрасно усвідомлювали цю формальність, але все ж таки вперто її дотримувалися. Зазначимо, що такий звичай у 1930-х рр. уже виходив з моди [45, с.24].

Обізнаність з правилами столового етикету в середовищі інтелігентної верстви відіграла велике значення. Інколи від них залежали важливі рішення. Наприклад, зга-

даємо про цікавий епізод зі сватання, про який згадував отець Соневицький: “Попросили до обіду, а кандидат на мужа став сьорбати борщ, їсти ножем рибу та ніж до вуст пхати, то нічого з того сватання не вийшло” [25, с.174].

Ознакою хорошого виховання була також обізнаність у правилах бального етикету. Відомо, що в інтелігентних сім'ях чимала увага приділялася танцювальному мистецтву. Дівчата на танцювальні вечори йшли тільки в супроводі дорослих, оскільки самим відвідувати такі заходи не личило [16, с.22]. Переважно вони мали опікунку (“панню”), яка перебувала з ними на різноманітних заходах (це називалося “маткування”) [34, с.7]. Запрошуючи до танцю, парубки обов'язково мали вклонитися дівчині, а також тій пані, яка “маткувала”, і просили в неї дозволу потанцювати [36, с.VI]. Прийнятим було, що під час танцю інший партнер міг попросити даму й продовжити танець з нею. Пари поводили себе виважено, стримано, переважно не розмовляли. Ось як згадувала гостя з Наддніпрянської України А.Тригубова про танцювальну вечірку “Просвіти” у Львові: “Я була страшенно здивована: як це – тут усі свої, а поводяться зовсім як чужі! Ніхто й пари слів не сказав один до одного. Франко пояснив мені, що у них такий звичай: «Не можна розмовляти за танцями, бо зараз скажуть, що залицяєшся!»” [37, с.157]. Зазначимо, що, згідно з тодішніми принципами доброго тону, кавалер, що запрошував даму на якийсь захід, змушений був оплачувати всі витрати [8, с.62].

Оригінальним було запрошення панн до танцю. Так, кавалери, просячи дам до вальсу, прикріплювали їм карнети (саморобні або куповані медальйончики, тому цей танок називався “вальс з карнетом”). Під час “білого” танцю дівчата, обравши собі пару, чіпляли хлопцям котильйони (маленькі бутоньєрки зі стрічок і квітів; цей танець іменувався “вальс з котильйоном”). Відмова від такого запрошення вважалась образою [46, с.7].

Існували й відповідальні за організацію танцювальних вечорів представники бального комітету, які стежили, щоб усі дівчата були задіяні в танці [8, с.61]. У ресторанах існували в той час професійні танцюристи – фордансери [16, с.22]. Їх обов'язком було запрошування до танцю тих дам, чоловіки яких з певних причин не могли танцювати. Він підходив до столу й просив дозволу потанцювати з панною чи пані. Після танцю зобов'язаний був відвести її на місце. Тут діяли також визначені правила: на кожний танок фордансер мав просити дозволу в чоловіка потанцювати з його супутницею, навіть якщо танці відбувалися підряд. У деяких ресторанах були фордансерки, яких за певну плату чоловіки запрошували за свій столик чи до танцю.

Були певні вимоги на танцювальних вечорах щодо одягу. Дівчата, збираючись на бал, одягали відповідну сукню. Так само кожен кавалер мусив мати білі рукавички. Їх призначення полягало в тому, щоб не зіпсувати дам дорогої сукні під час танцю [34, с.7]. Траплялося, що на запрошеннях до забави була зазначена форма одягу, переважно “візитова” (парадна) [3, арк.2; 17, с.190].

Побутували чіткі вимоги стосовно правил носіння одяжі. Зокрема, для вечірньої прогулянки існував вечірній одяг [23, с.27]. Перший візит намагалися здійснювати в новому вбранні [28, с.374]. Причина полягала в тому, що одяг дозволяв справити враження й був виразником певного соціального статусу.

Уміння достойно триматися, одягатися проявлялося й у домашній обстановці. Зокрема, у власному помешканні не було прийнято ходити в “шляфроку” (халаті). Його не дозволяли довго носити зранку або ж він слугував виключно для того, щоб перейти зі спальні до “лазнички” (ванни) [2, арк.3; 22, с.125]. У побуті одягалися значно простіше. Загалом в одязі проявлялися охайність, елегантність, культура. М.Рудницька згадувала про батька: “Був завжди дуже старанно і з великим смаком одягнений. Не можу собі уявити татка в одязі змінному чи витертому, без краватки або в невипрасованих штанах” [32, с.50].

Проте звернемо увагу на таку цікаву деталь. Міська інтелігенція влітку традиційно відпочивала в сільській місцевості, особливо в горах. Під час свого побуту окремі її

представники ігнорували загальноприйняті стандарти в носінні одягу, притаманні для цього прошарку. Тому в періодичних виданнях з'являлися поради стосовно манер поведінки на селі. Ці замітки мали на меті не тільки змінити таку тенденцію, а й закликали представників розумової праці популяризувати елементи міської культури серед місцевого населення [19, с.19–20].

Свої особливості побутували в правилах і манерах звертання. Між собою галицька еліта говорила на “ви” і тільки дуже близькі розмовляли на “ти”. Так, хоч І.Франко та М.Павлик і були добрими друзями, але ніколи не переходили на “ти” [38, с.204]. Демонструючи хороший приклад товариських манер, професори до учнів вищої гімназії (V–VIII класів) говорили також на “ви” [43, с.138]. До батьків зверталися через третю особу: “Чи мати мені дозволять?”, “Прошу маму дозволити мені” [3, арк.2].

У характері вітання відчувалися загальноєвропейські тенденції. Під час зустрічі зі знайомим галицький інтелігент вітався рукоштовуванням, причому це стосувалося всіх супутників його колеги [14, с.161; 25, с.71]. За переконанням І.Франка, це був закордонний звичай. Зовсім іншим чином віталися з жінками. На знак поваги кавалери цілували дам у руку [30, с.127]. Але так поводитися тільки із заміжніми жінками. Натомість з паннами віталися за руку так само, як із чоловіками [5, с.81]. Гімназисти та викладачі віталися між собою зніманням капелюха та киванням голови. Якщо ж викладач був у зимовій шапці чи циліндрі, то міг просто відповісти на вітання кивком голови або підносячи два пальці до шапки [42, с.262]. Рукоштовуванням викладачі віталися зі студентами тільки після того, коли вони здавали випускний іспит (матуру) [43, с.156].

Свої принципи були й у практиці давання подарунків з нагоди різних свят (св. Миколая, Нового року, Різдва, іменин). Так, чоловіки мали першими робити презенти. Подарунок від дами був тільки доказом вдячності, свідченням того, що вона не забула виявленої поваги [11, с.5]. Найбільш поширеними та прийнятними як презенти для чоловіків були дві речі: краватка та книжка. Жінкам традиційно приносили квіти. У 1930-х рр. з'явилася нова мода – квіти у вазонах замість букетів. Їх часто присилали на знак поваги для господині дому та молодих панн, перед тим як прийти в гості [2, арк.3].

Звичайно, не можна стверджувати, що всі без винятку представники української міської інтелігенції дотримувалися прийнятих правил етикету. Були серед них і такі, що відверто нехтували заведеними манерами поведінки. Прикладом цього може слугувати постать І.Франка, який часто руйнував усталені стереотипи як у плані одягу, так й у сфері поведінки. Усім своїм виглядом він намагався передати простоту й підкреслити своє походження з простого українського народу [29, с.89; 31, с.115; 33, с.361; 41, с.417]. Проте більшість міської інтелігенції дотримувалася своєрідного кодексу хороших манер.

Зі зміною становища жінки в суспільстві (отримання освіти, участь у громадському житті) з'явилося чимало дам, які нехтували правилами поведінки. Такі віяння були викликані, без сумніву, тими змінами, що проходили в становищі жінки взагалі. Спочатку ці новаторки в плані етикету отримували загальний осуд. Так, у часописах друкувалися статті про У.Кравченко (учительку в Дівочому Інституті Сестер Василянок у Львові), у яких вона підлягала критиці за те, що “приходила до театру без опіки старшої дами або до бібліотеки, де працювали самі чоловіки...” [20, с.138]. Із часом ставлення до такого явища змінилося. Зазнав змін процес виховання дівчат, їх ставлення до подружнього життя. Раніше дівчат з так званих “добрих родин” виховували в тому дусі, що їх призначення на цій землі є заложити нову “добру родину” і це – все. Про подружню любов говорилося рідко, це не належало до доброго тону [21, с.24]. На зламі століть ці стереотипи також дещо змінилися. Проте як і раніше освідчувалися в першу чергу батькам і тільки після цього питали дозволу в дівчини [2, арк.3].

Як бачимо, у середовищі української міської інтелігенції краю сформувалися особливі правила поведінки, які суттєво вирізняли цей прошарок галицького суспільства.

Регламентації підлягала як комунікативна сфера, так і дозвілля, поведження за столом. На характер манер впливав гендерний фактор (вік, стать), цивільне (одруження) і суспільне (посада) становище. Прищеплення правил етикету відбувалося зазвичай у сімейному середовищі. Однак із розширенням чисельності людей розумової праці цьому питанню стали багато уваги приділяти середні та вищі навчальні заклади. Без сумніву, дотримання кодексу хороших манер наближувало місцеву інтелігенцію до європейської еліти та засвідчувало зростання впливу урбаністичної культури серед українського суспільства.

1. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (далі – НЕАПНУ), ф. 1, оп. 2, спр. 23, 3 арк.
2. НЕАПНУ, ф. 1, оп. 2, спр. 28, 3 арк.
3. Там само, спр. 31, 4 арк.
4. Там само, спр. 33, 3 арк.
5. Антонович О. Спогади / О. Антонович. – К. ; Вашингтон : АВГУСТ, 1999. – 392 с.
6. Блажкевич І. Спогади / І. Блажкевич // Дзвін. – 1991. – № 5. – С. 117–129.
7. Величко Г. Спогади про Івана Франка / Г. Величко // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 288–292.
8. Вільде І. Сестри Річинські. Кн. I / І. Вільде // Твори в п'яти томах / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 640 с.
9. Волянський С. Згадка про д-ра Селяпея, лікаря в Надвірній / С. Волянський // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1985. – Т. 2. – С. 455–456.
10. Головацька-Скальська У. Спогади з дівочих літ у дідуся й бабусі Казновських та їх славний рід / У. Головацька-Скальська // Лицар Української Католицької Церкви / [упоряд. У. Скальська]. – Івано-Франківськ : Грань, 2007. – С. 59–68.
11. Дарунки // Діло. – 1938. – 16 груд. – С. 5.
12. Дольницький О. Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження / О. Дольницький. – Львів : Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2004. – 658 с.
13. Дубас П. О. І. Нагаєвський, М. Гнатишин, І. Созанський, І. Труш, о. С. Клепарчук, С. Орищик / П. Дубас // Броди і Брідщина : іст.-мемуар. зб. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1960. – С. 479–494.
14. Житецький Г. Одруження І. Я. Франка / Г. Житецький // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 161–163.
15. Журба Г. Далекий світ. Автобіографічна розповідь / Г. Журба. – Філадельфія : [б. в.], 1955. – 372 с.
16. Заник В. Народилася за бабці Австрії, жила при мамці Польщі, татові Леніні, дочекалася неньки України / В. Заник, Т. Кіндрат // Західний кур'єр. – 2004. – 19 лют. – С. 22.
17. Кейван І. Мандрівка в молодість / І. Кейван // Над Пругом у лузі. Коломия в спогадах / [за ред. З. Книша]. – Торонто : [б. в.], 1962. – С. 175–211.
18. Кирчів Г. Петро Іванович / Г. Кирчів // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Я. Ісаєвич ; упоряд. Ф. Стеблій]. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 699–700.
19. Кілька практичних і “моральних” рад нашим літникам // Жіноча доля. – 1938. – Ч. 13–14. – С. 19–20.
20. Книш І. Відгуки часу / І. Книш. – Вінніпег : [б. в.], 1972. – 404 с.
21. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки / І. Книш. – Вінніпег : Новий Шлях, 1956. – 155 с.
22. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки) / Л. Крушельницька. – Львів : [б. в.], 2001. – 260 с.
23. Кубійович В. Мені 85 / В. Кубійович. – Мюнхен : Молоде життя, 1985. – 308 с.
24. Левицький М. Про родину Крушельницьких. Городенщина : іст.-мемуар. зб. / М. Левицький. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег : [б. в.], 1978. – Т. 1. – С. 721–725.
25. Лепкий Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 299 с.
26. Мацьків Т. З над Дніпра на канадські прерії: мій життєвий шлях / Т. Мацьків. – Едмонтон : Українські Вісті, 1963. – 207 с.
27. Микитюк Я. Перші кроки слуги Божого Кир Андрія Шептицького на владичому престолі в Станіславові / Я. Микитюк // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1985. – Т. 2. – С. 375–377.
28. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) / М. Мочульський // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 364–393.
29. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка / В. Охримович // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 87–92.
30. Попович К. Спогади про Івана Франка / К. Попович // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 123–131.
31. Рошкевич М. Спогади про Івана Франка / М. Рошкевич // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 108–118.

32. Рудницька М. Статті. Листи. Документи / М. Рудницька ; [упоряд. М. Дядюк]. – Львів, 1998. – 844 с.
33. Рудницький М. Іван Франко / М. Рудницький // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 333–363.
34. Савка М. Слово про Дарію Цвек / М. Савка // Дарія Цвек. Малятам і Батькам. – Львів : Вид-во “Старого лева”, 2002. – С. 5–8.
35. Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину / Н. Семанюк. – Ужгород : Карпати, 1970. – 99 с.
36. Тернова А. Рецепти щастя від Дарії Цвек / А. Тернова // Постун. – 2000. – 11 берез. – С. VI.
37. Тригубова А. Децо з життя Ольги Франкової / А. Тригубова // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 155–160.
38. Франко Т. Про батька. Статті. Оповідання. Спогади / Т. Франко. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1964. – 224 с.
39. Цвек Д. “Галичани завжди були панством” / Д. Цвек // Західний кур’єр. – 2003. – 11 груд. – С. 20.
40. Цвек Д. Недільні обіди від мами / Д. Цвек // Високий замок. – 2000. – 8 квіт. – С. 13.
41. Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу / Л. Чикаленко // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 416–418.
42. Шах С. Львів – місто моєї молодості / С. Шах. – Мюнхен : Християнський Голос, 1956. – Ч. 3. – 362 с.
43. Шухевич С. Мое життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон : [б. в.], 1991. – 619 с.
44. Як модерно приймати гостей? // Жіноча доля. – 1938. – Ч. 4. – С. 13–14.
45. Як подаємо їсти і як заховуємося при столі // Жіноча доля. – 1929. – Ч. 1–2. – С. 23–24.
46. Ясинська Н. Вальс із котильйоном: ностальгія чи надія? / Н. Ясинська // Галичина. – 2003. – 2 серп. – С. 7.

В статтє проанализовано важность правил поведения в жизни украинской городской интеллигенции Галиции в конце XIX – 30-е гг. XX в. Раскрыты особенности поздравительного, визитного, столового, танцевального этикета, отношение к взрослым и женщинам. Описаны роль семьи и учебных заведений в формировании культуры поведения интеллигентного сословия края.

Ключевые слова: городская интеллигенция, этикет, правила поведения, Галиция.

Article examines the importance of behavior's rules in the Ukrainian urban intelligentsia in Galicia in the late XIX – 30 years of XX century. Shows the features of greet, guest, table, dance etiquette, attitude toward adults and women. Describes the role of family and educational institutions in shaping the cultural behavior of the intellectual strata of the region.

Key words: urban intelligentsia, etiquette, rules behavior, Galicia.

УДК 338.43.02:94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр)

Богдан Морикіт

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВИМОГ НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ЗУНР (1918–1923 рр.)

У статті висвітлюється процес формування політичних вимог населення в період політики ЗУНР та їх вплив на прийняття рішень органами влади ЗУНР. У дослідженні проаналізовано вплив громадян на уряд ЗУНР стосовно земельної політики, виборів до органів влади, об'єднання з УНР. Деталізується демократична традиція формування влади та врахування думки громадськості під час прийняття політичних й управлінських рішень. Проілюстрована роль громадських зібрань (віче), які стали прикладом участі громадян у державних справах, та їхній вплив на законодавчу й виконавчу діяльність уряду ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, політичні вимоги, населення, віче, громадське зібрання.

Проблему дослідження держави, яка існувала на теренах Східної Галичини – Західно-Української Народної Республіки, потрібно розглядати в контексті змін у державотворчих процесах в Австро-Угорській імперії та революційних перетворень на українських територіях. Формування політичних вимог населення на початку встановлення ЗУНР відбувалося з урахуванням діяльності політичних формацій, які репрезентували Східну Галичину в державних структурах імперії. З утвердженням державних інститутів ЗУНР розпочався процес консолідації політичних вимог населення ЗУНР та їх вплив на політику уряду.

Орієнтація галицької еліти на імперський уряд зумовила те, що в період переформування Австро-Угорської імперії вимоги політичної еліти Східної Галичини спрямовувалися на надання статусу автономії землям Східної Галичини. О.Карпенко влучно зазначає: “Західноукраїнські діячі, виховані на вірності двору, далі сподівались на утворення коронного краю з ласки імператора і на легітимну передачу їм влади. Цього однак не сталося” [11, с.5]. Пізніша модернізація політичних вимог еліти (від автономістських до незалежницьких) привела до формування нової держави – ЗУНР.

Після завершення активного установчого етапу діяльності галицьких репрезентативних організацій, які, завдяки політичній волі й ефективній дії, зуміли конституювати процес створення нової держави, відбулося перенесення формування політичних вимог на низовий рівень. Саме на всенародних вічах громадськість виробила комплекс вимог, який став основою для політичних рішень і законодавчих актів.

Проблема децентралізації політичних вимог є не дослідженою проблематикою. Однак в історіографію проблеми зробили певний внесок ряд учених. Вагомим є доробок відомого дослідника ЗУНР О.Карпенка, праці якого присвячені причинам виникнення та особливостям функціонування держави ЗУНР. О.Реєнт у своїй праці аналізує процес легітимізації держави ЗУНР, важливим є науковий доробок М.Литвина, у якому він розкриває причини виникнення держави ЗУНР та її внутрішню й зовнішню політику, актуальними є праці Я.Малика Р.Цвірінька, О.Павлишина, присвячені аграрній політиці ЗУНР і соціально-економічним реаліям на теренах Східної Галичини. У своїх дослідженнях І.Монолатій і С.Кобута приділяють увагу причинам та здобуткам державотворення ЗУНР. Цікавим є наукове дослідження Б.Тищика, яке торкається питання функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування ЗУНР [10–15; 22].

Автор у статті ставить завдання визначити процес переходу формування політичних вимог від політичної еліти до низових рівнів, показати важливість цього процесу для прийняття рішень і підтримки легітимності держави ЗУНР.

Відзначимо, що передумовою виникнення держави на території Східної Галичини стали відцентрові тенденції на теренах Австро-Угорської імперії та можливість галицької політичної еліти формувати свої політичні вимоги. Олександр Реєнт зазначає: “Перебуваючи, так би мовити, у зоні підвищеної міжнародної напруги, галицький політикум і суспільство не могли розраховувати на прості рішення та легкий успіх” [21, с.12].

Революційні події в імперії та незалежницькі прагнення населення Східної Галичини зумовили створення організаційної платформи для реалізації своїх вимог. Дослідник С.Кобута констатує: “Якщо говорити про спонукальні мотиви західноукраїнських політиків щодо створення власної державності, то вони значною мірою визначалися революційним процесом, який охопив усі національні регіони імперії, державотворчими впливами із-за Збруча та активізацією польських політичних сил. І все ж пріоритетним мотивом було прагнення самого українського суспільства до національно-державного визначення” [12, с.54].

Політичні вимоги галицького політикуму напередодні були втілені в конкретних організаційних кроках, зокрема:

- 10 жовтня 1918 року на засіданні Української парламентської репрезентації було окреслено основні заходи з легітимізації майбутньої Західноукраїнської держави;

- 18 жовтня 1918 року у Львові відбулася нарада парламентських послів з Галичини й Буковини, колишнього Галицького та Буковинського сейму. Головними вимогами й цілями зібрання були: злука з Наддніпрянською Україною та вироблення завдань Українській Національній Раді, роль якої визначено як конституюнти;

- 19 жовтня у Львові відбувається “з’їзд мужів довір’я”, який визнав Українську Національну Раду як представницьку конституюнту Східної Галичини.

Як бачимо, у політичному процесі самовизначення парламентсько-політичні утворення сформулювали свої вимоги: самостійно формувати органи влади та визначати засади внутрішньої й зовнішньої політики.

Для підтвердження цього є повідомлення газети “Діло” від 19 жовтня 1918 року “Про утворення Української Національної Ради”, де визначено, що “важні публічні заяви підписуються іменем Української Національної Ради, Української парламентської репрезентації, члени палати панів, президії українських клубів” [5, с.88].

Демонстрацією політичних вимог політичних структур перед листопадним зривом стало визначення системи влади на всіх рівнях. Державні мужі із Східної Галичини зіткнулись із проблемою всіх урядів і режимів, які діяли на території України – проблемою швидкого формування органів влади. Структуру вищих і місцевих органів влади сформовано доволі швидко й чітко визначено їх структуру та компетенцію [22, с.137]. Так, 27 жовтня 1918 року львівська газета “Українське слово” опублікувала інформацію “Про постанову Виконавчої делегації Української Національної Ради на місцях”, у якій визначено організацію діяльності влади на місцях: “Покликати до життя повітових комісарів, які затверджуються Українською Національною Радою. В громадах покликати до життя громадських комісарів, обраних громадськими зборами” [5, с.91]. На початку встановлення державності Національна Рада визначила важливість вертикальних вимог, які формуються в повітах і селах на території Східної Галичини. У згадуваній статті констатується: “До помочі громадським комісарам мають служити прибічні ради, затвержені на громадських засадах” [5, с.91]. Продовжуючи тематику спрямованості Української Національної Ради на ідею народного суверенітету, варто відзначити документ “Тимчасовий Основний Закон про Державну самостійність” від 13 листопада 1918 року. В Артикулі 4 документа зазначено: “Права влади іменем Західно-Української Республіки виконує весь її нарід” [2, с.6]. Усі доленосні рішення, пов’язані з утворенням ЗУНР, базувалися на засадах народоправства й широкого громадського представництва [13, с.65]. У “Зверненні повітової Української Національної Ради від 1 листопада 1918 року до жителів міста Станиславова і Станиславського повіту” зазначалося: “Переймаємо цілу управу для збереження ладу і нормальних відносин у місті” [7].

Ми вважаємо, що після встановлення основних інститутів влади ЗУНР розпочався процес децентралізації політичних вимог, перенесення їх з горизонтального рівня до вертикального. Тобто на низовому рівні мали бути відчутні політичні вимоги громадян ЗУНР.

У нашому дослідженні ми розкриємо питання формування політичних вимог громадянами ЗУНР, які потрібно класифікувати за такими ознаками: політичні вимоги із земельних питань, політичні вимоги, спрямовані на впровадження виборчого законодавства, громадські імпульси, на вимогу й підтримку злуки з Наддніпрянською Україною. Політичні вимоги населення показують розвиток демократичної традиції на території Східної Галичини й ілюструють вплив населення на формування політики ЗУНР. І.Монолатій влучно зазначає: “Підавстрійські українці виплекали собі традицію парламентської демократії, традицію організованого суспільно-політичного життя, політичну еліту, традицію реальної багатопартійності, реальних змагань і дискусії політичних ідеологем” [15, с.32]. У “Зверненні команди Галицької Армії від 1 травня 1919 року до Українського народу” було визначено роль українського народу в державотворчих процесах: “Ми свідомі того, що на цілому просторі від Дону по Сян ти знаєш, що волю, землю і широкий демократичний лад дасть тобі ні Польща ні Росія, а ти сам, Український народ, у вільній Самостійній державі” [8].

Земельні вимоги населення актуалізувалися через демографічну ситуацію й соціальний склад населення. Я.Малик звертає увагу на такі причини аграрної реформи: “Західноукраїнське село було знищено в результаті військових дій. Тому з проголошенням ЗУНР здійснення аграрної реформи та надання допомоги селу у його відбудові мали найактуальніше значення” [14, с.86]. Окрім вирішення важливих соціально-економічних завдань, земельна реформа повинна була продемонструвати зрілість держави ЗУНР і стати мірилом визнання на міжнародній арені. У редакційній статті газети “Ре-

публіка” від 2 квітня 1919 року зазначається: “Мусимо бути свідомі сього, що земельна реформа зважить на взаємних відносинах до сусідніх та дальших держав. Від реформи буде залежатиме їх оцінка про політичну вартість Української Республіки” [19, с.1]. Важливим інструментом у висловленні земельних вимог стали всенародні віче із цілим спектром вимог. Основні з них були:

- вимога наділення землею українського селянства прозвучала на віче в Самборі 24 лютого 1919 року – “земля є власністю українського народу” [4, с.50]. Революційніше звучить вимога, проголошена на віче в Снятині та Заболотіві 5 березня 1919 року – “ми вимагаємо забрати землю у багатих і віддати бідним” [3, с.79]. Чіткі часові межі ставить народна вимога, озвучена на віче в Сколівському повіті 16 березня 1919 року – “дати землі цього року безземельним і малоземельним селянам” [4, с.77];

- пересторога перед соціалізацією землі, що особливо проявилось під час проведення всенародних віч на Гуцульщині 24 лютого 1919 року. Так, у Косові учасники громадського зібрання у своїй резолюції виступили проти соціалізації землі: “Стоять збори на непорушності приватної власності і непорушності господарств” [4, с.87], на народному зібранні в Жаб’ю та Красноілах звучало – “земля має бути викуплена за низькою ціною” [3, с.90];

- вимога чітко визначеної площі користування землею. На зборах пропонувалися різні форми наділення землею – від неконкретних постулатів: на віче у Самборі – “виділ землі буде залежатиме від того хто, як прислужився державі” [4, с.51], до чітких пропозицій щодо виділення землі. Зокрема, на всенародному вічі в Городенківському повіті було резолютативно вирішено: “10 моргів і щоб можна було продавати” [4, с.150], на громадському зібранні 16 березня 1919 року в Сколівському повіті обсяг наділення землею визначався “25 моргів в передгір’ї та 50 моргів в горах” [4, с.77]. Віча пропонували сформувати громадські землі, у які б входили пасовища та ліси. На всіх громадських зборах порушувалися питання вивласнення (експропріації) землі. Це було особливо актуальним для селянства ЗУНР через те, що більшість земель належала польським поміщикам та австрійській короні.

На громадських вічах у повітах ЗУНР висувалася вимога прийняти земельний закон. У газеті “Републіка” від 9 березня 1919 року була опублікована ухвала земельної комісії УНР, де визначено: “Для наділу землею малоземельних в першій мірі жовнівців та інвалідів, які беруть участь у теперішній війні, мають бути вивласнені землі великої посілості за відшкодування” [18, с.2]. Законодавче закріплення вимог населення відбулось у земельному законі Української Національної Ради, що був опублікований у газеті “Републіка” 8 травня 1919 року. У ньому, зокрема, передбачалося:

- право першочергового наділення землею – “наділитися вивласненою землею безземельних та малоземельних жовнівців рільників ЗОУНР, що в її обороні проливали свою кров” [2, с. 351]. Об’єм громадського земельного володіння визначався лісами, пасовищами та полонинами;

- було встановлено систему земельних повітових і громадських комісій з комплексом повноважень та передбачено застереження проти поділу землі до закінчення війни.

Однак у цьому законі не було сформульовано, як буде передаватися земля – через викуп чи безоплатну експропріацію, а також кількість наділів для господарств. Водночас аграрні перетворення продемонстрували нове бачення в розв’язанні стратегічних проблем. Уряд не концентрується на власному баченні розв’язання поставлених завдань, а частково реалізує політичні вимоги населення. Підготовка земельної реформи продемонструвала демократичність системи представництва влади ЗУНР – ЗОУНР [16, с.178]. Урядом ЗУНР була зроблена спроба винести земельну реформу на широке громадське обговорення, в оголошеннях товариства Молода громада від 9 і 20 березня запрошувалася громадськість Станиславова на обговорення теми “Земельна реформа на Україні, як підстави української державності” [17].

На нашу думку, важливим аспектом формування політичних вимог стали прагнення громадян ЗУНР брати участь в управлінні державними справами. Ситуацію до Листопадової революції з доступом громадян до виборів було показано в статті газети "Нове життя" під назвою "Про вибори до громадських рад": "У нас у громадах за австрійських часів були часи, що багатші люди мали більший вплив на виборах" [2, с.138]. Саме становість у виборчих правах в австро-угорський період стала причиною вимог населення забезпечити їм доступ до рівного вибору своїх представників. Державний діяч ЗУНР І.Макух зазначав: "Повітові і Національна Рада не відповідають потребам широких верств і не є речниками широких мас. Бо вирости на звалищах старої австрійсько-польської адміністрації та самочинно" [6, с.2]. Великі надії на виправлення ситуації покладало населення на уряд ЗУНР, особливо після прийняття головних конституційних актів. У Тимчасовому Основному Законі про Державну Самостійність ЗУНР від 13 листопада 1918 року було закріплено: "Установчі Народні Збори мають бути вибрані на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права" [2, с.6]. У "Циркулярі Державного Секретаріату Внутрішніх справ повітовим комісаріатам про організацію повітової влади на місцях" підкреслювалося: "По всіх громадах провести вибори комісарів громадських і їх прибічних рад на засадах рівного, безпосереднього виборчого права" [5, с.87]. Це зумовило певну зацікавленість громадськості питанням доступу до вільних виборів. У резолюції всенародного віча в Самборі 24 лютого 1919 року вказувалося: "Мусимо обстоювати реформу виборчу, котра найширшим верствам народу давала б змогу через своїх послів впливати на ухвалення таких законів, котрі удовольняють більшість населення" [4, с.51]. На повітовому віче в Косові 24 лютого 1919 року в ухваленій резолюції селяни вимагали "виборчої реформи до громад, повітів і громадських репрезентацій" [4, с.87]. Того ж дня на громадських зборах у с. Красноїлі селяни виступили з вимогою "домогатись розписання чимскорших виборів законодавчого тіла" [4, с.86]. У резолюції робітничих зборів, які відбулися в Станиславові 16 березня 1919 року, проголошувалося: "Робочий наряд села і міста постане у керма справ народних і державних" [20, с.2]. Питання виборів піднімалися на повітових вічах у м. Надвірна та м. Отинія, які проходили 7 травня 1919 року. На зібранню громади м. Надвірна висловлено, що "громада жадає найскорших виборів до Союму Західної області" [4, с.164].

Військові дії не дозволили реалізувати політичні прагнення населення щодо справедливого представлення широких мас у законодавчому органі. На нашу думку, процес вертикальної взаємодії між населенням та урядом дозволив владі ЗУНР сформувати юридичну спадщину дійсно демократичної держави, яка не встояла під впливом зовнішніх обставин.

На вищезгаданих всенародних вічах громади у своїх резолюціях виступали з підтримкою Української Національної Ради та Державного Секретаріату, особливу увагу виступаючи на зібраннях приділяли факту злуки з Наддніпрянською Україною та боротьбі із зовнішнім ворогом. На віче в м. Стрий 21 грудня 1918 року один із пунктів резолюції закликав: "Взивається Державний Секретаріат проголосити безпроволочно і торжественно довершений факт злуки всіх українських територій в одну неподільну Україну" [4, с.6]. Часопис "Нове життя" за 1919 рік подає хроніку урочистих маніфестацій на підтримку злуки УНР і ЗУНР, які проходили в м. Калуш 8 січня, у с. Войнилів 5 січня, у м. Товмач 12 січня. У публікаціях тижневика передається атмосфера народної підтримки: "У Войниліві узяло участь 5 тис. чоловік, велике число народу, бадьорий настрій" [4, с.12]. У м. Калуш виразити свою підтримку злуки вийшло близько 20 тисяч жителів міста: "Торжество відбулось з багатьма промовама на підтримку злуки і зробило сильне вражіння" [4, с.13]. У м. Товмач 5 тис. місцевих жителів на святкуванні "виявили одзначну волю народу в справі з'єднання українських земель" [4, с.14]. Це показувало наявність імпульсів підтримки з низів, що дозволило проводити злагоджену законодавчу й виконавчу діяльність.

Отже, формування політичних вимог населення в період діяльності ЗУНР стало наслідком самовизначення українців як окремої нації й показало високу правову та політичну культуру формування західних українців. Саме бажання українців брати безпосередню участь в управлінні державними справами допомогло керівництву ЗУНР визначати свої рішення згідно із запитами громадськості. Однак коротке існування держави ЗУНР не дало змогу продовжити демократичну традицію вертикальних зв'язків між владою та населенням.

1. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 310 с.
2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: док. і матеріали : у 5 т. / [відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – Т. 2 : Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. – 708 с.
3. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: док. і матеріали : у 5 т. / [відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – Т. 3. – Кн. 1 : Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. – 644 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: док. і матеріали : у 5 т. / [відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – Т. 3. – Кн. 2 : Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження. – 680 с.
5. Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; голов. ред. Я. Ісаєвич ; упоряд.: М. Литвин та ін. – Львів, 2009. – 350 с.
6. Звернення Української Національної Ради // Республіка. – 1919. – 31 марта. – С. 2.
7. Звернення повітової Української національної Ради від 1 листопада 1918 року до мешканців м. Станиславова і Станиславського повіту про дотримання спокою і порядку у зв'язку із встановленням української адміністративної і військової влади в місті і повіті // Держархів Івано-Франківської обл., ф. 636, оп. 1, спр. 8, 11 арк.
8. Звернення команди галицької армії від 1 травня 1919 року до українського народу про оборону Української Народної Республіки // Держархів Івано-Франківської обл., ф. 636, оп. 1, спр. 9, 7 арк.
9. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософ. і соціолог. думка, 1992. – 110 с.
10. Карпенко О. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918–1923) / О. Карпенко // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. 1. – С. 73–78.
11. Карпенко О. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу / О. Карпенко // Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 75-річчю Західно-Української Народної Республіки (Івано-Франківськ, 1–3 листоп. 1993 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С. 4–7.
12. Кобута С. Західно-Українська Народна Республіка: нетиповий приклад українського державотворення під час української революції 1917–1921 рр. / С. Кобута // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Вип. 18 : Західно-українська народна республіка: до 90-річчя утворення. – С. 51–61.
13. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, С. Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.
14. Малик Я. І. Державна аграрна політика Західноукраїнської Народної Республіки / Я. І. Малик // Науковий вісник “Демократичне урядування”. – 2008. – Вип. 2. – С. 84–88.
15. Монолатій І. Прощання з віденством: кінець Дунайської монархії і проголошення ЗУНР / І. Монолатій // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Вип. 18 : Західно-Українська народна республіка: до 90-річчя утворення. – С. 30–38.
16. Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗО УНР / О. Павлишин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2000. – Вип. 6 : Західно-Українська народна республіка: історія і традиції. – С. 170–180.
17. Оголошення Товариства Молода Громада // Держархів Івано-Франківської обл., ф. 636, оп. 1, спр. 9, арк. 42.
18. Основи земельної реформи. Ухвала земельної комісії // Республіка. – 1919. – 9 марта. – С. 2.
19. Перед рішенням земельної реформи // Республіка. – 1919. – 2 квітня. – С. 1.
20. Резолюції робітничих зборів в Станіславові // Народ. Видання Головної управи Української радикальної партії. – 1919. – 23 березня. – С. 2–3.
21. Реєнт О. Проголошення ЗУНР: проблема легітиматії / О. Реєнт // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Вип. 8. – С. 11–19.
22. Тищик Б. Центральні та місцеві органи державної влади і управління ЗУНР / Б. Тищик // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2000. – Вип. 6 : Західно-Українська народна республіка: історія і традиції. – С. 134–137.

В статье освещается процесс формирования политических требований населения в период политики ЗУНР и их влияние на принятие решений органами власти ЗУНР. В исследовании проанализировано влияние граждан на правительство ЗУНР относительно земельной политики, выборов в органы власти, объединения с УНР. Детализируется демократическая традиция формирования власти и учета мнения общественности при принятии политических и управленческих решений. Проиллюстрирована роль общественных собраний (вече), которые стали примером участия граждан в государственных делах, и их влияние на законодательную и исполнительную деятельность правительства ЗУНР.

Ключевые слова: ЗУНР, политические требования, децентрализация, население, вече, общественное собрание.

The article highlights the process of political demands of the population during ZUNR policy and their impact on decision-making authorities ZUNR. The study analyzed the influence of citizens on government ZUNR on land policy, election authorities, associations of the UPR. In the scientific article detailed the democratic tradition of power and consideration of public opinion when making policy and management decisions. The article illustrates the role of public assembly (council), which became an example of citizen participation in public affairs and their impact on the legislative and executive government activities ZUNR.

Key words: ZUNR political demands, decentralization, public, council, public meeting.

УДК 930.1:303.446.4 (438+740+571)

ББК 63.3 (4 Укр)

Павло Вичівський

ПОГЛЯДИ ПОЛЬСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИКІВ НА ПРОБЛЕМУ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються деякі підходи польських і російських істориків у дослідженні передумов відновлення державної незалежності України. Шляхом історіографічного порівняння як їх спільних, так і відмінних поглядів з'ясовуються обставини, які вплинули на процес проголошення державного суверенітету, а відтак і незалежності України.

Ключові слова: історіографія, історіографія України, польські історики, історики Росії, історіографічне порівняння, суверенітет, незалежність.

Відновлення державної незалежності України – переломний рубіж в історії українського народу, пріоритетна проблема історичної науки. Поряд з українськими істориками помітну зацікавленість до неї виявляють історики Республіки Польща та Російської Федерації. В обох державах за минуле двадцятиріччя побачила світ низка узагальнюючих і монографічних праць, автори яких висвітлюють передумови й обставини прийняття Декларації про державний суверенітет УРСР 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., підтверджених всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. Аналіз напрацювань істориків сусідніх країн, їх історіографічне порівняння є актуальною й важливою проблемою історіографії, яка досі не була предметом самостійного дослідження. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб шляхом історіографічної компаративістики виявити як спільні, так і відмінні підходи польських і російських науковців до з'ясування передумов відновлення суверенної та незалежної Української Держави, виявити специфіку оцінки цієї події в контексті всесвітньої історії, спростувати спроби деяких російських істориків і публіцистів, які розглядають українську незалежність як випадковість або наслідок збігу обставин.

Ознайомлення з бібліографією проблеми засвідчило обмаль у польській і російській історіографіях спеціальних досліджень, безпосередньо присвячених аналізу передумов відновлення державної незалежності України. Однак навіть та кількість праць, які опубліковані за останні 10–15 років, дає підстави вважати, що означена проблема отримала досить широке висвітлення в обох історіографіях, у загальних працях з історії України, Польщі, Росії, а також у студіях з європейської та всесвітньої історії.

У новітній польській і російській історіографіях проголошення державної незалежності України оцінюється як важливий рубіж в історії українського народу й подія світового значення, котра стала наслідком розпаду соціалістичного табору та СРСР. Автори праць – історики, етнологи, політологи, полоністи та русисти намагаються виявити історичні й поточні обставини, мотиви та причини, внутрішні й зовнішні чинники, котрі тою чи іншою мірою привели до проголошення державної незалежності України. Спільним для обох історіографій є зосередження уваги на застійних явищах у розвитку СРСР, які в добу горбачовської перебудови значно поглибили економічну та політичну кризи, викликали автономістичні настрої в союзних республіках, включаючи й УРСР. З приходом до керівництва правлячої партії й держави М.С.Горбачова курс на перебудову, гласність і демократизацію справив потужний вплив на суспільну свідомість і наростання опозиційних та протестних процесів. Погляди польських і російських істориків на рейтинг факторів, які спричинили мобілізацію національно-державницьких сил у боротьбі за суверенізацію й унезалежнення України далеко не однакові, а інколи й протилежні.

Упадає в очі, що в російській історіографії на пріоритетне місце серед чинників активізації державницького руху в Україні висувається соціально-економічна криза в СРСР, яка поглиблювалася бездіяльністю партійного керівництва на чолі з М.С.Горбачовим. А.К.Соколов і В.С.Тяжельникова в праці “Курс советской истории, 1941–1999” [13] підкреслюють, що на тлі порожніх прилавоків і нескінченних черг ідея республіканського суверенітету швидко еволюціонізувала від вимог господарської самостійності до повної політичної незалежності та виходу із СРСР. Відповідно радикальні сили розглядали Москву в цей період як основну й головну перешкоду економічного розвитку, що стримує поліпшення якості життя. Водночас А.К.Соколов і В.С.Тяжельникова приходять до висновку, що головна помилка реформаторів М.С.Горбачова полягала в неправильному визначенні характеру реформ і недооцінці масштабів їх впливу на розвиток радянського суспільства. Влада не реагувала на зростання незадоволення й потреб людей, розчарування в радянських ідеалах, а її спроби застосувати репресивні заходи стали вирішальним чинником відторгнення населення союзних республік від політики центру [13].

Майже такої ж думки про вирішальне значення економічної кризи й помилок КПРС для розпаду СРСР і відновлення незалежності України дотримується Г.Б.Поляк. Він зазначає, що “перебудова” – це перехід до демократизації політичного устрою й розвитку ринкових відносин, зменшення керівної ролі КПРС у суспільному житті, послаблення централізованого керівництва економікою, що наближали розвал СРСР. Автор наголошує, що економічна криза супроводжувалася загостренням політичної ситуації в країні. Демонструючи свою нездатність поліпшити економічний стан у державі, центр утрачав авторитет у керівництва союзних республік, яке стало вимагати децентралізації управління, надання регіонам економічних свобод й адміністративних прав для вирішення економічних і соціальних проблем на місцях. Академік Г.Б.Поляк приходиться до висновку, що така ситуація створювала підстави націоналістам-сепаратистам як у регіонах, так і в центрі розпалювати міжнаціональні протиріччя, поширювати в суспільстві думку про доцільність розпаду СРСР [2].

Не заперечуючи точку зору А.К.Соколова, В.С.Тяжельникової, Г.Б.Поляка, інший російський дослідник І.Я.Фроянов однією з основних причин розвалу союзної держави, а відтак і відновлення Української Держави вважає прихід до влади М.С.Горбачова й посилену ним глибоку політичну кризу в СРСР. У монографії “Погружение в бездну: (Россия на исходе XX века)” І.Я.Фроянов зауважує, що фатальною подією в історії СРСР стало обрання в березні 1985 року М.С.Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС. Автор зазначає, що, підірвавши економіку країни під виглядом господарських реформ, надламавши союзні зв’язки республік із центром під прикриттям реформування Радянського Союзу, знесливши КПРС під гаслом партійного оновлення, ослабивши

державну владу під приводом її демократизації, розв'язавши ідеологічну війну проти російського народу під девізом гласності й плюралізму, відкривши всякого роду спритним людям уседозволеність під завісою принципу “можна усе, що не заборонено законом”, Горбачов підвів країну до межі, після якої почалися обвал і падіння в безодню [14, с.293]. На думку І.Я.Фроянова, у березні 1990 року відбулися політичні зміни, які багато в чому зумовили подальший хід подій. Зокрема, на виборах у місцеві й республіканські ради величезний успіх отримали демократи та націоналісти. Особливо істотним був той факт, що у Верховну Раду України прийшли демократи, що стало нищівною поразкою КПРС. Підтвердженням цього він вважає концепцію “Распутина – Астафьева”: “Нехай Росія йде із СРСР і нехай інші чинять, як хочуть. Правда, якщо піде Україна, Росія на тривалий час перестане бути великою державою” [14, с.334].

Близькими є й погляди Б.В.Лічмана, викладені в праці “История России. Теория изучения. Книга II. XX Век” [7]. Автор стверджує, що з обранням М.С.Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС почалися значні зміни в керівництві країною, переосмислення реального становища суспільства, переоцінка пройденого історичного шляху. Відбувалися масова реабілітація репресованих діячів партії й держави, представників інтелігенції, переоцінка їх ролі в історії. У цей самий період поглибилися розбіжності в середині КПРС щодо перебудови. Керівне ядро партії менш ніж за два роки виявилось розколоте на два протилежних табори.

3-поміж менш вагомих передумов розпаду СРСР Б.В.Лічман називає кардинальні політичні зміни 1987–1990 рр., зокрема, XIX Всесоюзну партійну конференцію (червень-липень 1988 р.), яка висловила за передачу влади від партійних органів Радам народних депутатів. Найвищим органом влади в країні проголошувався з'їзд народних депутатів СРСР (у республіках – республіканські з'їзди). Натомість у березні 1989 р. уперше в історії радянського суспільства пройшли вибори у Верховні Ради республік і місцеві Ради на альтернативній основі, що дало змогу опозиційним партіям і рухам у більшості регіонів отримати перемогу над партійними структурами [7]. Услід за цим позачерговий третій з'їзд народних депутатів СРСР скасував 6-ту статтю Конституції, що, за словами І.Фроянова, означало початок краху держави, безвладдя й наближення розпаду СРСР [14, с.295].

Деякі інші погляди на причини відновлення незалежності України висловлює М.В.Загладін. Він вважає, що в концепцію перебудови були закладені внутрішні протиріччя, унаслідок чого старі механізми управління втратили ефективність раніше, ніж склалися нові інститути влади, а нові суспільно-політичні сили й рухи переглянули та відкинули початкові цілі перебудови. Автор робить висновок про те, що кадровий і духовний вакуум, який виник у союзних республіках, став заповнюватися лідерами, які демонстрували свою незалежність від союзного центру, та ідеями націоналізму [3].

До головних чинників, які привели до відновлення незалежності України, В.Г.Хорос відносить “перебудову”. У монографії “Российская история в сравнительном освещении” автор наголошує на тому, що з 1985 р. у СРСР розпочався період стрімких змін, серед яких домінували дезінтегруючі, руйнівні тенденції [15]. Горбачовське керівництво прагнуло лише до “ремонту” системи, не міняючи її суті. Непоправного удару позиціям КПРС, на думку В.Хороса, завдала гласність. Критика окремих недоліків і зловживань швидко переросла в критику політичної системи як такої, що виявила надзвичайно низький рівень її легітимності. Усе це в поєднанні з невдалими й суперечливими діями самої влади помітно прискорило розпад соціалістичних структур. КПРС швидкими темпами втрачала свої позиції, поступаючись місцем опозиційним силам, скасування 6-ї статті Конституції про політичну гегемонію комуністичної партії привело до появи інших партій, здебільшого опозиційних. Почалася епоха політичної демократії. Серпневий путч 1991 р. став останньою спробою врятувати СРСР, одночасно продемонструвавши безповоротність його руйнування й утворення ряду незалежних національних держав [15, с.171–174].

Курс М.Горбачова на гласність, як важлива передумова відновлення незалежності України, простежується в “Истории Советской России” І.С.Ратьковського та М.В.Ходякова. Автори зазначають, що в умовах загострення внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації в СРСР загальний рівень розвитку суспільства (ескалація ракетної доктрини, афганська війна, соціальна апатія, ідеологічна криза, бюрократизація, застій у технології й т. д.) вимагав радикальних реформ, які стримувало неререформоване керівництво. Вони звертають увагу на те, що в 1987–1988 рр. засновуються численні політичні об’єднання та народні фронти (в Україні утворився “Рух”), переглядаються усталені стереотипи щодо історичного минулого СРСР, поновлюється реабілітаційний процес, перерваний у брежневський період. Великий вплив на зміни в суспільній свідомості справили раніше заборонені твори: “Реквієм” А.Ахматової, “Софія Петрівна” Л.Чуковського, “Доктор Живаго” Б.Пастернака, “Діти Арбата” А.Рибакіна та багато інших. У книзі робиться висновок, що політика гласності набувала різко негативного характеру щодо всього історичного минулого СРСР і призвела до консолідації в середині політбюро консервативно налаштованих сил. Противники М.Горбачова критично сприймали економічні реформи, убачаючи в них капітуляцію перед капіталістичною системою [11].

Окремого розгляду заслуговує монографія М.Калашникова і С.Бунтовського “Независимая Украина. Крах проекта”, яка характеризується відвертою антиукраїнською спрямованістю. У ній авторами стверджується, ніби наприкінці 1980-х років здавалося, що український націоналізм назавжди залишився в минулому. Проте в результаті стрімкого падіння авторитету КПРС і державних органів влади, починаючи з 1988 р. у західних областях УРСР ідея українського націоналізму й русофобії почала знаходити широку підтримку. Автори зазначають, що в жовтні 1990 року група “оскажених” студентів влаштувала акцію голодування в Києві на площі Жовтневої революції, названу згодом “Гранітною революцією”. Вони іменують українську незалежність “бандерівською”, у бій за яку ніби пішли не мільйони українців, а лише хлопці з напівлегальних організацій – Української студентської спілки та Студентського братства. Не відповідає дійсності, що керівниками “братчиків” були вихідці виключно з “бандерівської” Західної України, доказом чого є їх імена та прізвища: Маркіян Лубківський, Славко Руцишин, Олег Кузан, Олег Тягнибок, Сашко Хмелевський. Їм удалося значно змінити ситуацію, злякати партійно-радянську номенклатуру, добитися виступу в прямому ефірі на телебаченні.

Згадані “дослідники” пішли далі, твердячи, ніби українці вважали за краще боротися за утопію: бандерівську маячню – “незалежну Україну”, Україну антиросійську, прозахідну. “Братчики” і “гранітні революціонери” у 1990 р. відсікли українців від багатьох переваг: від великого космічного, високотехнологічного майбутнього, від великої науки й процвітаючої промисловості, від нафти Тюмені й газу Ямалу [5, с.210]. Ці твердження легко спростовуються фактами, адже на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. за українську незалежність проголосували не тільки мешканці Західної України (“бандерівської”, за твердженням авторів), а 90,3% громадян, причому ідея незалежності була підтримана більшістю мешканців усіх регіонів України, включаючи Крим і Донбас.

Порівнюючи з російською, помітно іншу позицію відстоює сучасна польська історіографія. Вона не тільки значно більше уваги приділяє аналізу передумов відновлення незалежності України, але й по-іншому оцінює їх. Польські історики створили низку ґрунтовних праць, присвячених історії України й відновленню її незалежності. Чи не найбільший внесок у дослідження передумов відновлення української незалежності зробив Тадеуш Анджей Ольшанський, який в “Історії України ХХ ст.” (“Historia Ukrainy XX w.”) стверджує, що в другій половині 1980 рр. у СРСР поглибилася загальна криза, яка призвела як до його розпаду, так і до краху соціалістичного табору. Серед проявів цієї кризи автор називає Чорнобильську катастрофу, нову політичну лінію Гор-

бачова, гласність, перебудову та реформи в економіці. Усе це супроводжувалося розгортанням численних рухів різних народів. В Україні цей рух швидко привів до чергового національного відродження. Першою фазою української революції, за словами Т.А.Ольшанського, був розвиток екологічного руху, який переріс у боротьбу за відродження національної історії, культури та релігії українського народу. Він дав змогу суспільству переконатися, що голодомор тридцятих років був штучним і свідомо здійснювався Кремлем.

Серед інших передумов відновлення Української Держави він називає активізацію діяльності Української Гельсінської спілки (УГС), яка швидко переросла в політичну організацію, прийнявши власну програму, головною метою якої була боротьба за відновлення української державності. Т.Ольшанський приходять до висновку, що прагнення України до незалежності спровокувало негативну реакцію з боку Москви, для якої втрата України була насправді набагато більш серйозною проблемою, ніж проголошення незалежності прибалтійськими республіками. Росія без України, указує він, утрачала статус наддержави й значно послаблювала світові позиції [20].

Аналіз праць інших польських дослідників засвідчив, що погляди деяких з них близькі до точки зору згаданого російського дослідника І.Я.Фроянова про визначальну роль політичної кризи в процесі відновлення незалежності України. Зокрема, Анджей Хойновський і Ян Яцек Брусський у праці “Україна – Історія країн світу в ХХ ст.” (“Ukraina – Historia państw świata w XX wieku”) відзначають, що зміни в радянській системі почалися з приходом до влади М.Горбачова, який позиціонував себе як реформатор комуністичної системи й був ініціатором перебудови, яка привела до розширення громадянських свобод, ослаблення монополії партії на владу й апарату безпеки. Особливу увагу А.Хойновський і Я.Брусський приділяють аварії на Чорнобильській АЕС, унаслідок якої авторитет комуністичної системи став різко падати. Населення як у СРСР, так і за кордоном дедалі більше переконувалося у технологічній відсталості радянської системи й найголовніше в неефективності влади. Автори сходяться на думці, що найменш успішними були реформи Горбачова в економічній галузі, де спроби модернізації не вийшли за рамки намірів, а найбільш важким наслідком його внутрішньої політики стало значне послаблення комуністичної партії [16, с.189–200].

З-поміж впливових факторів краху СРСР і проголошення незалежності України Людовік Маліновський виділяє наростання соціальної недовіри до комуністичного режиму й вищого керівництва КПРС, війну в Афганістані та її наслідки, аварію на Чорнобильській АЕС, глибоку соціально-економічну кризу. У праці “Сучасні проблеми Європи 1919–1999 (вибір питань)” (“Współczesne problemy Europy 1919–1999 (wybór zagadnień)”) він, як й інші дослідники, значну увагу приділяє постаті М.С.Горбачова, завдяки якому відбулися значні зміни, а втілювані ним “перебудова” і “гласність” стали чи не найголовнішою причиною розпаду Радянського Союзу й відновлення незалежності України [19, с.114–123].

До визначальних чинників проголошення незалежності України політичну кризу в СРСР зараховує також польський історик Еміліян Вішка. У монографії “Політична система України” (“Systemy Polityczne Ukrainy”) він доводить, що сучасна українська державність пройшла декілька етапів. Наприкінці 1989-х рр. у командно-адміністративній системі Радянського Союзу і, отже, в Україні відбулися помітні зрушення в бік лібералізації. Головною ознакою на цьому етапі українського національного відродження було утворення нових суспільно-політичних організацій, товариств, клубів, серед яких автор називає Українську Гельсінську спілку (УГС), Товариство української мови ім. Т.Шевченка, Спілку незалежної української молоді й найголовніше – створення в 1989 р. Народного руху України, який згодом трансформувалася в опозиційну політичну партію. Діяльність цих організацій, за словами Е.Вішки, і привела до краху радянської системи й проголошення незалежності України [17, с.132].

Торкаючись впливу Чорнобильської катастрофи на суспільно-політичні процеси в Україні, Юзеф Дарський у монографії “Україна. Історія суспільства, національні конфлікти” (“Ukraina. Historia współczesność, konflikty narodowe”) наголосив, що вона засвідчила параліч діючої влади й стала каталізатором подальшого зміцнення опозиції як головної передумови відновлення Української Держави. У зв’язку із цим, дослідник торкнувся діяльності української опозиції, яка спочатку спробувала повернутися до лінії шістдесятників, але під впливом подій у Прибалтиці відкинула ідею комунізму в будь-яких проявах і почала домагатися суверенітету України. Це привело до створення Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, яка підпільно стала видавати свої літературні журнали, і Української Гельсінської спілки. Ю.Дарський справедливо вважає, що з початком 1989 року невдоволення почало поширюватися по всій території України, і Москва була змушена йти на поступки. При цьому він оцінює наслідки виборів до Верховної та місцевих рад України (березень 1990 р.) як перемогу Демократичного блоку, що надалі й спонукало до проголошення незалежності України [18, с.32–35].

З погляду досліджуваної проблеми, варта уваги стаття Влодзімежа Марциняка “Знову отримана свобода і суверенітет”, у якій однією з передумов української незалежності називається парадоксальність існування самого Радянського Союзу, який не був звичайною територіальною державою, наділеною національними інтересами, політичною системою й бюрократичним механізмом прийняття рішень, а був, передусім, ідеократією, а також екстериторіальною державою-партією. У ній рішення не стільки приймалися, скільки інтерпретувалися ієрархією різних органів влади. Союз Радянських Соціалістичних Республік нагадував геополітичну систему, яка складалася з декількох концентричних кругів, у центрі якої стояла КПРС. До інших передумов відновлення незалежності України В.Марциняк відносить і кризу лояльності апарату репресій, яка мала для радянської влади ключове значення як засобу її збереження. За його словами, феномен “стриманості апарату репресій” показує, що розпад Радянського Союзу вийшов далеко за рамки політичного транзиту, оскільки він торкнувся проблеми суверенності, тобто набагато принциповішого питання, ніж політичний режим [8].

З’ясовуючи найбільш характерні підходи польської та російської історіографії до передумов відновлення незалежності України, потрібно вдатися до компаративного аналізу й порівняння їх з оцінками, які домінують у сучасній українській історичній літературі. За основу було взято праці “Історія України: Нове бачення” за ред. В.А.Смолія [4], монографію В.М.Литвина “Україна на межі тисячоліть. 1991–2000” [6], колективну працю “Новітня історія України” [9], 6-й том “Політичної історії України” [10] та ін. Українські історики в числі головних передумов, що вплинули на процес відновлення незалежності України, називають різні історичні чинники, зокрема, тисячолітній досвід національного державотворення (ця думка зафіксована й в Акті проголошення незалежності України) і боротьби українського народу за волю, незалежність і власну державу. Говориться й про загострення національних відносин, їх недооцінку в реформаторській програмі М.Горбачова, який уважав, що в Україні не існує національного питання. Піднесення українського національно-визвольного руху в роки перебудови супроводжувалося зростанням політичної активності населення, особливо молоді, дисидентським рухом, що проявлялося у створенні та діяльності неформальних груп й об’єднань, зокрема, Українського культурологічного клубу (УКК) у Києві, Товариства Лева у Львові, студентської “Громади” у Київському університеті ім. Т.Шевченка, Української Гельсінської спілки (УГС), Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, масовим домаганням віруючих за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Усе це в комплексі й стало причиною розвалу СРСР та утворення незалежної Української Держави.

Таким чином, розгляд низки праць польських і російських істориків, які торкаються передумов відновлення державної незалежності України, дає підстави для таких

висновків: по-перше, у польській і російській історіографіях відсутні спеціальні праці, безпосередньо присвячені цій темі. Вона досліджується як аспект більш широкої проблеми – розпаду СРСР і створення на його території самостійних держав; по-друге, польські історики, на відміну від російських, ґрунтовніше досліджують мотиви й передумови проголошення державної незалежності України, розглядаючи їх у комплексі з іншими чинниками, які призвели до розпаду СРСР. Вони оцінюють цю подію не як випадкове явище, а як історично зумовлений і закономірний підсумок багатовікової боротьби українського народу за власну державу. Їх погляди набагато подібніші до підходів українських дослідників. Натомість у російській історичній науці відновлення незалежності України пов'язується виключно із суб'єктивними причинами розпаду СРСР, трактується як результат глибокої економічної й політичної кризи союзної держави; по-третє, значна частина російських істориків у розпаді СРСР мало не головну провину вбачає в М.С.Горбачові, його внутрішній і зовнішній політиці, у заграванні із сепаратистськими силами союзних республік. На противагу їм польські науковці позитивно оцінюють вплив М.С.Горбачова на суверенізацію республік й утворення незалежних держав. На думку А.Д.Ротфельда, величезна заслуга Горбачова в тому, що він не допустив кровопролиття в процесі руйнування тієї машини насильства, якою був Радянський Союз [12]; по-четверте, у той час, як російські історики піддають критиці опозиційні рухи в Україні 1980-х рр., польські дослідники висловлюються на їх підтримку. Аналіз польської та російської історіографій передумов відновлення незалежності України засвідчує необхідність подальшого дослідження цієї проблеми в українській історичній науці, дедалі тісніше пов'язуючи цю подію із споконвічною боротьбою українського народу за волю, незалежність і власну соборну державу.

1. Василенко В. Українська незалежна державність як історична закономірність [Електронний ресурс] / В. Василенко // День. – 2010. – № 151. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/306919>.
2. Всемирная история [Електронний ресурс] : учебник для вузов / под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. – М., 1997. – 496 с. – Режим доступу : <http://www.gumer.info>.
3. Загладин Н. В. Всемирная история: XX век [Електронний ресурс] / Загладин Н. В. – М., 2000. – 400 с. : ил. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/zagl_vsemist/index.php.
4. Історія України: нове бачення. – К., 2003. – 464 с.
5. Калашников М. Независимая Украина. Крах проекта / М. Калашников, С. Бунтовский. – М., 2009. – 413 с. : ил.
6. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) / В. Литвин. – К., 2000. – 360 с.
7. Личман Б. История России. Теория изучения [Електронний ресурс] : учебное пособие / Личман Б. ; [под ред. Б. В. Личмана]. – Екатеринбург, 2001. – Кн. II : XX Век. – 304 с. – Режим доступу : <http://lichm.narod.ru/index.html>.
8. Марциняк В. Вновь обретенная свобода и суверенность / [Електронний ресурс] / В. Марциняк // Новая Польша. – 2010. – № 7–8. – Режим доступу : <http://www.novpol.ru/index.php?id=1356>.
9. Слюсаренко А. Новітня історія України (1900–2000) : підручник / А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Литвин. – К., 2002. – 719 с.
10. Політична історія України. XX століття : у 6 т. – Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / [О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін.]. – К., 2003. – 696 с.
11. Ратьковский И. С. История Советской России [Електронний ресурс] / Ратьковский И. С., Ходяков М. В. – С. Пб., 2001. – 416 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Rat/index.php.
12. Ротфельд А. Д. Россия на перепутье... [Електронний ресурс] / Ротфельд А. Д. // Новая Польша. – 2010. – № 3. – Режим доступу : <http://www.novpol.ru/index.php?id=1285>.
13. Соколов А. К. Курс советской истории, 1941–1999 [Електронний ресурс] / Соколов А. К., Тяжелникова В. С. – М., 1999. – 415 с. – Режим доступу : <http://historybook.at.ua/news/2010-12-02-556>.
14. Фроянов И. Я. Погружение в бездну: (Россия на исходе XX века) [Електронний ресурс] / Фроянов И. Я. – С. Пб., 1999. – 800 с. – Режим доступу : <http://lib.ru/POLITOLOG/froyanow.txt>.
15. Хорос В. Г. Российская история в сравнительном освещении [Електронний ресурс] / Хорос В. Г. – М., 1996. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Horos/01.php.
16. Chojnowski A. Ukraina – Historia państw świata w XX wieku / Andrzej Chojnowski, Jan Jacek Bruski. – Warszawa, 1997. – 236 s.
17. Wiszka E. Systemy Polityczne Ukrainy / Emilian Wiszka. – Torun, 2007. – 190 s.

18. Darski J. Ukraina. Historia współczesność konflikty narodowe / Jozef Darski. – Warszawa, 1993. – 134 s.
19. Malinowski L. Współczesne problemy Europy 1919–1999 (wybór zagadnień) / Ludwik Malinowski. – Warszawa, 2000. – 243 s.
20. Olszanski T. A. Historia Ukrainy XX / Tadeusz Andrzej Olszanski. – Warszawa, 1994. – 352 s.

В статті аналізуються деякі підходи польських і російських істориків в дослідженні передумов відновлення державної незалежності України. Путем історіографічного порівняння як їх загальних, так і різних поглядів вивчаються обставини, які впливали на процес провозглашення державного суверенітету, а відповідно і незалежності України.

Ключові слова: історіографія, історіографія України, польські історики, історики Росії, історіографічне порівняння, суверенітет, незалежність.

This article analyses some approaches of pre-condition restoration of Ukrainian independence that are investigated by Polish and Russian historians. Thru historio-graphical comparisons their common and different views of the circumstances that influenced on the process of state sovereignty declaration and the independence of Ukraine are found out.

Key words: historiography, historiography of Ukraine, Polish historians, Russian historians, historiographic comparison, sovereignty, independence.

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Любомира Федунішин

ІСТОРИЧНІ ХРОНІКИ ПРО ПОДІЛ ГАЛИЧНИНИ В 1846–1850 рр. У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО

У статті проаналізовано наукову діяльність Івана Кревецького в контексті історіографічної праці “Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850”. Акцентовуються державницькі позиції дослідника, у яких відображено одвічні прагнення українського народу до створення власної незалежної держави.

Ключові слова: “Вивід прав”, поділ Галичини, І.Кревецький, державотворчі процеси.

Державотворчі процеси, які сьогодні тривають в Україні, вимагають відтворення історичної пам’яті, бо саме вона для українського народу має сутнісне значення. Оскільки багатовікова традиція боротьби за власну незалежність і, водночас, тривале поневолення українського народу різними окупаційними режимами призвели до забуття як певних історичних подій, так й окремих визначних постатей, які віддали своє життя за соборність держави.

Власне, у цьому маніфестується актуальність заявленого дослідження, адже звернення до історіографічних праць І.Кревецького є методологічною основою історичного розвитку України, бо якраз цей дослідник проводив науковий аналіз історичного процесу як одвічного прагнення українського народу до самостійності, що й призвело до замовчування імені вченого.

Тільки з відновленням незалежності на початку 1990-х років ім’я І.Кревецького стало відомим широкому загалу науковців, зокрема, до цього спричинилися такі науковці, публіцисти та історики, як В.Качкан, який працює в галузі висвітлення біографічних етапів життя [1]. Дослідники Н.Черниш [12], У.Яворська [13] звертають увагу на постать І.Кревецького як директора бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові, де він проводив діяльність книгознавця, бібліографа. Натомість, що й становить безпосередній предмет нашого дослідження, державницьке вчення дослідника як ідейного представника львівської історичної школи М.Грушевського розкрив у своїй брошурі “Іван Кревецький – історик-державник” Ф.Стеблій [8]. Не менш важливим у популяризації постаті І.Кревецького є відкриття дослідника як визначної історичної постаті ХХ ст. І.Кіхтан, яка вперше представила науковій громадськості вченого після 50 років забуття [2].

Отож основним завданням статті є відтворити наукову спадщину великого патріота І.Кревецького, зокрема, у галузі історико-державних процесів у контексті праці про поділ Галичини в 1846–1850 рр. з метою представлення автентичних державницьких ідей вищезгаданого дослідника.

Вивчаючи історичний розвиток України, варто виокремити декілька концептуальних ідей історіографічного опису щодо історичного процесу в цілому. Так, становлення державності України проходило в руслі цивілізаційних викликів, які можна сформулювати у двох аспектах, зокрема: опис процесу державотворення, який зосереджений на особовому характері, тобто вивченні прагнення власного народу стосовно соборності, а також аналізу геополітичних обставин (так званих історико-політичних кон'юктур) як глобального (імперського), так і локального (провінційного) характеру. Ці дві тенденції розкривають екзистенційні визначення опису історичного розвитку України в складі Австро-Угорської імперії Іваном Кревецьким (1883–1940).

У своїй праці про поділ Галичини в 1846–1850 рр. дослідник звертає особливу увагу на первинний аналіз джерельно-документальної бази, у якій розкривається специфіка участі українського народу (Східної Галичини) згідно з окупаційним маніфестом Марії Терези, виданим 11 вересня 1772 р., так званим “Виводом прав” (*Portio iuribus Nostris respondens*) [3, с.54–55].

У ньому, зокрема, ідеться про те, що силою права та внаслідок історичних передумов частина польського королівства відійшла під владу (безпосередню) Австро-Угорського двору. Також визначається граничний поділ окупованих земель, заклик до послуху підданих і водночас звучить пересторога особам, які б супротивилися цісарському наказу. Відповідно до цього маніфесту, іменовано територіального управителя (губернатора) – гр. І.А.Пергена [3, с.55].

На думку І.Кревецького, виданню зазначеного маніфесту передували ряд історичних обставин. Зокрема, ще в 1769 р. цісар Йосиф II, з огляду на народні замішання в пограничних територіях, окупував Спизж, який з 1412 р. належав угорській короні як погранична застава з Польщею, а вже в 1770 р. було зайнято частину Сяндеччини. Рівночасно з окупаційними процесами Йосифом II було видано доручення архіваріусам про пошук в австрійських й угорських архівах документальних підтверджень на володіння польських земель. Таким чином, у 1772 р. угорський історик (І.Бензур) видав “Вивід прав Угорщини до Червоної Русі й Поділля і Чехії до князя Освенціма і Затора” [3, с.57].

Згідно із цим документом, з XI–XII ст. угорські королі були посесорами Королівства Малої або Червоної Русі й, передусім, двох частин цього Королівства – Галичини й Володимирії. На підтвердження цього наводяться виписки з польських, українських й угорських хронік і літописів, зокрема, лист угорського короля Андрія II до Папи Римського Інокентія III; лист Папи Гонорія III до Андрія II, а також ряд документів угорських королів, на яких є зображення печаток, гербів і титулів Галичини та Володимирії [3, с.58].

Ще більш переконливими щодо прав Угорщини на згадані землі, на думку І.Кревецького, є звернення уваги, згідно з “Виводом”, на окремі історичні факти: по-перше, на домовленості угорського короля Людовика I з польським королем Казимиром Великим; по-друге, на договорі між Жигимонтом та Ягайлом у 1412 р.; по-третє, на договорі між Польщею й Австрією в 1589 р., відповідно до якого Австрія зрікалася тільки власних територій Польщі; по-четверте, важливим аргументом є, власне, титул додатка “*tex Galitiae et Lodomeriae*”, який додавався угорській королівській короні аж до часів Марії Терези, і, по-п'яте, сама Польща в 1673 р. (лист польського підканцлера А.Ольшанського) признавала права Угорщини до Червоної Русі [3, с.58].

Подальше дослідження в справі поділу Галичини І.Кревецький присвячує джерельному аналізу прав Чехії до князя Освенціма й Затора, але оскільки ця сентенція має деліберативний характер щодо нашого дослідження, то варто тільки зазначити, що “Виводи прав” у цілому в науковій інтерпретації І.Кревецького мають цілісний харак-

тер, бо дослідник проаналізував 17 оригінальних документів, які додавалися до “Виводів”, 12 з яких стосуються прав Угорщини до Галичини, а 5 – прав Чехії до князя Освенцима й Затора [3, с.59].

Важливе значення у своїй історичній праці І.Кревецький надає вивченню аргументів-спростувань польського історика й економіста Ф.Лойка, який на доручення короля Станіслава Августа реплікував “Виводи” щодо поділу польських земель Австро-Угорською короною, Пруссією та Росією. Потрібно акцентувати на тому факті, як уважав І.Кревецький, що відповіді на “Виводи” були виключно дипломатичного, академічного характеру.

Так, у 1773 р. Ф.Лойко видав працю “Відповідь на вивід прав угорської корони до Червоної Русі й Поділля, а чеської – до князя Освенцима і Затора”. У ній, зокрема, згаданий польський дослідник, на думку І.Кревецького, наводить аргументи невідповідності правничо-історичної дійсності стосовно окупації польських земель вищезгаданими державами. Іван Кревецький поділив ці аргументи на три групи: до першої належать відповіді Австрії, яка, як вважає І.Кревецький, згідно з істориком Ф.Лойком, не висувала претензій щодо польської території на переговорах у 1677, 1732, 1736 рр., а, відповідно, заявлені права тепер є претензією без усяких правничих підстав. Проте І.Кревецький наводить аргументи, на які вказує Лойк і які можуть бути підставою для претензії Польщі з боку Австрії, але, як вважає дослідник, усі вони побудовані на нетривкій основі, зокрема, завоювання галицького замку угорським королевичем у 1185 р., а вже в 1188 р. його було звідти прогнано. Так само було й удруге в 1214 р. завойовано, а роком пізніше прогнано із замку; претензією Австрії є також трактат у Любовлі з 1412 р., але, як зазначає І.Кревецький, польський дослідник не вбачає в цьому жодної підстави правового характеру, оскільки ця угода сама собою канула в забуття, так само як титули Галича й Володимира (іменування угорських королів), які вже більше як два століття забуті [3, с.60].

А що стосується фактів як історичних, так і правових стосовно легітимності володіння окупованих земель, які належали Польщі, то І.Кревецький відповідно до польського дослідника наводить такі докази, які, власне, становлять другу групу дослідження.

По-перше, від 1018 р. давні права на володіння Червоної Русі, Поділля, Волині Київським воєводством і Малою Руссю були потверджені трьома інвеститурами польських королів у 1181, 1188 та 1198 рр., при цьому не висувалося жодних історично-правових заперечень на ці володіння іншими князівствами та королівствами; по-друге, після смерті нащадків Романа Казимиром III в 1340 р. було приєднано до польської корони значну частину Галицького князівства, а зроблено це на підставі інвеститури Лешка Білого в 1198 р., який видав мандат володіння галицьким князям; по-третє, угорський король Людовик у 1355 р. визнав право володіння Польщею землями Малої Русі; по-четверте, угорський трактат “Zalathfack” підтвердив автентичне право Польщі на володіння землями Русі 1403 року; по-п’яте, трактати в Буді 1507 р. та бендзинський і битомський 1589 р. відповідно загарантували польському королеві володіння угорськими станами; по-шосте, починаючи від Владислава Постума (1453), забезпечувалася посесія польської корони всіма угорськими королями на право володіння землями Русі, і це право тривало більш як три століття безперервно; по-сьоме, надавання титулу польськими королями угорським королем і, по-восьме, посідання земель Русі Польщею, ще починаючи від інкорпорації до королівства з 1340 до 1772 рр., тобто більш як три століття [3, с.61]. Проте сам І.Кревецький у рукописній статті “Королівство Галичина і Володимирія 1772–1918” зауважив, посилаючись на “Історію України-Руси” М.Грушевського (т.2, с.407–504), що “Червона Русь перейшла під Польщу не на підставі добровільного бажання і добровільної умови, але силою польського оружжя” [10, арк.27].

Варто зазначити, як вважає І.Кревецький, що аргументи польського дослідника історика-економіста Ф.Лойка не мали суттєвого впливу на подальший історичний хід

розподілу польської корони. Вони, як уже зазначалося раніше, були тільки дипломатичним відзивом спротиву. Хоча й окремі аргументи мають історико-правове обґрунтування. Однак, на думку І.Кревецького, полеміка академічного характеру не була підставою для перегляду “Виводу прав” щодо польської корони, а, навпаки, посилила право Австро-Угорщини до реалізації поділу Галичини.

Вивчаючи третю групу дослідження І.Кревецького стосовно поділу Галичини, стає очевидним певне спрямування історіографічної праці (про поділ Галичини) вищезазначеного дослідника, зокрема: аналіз історико-правових підстав для окупації польської корони Австро-Угорською імперією, вивчення академічного спротиву представників польської корони, у т. ч. Ф.Лойка, і, насамкінець, визначення аргументів Ф.Лойка проти “Виводу прав” Австрії до князя Освенцима й Затора. Оскільки останні аргументи прямо не стосуються нашого дослідження, то ми тільки виокремимо декілька головних положень, які мають історичне значення для поділу Галичини в цілому. По-перше, цілісність Польщі, на думку І.Кревецького (згідно з Ф.Лойком), є такою, що визнана історичними процесами сусідніми князівствами та королівствами, і, по-друге, як вважає І.Кревецький, аргументи Ф.Лойка є суб’єктивного характеру, бо беруть за основу тільки ті історичні події, які є вигідними для дослідника, а ті історико-правові факти, які розкривають історичний зв’язок про утворення Речі Посполитої, дослідник замовчує [5], а тому, на думку І.Кревецького, ці аргументи не мали юридичного обґрунтування і, урешті-решт, те, що вважалось окупацією, було легітимізовано найвищими державними інституціями Речі Посполитої: королем і польським державним сеймом [3, с.62].

Подальше дослідження І.Кревецького присвячене аналізу правового статусу Галичини, зокрема: визначення кордонів; приєднання Буковини до Галичини; Західна й Східна Галичина; утрата Тернопільського краю на користь Росії, а також нові зміни в 1815 р., згідно з якими Західна Галичина поверталася польському Конгресовому Королівству, а Тернопільський край віддавався назад у підданство Австрії; надання Буковині окремої конституції в 1850 р. і визначення нових кордонів Галичини в тому ж самому році [3, с.63].

Зважаючи на безпосередній предмет нашого дослідження, варто виокремити дві історичні квінтесенції, які детально описані І.Кревецьким, зокрема: визначення кордонів Галичини в 1772–1850 рр., а також відмінності між мешканцями Східної та Західної Галичини в контексті історичного, етнографічного, культурного та суспільно-економічного становища [3, с.67].

Так, Галичина станом на 1772 р. стала австрійською провінцією. Це, як вважає І.Кревецький, було можливим унаслідок деяких політико-правових процесів, зокрема, порозуміння Пруссії й Росії та порозуміння (дипломатичного характеру) між Пруссією, Росією й Австрією, що визначило перший поділ Польщі. У статті “Королівство Галичина і Володимирія 1772–1918” І.Кревецький зазначив, що дипломатичні переговори закінчилися спільною діловою декларацією, яку від імені Австрії 19 лютого 1772 р. підписали Марія Тереза та Йосиф II, від імені Пруссії – 28 лютого Фрідріх, а від Росії – 5 березня Катерина II [10, арк.13]. Одночасно держави опублікували акти “Виводи прав”, які були надруковані латинською, французькою, німецькою, польською мовами [10, арк.14]. Подальше дослідження І.Кревецького зосереджується на висвітленні вступу австрійських військ на територію Галичини (три військові корпуси: Естергази, Дальтон і Фабрі) під командуванням ген. Гадики, який 10 червня 1772 р. видав прокламацію, згідно з якою закликав галичан до послуху Марії Терезі [3, с.64; 4, с.173].

Визначаючи межі Галичини, І.Кревецький, відповідно до окупаційного маніфесту Марії Терези, зазначає: “...правий беріг Висли від князівства Шлезку повише Сандомира аж до того місця, де лучить ся зі Сяном. Звідти через Франополь до Замостя й Грубешова (Rubieszow) аж до річки Буга; потім поза Бугом властивими границями Червоної Руси, де розділяють ся Волинь і Поділе аж до границь Збаража, звідти просто до Дні-

стра, з малою частиною Поділя, яку перетинає потік, званий Підгірче [...], де впадає до Дністра, вкінці границі, які відмежовують Покуте від Молдавії” (цитата мовою оригіналу. – *Л.Ф.*) [3, с.64–65].

Подальші історичні есе І.Кревецький присвячує аналізу приєднання Буковини до Галичини. Причиною цього, на думку дослідника, було бажання австрійської корони заокруглити межі кордону. Австрійські війська, відповідно до цісарського наказу (1 жовтня 1774 р.), зайняли Буковину, а вже в 1775 р. між Австрією та Туреччиною був укладений дипломатичний трактат, згідно з яким претензії Австрії щодо Буковини були визнані легітимними. Таким чином, Буковина з 1786 до 1817 рр. (за винятком 27 р.) була, як вважає І.Кревецький, у становій спілці з Галичиною. Унаслідок третього поділу Речі Посполитої (1795 р.), за І.Кревецьким, північні території Австрії заокруглилися такими ріками: Пилицею, Віслою та Бугом [3, с.65].

Проте це не остаточний проект формування кордонів Австрійської корони. Так, на підставі шенбурського договору 1809 р. Австрія віддала частину Галичини двом північним сусідам: Варшавському князівству (краківський і замойський округи) і Росії (так званий Тернопільський край). А вже в 1815 р. Західну Галичину Австрія віддала Конгресовому Королівству, натомість Росія повернула Тернопільський край із певними територіями із запасом солі. Завершальний етап творення граничних територій Галичини, на думку І.Кревецького (у межах сучасної території Галичини), відбувається в 1850 р. унаслідок попередніх домовленостей Австрії з Прусією й Росією, а також через ліквідацію краківської республіки, територія якої стала частиною Галичини [3, с.66–67]. У тому самому році Буковина отримала окрему конституцію, відділившись, таким чином, від Галичини, і це, на думку І.Кревецького, є певною історичною підставою творення національної самобутності [11].

На завершення історичної праці про поділ Галичини І.Кревецький проводить історико-правовий аналіз відмінності між Східною та Західною Галичиною, визначаючи історичні й культурологічні передумови їхньої неідентичності. Це, зокрема, виражається, як вважає дослідник, у способі окупації, тобто галичани були окупованими не тільки Австро-Угорською імперією, але й перед тим Річчю-Посполитою [5, с.145–155]. Відмінність полягає в тому, як констатує І.Кревецький, що “... важне для нас тільки те, що Австрія аргументувала окупацію тих земель взагалі такими – і ріжними титулами, і що на основі таких власне ріжних титулів ці землі увійшли в склад нинішньої Австро-Угорської монархії” [3, с.68]. Іншими словами, окупація Австро-Угорської монархії, на відміну від польської окупації аналогічних земель, мала певні історико-правові обґрунтування [4, с.158–159; 6].

Визначаючи окремі відмінності між Східною та Західною частинами Галичини, І.Кревецький звертає особливу увагу на етнографічний характер різниці її мешканців, зокрема: східна – українська, а західна – польська. Відповідно із цієї відмінності виникає побутова та релігійна різниця: українська група мешканців належала до візантійської культури (східний обряд), а польська група – до романо-німецької культури (західний обряд, або латинський) [3, с.69].

Окрім релігійної відмінності, як вважає І.Кревецький, існує географічна й суспільно-економічна різниця. Так, у західній частині Галичини, зважаючи на безпечні умови життя, мешканці були більш заможними, що й приводило до зростання населення, чого не спостерігалось у мешканців східної частини Галичини, оскільки часті напади татарських орд призводили до спустошування прикордонних територій, забираючи при цьому як матеріальну власність, так і людські життя. Але, незважаючи на всі ці відмінності, як констатує Іван Кревецький, Австро-Угорська монархія об’єднала дві групи земель в єдину територіально-адміністративну одиницю, надавши титул-назву цим землям східної групи “Галичина і Володимирія”, до якого пізніше було додано ще один титул-додаток: “з вел. кн. Краківським і кн. Освенцімським і Заторським” [3, с.69].

Отож, підсумовуючи, варто зазначити, що праця І.Кревецького “Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850” є систематизованим твором історико-правового характеру, де причини поділу Галичини відображені в контексті принципу історизму. Це дає підстави стверджувати, що вищезазначений дослідник намагається створити історіографічний опис становлення Української Держави в контексті загальноєвропейського державотворчого процесу, що, беручи до уваги сучасні євроінтеграційні процеси в Україні, є доволі актуальним. Особливо це відображено у висвітленні національних особливостей українців, які, незважаючи на певні відмінності, становлять європейську культурну групу народів. Таким чином, І.Кревецький відобразив історичний розвиток про поділ Галичини як невід’ємний ідеал створення власної самостійної держави, але не всупереч історичним можливостям (маючи на увазі схильність українців, зокрема Великої України, до анархії [9]), а в солідарній реалізації цих можливостей, підкреслюючи приналежність української нації до європейської культури.

1. Качкан В. Реальні образи сумної правди (основні консеквенції у діяльності Івана Кревецького) / В. Качкан // Хай святиться ім’я твоє. – Львів, 1998. – С. 189–205.
2. Кіхтан І. Іван-Мар’ян Кревецький – гордість Роздільської землі (до 120-річчя з дня народження) / І. Кіхтан. – Розділ, 2003. – 16 с.
3. Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–50 / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1910. – Т. ХСІІІ. – С. 54–69; його ж. Справа поділу Галичини в рр. 1846–50. Додатки. Матеріали // Записки НТШ. – 1910. – Т. ХСVІІ. – С. 105–154.
4. Кревецький І. Наукова хроніка. Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. ХІХ в. (1772–1790) / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1912. – Т. СVІІІ. – С. 158–180.
5. Кревецький І. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в ХІХ в. / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXVІ. – С. 143–155.
6. Кревецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848–1849 рр. // Записки НТШ. – 1905. – Т. 63. – С. 1–26; Т. 64. – С. 27–58; його ж. Батальйон руських гірських стрільців, 1849–1850 // Записки НТШ. – 1912. – Т. 107. – С. 52–73; його ж. Проби організування руських національних гвардій в Галичині 1848–1849 // Записки НТШ. – 1913. – Т. 113. – С. 77–146.
7. Стеблій Ф. Іван Кревецький – вчений і бібліотекар / Ф. Стеблій // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди : матеріали круглого столу. – Львів, 1996. – С. 86–102.
8. Стеблій Ф. Іван Кревецький – історик-державник / Ф. Стеблій. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – 40 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 406 Редакція газети “Нова Зоря”, м. Львів, оп. 1, спр. 202, арк. 45–51.
10. ЦДАЛ України, ф. 402 Редакція журналу “Стара Україна”, м. Львів, оп. 1, спр. 5, арк. 10–46.
11. Там само, ф. 368 Томашівський Степан – історик, оп. 1, спр. 173, арк. 45.
12. Черниш Н. І. Кревецький – книгознавець, видавець, бібліограф / Н. І. Черниш // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомлення VI Всеукр. наук.-теорет. конф., 11–13 трав. 2000 р. ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 460–468.
13. Яворська У. Бібліотечна діяльність Івана Кревецького (1905–1914) / У. Яворська // Вісник книжкової палати. – 2005. – № 4. – С. 40–44.

В статті проаналізовано наукову діяльність Івана Кревецького в контексті історіографічної роботи “Дело раздела Галиции в гг. 1846–1850”. Акцентируються государственные позиции исследователя, в которых отражены извечные стремления украинского народа к созданию собственного независимого государства.

Ключевые слова: “Вывод прав”, разделение Галиции, И.Кревецкий, процессы построения государства.

The article analyses promulgation of the activity es of Ivan Krevetskiy as a scholar in the context of historiographic work “On the question of Halychyna split-up in the period of 1846–1850”. Also accentuated state positions the researcher, reflecting the eternal desire of the Ukrainian people to establish their own independent state.

Key words: “Portio iuribus”, Halychyna split-up, I.Krevetskiy, stateforming processes.

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СТАНІСЛАВА В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939–1941 рр.)

У статті здійснено аналіз умов матеріально-побутового життя польського населення Станіслава в 1939–1941 рр. Прослідковується вплив політики націоналізації на зміни економічного та соціального характеру. Загалом запровадження радянської системи господарювання та ліквідація приватного сектору спричинили значне погіршення матеріального становища населення в порівнянні з міжвоєнним періодом.

Ключові слова: поляки, Станіслав, радянська націоналізація, матеріально-побутове життя.

Однією з характерних ознак розвитку вітчизняної історичної науки на сучасному етапі є активізація дослідження проблематики повсякдення, зокрема, окупаційного. Особливу цікавість у цьому плані становить територія Західної України, оскільки тут протягом 1939–1941 рр. відбувалися динамічні зміни повсякденного життя населення в умовах панування польського, радянського та німецького режимів.

Актуалізована нами проблема вперше привернула увагу польських істориків. Зокрема, варто відзначити вагомий вклад в її розробку Г.Мазура [20], об'єктом дослідження якого стала територія Покутського регіону в умовах як радянської, так і гітлерівської окупації. Частково згадана проблематика знайшла своє відображення також у працях В.Бонусяка [18], А.Гловацького [19] і С.Вірського [21]. Що ж стосується української історіографії, то повсякденність як окремий розділ історичної науки сьогодні розробляється менш активно. Хоча стосовно окупаційного періоду у вітчизняних істориків уже є певний доробок, зокрема, праці В.Шайкан [17], проте вони не стосуються західноукраїнських земель. Цим і зумовлена актуальність досліджуваної нами проблеми.

Мета дослідження полягає в об'єктивному та всебічному аналізі умов матеріально-побутового життя польського населення міста Станіслав (сучасного Івано-Франківська) у період радянської націоналізації 1939–1941 рр.

Вступ радянських військ на територію Західної України 17 вересня 1939 р. ознаменував собою початок якісно нового періоду в житті населення цього регіону. Радянські органи влади одразу розпочали перебудову господарського життя краю відповідно до існуючої в СРСР моделі. Уже в перші дні після приходу Червоної Армії далися взнаки дві тенденції в роботі окупаційних властей в економічній сфері. По-перше, розпочалася націоналізація промислових підприємств; по-друге, мало місце відкриття нових заводів і фабрик. Владні структури формували так звані фабрично-заводські комітети для управління заводами. Уже 1 жовтня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову, у пунктах 22 і 23 якої економічні питання планувалося вирішити таким чином: по-перше, націоналізувати підприємства, власники яких утекли або вчинили саботаж; по-друге, зобов'язати ЦК КП(б)У подати протягом десяти днів у ЦК ВКП(б) пропозиції щодо націоналізації великої промисловості та список закладів, які їй підлягають.

Аналогічну постанову під назвою “Декларація про націоналізацію банків та великої промисловості Західної України” було прийнято Народними Зборами у Львові. У ній, зокрема, зазначалося: “...Народні Збори проголосили націоналізацію банків і великої промисловості на Західній Україні. Віднині всі цінності банків, всі великі фабрики і заводи, усі копальні і залізниці оголошено всенародною, тобто державною власністю” [6, с.2]. Виконуючи умови згаданої постанови, Тимчасове управління Станіслава також приступило до проведення політики націоналізації. Останнім була прийнята ухвала, у якій акцентувалася увага на тому, що: “На виконання постанов Українських Народних Зборів тимчасовими управліннями проведена велика робота по націоналізації промислових підприємств та організації на них виробництва” [2, арк.9].

З утвердженням радянської влади в Західній Україні розпочали роботу ті підприємства, які припинили виробництво у зв'язку з низькою рентабельністю або економічною кризою першої половини тридцятих років. У постанові Станіславського обласного комітету, зокрема, говорилося про те, що: “Були пущені в експлуатацію всі фабрики, заводи, які припинили виробництво під час війни, і ті, які десятки років стояли на консервації” [2, арк.9]. Їх продукція, в основному, орієнтувалася на всесоюзний ринок, і лише невелика частка була покликана задовольняти потреби місцевого населення. У радянській історіографії було поширене твердження, що в 1940 р. на території Західної України планувалося розпочати роботу 170 підприємств [8, с.172]. Нова влада, у першу чергу, прагнула встановити контроль над важкою промисловістю. У зв'язку з наявністю в гірських районах Прикарпаття родовищ нафти, розпочав роботу нафтопереробний завод у Станіславі. До листопада 1939 р. нафтова промисловість була повністю націоналізована й створено трест “Укрнафтокомбінат”, якому вона підпорядковувалася. Керівництво нафтовою галуззю здійснювали фахівці із центру [20, с.50]. Наступним етапом було прокладання газопроводу Калуш–Станіслав. Активізували діяльність підприємства важкої та будівельної промисловості. Зокрема, було створено 7 цегельних заводів. Унаслідок об'єднання ремісничих майстерень постав завод сільськогосподарських машин.

Для задоволення потреб місцевого населення розпочали роботу підприємства легкої й харчової промисловості. Особлива увага приділялася виготовленню предметів повсякденного вжитку. Мова про це йшла в постанові Станіславського обкому від 25 квітня 1940 р.: “...треба керівникам місцевої промисловості, все ж таки, виконати рішення XVIII партійного з'їзду в справі організації роботи місцевої промисловості, в справі розширення випуску продукції широкого вжитку” [3, арк.86]. У Станіславі також функціонували два млини, дріжджовий завод, кондитерська фабрика. На початку 1940 р. розпочалося будівництво взуттєвої фабрики. У липні цього ж року на сторінках газети “Червоний прапор” читаємо: “...багато предметів ширвжитку, які раніше привозилися з других міст, зараз виробляються вже нашими промартілями. Вони виготовляють вапно, столярські вироби, клей, пасту для взуття, чорнило й інші...” [14, с.1]. У жовтні 1940 р. запрацювала нова текстильна фабрика. Загалом, станом на 1 січня 1941 р., у Станіславі функціонувало близько 50 промислових підприємств.

Уже в перші дні після вторгнення Червоної Армії на західноукраїнські землі стала змінюватися ситуація в галузі торгівлі. Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. цивільні владні структури зобов'язувалися забезпечити відкриття магазинів, ринків, пекарень та інших закладів з метою задоволення потреб населення; формувати мережі державних магазинів; ліквідувати приватну торгівлю; установити максимальні ціни на продовольчі товари.

Характерною рисою повсякденного життя Станіслава стала манія покупок, яка охопила прибулих на територію Західної України радянських цивільних і військових, а також членів їх сімей. Це можна пояснити пропозицією в місцевих магазинах різноманітних товарів, яких уже давно не було в СРСР. Більше того, мало місце вивезення до СРСР цілих складів з продукцією повсякденного вжитку. Це викликало появу дефіциту продукції [20, с.57].

У рамках політики радянзації проводилася націоналізація приватних магазинів, кав'ярень, кондитерських і ресторанів тощо. Керівництво ними перейшло до рук прибулих з Радянського Союзу чиновників. Уже в перші дні після вторгнення Червоної Армії створено ряд державних магазинів. Доказом такого стану речей є повідомлення на сторінках газети “Червоний прапор” від 16 листопада 1939 р.: “Відділ торгівлі тимчасового управління відкрив у Станіславі 10 державних магазинів, серед них – 4 хлібних з великим асортиментом борошняних виробів. Ціни знизились, черг нема. Радянські товари дуже охоче розкупує населення Станіслава й навколишніх сіл. Загалом у місті працювало 45 промтоварних і 113 продуктових магазинів, 14 їдалень” [7, с.2].

Але насправді реальна ситуація мала зовсім інший вигляд. Часто перед магазинами формувалися довгі черги покупців. Підтвердження цьому знаходимо в радянській документації. Зокрема, у шифротелеграмі НКВС у Станіславі наркомуну внутрішніх справ СРСР Л.Берії від 31 січня 1940 р. читаємо: “Станіславська область знаходиться в напруженій обстановці, невдоволення населення з кожним днем наростає... Кооперативна мережа розгорнута недостатньо, в магазинах величезні черги, бійки, спекулянти лізуть без черги, міліція порядку навести не може, а з нею вступають в бійку, беруть продукти за твердими цінами, продають спекулянтам” [15, с.284].

У кінці 1939 р. розпочалася тотальна ліквідація приватної торгівлі. У роботах радянських істориків можна знайти інформацію про саботаж і небажання власників магазинів віддавати товари: “Громадянка Фрейлін Юлія Озіясівна в грудні 1939 р. закрила свою крамницю готового одягу і товар забрала додому з метою продажу по спекулятивних цінах. 25 липня її справу розглянув суд. Так звана спекулянтка була засуджена до 3 років позбавлення волі...” [1, с.2]. Згодом радянський уряд видав розпорядження, яким заборонялося без дозволу та повідомлення фіскальних органів займатися торгівлею. Усі, хто здійснював скупку та перепродаж сільськогосподарських продуктів і предметів ширвжитку, розглядався як спекулянт, ворог робітничого класу та карався в кримінальному порядку позбавленням волі до 10 років і конфіскацією майна [9, с.2]. Часто з метою ліквідації приватної власності застосовувався метод накладання високих податків на приватні майстерні та іншого роду установи тощо. Однак навіть такі заходи одразу не принесли бажаних результатів. Лише із середини січня 1940 р. державна та кооперативна торгівля почала витісняти приватну.

Наступним кроком радянської влади в реформуванні торгівлі стало встановлення максимальних цін на продовольчі товари. Проте такі дії спочатку не були ефективними. Зокрема, у вже згаданій шифрограмі НКВС у Станіславі наркомуну внутрішніх справ СРСР Л.Берії йшлося: “...На ринку товарів і продуктів дуже мало, а на те, що є, ціни наростають: молоко 3 рублі літр, масло вершкове 70–80 рублів кілограм, яйця 10–15 рублів десяток, картопля 2 рублі кілограм, кури 60–70 рублів штука, гуси 120–150 рублів штука і т. д.” [15, с.284]. Тільки до кінця 1940 р. цінова ситуація менш-більш стабілізувалася [4, арк.45].

З метою полегшення здійснення операцій купівлі-продажу було зрівняно курс карбованця й золотого. 20 грудня 1939 р. Державний банк СРСР видав постанову, згідно з якою: “Всі розрахунки державних і кооперативних підприємств і установ переводяться з 21 грудня 1939 р. на радянську валюту. Всі державні і кооперативні підприємства і установи з 21 грудня 1939 р. зобов’язані проводити продаж і купівлю товарів, а також надання послуг (перевезення залізничним і міським транспортом, продаж квитків в театри і кінотеатри, стягування квартирної плати і платні за користування телефоном, газом, електрикою і т. п.) лише за радянські гроші” [11, с.1]. 24 грудня 1939 р. відмінено польський злотий без права до повного обміну. Максимальна сума, яку можна було виміняти, не мала перевищувати 250 злотих [20, с.47].

Важливою складовою економічної політики радянської влади в Станіславі була інтеграція Західної України у всесоюзний економічний простір. Далекі не останню роль у цьому напрямі повинен був відіграти транспорт. Однак комунікації вже в перші дні війни були пошкоджені. “В Пасічній ворожа авіація скинула бомби на залізнодорожний міст через Бистрицю Солотвинську... Зруйнована насосна станція на колії... Скинули бомби на залізнодорожний міст через Бистрицю Надвірнянську. Міст дуже пошкоджено... З 14 до 15 години бомбили ворожі літаки станцію колійову у Хриплині, скинувши до 100 бомб на залізничну дорогу в напрямку Снятин і Надвірна. Бомби зруйнували дощенту... 4 вагони товарних і 2 пасажирських. Дуже пошкоджено будівлі станції і знищено запаси нафти” [5, арк.1]. Для транспортування нафти передусім було необхідно відновити шляхи сполучення. Здійснено заміну залізничних рейок на широкі. Налагоджено роботу автобусного сполучення [12, с.1].

Перебудова економічної структури господарства Станіслава вимагала наявності великої кількості робочої сили. У Радянському Союзі праця була обов'язком кожного громадянина. Головним завданням влади на окупованих територіях стала ліквідація безробіття. Вона здійснювалася шляхом упровадження других змін на виробництві, створення нових посад, уведення в дію підприємств та установ, які припинили своє існування в міжвоєнний період [18, с.272]. Далеко не останнє значення в цьому плані мав перехід на 8-годинний робочий день і семиденний тиждень. У Станіславі таке рішення було прийнято 28 червня 1940 р.: “Згідно з постановою Президії Верховної Ради СРСР про перехід на 8-годинний робочий день та семиденний тиждень і про заборону самовільного виходу робітників і службовців з підприємств та установ Облвиконком постановляє: «Встановити для міськрад... всіх державних і кооперативних установ початок роботи з 9 год. ранку до 17 год. 30 хв. дня з перервою на сніданок з 12 до 12 год. 30 хв»” [13, с.2].

Наступним кроком радянської влади стало запровадження суворої дисципліни на виробництві, яка “прив'язувала” робітника до місця праці й карала за запізнення або неявку на роботу без поважної причини [18, с.273]. Підтвердження цьому часто знаходимо на сторінках газет: “Без поважних причин Ласійчук 29 червня зробив прогул, Корбутяк 8 липня запізнилася на 50 хв. на роботу, а Гершкович 4 липня не вийшла на роботу. За це суд засудив порушників трудової дисципліни на виправно-трудова роботи: Ласійчука – на 4 місяці з відрахуванням 15% зарплати, Корбутяк – на 3 місяці з відрахуванням 20% зарплати, Гершкович – на 3 місяці з відрахуванням 15% зарплати” [16, с.2].

В умовах ліквідації безробіття мало місце масове звільнення польських робітників. У найважчій ситуації опинилися працівники державних установ і так званих вільних професій. Були позбавлені права працювати судді, прокурори, працівники в'язниць, залізничники, листоноші й усі, хто раніше займав керівні посади. Звільнено також адвокатів, ліквідовано право лікарів до здійснення приватного лікування. Їх місця не залежно від кваліфікації займали радянські спеціалісти.

29 січня 1940 р. було введено в дію законодавство, що стосується заробітної плати, пенсій і страхування. Тоді ж була прийнята резолюція “Про винагородження і державне суспільне забезпечення працівників підприємств та установ в західних районах СРСР і УРСР” [19, с.456]. Відповідно до нього середня заробітна плата в 1940 р. становила 331 крб [18, с.277].

У перші місяці окупації найважче було пенсіонерам. Їх хоча й офіційно зареєстрували, але жодних виплат не надавали. 14 грудня 1939 р. прийнято постанову про виплату пенсії пенсіонерам Західної України в її довоєнних розмірах. Умовами отримання пенсії були трудовий стаж і вік (жінки 20 років стажу і вік 55 років, чоловіки, відповідно, 25 і 60 років). Виплати у зв'язку з інвалідністю надавалися чоловікам і жінкам, які пропрацювали щонайменше, відповідно, три та два роки. До робочого стажу зараховувався стаж як з постійних, так і сезонних місць роботи, а також перебування у в'язниці за революційну діяльність у Польщі. Не зараховувалася до трудового стажу робота в поліції, жандармерії та інших схожих службах. Розмір максимальної пенсії для інвалідів першої групи становив 100% їх колишнього заробітку, а для третьої групи – 33%. Загалом розмір пенсії складав 50–60% від останнього доходу [18, с.277].

Основним обтяженням зарплати робітника був податок. Його розміри визначалися постановою від 17 березня 1940 р. Приватні підприємства й ремісники змушені були платити ремісничий податок, а фізичні особи – залежно від доходів. Загалом податок мав прогресивний характер. Люди, які заробляли 150 крб, платили стягнення в розмірі 0,8%, 200 крб – 1,35%, 300 крб – 2%, а 1 000 крб і більше – 4,2% [21, с.172]. Вплив на умови життя мали виплати за світло, воду й газ. Тариф на електрику за кіловат становив 0,25 крб. Плата за 1 м куб. газу в 1939 р. складала 0,22 крб [10, с.1].

Соціальне забезпечення під час радянської окупації було набагато гіршим, ніж у міжвоєнний період. Це пояснюється ліквідацією інституцій, які займалися опікою важ-

кохворих, інвалідів, дітей-сиріт. Щоправда, і надалі виплачувалася різного роду соціальна допомога. Найбільші шанси на її отримання мали великі сім'ї (8–10 дітей). Спеціальна допомога надавалася на термін від 1 до 4 років після народження восьмої дитини. За наявності 8 дітей у сім'ї, виплати були найвищими й становили 4 тис. крб. У реальності допомога не перевищувала 42 крб на одну дитину щомісяця [22, с.290].

Упровадження безплатної й доступної для всіх медицини було головним гаслом радянської влади. Варто підкреслити зростання чисельності різного роду медичних закладів і, водночас, збільшення медичного персоналу [19, с.408]. Упродовж перших місяців існування радянського режиму в Станіславі були відкриті міська поліклініка з 8 відділеннями, де працювало 28 осіб медичного персоналу, та обласний протитуберкульозний диспансер. До кінця 1940 р. населення обслуговували 14 лікарських установ, будинок грудної дитини, 7 амбулаторій, 5 медпунктів на підприємствах, міська санітарна станція. У всіх школах працювали штатні лікарі.

Отже, запровадження радянської системи господарювання спричинило значні зміни в матеріально-побутовому житті всього населення Станіслава загалом і польського зокрема. Масова націоналізація та ліквідація приватного сектору у сфері промисловості та торгівлі погіршили матеріальне становище населення. Зарплати та пенсії, які хоча й почали виплачуватися стабільно, не відповідали зростаючому рівню цін на товари й послуги. Черговим випробуванням стала політика нової влади в галузі праці, пов'язана з масовими звільненнями поляків із попередніх робочих місць. Нічого доброго не принесли реформи охорони здоров'я, оскільки спричинили заборону приватної лікарської практики. Загалом, порівняно з міжвоєнним періодом, можна констатувати погіршення матеріально-побутового життя польського населення Станіслава.

1. В суді // Червоний прапор. – 1940. – № 173. – 1 серп. – С. 2.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 1, оп. 1, спр. 7, арк. 9.
3. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 6, арк. 86.
4. Там само, спр. 20, арк. 45.
5. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 623, арк. 1.
6. Декларація про націоналізацію банків та великої промисловості Західної України // Червоний прапор. – 1939. – 30 жовт. – С. 2.
7. Державні магазини в Станіславі // Там само. – 1939. – № 36. – 16 листоп. – С. 2.
8. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. – К., 1974. – Т. 9 : Івано-Франківська область. – 376 с.
9. Нещадно боротися з спекулянтами // Червоний прапор. – 1940. – 13 лип. – С. 2.
10. Об'ява до відборців електроенергії // Там само. – 1939. – 15 жовт. – С. 1.
11. Повідомлення Державного Банку СРСР // Там само. – 1939. – 20 груд. – С. 1.
12. По місту Коломиї // Там само. – 1939. – 6 жовт. – С. 1.
13. Постанова Станіславського Обласного Виконавчого Комітету від 28 червня 1940 р. “Про реалізацію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р.” // Там само. – 1940. – 6 лип. – С. 2.
14. Поширити виробництво предметів ширвжитку // Там само. – 1940. – 18 лип. – С. 1.
15. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – К. : Києво-Могилянська акад., 2009. – 398 с.
16. Суд над порушниками трудової дисципліни // Червоний прапор. – 1940. – 21 лип. – С. 2.
17. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 рр. / В. Шайкан. – К., 2010. – 80 с.
18. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941. (“Zachodnia Ukraina” i “Zachodnia Białoruś”) / W. Bonusiak. – Rzeszów, 2006. – 474 s.
19. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941) / A. Głowacki. – Łódź, 1998. – 695 s.
20. Mazur G. Pokucie w latach Drugiej wojny światowej : położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia / G. Mazur. – Kraków, 1994. – 208 s.
21. Wirski S. Polityka ZSRR wobec ziem polskich (1939–1941) / S. Wirski ; Instytut Europy Wschodniej. – Warszawa, 1985. – Z. 4. – 287 s.
22. Żaroń P. Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie wojny światowej / P. Żaroń. – Warszawa, 1990. – 367 s.

В статье осуществлен анализ условий материально-бытовой жизни польского населения Станислава в 1939–1941 гг. Прослеживается влияние политики национализации на изменения экономического и социального характера. Внедрения советской системы хозяйствования и ликвидация частного сектора повлекли значительное ухудшение материального положения населения по сравнению с межвоенным периодом.

Ключевые слова: поляки, Станислав, советизация, материально-бытовая жизнь.

The article analyzes the conditions of material and community life of Polish population in Stanislaw 1939–1941. The impact of the policy of nationalization on changes in economic and social character are shown. In general, the introduction of the Soviet system of management and liquidation of private sector led to a significant worsening of financial situation of the population compared to the interwar period.

Key words: Polish, Stanislaw, Sovietization, material and domestic life.

УДК 930.2 (477.83/.86)
ББК 63.2 (4 Укр) 624

Тетяна Турчин

УКРАЇНСЬКА ЛЕГАЛЬНА ПРЕСА СТАНІСЛАВЩИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ (1941–1944 рр.)

У статті подано характеристику українських періодичних видань, які виходили під час нацистської окупації Станіславщини. Проаналізовано основні групи статей періодичних джерел з проблеми примусової праці українців Прикарпаття. Досліджено агітаційно-пропагандистські методи окупантів, спрямовані на залучення до праці якнайбільшої кількості населення краю.

Ключові слова: періодичні джерела, українська окупаційна преса, нацистська окупація, примусова праця, Прикарпаття.

Одними з найдієвіших засобів інформування жителів дистрикту Галичина під час нацистської окупації краю були українські часописи. Не зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію, у всіх повітових та обласних центрах Галичини українські періодичні видання відновили свою діяльність. На теренах Станіславщини почали виходити “Самостійна Україна”, “Українське слово”, а згодом “Станіславівське слово”, “Вісник Станіславівської Обласної Управи”; Коломиї – “Воля Покуття”, “Останні вісти”; Рогатині – “Рогатинське слово”; Калуші – “Калуський голос”.

Метою статті є дослідження проблеми примусової праці українців Прикарпаття в роки німецької окупації на основі легальної періодичної преси Станіславщини. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: висвітлити німецьку окупаційну політику у сфері пошуку робочої сили, простежити процес розвитку фахового шкільництва в краї на основі публікацій періодичних видань, показати агітаційно-пропагандистські заходи нацистської адміністрації, спрямовані на залучення до праці якнайбільшої кількості населення Прикарпаття.

Радянські вчені не досліджували легальну пресу періоду німецької окупації, звинувачуючи українські часописи в співпраці з окупантами. Процес вивчення періодичних видань українськими вченими розпочався в березні 1993 р., після створення Науково-дослідного центру періодики при Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника АН України. У цьому ж році В.Лизанчук проаналізував частину публікацій станіславської газети “Українське слово” [17]. У 2005 р. була надрукована праця Б.Чернякова “Окупаційна і легальна періодична преса в Україні, 1941–1944: джерела дослідження : бібліографія” [36].

Львівський учений К.Курилишин подав історико-бібліографічні описи та історичну характеристику кожного з 365 українських періодичних видань [16; 17]. Історико-бібліографічне дослідження українських часописів, які виходили в м. Станіслав з 1879 р. до 1944 р., у своїй монографії здійснила М.Галушко [6].

Після відступу з м. Станіслав останніх військових підрозділів радянської армії, на територію міста (2 липня 1941 р.) вступили угорські війська. Міські та районні управи як представники української влади на місцях перебрали повноваження у свої руки [2, с.57].

Станіславська область, як територіальна одиниця проголошеної Української Держави, на той час складалася з двох окружних тимчасових управ. До Коломийської тимчасової управи входили Городенківський, Косівський, Коломийський, Снятинський повіти, а до Станіславської – Долинський, Калуський, Надвірнянський, Станіславський, Рогатинський повіти. Місто Станіслав складало окрему адміністративну одиницю [1, с.65].

Проте вже 22 липня 1941 р. А.Гітлер підписав указ про передачу влади на місцях цивільній німецькій адміністрації та включення території краю до польського Генерал Губернаторства. А 1 серпня 1941 р. генерал-губернатор Г.Франк видав “Розпорядження про адміністрацію Галичини”, яке ознаменувало утворення нової адміністративної одиниці – дистрикту Галичина. Колишня Станіславська область перестала існувати. Дистрикт Галичина був поділений на окремі округи (крайси), які, у свою чергу, поділялися на повіти. З округів були виділені великі міста [1, с.69].

Першою на теренах Станіславщини розпочала свою видавничу діяльність газета “Самостійна Україна”. Головним редактором періодичного видання був Д.Греголинський, а відповідальним – І.Чепига. Загалом було надруковано 5 номерів газети.

Згідно з розпорядженням командування мадярського корпусу “Карпатгрупи”, на зміну “Самостійній Україні” прийшов часопис під назвою “Українське слово” [32, с.4]. Перший номер “Українського слова” був надрукований 22 липня 1941 р. у м. Станіслав. У різний час редакторами “Українського (Станіславівського) слова” були В.Гуцуляк, Д.Греголинський, І.Чепига [6, с.32]. З 1 квітня 1942 р. назву видання “Українське слово” було змінено на “Станіславівське слово” [33, с.6].

Тижневик “Рогатинське слово” уперше вийшов у світ 23 липня 1941 р. за сприянням Організації українських націоналістів (ОУН). На початку свого існування тижневик був органом Рогатинської повітової управи (числа 1–4, 1941 р.) і виходив двічі на тиждень, у середу та суботу. Відповідальним редактором “Рогатинського слова” був М.Угрин-Безгрішний. Останній номер “Рогатинського слова” був надрукований 3 грудня 1941 р.

Перше число “Вісника Станіславівської Обласної Управи” вийшло друком 29 липня 1941 р. Угорське військове командування затвердило його без змін. У “Віснику...” публікувалися приписи української національної влади 1941 р., які легальним способом набували правової сили. Головним редактором часопису був В.Яшан [6, с.279]. Друге число “Вісника...” не було надруковане, хоч для нього було зібрано значно більше матеріалу, ніж для першого.

Періодичне видання “Воля Покуття” побачило світ 6 липня 1941 р. Часопис з 1 по 2/3 числа 1941 р. виходив як друкований орган ОУН. За 10/11 – 13 числа 1941 р. “Воля Покуття” була органом української громадської думки, а з 14/15 до 32 числа 1941 р. – “Вісником Коломийської округи”. У 1943–1944 рр. часопис виходив як український популярний тижневик для Коломийщини. Редакторами “Волі Покуття” були Я.Христич (1941–1942) та О.Боднарівч (1943–1944) [16, с.180].

“Останні вісті” фактично були доповненням до газети “Воля Покуття”. Тижневик уміщував повідомлення верховного командування німецьких збройних сил, урядові розпорядження та оголошення Коломийського окружного староства. Відповідальним редактором “Останніх вістей” був Я.Христич. [17, с.142].

Як було вище зазначено, з 1 квітня 1942 р. видання “Українське слово” змінило свою назву на “Станіславівське слово”. Однак фактично часопис “Станіславівське слово” був продовженням “Українського слова”. Редакторами газети були Д.Греголинський та А.Княжинський. “Станіславівське слово” виходило як орган Українського Окружного Комітету (УОК) у м. Станіслав [6, с.286–287].

З 2 серпня 1942 р. до 28 травня 1944 р. “Станиславівське слово” видавали в м. Львів. Часопис почав виходити як український популярний тижневик для Станиславщини, Калущини та Коломийщини з початковою нумерацією чисел. Відповідальним редактором видання став О.Боднарівч.

З початку серпня 1941 р. нацистські окупанти розгорнули широкомасштабну кампанію з так званої заготівлі “сільськогосподарських контингентів”, яка набула примусового характеру. Для того, щоб виконати встановлені окупаційною адміністрацією норми здачі продуктових контингентів, селяни повинні були вчасно розпочати збір урожаю.

У “Відозві до селян Галичини” від 8 серпня 1941 р. губернатор д-р Ляш закликав селян вчасно розпочати збір урожаю. “Селяни і селянки!.. Ні один не сміє виключити себе з цієї праці, а ні з наложених на нього обов’язків. Шкідники всякого рода будуть каратися з безоглядною суворістю...” [4, с.1].

З 15 серпня 1941 р. офіційно розпочався процес здачі збіжжевого контингенту селянами [10, с.1]. Начальник обласного господарського уряду Сірк у “Постанові ч. 1”, закликав селян “...негайно розпочати поставку всіх сільськогосподарських продуктів на заготівельні пункти (заготпункти). В першу чергу доставляти на заготпункти збіжжя, худобу, молоко, бараболі, бобові, сіно...” [25, с.5].

У тижневику “Калуський голос” із цього приводу зазначалося: “...Найважливішим обов’язком, що його мусить сповнити наш селянин, це обов’язок прохарчувати армію й цивільне міське населення... Але не треба дивуватися, коли за не сповнення обов’язку зустріне селянина кара...” [22, с.2].

Безробітну молодь у віці від 17 до 35 років залучали до примусової праці на територіях краю. У Галичині були створені “Українська служба Батьківщині” (УСБ) і “будівельні служби”, які займалися ремонтом доріг, мостів, зведенням дамб на річках та ін.

Весною 1942 р. у рядах УСБ на Покутті перебувало 1 135 рядових членів і 35 провідників (старшин та підстаршин). З 22 грудня 1942 р. при Окружній Управі в Коломії розпочався 3-тижневий курс для вишколу підстаршин до УСБ, пройти який зголосилося 40 чол. [27, с.7].

Спочатку до УСБ залучали лише чоловіків української національності. Проте вже 30 березня 1942 р. до уряду УСБ, який знаходився на вул. д-ра Г.Франка, 14–15, повинні були “з’явитися мужчини української та польської національності...без огляду на те, чи мають яке заняття чи ні...” [11, с.5].

У статті “Відбудова рідного краю” указувалися переваги праці в УСБ. Добровольців обіцяли забезпечити житлом, робочим одягом і взуттям, виплатити по 50 грошів за кожний робочий день. Крім цього, працівники отримували медичне обслуговування та соціальне забезпечення в разі отримання травм у робочий час [3, с.2].

У періодичній пресі УСБ часто порівнювали з державною Службою праці в Німеччині. У статті “На службі Батьківщині одні лопатою – другі крісом” підкреслювалося, що “час, проведений у таборі УСБ, використає наш юнак, як німецький юнак у “Службі Праці” – на відповідну підготовку до майбутньої військової служби” [21, с.1].

У публікації газети “Калуський голос” під назвою “Завдання Української служби Батьківщині” наголошувалося, що “...Українська служба Батьківщині помагає молоді сповнити громадянський обов’язок, причинитися до господарської відбудови краю... Кожний Український юнак мусить необхідно перейти цю школу життя” [10, с.3].

Реєстрація та праця в УСБ були обов’язковими, а будь-який непослух строго карався. “...Нашим юнакам слід пам’ятати, що служба в УСБ є обов’язковою й хто оминає її., того жде строга кара за законами воєнного часу...” [31, с.1].

Частина працездатного населення залучалася до обов’язкової трудової повинності в так званих “будівельних службах” (budienst) [2, с.83]. Опіку над українськими юнаками, які працювали в “будівельних службах”, здійснював референт опіки над молоддю Українського Окружного Комітету в м. Станіслав проф. Р.Ковальський. Референтом

“будівельної служби” в м. Станіслав був В.Карпович. Керуючим відділами “будівельної служби” Станіславського округу був фон Сехерс, а його заступником – Люмпе [8, с.6].

“Будівельні служби” були примусовими таборами праці для юнаків усіх національностей, чим відрізнялися від УСБ. У статті “Перегляд молодців до “будівельної служби” попереджали про покарання для тих, які не зареєструються в будівельній службі. “Хто не зголоситься до перегляду (а перед тим до реєстрації), буде покараний гривною до 200 злотих, або арештом до 14 днів та буде примусово допроваджений” [24, с.4].

Для жінок у Галичині заснована “Жіноча служба Україні” (ЖСУ). ЖСУ складалася з двох відділів: жіноцтва та суспільної опіки. Реєстрацією всіх працездатних жінок м. Станіслав і направленням їх на місце роботи займався відділ жіноцтва. В обов’язки відділу суспільної опіки входили: тимчасове забезпечення найбільш знедоленого населення міста харчами, грошима та подальше їх працевлаштування [10, с.4].

У публікації під назвою “Жіноча служба Україні”, уміщеній у газеті “Калуський голос”, повідомлялося, що при ЖСУ діяли організаційно-пропагандистська, господарська та “секція скермовування жінок на працю...”. “...По містах і містечках, а в першу чергу у Львові, будуть відкриті курси організаторок, санітарок, машиністок, фризєрок тощо” [9, с.6].

Система примусової праці в Галичині включала в себе мережу професійних шкіл. Як відомо, керівництво Німеччини негативно ставилося до розвитку освіти на окупованих територіях. Однак потреба у кваліфікованій робочій силі постійно зростала, тому в Галичині почався розвиток професійного шкільництва.

У статті “Підготовча школа робітників до Райху” зазначалося, що “...для успішного використання робітників і для піднесення їх фахової вартості, зорганізовано систематичний і доцільний (їх) фаховий вишкіл, який має некваліфікованих робітників перемінити в високовартісні кадри робітників...” [25, с.3].

У містах відкривали промислово-будівельні школи. При школах діяли бурси, де проживали учні переважно із сільської місцевості. З 24 березня до 4 квітня 1942 р. проводився запис юнаків віком від 14 до 19 років української національності, які мали арійське походження, до державної промислово-будівельної школи в м. Станіслав [34, с.5].

Для жителів сіл були відкриті хліборобські школи (Berufsschule). Найбільше цікавлять професійні сільськогосподарські школи, навчання в яких було обов’язковим. Вони були призначені для сільської молоді від 14 до 18 років, які закінчили народну школу. Навчання в таких школах тривало 2 роки. Заняття проходили один раз на тиждень по 6 годин.

У тижневику “Калуський голос” зазначалося про відкриття професійних сільськогосподарських шкіл у Калуші, Новиці, Голині, Войнилові, Рожнятові та Долині [29, с.4].

Відділ науки й навчання при Уряді губернатора дистрикту оголосив запис до таких сільськогосподарських шкіл:

1. Сільськогосподарські школи нижчого типу, до яких входили однорічні сільськогосподарські школи для чоловіків, однорічні сільськогосподарські школи для жінок (господарів і господинь), однорічні городничі школи у Львові та Заліщиках.

Умови вступу до шкіл такого типу були однаковими: досягнення 16-річного віку, закінчення народної школи, проходження 2-річної практики у своєму або чужому господарстві.

2. Сільськогосподарські школи вищого типу. Серед них були: дворічні чоловічі хліборобські школи (одна з них діяла в с. Лісна Слобідка Коломийського району), дворічні жіночі хліборобські школи (школи сільських господинь), дворічні городничі школи.

Умовами вступу до сільськогосподарських шкіл вищого типу були: досягнення 18-річного віку, 2-річна практика в сільському господарстві, складання іспитів з української та німецької мов, рахунків і природознавства [5, с.7].

Окрему групу періодичних джерел становили статті, які характеризували процес набору та вивезення населення дистрикту на роботу до III Райху. Процес вербування жителів краю до Німеччини здійснювали Уряди праці. Повноваження Уряду праці, який знаходився в м. Станіслав, поширювалися на всю колишню Станіславську область. Його філії розміщувалися в Коломиї, Калуші, Рогатині.

Перші добровольці виїхали з Галичини на роботу до Райху вже наприкінці жовтня 1941 р. А в березні 1942 р. з Дистрикту Галичина до Німеччини урочисто відправляли 100-тисячного робітника [2, с.84]. У газеті “Станіславське слово” від 18 квітня 1943 р. указувалася кількість відправлених працівників з Галичини до Райху. Усього до Німеччини було вивезено 300 тис. 255 осіб: 188 895 чоловіків і 111 360 жінок. З них 220 114 працювали в сільському господарстві, а 80 141 – у промисловості. У статті наголошувалося на виключно добровільному виїзді галицьких українців до Німеччини [30, с.2]. Слід звернути увагу на те, що про кількість дітей, вивезених разом з матерями до Німеччини, не було зазначено.

Частина населення Галичини виїхала на роботу до Райху добровільно, піддавшись на різноманітні агітаційні прийоми німецької влади, у тому числі на публікації про “німецький рай”. Решта українців з Галичини були вивезені до III Райху примусово. Щомісяця кожна округа повинна була відправити до Німеччини 7–8 тис. робітників. Кожний повіт, волость, село мали виконати план щодо здачі “людського контингенту”. Якщо добровольців не було, тоді сільські старости та “мужі довір’я” примусово вносили до списків багатодітні українські сім’ї.

З 20 грудня 1941 р. у приміщенні Українського Окружного Комітету (УОК), яке знаходилося в м. Станіслав на вул. Г.Герінга, проходила реєстрація безробітних українців [5, с.7]. Українцями, зареєстрованими в УОК, опікувалася Українська Установа Зв’язку (УУЗ), яка діяла при Німецькому фронті праці.

У публікації “Опіка над українськими робітниками в Райху” наголошувалося, що при Українському Центральному Комітеті (УЦК) почала діяти окрема Комісія опіки над українськими робітниками з Генеральної Губернії [23, с.4].

УЦК за допомогою Українських Окружних Комітетів проводив різноманітні благодійні акції, спрямовані на збір подарунків з нагоди Великодніх і Різдвяних свят, книжок та інших необхідних речей для українців у Німеччині.

У публікації під назвою “Збираймо книжки для робітників” наголошувалося: “Суспільна опіка УЦК – реферат допомоги робітникам у Німеччині звертається до нашого громадянства зі закликом скласти пожертви в книжках для наших робітників у Німеччині” [13, с.4].

Велику групу публікацій становлять листи українських працівників з Райху, серед них: “Учуся поступово господарювати” [35, с.7], “Навчуся працювати та й другого навчу” [20, с.4], “Заробляю добре” [12, с.4], “Місце добре, праця легка” [19, с.4], “Їсти маю досить” [15, с.7]. Назви листів відображають їх зміст, який був виключно позитивного характеру. Публікація листів галичан, яким “добре жилося” у Німеччині, була одним з удалих прийомів нацистської пропагандистської політики.

Таким чином, нацистські окупанти намагалися в найкоротші терміни поповнити ряди промислових і сільськогосподарських працівників у Німеччині за рахунок населення із завойованих територій, використовуючи при цьому різноманітні пропагандистські методи. У публікаціях української періодики часів німецької окупації цілеспрямовано проводилася агітаційна робота з боку нацистської адміністрації, метою якої було вербування місцевого населення для виїзду на роботу до III Райху. Виключно позитивне відображення в українській легальній пресі умов праці та побуту галичан у Німеччині сприяло збільшенню кількості “добровольців”, які згодом розчарувалися в правильності власного вибору.

1. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х рр. ХХ ст. : історико-політологічний аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.
2. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ : Таля, 2001. – 335 с.
3. Відбудова рідного краю // Українське слово. – 1941. – 22 жовт. – С. 2.
4. Відозва до селян Галичини // Українське слово. – 1941. – 10 серп. – С. 1.
5. Вписи до сільсько-господарських шкіл // Українське слово. – 1942. – 18 січ. – С. 7.
6. Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження / М. Галушко. – Львів, 2001. – 304 с.
7. Для особистого та загального добра // Станіславівське слово. – 1943. – 31 жовт. – 8 с.
8. Для робітників Української Будівельної Служби // Станіславівське слово. – 1943. – 21 лют. – С. 6.
9. Жіноча служба Україні // Калуський голос. – 1942. – 7 січ. – С. 6.
10. Завдання української служби Батьківщині // Калуський голос. – 1941. – 28 груд. – С. 1.
11. Заклик до всіх мужчин української й польської національності // Українське слово. – 1942. – 29 берез. – С. 5.
12. Заробляю добре // Станіславівське слово. – 1943. – 28 берез. – С. 4.
13. Збираймо книжки для робітників // Станіславівське слово. – 1943. – 11 лип. – С. 4.
14. Із життя жінок в Станіславові // Українське слово. – 1941. – 10 серп. – 4 с.
15. Їсти маю досить // Станіславівське слово. – 1943. – 11 лип. – С. 7.
16. Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації: історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. / К. М. Курилишин ; Нац. акад. наук України. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 1 : А-М. – 639 с.
17. Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації: історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. / К. М. Курилишин ; Нац. акад. наук України. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 2 : Н-Я. – 592 с.
18. Лизанчук В. Оздоровлюймо хворі людські душі / В. Лизанчук // За вільну Україну! – 1994. – 7 жовт. – 4 с.
19. Місце добре, праця легка // Станіславівське слово. – 1943. – 4 квіт. – С. 4.
20. Навчуся працювати та й другого навчу // Станіславівське слово. – 1943. – 21 берез. – С. 4.
21. На службі Батьківщині одні лопатою – другі крісом // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 25 (90). – 20 черв. – С. 1.
22. Обов'язок села у воєнний час // Калуський голос. – 1941. – 14 груд. – С. 2.
23. Опіка над українськими робітниками в Райху // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 13 (78). – 28 берез. – С. 4.
24. Перегляд молодців до будівельної служби // Українське слово. – 1942. – 8 лют. – С. 4.
25. Підготовча школа робітників до Райху // Українське слово. – 1942. – 13 берез. – С. 5.
26. Постанова. Ч. 1 // Українське слово. – 1941. – 17 серп. – 6 с.
27. Почесний обов'язок – служба праці // Станіславівське слово. – 1943. – 24 січ. – С. 7.
28. Реєстрація безробітних українців // Українське слово. – 1942. – 7 січ. – 8 с.
29. Сільсько-господарські школи // Калуський голос. – 1942. – 18 січ. – С. 4.
30. 300 тисяч робітників із Галичини до Райху // Станіславівське слово. – 1943. – 18 квіт. – С. 2.
31. Українська Служба Батьківщині в обличчі нових завдань // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 13 (78). – 28 берез. – С. 1.
32. Українське слово. – 1941. – 22 лип. – С. 4.
33. Там само. – 1942. – 22 берез. – С. 6.
34. Там само. – 1942. – 29 берез. – С. 5.
35. Учуся поступово господарювати // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 9 (74). – С. 7.
36. Черняков Б. І. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.: джерела дослідження : бібліографія / Б. І. Черняков ; Акад. наук вищ. школи України. – К., 2005. – 78 с.

В статтю подана характеристика українських періодических изданій, которі выходили во время нацистской оккупации Станіславщини. Проанализировані основні групи статей періодических источников по проблеме принудительного труда украинцев Прикарпаття. Исследовані агітаційно-пропагандистские методы оккупантов, направленные на привлечение к труду наибольшего количества населения края.

Ключевые слова: *періодические источники, украинская оккупационная пресса, нацистская оккупация, принудительный труд, Прикарпаття.*

The article deals with the general description of the Ukrainian periodical magazines, that were published on the territory of Stanislavow region during nazi occupation. The basic groups of the articles from periodic sources about the problems of forced work of Ukrainians on the territory of Precarpathian are analysed. The agitation-propagandist methods of invaders directed on attraction to work of the greatest number of the population of region are investigated.

Key words: *periodic sources, ukrainian occupation press, nazi occupation, forced labor, Precarpathian.*

УДК 94(100): 94 (477.86)
ББК 63.3 (0)

Назарій Розлуцький

**БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ З НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ ПІДПІЛЛЯМ
У БОГОРОДЧАНСЬКОМУ РАЙОНІ ВПРОДОВЖ 1944–1951 рр. ЗА
ДОКУМЕНТАМИ СТАНІСЛАВСЬКОГО ОК КП(б)У ТА
БОГОРОДЧАНСЬКОГО РК КП(б)У**

У статті аналізуються особливості протистояння радянського режиму й українського націоналістичного підпілля на території Богородчанського району в його адміністративних межах 1940–1950-х рр. на матеріалах радянських партійних документів.

Ключові слова: Богородчанський район, документи, радянський режим, націоналістичне підпілля, ОУН, УПА, НКВД, МГБ.

Сучасний етап розвитку історіографії національно-визвольної боротьби ОУН і УПА у воєнні та післявоєнні роки характеризується великою кількістю нових досліджень і широким спектром підходів й оцінок. Руйнуються одні міфи, натомість часто постають інші, і частенько вся суть дослідження зводиться до того, щоб показати героїзм боротьби або ж, навпаки, “запроданство українсько-німецьких націоналістів”. У цьому контексті праці дослідників часто бувають спрямовані не на те, щоб якомога глибше проникнути в суть розроблюваної ними проблеми, а щоб підтвердити свою наперед визначену оцінку. Тому, незважаючи на значну кількість праць про визвольну боротьбу націоналістичних організацій, є величезна потреба вивчити всі доступні нам сьогодні документи для узагальнення й структурування наших знань про цю сторінку в історії України.

Виходячи із цього, постає необхідність ознайомитися з радянськими документами, які висвітлюють боротьбу націоналістичного підпілля. Протягом кількох місяців нашої роботи в Державному архіві Івано-Франківської області ми опрацьовували документи радянських партійних органів (зокрема, Станіславського обкому й райкомів КП(б)У). Тому мета цієї статті на прикладі Богородчанського району (у його адміністративних межах 1944–1957 років) висвітлити гостроту протистояння націоналістичних структур і радянських владних органів, починаючи з моменту утвердження радянської влади й завершуючи остаточним розгромом українського підпілля, на основі радянських партійних документів. Використані нами в статті документи знаходяться у фондах П-1 (матеріали Станіславського обкому КП(б)У) і П-3 (документи Богородчанського райкому КП(б)У).

Доцільність розглядати Богородчанський район у колишніх адміністративних межах виникає через те, що всі структури, як націоналістичні, так і радянські, діяли саме в такому форматі. З радянського боку основними досліджуваними структурами в нашій статті будуть: райком КП(б)У, районні відділення НКВД і НКГБ (після квітня 1946 р. – МВД і МГБ відповідно). З повстанського – районний провід ОУН, кущові та станичні проводи, районна боївка СБ ОУН і загони УПА, які базувалися чи рейдували на території району. У тогочасний Богородчанський район входили такі сільради: Глибівка, Глибока, Горохолина, Горохолин Ліс, Грабовець, Гринівка, Діброва, Копачівка, Лесівка, Нивочин, Підгір'я, Похівка, Саджава, Скобичівка, Старі Богородчани, Хмелівка та райцентр Богородчани. До західних сіл району прилягало урочище Чорний ліс – основна база куренів УПА.

Радянська влада в район повернулася наприкінці липня 1944 р. і відразу взялася за розбудову своїх структур. Першим секретарем РК КП(б)У став В.П.Свердлов (у 1945 р. його змінив М.П.Фещенко), начальником РВ НКГБ – П.П.Зелененький, начальником РВ НКВД – О.К.Лашенко (незабаром його змінив Кислінський) [25, арк.4–6]. Боротьба з ОУН та УПА стала основним завданням для районної влади (як і загалом для радянської

влади в Західній Україні). Різноманітні наради обкому та райкому, директиви, резолюції, протоколи, інформації відображають розмах і напруження цієї боротьби. Проте регулярне документальне фіксування цього протистояння починається лише на початку 1945 р.

Серед особливостей радянських партійних документів, які впадають в очі, є така: у них практично не відображено найбільші бойові акції відділів УПА. Жодного слова не сказано про наскок куреня “Різуна” на райцентр Богородчани 12 вересня 1944 р. [32, с.67], про бій під с. Глибока 19 січня 1945 р., у якому курені “Прута” і “Благого” знищили за різними даними від 150 до 320 бійців НКВД [31, с.226–227]. Немає інформації про бій між селами Саджава й Глибівка 22 липня 1945 р., який теж завершився вдало для повстанців (вони втратили 20 убитих, у той час як радянська сторона – 150, і відступили в глиб лісу) [34, с.102]; не подано зовсім наскок куреня “Хмари” на роту НКВД у с. Гринівка 22 червня 1945 р., у якому останню було знищено майже повністю [31, с.58–59]. Партійні документи замовчують невдалі для радянської сторони бої, причому ця тенденція не є винятком для Богородчанського району, а регулярно повторюється. Наприклад, у доповіді про боротьбу із загонами УПА та підпіллям ОУН за період із серпня 1944 до січня 1945 рр. начальник Богородчанського РВ НКВД О.К.Лашенко до найбільш характерних “бандпроявів” відніс такі (фрагментарна вибірка): “5.08.1944 банда у кількості 100 чол. обстріляла прикордонну заставу 92-го прикордонного полку, поранено одного офіцера... 8.08.1944 виїжджаючи в службове відрядження, інструктор РВК в с. Нивочин пропав безвісти... 9.10.1944 в с. Старі Богородчани бандитами повішені 3 місцевих жителі-українці... 12.12.1944 в с. Горохолино банда напала на автомашину з 4-ма командирами, поранено двох, машина виведена з ладу” [11, арк.20]. І це при тому, коли відомо про бої цілих повстанських сотень і куренів із ротами, батальйонами й навіть полками внутрішніх і прикордонних військ НКВД. Тобто тут наочно проявляється тенденція до обманювання не лише простого народу, а, скоріш за все, вищих інстанцій.

Іншою особливістю в цих документах, навіть таємних, є неповний обсяг інформації або її перекручування. Так, в інформації про розгром куреня “Благого” сказано: упродовж двох днів боїв (19 і 20 березня 1945 р.) були вбиті 246 повстанців, у т. ч. і сам “Благий”, у них вилучено 16 кулеметів і 59 гвинтівок [24, арк.9]. За даними Василя Момота, який був кулеметником у курені “Благого” і брав безпосередню участь у бою, а в 1990 р. організував перепоховання останків загиблих, тоді впало 110 повстанців (при тому вони знищили 180 радянських бійців) [33, с.9]. Тому рахувати вбитих повстанців є сенс за кількість одиниць трофейної зброї, оскільки щодо зброї, на відміну від людей, вівся точний облік. Інший випадок: 10 січня 1946 р. повстанська чота повністю знищила в с. Гринівка гарнізон НКВД – 32 чол., серед загиблих був оперуповноважений РВ НКГБ (за повстанськими джерелами) [31, с.218]. У радянських документах (інформації про хід підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР) указано, що в цьому бою вбито лише оперуповноваженого й поранено 2-х бійців [13, арк.7]. Таким чином, інформація не є неправдивою зовсім, але вона не є вичерпною, повною. Ця напівправа мала на меті не проявити, а приховати. У такому стилі складено чимало радянських документів.

Попри все це певна інформація знаходиться й у партійних документах, зокрема, коли йдеться про операції, організовані радянськими органами: облави, прочистки, засідки. Так, у доповідній записці О.К.Лашенка сказано, що за період із 01.08.1944 до 15.01.1945 рр. проведена 41 облава в районі (це з великих операцій), у якій арештовано або вбито 15 станичних і 2 підрайонні провідники [11, арк.20]. Сказано й про структуру УПА: у той час у районі діяло два районні проводи: провід “Яреми”, що дислокувався в Забережжі на території сусіднього Лисецького району, і провід “Вирлія” у с. Саджава (потім – Горохолино) [11, арк.22].

Навіть ці скупі документи дозволяють зробити висновок, що до літа 1945 р. радянська влада трималася в районі зовсім ненадійно. Певне затишшя відбулось улітку, а вже восени 1945 р. секретар райкому М.П.Фещенко інформував обком про пожвавлен-

ня повстанського руху. Він це пояснював тим, “что на территорию черного леса пришли бандитские сотни Резуна...” [26, арк.13], тобто це означало, що курені “Прута” і “Хмари”, які перебували в рейдах, повернулися до своєї основної бази.

Головним завданням узимку 1945–1946 рр. у боротьбі з повстанським рухом для РК КП(б)У було не допустити, щоб повстанці зірвали вибори до Верховної Ради СРСР, а також розгромити всі загони УПА. Із цією метою в кожному селі району поставили військовий гарнізон, щоб унеможливити повстанцям перебувати в населених пунктах. Повстанці часто робили наскоки на гарнізони, про найбільший за масштабами наскок, який трапився в с. Гринівка, уже згадувалося вище. Окрім того, націоналісти знищували сільради та виборчі дільниці (останні були розгромлені в усіх селах біля Чорного лісу, а також у с. Ляхівці й Похівка. Гарнізони постійно проводили засідки, облави та інші операції. У січні 1946 р. було ліквідовано боївки “Твердого” і “Прометей” [29, арк.10]. У лютому й березні на території району вбито 30 і захоплено в полон 32 учасники визвольного руху (серед убитих були командир Тактичного відтинку “Чорний Ліс” Василь Андрусак – “Різун”, “Грегит” і командир куреня “Підкарпатський” Петро Вацик – “Прут”) [30, арк.4]. Знищення цих лідерів і взагалі постійне переслідування значно ослабили повстанські сили в районі, але до кінця ліквідувати підпілля не вдалося. У резолюції протоколу №11 закритих районних партійних зборів від 25.03.1946 стверджується: “До настоящего времени не ликвидированы бандитские группы Гайворона, Хмеля, Богдана, остатки банды Прута и особенно ослаблена борьба по выкорчевыванию оуновского подполья” [30, арк.4]. Та й сама лише кількісна перевага не відіграла вирішального значення в боротьбі з повстанським рухом, що визнавали й самі партійні керівники: “... Райпартзбори відмічають, що допомога надана нам ЦК КП(б)У гарнізонами військ використовується недостатньо, а проведення операцій не дає повного ефекту в результаті недостатньої оперативної їх підготовки...” [29, арк.10].

Усе ж таки перевага була в радянської сторони, через те до кінця 1946 р. практично всі великі загони УПА були або розбиті, або розформовані для подальшої підпільно-диверсійної роботи. Загалом протистояння в 1946 р. на Богородчанщині радянські партійні органи характеризують такими цифрами: убито членів ОУН і УПА – 166, прийшло з повинною – 65, арештовано – 156. Трофеї: кулеметів – 10, гвинтівок – 50, автоматів – 25, патронів – 30 000, пістолетів – 174, гранат – 200. Терактів у районі вчинено 20, убито 9 чол. партійно-радянського активу й 20 місцевих [27, арк.4]. У число радянських утрат не увійшли втрати військовослужбовців гарнізонів армії та внутрішніх військ НКВД.

У 1947 р. радянські каральні органи завдали важких утрат підпіллю Богородчанського району. У зв’язку з арештом чи загибеллю, кілька разів мінялися керівники районного проводу, господарчі референти ОУН, референти СБ. Так, у березні було знищено районного провідника “Хмеля” – Надрагу [7, арк.3]. У травні вбито господарчого референта райпроводу “Колоса” – Гайдима Василя Гавриловича, 25 червня вбито районного провідника “Черника” і районного референта СБ “Вітра”, 15 липня ліквідовано коменданта районної боївки СБ “Пластуна” і його заступника “Максима” [4, арк.6]. Також було знищено кілька кущових і станичних провідників та референтів різних рівнів. У червні на території району було ліквідовано окружного провідника “Всеволода” і членів його штабу “Мирона” і “Циганку” [9, арк.22]. Звітуючи про роботу щодо ліквідації націоналістичного підпілля в 1947 р., перший секретар РК КП(б)У Левченко вказав, що за цей час повністю ліквідовано районний провід, знищено 5 підпільних і 4 легальних станичних організацій, ліквідовано 34 чол. з підпілля і 45 “легалів” [9, арк.22–24]. Окрім того, радянські спецслужби боролися з націоналістичним рухом шляхом організації провокацій. У результаті таких провокацій упродовж 1947 р. службою безпеки ОУН було знищено 4 підпільники: районний політреферент П.М.Фіцинець – “Мирослав”, районний пропагандист Бабій Олексій Миколайович – “Шпак”, станичний провідник Іванів Олексій Онуфрійович – “Левко” і господарчий станиці Якубів Петро Семенович – “Барон” [2, арк.17].

У свою чергу, націоналісти теж відповідали диверсійно-терористичною й пропагандистською діяльністю. Терористичні акти були спрямовані, передусім, на партійно-радянський і сільський актив, учасників колгоспного будівництва. Наймасштабнішими терактами в 1947 р. стали вбивство секретаря сільради с. Горохолино Квасняка й комсомольця с. Нивочин Н.Гавера у січні [28, арк.8] і знищення секретаря комсомольської організації с. Горохолино Мандрик Анни Петрівни 30 жовтня [12, арк.12]. А всього, за офіційними даними, упродовж 1944–1947 рр. у районі від рук націоналістів загинуло 86 людей із партійно-радянського активу й 4 було поранено [1, арк.3]. У цю цифру не входять військовослужбовці радянської армії та військ НКВД, бійці винищувальних батальйонів і, скоріш за все, звичайні селяни, чиї провини перед оунівцями поки що не з'ясовані.

На кінець 1947 р. у районі залишилися такі підпільні організації (подано на основі радянських звітів):

- куц №1 – 4 чол., ареал дій – с. Горохолино, Горохолин Ліс, Грабовець, Похівка. При куці діяли 2 станичні організації [10, арк.18]. Куцовий провідник – Микицей Василь Степанович – “Гук”, “Куценко” (став ним після ліквідації 19.10.1947 Литвина Федора Семеновича – псевдо “Ручай”). До куца також входили: Мацюк Василь Федорович – “Барон”, господарчий референт куца; Гатич Степан Степанович – “Кармелюк”, станичний с. Похівка; Суш Семен Дмитрович – “Козак”, станичний с. Грабовець [3, арк.3];

- куц №2 – 7 чол., ареал дій – с. Діброва, Бистриця, Глибівка. При куці діяли 2 станиці [10, арк.18]. Куцовий провідник – Костюк Михайло Остапович – “Стріла”. До куца також входили: Середюк Іван Федорович – “Батрак”, господарчий; Павлюк Микола Степанович – “Триць”, інформатор СБ; Капуцак Микола Олексійович – “Степ”, станичний с. Діброва; Костюк Іван Степанович – “Мороз”; Стешко Іван Васильович – “Гук”, станичний с. Бистриця; Черевко Іван Васильович – “Сорока” [3, арк.3];

- куц №3 – 4 чол., ареал дій – с. Старі Богородчани, Гринівка, Нивочин, Лесівка. При куці діяли 3 станиці. Куцовий провідник – Коротницький Микола Юрійович – “Маяк”, який також виконував обов’язки районного провідника [2, арк.16]. До куца входили: Гложик Олексій Іванович – “Дунай”, господарчий; Яцків Федір Васильович – “Ляндвіг”, станичний с. Гринівка; Глуханюк Дмитро Семенович – “Нечай”, станичний с. Нивочин [3, арк.3].

Така структура підпілля в районі зберігалася з кінця 1947 аж до 1950 рр. Протягом цього часу активно діяли всі вищезазначені куці, хоча час від часу чекістсько-військові операції завдавали їм утрат. Так, у ніч на 17 квітня 1948 р. у с. Горохолино вбито господарчого куца №1 Капуцака Івана Васильовича – “Гамалію”, наступної ночі в Чорному лісі вбито Стефаніва Дмитра Федоровича – “Вовка”, який певний час очолював третій куц [5, арк.21]. Окрім того, у підпільній структурі району перебувала також боївка СБ, яку до своєї загибелі 22 серпня 1948 р. очолював “Клим”, а потім “Волос” – ім’я Василь, уродженець с. Красне Перегінського району [23, арк.3]. Також у червні-липні 1948 р. на території району перебував член окружного проводу ОУН, слідчий окружної СБ “Жар”, або ж “Кливець”. Рейдово-пошукова група, яка під виглядом лісорубів повинна була встановити його місцеперебування й ліквідувати, успіху не мала [8, арк.8].

Загалом, як видно з довідки начальника РВ МГБ Сиромятнікова, за друге півріччя 1948 р. у районі вбиті й арештовані 32 члени ОУН та їхні “посібники”. Упродовж року націоналісти здійснили 6 “бандпроявів”: 3 лютого в с. Саджава вбили голову сільради Надрагу й секретаря Тимішака; 5 березня в с. Хмелівка вбили працівників МВД Іванцева та Притулу й поранили інструктора райкому Карпова; 22 квітня знищили вчительку Грабовецької школи Єрмалюк; у червні 1948 р. у с. Хмелівка вбито бухгалтера колгоспу Лесіва; 10 жовтня в с. Саджава забрали в ліс агента дорожнього будівництва Цюпу й продавця кіоска Бобика; 23 листопада в с. Глибівка вбили агента мінзагу Канайчева [6, арк.1]. Таким чином, радянські документи й цей рік зображають як рік напруженого протистояння між радянською окупаційною владою та українським підпільним рухом.

Протягом 1949 р. добре законспіроване підпілля продовжувало завдавати болючих ударів по радянському активу, одночасно із цим приймаючи у свої ряди нових людей. Один із таких новоприйнятих у куш №2, юнак Андрусишин Василь, який ще навіть не мав псевдо, 15 липня в рідному селі Глибівка вчинив вдалий замах на агента соцстраху Д.П.Волочія, причому зробив це ввечері біля селянської садиби на очах у кількох людей [16, арк.8]. Після цього він кілька тижнів переховувався, але під час військово-чекістської операції з його розшуку був убитий 7 серпня неподалік власного села [14, арк.11]. Ще більш резонансним було знищення секретаря РК ЛКСМУ Марчука Миколи Васильовича, який був уродженцем Заболотівського району, під час німецької окупації перебував у Заболотівській підпільній організації, а в 1945 р. працював у провокативній спецбоївці УМГБ. Замах на нього підготували підпільники з куша “Стріли”, який незадовго перед тим очолив також районний провід. Шістнадцятого серпня в приміщенні Богородчанської районної лікарні шестеро бойовиків успішно виконали цей замах, органам МГБ нікого не вдалося спіймати по гарячих слідах [21, арк.12]. Також цього року було вбито продавця кооперації с. Горохолино І.Д.Веприка [20, арк.17], трьох селян у с. Хмелівка (причини невідомі), уродженку с. Нивочин М.І.Романів (за те, що мала інтимний зв’язок з офіцерами радянської армії) [17, арк.20], десятника с. Гринівка М.В.Яцківа [18, арк.22] і директора млина в с. Старі Богородчани М.Г.Піскунова [19, арк.31].

При всьому бажанні радянські документи не можуть ствердити на кінець 1949 р. розгром підпілля. Станом на 31.12.1949, як видно з інформації начальника РВ МГБ Каткова, підпільні організації нараховували: куш “Тука” – 4 чол., куш “Стріли” – 9 чол., куш “Маяка” – 2 чол., крім цього, у районі перебувало ще 4 одинаки та районний референт СБ “Волос” [15, арк.29]. Ці 20 людей, завзятих націоналістів, що не визнавали компромісів і не бажали здаватися, чинили дестабілізацію в районі, усіма силами зривали заходи радянської влади, особливо щодо створення колгоспів. Однак підпілля протягом року теж утратило кілька чоловік. Найболючішою втратою було вбивство у вересні 1949 р. Черевка Івана Васильовича – “Сороки”, який виконував обов’язки провідника другого куша, у зв’язку з тим, що “Стріла” став за сумісництвом районним провідником [22, арк.15].

Після 1949 р. радянські партійні документи не подають даних про діяльність підпілля ОУН у Богородчанському районі. Очевидно, цим партслужбовці намагаються підкреслити, що надалі збройної боротьби в районі не було. Однак факти свідчать протилежне. Націоналістичні організації діяли на території району як мінімум до вересня 1951 р. Розгром підпілля на Богородчанщині пов’язаний із провокативною діяльністю колишнього окружного референта пропаганди Станіславщини Михайла Козака – “Байденка”, який після того, як його схопили в лютому 1951 р., пішов на співпрацю з органами МГБ і допоміг знищити не один районний провід. Саме в серпні 1951 р. за його участю почався розгром підпілля Богородчанського району й до кінця вересня 1951 р. він був в основному, завершений [35]. Так закінчилася збройна боротьба за Українську Державу на цьому невеликому шматку території.

Підсумовуючи огляд радянських партійних документів, що розкривають боротьбу з націоналістичним рухом, можна констатувати такі речі: по-перше, ворожість й упередженість режиму в ставленні до національно-визвольної боротьби, що проявляється в таких висловах, як: “банди українсько-німецьких націоналістів”, “німецькі запроданці”, “криваві кати” і т. п., хоча це не викликає жодного подиву, а є загальною рисою протистояння режиму і визвольного руху; по-друге, намагання приховати правду, схильність до окомилування в показниках співвідношень власних утрат і втрат націоналістів, що підтверджується вищенаведеними прикладами найбільших боїв УПА з радянськими частинами в районі, а також замовчуванням про діяльність підпілля після 1949 р.; по-третє, незважаючи на велику частку суб’єктивізму й недостовірності, досить великий і

насичений об'єм інформації про націоналістично-радянське протистояння в другій половині 1946–1949 рр. (більшість із вищенаведених у статті архівних документів стосуються саме цього періоду); по-четверте, у цих документах часто висвітлюються рішення обкому, райкому, план операцій проти підпілля, відплатні заходи на теракти націоналістів, що характеризує розмах і запеклість боротьби. Тому загалом радянські партійні документи попри свою упередженість і велику частку недостовірності є важливим джерелом для вивчення боротьби радянського режиму з націоналістичним підпіллям, причому це стосується не лише Богородчанського району, а й усієї області й узагалі всіх територій, де діяв підпільний націоналістичний рух. Їх вивчення є необхідною передумовою для всебічного й об'єктивного знання про підпільну націоналістичну боротьбу проти радянського окупаційного режиму.

1. Дані про втрати партійно-радянського активу Станіславської області від рук оунівців за 1944–1947 рр. // Державний архів Івано-Франківської області (надалі – Держархів Івано-Франківської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 589, арк. 3.
2. Довідка заступника начальника Богородчанського РВ МГБ капітана Олійника про наявність підпільних організацій на території району від 17.11.1947 // Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 17.
3. Довідка начальника Богородчанського РВ МГБ майора Сиромятнікова про наявність націоналістичних організацій у районі станом на 14.06.1948 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 81, арк. 3.
4. Довідка начальника Богородчанського РВ МГБ майора Сиромятнікова про результати боротьби з підпіллям ОУН за період січня-червня 1947 р. // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 6.
5. Довідка секретарю Богородчанського РК КП(б)У від начальника РВ МГБ майора Сиромятнікова про боротьбу з підпіллям у районі протягом квітня 1948 року // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 81, арк. 21.
6. Довідка секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ майора Сиромятнікова про результати боротьби проти націоналістичного підпілля в районі від 23.02.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 1.
7. Довідка секретаря РК КП(б)У Фещенка про хід боротьби з націоналістами у Богородчанському районі з 1.01.1947 по 14.04.1947 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 3.
8. Донесення секретарю Станіславського ОК КП(б)У Слоню від секретаря Богородчанського РК КП(б)У Дацюка про виконання постанов ЦК КП(б)У від 1.06.1948 і ОК КП(б)У від 12.06.1948 щодо боротьби з націоналістами та колективізації району // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 79, арк. 8.
9. Донесення секретарю Станіславського ОК КП(б)У Слоню від секретаря Богородчанського РК КП(б)У Левченка про хід ліквідації націоналістичного підпілля в районі за грудень 1947 р. // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 22–24.
10. Донесення секретарю Станіславського обкому КП(б)У Слоню від секретаря Богородчанського РК КП(б)У Левченка про хід ліквідації націоналістичного підпілля в районі за листопад 1947 р. // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 18.
11. Доповідна записка начальника Богородчанського РВ НКВС Лашенка про результати боротьби із загонами УПА та підпіллям ОУН за період з липня 1944 по 15 січня 1945 р. // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 16, арк. 19–25.
12. Доповідна записка секретарю Станіславського обкому КП(б)У Слоню від секретаря Богородчанського РК КП(б)У Левченка від 1.11.1947 про теракт у с. Горохолино // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 57, арк. 12.
13. Інформація про хід підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР по Станіславській області станом на 18 січня 1946 року // Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 404, арк. 7.
14. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від заступника начальника РВ МГБ старшого лейтенанта Уткіна про вбивство підпільника Андрусишина В.М. від 8.08.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 11.
15. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про боротьбу з підпіллям ОУН від 31.12.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 29.
16. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство оунівцями агента соцстраху Волочія Д.П. від 18.07.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 8.
17. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство оунівцями жительки с. Нивочин Романів М.І. від 22.09.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 20.
18. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство оунівцями жителя с. Гринівка Яцкова М.В. від 26.09.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 22.

19. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство завідувача млином Піскунова М.Г. від 31.12.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 31.
20. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство продавця кооперації Веприка І.Д. від 3.09.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 17.
21. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про вбивство оунівцями секретаря РК ЛКСМУ Марчука М.В. від 17.08.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 12.
22. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про знищення підпільників від 3.09.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 15.
23. Інформація секретарю Богородчанського РК КП(б)У Дацюку від начальника РВ МГБ лейтенанта Каткова про наявність націоналістичного підпілля в районі від 30.06.1949 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 101, арк. 3.
24. Інформація секретаря Богородчанського райкому КП(б)У Свердлова про виконання рішень ЦК КП(б)У від 10.01.1945 та 26.02.1945 про ліквідацію націоналістичного підпілля станом на 22.03.1945 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 16, арк. 9.
25. Контрольний список працівників Богородчанського РК КП(б)У, що входять в номенклатуру обкому на кінець 1944 року // Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 9, арк. 4–6.
26. Політінформація від секретаря Богородчанського РК КП(б)У Фещенка М.П. про ситуацію в районі станом на 1 жовтня 1945 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 16, арк. 13.
27. Протокол № 3 районних партзборів Богородчанської партійної організації від 30.12.1946 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 31, арк. 4.
28. Протокол № 7 закритих районних партзборів парторганізації Богородчанського району від 18.04.1947 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 50, арк. 8.
29. Протокол № 9 партзборів Богородчанського району від 29.01.1946 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 24, арк. 10.
30. Протокол № 11 закритих партзборів Богородчанського району від 25.03.1946 // Там само, ф. П-3, оп. 1, спр. 26, арк. 4.
31. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4 : Чорний Ліс // Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. – Кн. 2 : 1948–1950 (продовження). – 1979. – 282 с.
32. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. – Кн. 2 : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – 1992. – 360 с.
33. Момот В. Сповідь “Невмирущого” / В. Момот. – 2-ге вид., доповн. – Львів : Сполом, 2004. – 420 с.
34. Українська Повстанська Армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Ч. 2 // Бібліотека українського підпільника. Видання ЗЧ ОУН. – 1960. – 386 с.
35. Провідник “Шпак” [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу : <http://museum-bandera.if.ua/main.php>.

В статті аналізуються особливості протистояння радянського режиму та українського націоналістичного підпілля на території Богородчанського району в його адміністративних границях 1940–1950-х рр. на матеріалах радянських партійних документів.

Ключевые слова: Богородчанский район, документы, советский режим, националистическое подполье, ОУН, УПА, НКВД, МГБ.

This article analyses the essentialities of the confrontation of the Soviet regime and Ukrainian nationalist underground on the territory of Bohorodchany district in its administrative borders in 1940–1950 on the materials of Soviet party documents.

Key words: Bohorodchany district, documents, Soviet regime, nationalist underground, OUN, UPA, NKVD, MGB.

**ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ Й ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ
ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ СФЕРИ НА ПРИКАРПАТТІ
В 60–70-х РОКАХ ХХ ст.**

Проаналізовано організаційно-управлінську структуру туристично-екскурсійної сфери на Прикарпатті в 1970–1980-х рр. у контексті її становлення в Українській РСР і Радянському Союзі. На Івано-Франківщині сформувалася повноцінна туристично-екскурсійна структура, яка наслідувала відповідні загальносоюзні організаційні моделі та мала свої особливості, зумовлені природним і культурно-історичним потенціалом краю.

Ключові слова: Івано-Франківська обласна рада туризму та екскурсій, туристично-екскурсійна справа, організаційно-управлінська структура туризму, туристичні бази.

Туристично-екскурсійна справа – складний багатоаспектний феномен, який за умов радянської адміністративно-бюрократичної системи перетворився на громіздку галузь, де різні суспільні інститути реалізовували певні управлінські й організаційні функції. Вони часто дублювали одні одних, тому форми й напрями їхньої праці накладалися та перетиналися між собою. Це зумовлює наукову актуальність і суспільну значущість заявленої в назві статті проблеми. По-перше, сучасна історична наука переважно в непривабливих тонах висвітлює радянську добу історії України, хоча вже визріли умови для її виваженого неупередженого осмислення. По-друге, дослідники фактично одноставні в думці, що саме на 1970–1980-ті роки припала “золота доба” історії національного туризму, коли, незважаючи на панування авторитарного режиму та наростання застійних явищ у соціально-економічній сфері, відбувся справжній бум його розвитку. По-третє, це питання ще не було предметом спеціального вивчення в українській науці, хоч інституціональна структура туристичної галузі СРСР висвітлювалася в науковій і дидактичній літературі радянськими та сучасними вітчизняними й зарубіжними дослідниками (А.Абуков, В.Бабарицька, Т.Дьорова, А.Короткова, О.Костюкова, О.Малиновська, Л.Воронкова, В.Касаткін, В.Квартальнов, С.Попович, В.Сенин, Т.Сокол, В.Федорченко та ін.).

Мета статті полягає в реконструкції складної багаторівневої управлінської й організаційної структури розвитку туристично-екскурсійної сфери на Прикарпатті, яка за складних політичних умов 1960–1970-х років забезпечувала оздоровлення й реалізацію культурно-пізнавальних потреб населення України та інших радянських республік. Така постановка проблеми зумовлює наукову новизну розвідки, позаяк у літературі інституціональний складник туристичної галузі зазвичай розглядається не на “мікрорівні” (відносно окремих областей), а на “макрорівні” – стосовно СРСР чи його республік.

Стрижень організаційно-управлінської структури радянської туріндустрії формувалася в лоні профспілок. Провідне місце в ній належало Центральній раді з туризму та екскурсій (ЦРТЕ) ВЦРПС. Підвідомча їй туристично-екскурсійна система профспілок складалася з п’яти основних, пов’язаних між собою компонентів: плановий, екскурсійний, транспортний, самодіяльний туризм і туризм на основі внутрішньосистемних угод. Три перші з них забезпечували розвиток туристично-екскурсійної справи. Невід’ємним складником профспілкової системи організованого відпочинку були туристично-екскурсійні підприємства у вигляді санаторно-курортних закладів та баз і таборів відпочинку.

Підвідомча структура управління туристично-екскурсійними організаціями, закладами й підприємствами ЦРТЕ ВЦРПС дублювалася Українською республіканською РТЕ, але на рівні обласних рад з туризму та екскурсій (ОРТЕ), зокрема, й Івано-Франківської, управлінська структура виглядала простішою та мала свої особливості, зумовлені її рекреаційним потенціалом.

Івано-Франківська ОРТЕ була створена в травні 1965 р. як госпрозрахункова установа, на яку покладалися функції керівництва турбазами області й організації екскурсій. На 1970 р. її штат зріс із двох до 14 осіб, а загалом у системі Івано-Франківської ОРТЕ працювали 232 службовці й робітники, з них 50 сезонно [2, арк.1–2]. Тоді ж почала формуватися система туристично-екскурсійного обслуговування.

Новий етап становлення туристично-екскурсійної справи на Прикарпатті розпочався з оформленням Центральної та Республіканської рад з туризму і екскурсій. У серпні 1969 р. президія ВЦРПС спеціальною ухвалою затвердила окреме “Положення” Івано-Франківської ОРТЕ, що визначало зміст і структуру її діяльності. Вона визначалася головним органом на території області з керівництва туризмом й екскурсійною роботою та організації місцевих і дальніх подорожей країною. На ОРТЕ покладалися завдання й повноваження в розвитку цієї сфери, пов’язані з її плануванням; підготовкою кадрів; розробкою й організацією місцевих маршрутів; розподілом за узгодженням із радами профспілок путівок на всесоюзні й місцеві маршрути; забезпеченням експлуатації турбаз; розподілом виділених матеріальних і фінансових ресурсів; рекламно-інформаційним забезпеченням тощо [4]. Цей колегіальний орган діяв у тісному контакті з профспілковими, комсомольськими, господарськими й іншими суміжними установами. Незмінним головою ОРТЕ був Ю.Шморгун, а її відділом подорожей, екскурсій і реклами тривалий час завідував Г.Бурнашов.

Івано-Франківська ОРТЕ також займалася розвитком самодіяльного туризму.

Важливе місце в структурі туристично-екскурсійних організацій Івано-Франківської ОРТЕ посідали бюро подорожей та екскурсій (БПЕ), які за рішеннями її президії були створені в Івано-Франківську (1969), Яремчі (1970), Калуші (1971), Косові (1974) [2, арк.3–4]. Це були окремі господарюючі одиниці, які виступали головними спеціалізованими організаційно-методичними центрами з координації та розвитку туристично-екскурсійної справи. Спершу їхній штат складався з двох-трьох осіб і вони розмішувалися в непристосованих приміщеннях, навіть приватних квартирах [2, арк.5]. Поступово штати бюро зросли до 7–15 працівників. Вирішувалися питання з їх офісними приміщеннями, зокрема, після реконструкції літнього павільйону в міському парку Івано-Франківська його перетворили на Будинок туризму, де розмістилися ОРТЕ, бюро подорожей та екскурсій, міський клуб туристів і контрольно-рятивна служба [5, арк.1].

Діяльність БТЕ будувалася за річними й кварталними планами та здійснювалася на основі угод на екскурсійне обслуговування з підприємствами й навчальними закладами області. Нормативні документи та результати перевірок з боку Української республіканської РТЕ засвідчують, що функціонування міських БТЕ ретельно регламентувалося й контролювалося [4]. Це надавало системності, цілеспрямованості та водночас заформалізовувало їхню діяльність, стримувало реалізацію творчого потенціалу працівників. Вони зобов’язувалися готувати контрольні тексти й методичні розробки екскурсій, індивідуальні плани роботи та графіки прослуховування, рецензії на тексти, паспорти об’єктів, схеми-маршрути екскурсій тощо. Тематика й зміст екскурсій (природознавча, культурно-історична та ін.) мали відповідати встановленим пропорціям і враховувати запити певних категорій екскурсантів.

Зафіксовані в диспетчерських журналах зміст і режим роботи екскурсодів бюро виявляли численні приписки та розходження між зафіксованою й фактичною кількістю рекреантів у групах; між зазначеною в путівках і фактичною кількістю проведених екскурсійних годин і т. д. Графіки завантаження показували, що вони нерідко перепрацьовували або ж недовиконували встановлених норм часу [1, арк.1–6].

Поряд з управлінсько-адміністративною структурою в особі Івано-Франківської ОРТЕ й екскурсійними закладами – БТЕ, третім складником системи туристично-екскурсійного обслуговування були підприємства туристичної індустрії – санаторно-курортні заклади та бази й табори відпочинку. Сприймаємо й використовуємо в нашій роботі їхнє трактуван-

ня в документах досліджуваного періоду як “туристично-екскурсійні підприємства”. При цьому зауважимо, що вони надавали широкий спектр послуг – від розміщення й харчування до задоволення санітарно-побутових і культурно-розважальних потреб рекреантів. Згідно з ухваленим ЦРТЕ ВЦРПС у 1976 р. “Положенням” про підвідомчі туристичні бази, туристичні готелі, кемпінги, на них покладалися широкі завдання й функції з організації та розвитку туристично-екскурсійної справи. Вони мали забезпечувати прийом, розміщення, культурно-побутове обслуговування туристів й екскурсантів за путівками й без них; організувати їхнє харчування, зокрема, під час походів та екскурсій; сприяти проведенню туристично-екскурсійних заходів відповідно до планів всесоюзних і місцевих туристичних маршрутів і маршрутів вихідного дня; вивчати місцеві туристично-екскурсійні можливості та спільно з місцевими радами розробляти й маркувати маршрути; забезпечувати пересування туристів й екскурсантів на планових маршрутах різними видами транспорту; пропагувати туризм, подорожі й екскурсії тощо [13, арк.4].

Цілеспрямована комплексна розбудова підприємств туризму на Прикарпатті розпочалася в середині 1960-х років, що зумовлювалося значним рекреаційним потенціалом регіону. Реалізуючи настанови союзних і республіканських партійних та державних органів влади, івано-франківські обком компартії, облвиконком й облрада профспілок ухвалили перспективний план будівництва туристично-курортних закладів на 1965–1970 рр. Унаслідок його реалізації поряд з яремчанською туристською базою “Туцувщина” були введені в дію турбази в Івано-Франківську, у с. Шешори Косівського району та туристичні притулки в с. Космач й урочищі Явір. Разом вони мали тисячу ліжко-місць, із них половина діяла цілорічно. Їхній штат залежно від сезону коливався від 70 до 150 працівників. Кількість відпочиваючих здебільшого за дводенними путівками за цей час зроста втричі – до 32,3 тис. осіб, з них лише 10% становили рекреанти з області [2, арк.1].

Черговий поштовх подальшому розвитку закладів туризму на Прикарпатті дала вереснева 1969 р. постанова ЦК КПУ, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради профспілок “Про заходи щодо подальшого розвитку туризму та екскурсій в Українській СРСР”. Реагуючи на неї, у грудні відповідні обласні структури ухвалили комплекс заходів, що передбачали розбудову мережі цілорічних туристично-оздоровчих об’єктів на Івано-Франківщині в 1970–1975 рр. [2, арк.3]. Щоправда, завершення багатьох об’єктів перенесли на наступну п’ятирічку, а чимало проектів залишилися нереалізованими.

Упродовж першої половини 1970-х років була розбудована доволі розгалужена мережа профспілкових туристично-екскурсійних підприємств. Зібрані в табл. 1 дані відображають структуру та нарощування показників місткості турбаз. Показово, що протягом десятиліття загальна їхня кількість зростає у 2,3 рази, а місць у них – майже в 6 разів, причому зимових – у 12,3 рази, а в наметах – менше ніж удвічі. Це засвідчує тенденції стосовно укрупнення існуючих баз і посилення пріоритетів з розвитку зимового відпочинку, а також про загальне поліпшення комфорту й побутових умов рекреантів. При цьому турбазам як об’єктам підприємництва доводилося винаймати для них помешкання, бо вони не могли задовольнити зростаючий попит на відпочинок у Карпатах. Таким чином, за 1971–1975 рр. кількість орендованих у гуртожитках місць збільшилася зі 150 до 500, а в приватному секторі – зі 120 до 200 [11, арк.27]. Такий тренд зберігався й надалі.

Таблиця 1

Нарощування місткості турбаз Івано-Франківської ОРТЕ*

	1970	1972	1975	1980
Кількість турбаз	3	3	6	7
Орендовані приміщ.			2	3
Кількість місць:				
загалом	880	1 200	2 200	5 232
зимових	350	530	1 800	4 302
у наметах	120	150	185	230

*Джерело: 5, арк.1; 7, арк.19.

На такому загальному тлі підпорядковані Івано-Франківській ОРТЕ туристично-екскурсійні підприємства пройшли свій особливий шлях розвитку. Найвідоміша з-поміж них турбаза “Гуцульщина” у Яремчі була введена в експлуатацію 1964 р. на 400 місць (з них 150 цілорічної дії), але вже наступного року її передали на баланс облради з туризму через незавантаженість і збитковість [2, арк.1]. Завдяки низці реорганізаційних заходів і наростанню загального турпотoku до Карпат за наступних років, її завантаженість доходила до 100%, так що на 1979 р. вона вже мала 600 місць (360 цілорічної дії) і власний автопарк із трьох автобусів та чотирьох вантажівок і легковиків [6, арк.22–24; 13, арк.1]. На середину 1980-х років “Гуцульщина” пройшла добу розквіту: створені чверть століття назад народними майстрами фасади ще зберігали зовнішню привабливість, але вся інфраструктура вимагала капітальної реконструкції, модернізації. У її філіалі “Чорногора”, розрахованому на 200 літніх місць, туристи вели “напівдикі” життя – готували страву на вогнищах, не мали жодних зручностей тощо [16, арк.11].

Зростала привабливість турбази “Сріблясті водоспади” (уведена в експлуатацію 1968 р. [14, арк.1]) у с. Шешори, розташованої серед хвойного лісу біля знаменитого водоспаду “Гуков” і мальовничої ріки Пістинька. Вона розміщувалася за 30 км від залізниці в Коломиї та за 12 км від Косова. Тут у дво-, тримісних котеджах і наметовому містечку могли одночасно розселитися 360 осіб, яких приваблювали багатоденні походи Карпатами й екскурсії Гуцульщиною. До їхніх послуг були пункт прокату туристичного спорядження, туркабінет, бібліотека, спортивні майданчики для волейболу й тенісу, душові, кав’ярня, їдальня. У 1976 р. турбаза була нагороджена перехідним Червоним Прапором Української республіканської РТЕ [9, арк.11]. Схожі умови проживання надавав розташований біля селища Яблунів її філіал “Смерічка” із 50 місцями цілорічного функціонування [7, арк.10].

У 1971–1975 рр. продовжувала розбудовуватися івано-франківська турбаза “Прикарпаття” (кількість місць зросла зі 180 до 680) і були введені в дію турбази в урочищі Бубнище (300 місць) Долинського району, “Сонячна долина” (550) у Ворохті, “Трембіта” (300) у Косові, “Черемош” (306) у Верховині, а також туристичні притулки “Рокита” і “Яблуниця” у Надвірнянському районі, що мали 75 місць [3, арк.23]. Косівська турбаза “Карпатські зорі” довгий час перебувала в стані стагнації та не могла реалізовувати свого потенціалу щодо розвитку гірськолижного спорту й сімейного туризму [16, арк.3].

Латентне наростання застійних явищ у соціально-економічному становищі Радянського Союзу й УРСР негативно позначалося на розвитку туристично-екскурсійної справи, яка продовжувала еволюціонувати в загальному руслі соціалістичних експериментів, що не враховували її потреб і специфіки.

Друга половина 1980-х років ознаменувалася прагненнями реанімувати фізично застарілі потужності туристично-екскурсійних підприємств області та зміцнити їх матеріально-технічну базу. Зокрема, на яремчанській турбазі “Гуцульщина” перейшли на газове опалення, установили нову канатну дорогу, здійснили реконструкцію третього й четвертого та звели новий п’ятий спальні корпуси, що збільшило місткість на 220 місць. Переобладнання й зведення нових корпусів чи будиночків дозволили приймати на 200 рекреантів більше у верховинському турготелі “Черемош”, на 80 – у шешорській турбазі “Сріблясті водоспади”. На яблуницькій базі “Гірська”, філіалах турбаз “Чорногора” і “Смерічка” та в туристичних притулках замість наметів установили близько 180 німецьких дво- і тримісних будиночків типу “Бастай”; частина з них опалювалася. Усі будівельно-монтажні роботи виконувалися силами будівельних організацій (рембудгруп), що перебували на балансі турбаз. У 1985–1986 рр. на них запровадили власні підсобні господарства з відгодівлі свиней, розпочиналося будівництво свинарників [11, арк.9].

На початку 1980-х років завершили капітальну реконструкцію притулків “Чорногора”, “Довбушанка”, “Космач”, “Горган”, “Яворів”: здійснили функціональне зонування приміщень (обладнали сушильні, приміщення для зберігання лиж і т. ін.) та електри-

фікацію; підвели центральне опалення; переобладнали житлові приміщення, установивши одно- і двоярусні ліжка з м'яким гігієнічним покриттям тощо [15, арк.3].

Івано-Франківська область уважалася однією з найперспективніших в Українській РСР щодо будівництва туристичних об'єктів, тому для реалізації відповідних проектів сюди спрямовувалися кошти з республіканських фондів. Однак чимало з них залишилися нереалізованими через типові для радянської системи недоліки у сфері капітального будівництва та інші прорахунки. Таким чином, будівництво трьох готелів загальною вартістю 5,9 млн крб у першій половині 1980-х років було визнано неможливим через брак державних субсидій та обмеженість власного бюджету Івано-Франківської ОРТЕ. До речі, надходження до нього в 1977–1980 рр. становили чималі суми – по 790–900 тис. крб, але їх не вистачало для реалізації будівельних планів, тому керівництво облради доводило недоцільність переходу туристично-екскурсійних підприємств і закладів на госпрозрахунок у 1977–1978 рр. [7, арк.35].

Туристично-екскурсійні підприємства Івано-Франківщини розширювали асортимент і запроваджували нові форми й методи обслуговування рекреантів. На середину 1970-х років вони мали розгалужену мережу підсобних сільськогосподарських підприємств (6), сувенірних майстерень (4), кіосків туристично-сувенірної торгівлі (5), ресторанів, кав'ярень, барів (6), фотосалонів (5), перукарень та інших дрібнопобутових закладів (5) [6, арк.4]. Усі турбази області мали власні їдальні з понад тисячею посадкових місць і пункти прокату туристичного спорядження [7, арк.31]. Зібрані в табл. 2 дані в грошовому еквіваленті відображають тренд обсягу послуг, які помітно зростали в першій половині 1970-х років, але за наступного п'ятиріччя ця динаміка помітно пригальмувалася через загальну стагнацію підприємств туриндустрії області.

Таблиця 2

Види послуг туристичних баз Івано-Франківської області*

Види послуг (тис. крб)	1970	1975	1980
Транспорту	53,9	257,3	300
Торгівлі	-	500,2	600
Інвентарю	-	40,5	45
Фотосалонів	-	36,5	45
Побутових закладів	-	5	5
Рекламних майстерень	-	8	15
Рембудгрупи	-	150	180

*Джерело: 7, арк.31–34.

Важливе значення для розвитку туристичної інфраструктури мало транспортне забезпечення. У середині 1970-х років при п'яти турбазах Івано-Франківської ОРТЕ функціонувало 36 одиниць автотранспорту, з них 18 автобусів [7, арк.31]. Утім вони й орендований транспорт не могли забезпечити потреби в обслуговуванні на маршрутах. Для розв'язання проблеми Івано-Франківське ОРТЕ й автопідприємства області в серпні 1976 р. утворили окрему бригаду водіїв та автобусів. Згодом її реорганізували в автобазу “Турист”, що складалася з трьох автоколон в Івано-Франківську, Шешорах, Яремчі та мала значну матеріальну базу: шість боксів, приміщення для диспетчерської служби й адміністрації, власні заправки, мийки тощо. Хоч її діяльності також перешкоджала міжвідомча неузгодженість, якість обслуговування на вузлових маршрутах поліпшилася. Під керівництвом Я.Боднарука автобаза “Турист” у 1981–1985 рр. надала послуг на 4 250 тис. крб [16, арк.20].

Функціонування й розвиток туристично-екскурсійних підприємств здійснювалися на основі притаманних радянській командно-адміністративній системі форм і методів організації праці та виробництва: соціалістичне змагання; рух наставників за передачу досвіду й майстерності; рух за комуністичне ставлення до праці; моральне й матеріальне стимулювання тощо. Між працівниками туристично-екскурсійної сфери ширилися індивідуальні змагання за право називатися “ударником комуністичної праці”.

Діяльність туристично-екскурсійних організацій та їхніх управлінсько-керівних органів виглядала досить заформалізованою. Про це свідчать порядок планування та звітності їх праці (на місяць, квартал, рік) і матеріали численних перевірок. Понад те в 1975 р. був запроваджений регламент організаційної роботи апарату ОРТЕ, який вимагав посилення ролі колегіальних органів у вигляді засідань її президії, пленумів і зобов'язував виробити докладні інструкції й посилити контроль за виконанням функціональних обов'язків працівників [8, арк.7–8], що фактично не залишало їм свободи творчості.

У сфері туристично-екскурсійного обслуговування Івано-Франківської області був задіяний значний кадровий потенціал. З 1969 до 1975 рр. чисельність працюючих в її організаціях і підприємствах зростає зі 150 до 1 095 осіб, досягнувши свого оптимального рівня. На 1985 р. ця цифра становила 1 215 осіб, зокрема, 541 чоловіків і 674 жінки. За цей час істотно поліпшився їх освітній рівень: кількість фахівців із вищою освітою зростає з двох до 136, із середньою спеціальною – із чотирьох до 215, із середньою – із шести до 383. З-поміж них на середину 1980-х років було 57 членів КПРС і 260 членів ВЛКСМ [10, арк.12–21]. Попри таку позитивну динаміку в 1970–1980-х роках залишалася актуальною потреба у фахівцях із вищою й середньою освітою: туристично-екскурсійним підприємствам бракувало від 60 до 70 фахівців у галузях торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, фізичної культури й мистецтвознавства, а також економістів, лікарів та ін. [3, арк.10–11].

Для порівняння відзначимо дещо “якісніший” кадровий склад Івано-Франківської ОРТЕ, який за 1970–1985 рр. зріс із 14 до 32 штатних працівників, і її бюро подорожей та екскурсій із 39 співробітниками [12, арк.18]. Тут працювало більше осіб із вищою й середньою спеціальною освітою та членів КПРС, які мали преференції при призначенні на керівні посади. Таке становище зумовлювалося тим, що саме на них покладалися важливі ідеологічні й ідейно-виховні функції з розвитку й управління туристично-екскурсійною справою. Окрім того, існував т. зв. резерв кадрів (до 50 осіб) на заміщення посад, які входили до номенклатури ОРТЕ.

У розрізі згадуваної профспілкової системи підготовки кадрів в Івано-Франківській області реалізовувалася політика підвищення кваліфікації працівників туристично-екскурсійної сфери. За умов існуючої командно-бюрократичної системи вона мала послідовний цілеспрямований характер, але через заідеологізованість була малоефективною, заформалізованою. За спеціальними планами й графіками щорічно від 90 до 130 осіб направлялося на навчання до Інституту підвищення кваліфікації працівників туристично-екскурсійних організацій та його філіалів [16, арк.1]. Річні звіти з діяльності ОРТЕ свідчать про систематичне проведення в області семінарів з підвищення кваліфікації керівників туристично-екскурсійних організацій, екскурсиводів, інструкторів-методистів, культпрацівників тощо. З кінця 1970-х років улаштовували конкурс на звання “Кращий за професією”.

Таким чином, у 1970–1980-х роках на Прикарпатті сформувалися струнка управлінська структура та мережа туристично-екскурсійних закладів і підприємств з розвитку планового туризму. Їхнє становлення розгорталося через трансформацію відповідних організаційних моделей 1960-х років. Вони повністю відображали й підпорядковувалися загальносоюзній (республіканській) функціональній схемі й управлінській вертикалі та мали певні регіональні особливості. Комплексне керівництво цією сферою здійснювала Івано-Франківська ОРТЕ, що володіла значними матеріально-фінансовими й кадровими ресурсами. Її структурні підрозділи в особі бюро подорожей і екскурсій виступали як окремі господарюючі одиниці та головні спеціалізовані організаційно-методичні центри з координації й розвитку туристично-екскурсійної справи. Розширюючи сферу впливу, вони перейшли від надання посередницьких послуг до самостійної туристично-екскурсійної діяльності на орендованій базі розміщення, але розвитку їх діяльності перешкоджали бюрократична зарегламентованість і заідеологізованість. Завдяки

природно-рекреаційним ресурсам, на Прикарпатті розбудували мережу туристично-екскурсійних підприємств у вигляді турбаз, які надавали широкий спектр послуг від розміщення й харчування до задоволення побутових і культурно-атракційних потреб. Шукали форми й шляхи оптимізації транспортного забезпечення туристично-екскурсійної роботи через розширення автопарку турбаз і створення власних автобаз у системі ОРТЕ. Опираючись на радянські моделі, вживали заходи зі зміцнення кадрового складу та вдосконалення й підвищення ефективності функціонування управлінсько-адміністративної структури, екскурсійних закладів і підприємств туризму.

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2162 Івано-Франківська обласна рада по туризму 1963–1969 рр. Івано-Франківська обласна рада по туризму та екскурсіях 1970–1986 рр, оп. 1, спр. 31.
2. Там само, спр. 48.
3. Там само, спр. 53.
4. Там само, спр. 56.
5. Там само, спр. 89.
6. Там само, спр. 96.
7. Там само, спр. 103.
8. Там само, спр. 107.
9. Там само, спр. 116.
10. Там само, спр. 117.
11. Там само, спр. 147.
12. Там само, спр. 153.
13. Там само, спр. 181.
14. Там само, спр. 182.
15. Там само, спр. 210.
16. Там само, спр. 331.

Проанализировано организационно-управленческую структуру туристически экскурсионной сферы на Прикарпатье в 1970–1980-х гг. в контексте ее становления в Украинской ССР и Советском Союзе. На Ивано-Франковщине сформировалась полноценная туристически-экскурсионная структура, которая подражала соответствующим общесоюзным организационным моделям и имела свои особенности, predefined естественным и культурно-историческим потенциалом края.

Ключевые слова: *Івано-Франківський обласний совет туризму та екскурсій, туристично-екскурсійне дело, організаційно-управленча структура туризму, туристичні бази.*

It is analysed organizationally administrative structure tourist excursion spheres on Prykarpattya in 1970–1980th in the context of his becoming in Ukrainian SSR and Soviet Union. On Ivano-Frankivschini the valuable was formed tourist-excursion structure, which imitated the proper all-union organizational models and had the features, predefined natural and cultural and historical potential of edge.

Key words: *Ivano-Frankivsk regional soviet of tourism and excursions, tourist excursion business, organizationally administrative structure of tourism, tourist bases.*

**НАЦІОНАЛЬНІ ВИМОГИ ЯК ДЗЕРКАЛО ПОСТУПОК ІМПЕРСЬКОЇ ПАРТІЇ.
ВИПАДОК УКРАЇНЦІВ У РЕВОЛЮЦІЙНІЙ РОСІЇ**

Щербін Л. В. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.) / Л. В. Щербін. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – 248 с.

Сьогодні вже з достатньою мірою впевненості можна твердити, що так званий, з легкої руки відомого українського історика О.Реєнта, імперський період (головним чином, ХІХ – початок ХХ ст.) більш-менш вивчено з огляду як на сучасний методологічний інструментарій, так і неопубліковані архівні документи, виявлені не тільки (в основному) в Україні, а й поза її межами. Відтак періодичними, а не спорадичними й до кінця не зрозумілими (як це було ще яких 15–10 років тому) стали спроби серйозного осмислення місця та ролі українців, України й українськості в загальноєвропейському історичному й політичному контекстах. Саме тому студії над особливостями українського питання в повсякденні й офіційному житті останніх класичних імперій викликають і, сподіваємося, викликать інтерес фахівців до політичної історії й кількох національних історіографій. До того ж на книжковій полиці невеликої, щоправда, натепер книгозбірні з історії політичних партій у Російській імперії з'явилася цікава праця івано-франківської дослідниці Лілії Щербін, присвячена українському питанню в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії в 1905–1918 рр.

А що політичні партії здійснюють комунікативну функцію у форматі “групи – влада” і здатні в разі утримування широкої соціальної бази безпосередньо впливати як на стратегію політики держави, так і коригувати засоби, які вона обрала для реалізації своїх ініціатив, викликають жваву цікавість у сучасних істориків, то виважене й об'єктивне розуміння ставлення однієї із численних імперських партій до національних вимог українців напередодні та під час Першої світової війни має незаперечне політичне й суспільне звучання. Адже ті висновки, які пропонує у своїй праці авторка, мають не стільки вузькоісторичне звучання, зрозуміле партологам, а швидше практичний “меседж” до головних акторів сучасної політичної сцени України та Росії. Навіть лінивий читач уже задалегідь знає, що діяльність останніх має і, на жаль, матиме суперечливий характер і подвійний вимір. Пояснення такого стану речей – у рецензованій книжці.

Безперечно, що її структура, сказати б, традиційна для монографій такого стибу. Відкривають її історіографія проблеми й огляд джерел, від яких перекидається місток до проблеми інституціоналізації та засад діяльності Конституційно-демократичної партії, а згодом, що і є епіцентром студії, звернення до українського питання в діяльності партії в 1905–1918 рр. Тут, очевидно, є вже свої особливості: від ставлення Партії народної свободи до українського питання в 1905–1914 рр. через позицію російських кадетів до національних вимог українців під час Першої світової війни й до спроби розуміння ставлення кадетів до української державності в період Центральної Ради й у добу Гетьманату. Підкреслимо, що кожен підрозділ і розділ книжки логічно завершуються необхідними висновками, а текст “зв'язано” покликаннями на джерела, частина з яких уперше опублікована у вигляді 15-ти додатків (“Документи”). А наявність 579 позицій у списку використаних джерел і літератури, у т. ч. 142 документів з українських (Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського) і російських (Государственный архив Российской Федерации, Отдел рукописей Российской государственной библиотеки) архівних і бібліотечних установ пере-

конує в ґрунтовних висновках й узагальненнях, котрі не “виписані” під якийсь ідеологічний шаблон у наперед заданих координатах.

Авторський задум аналізу імперської політики в національному питанні та його реалізація на прикладі позиції кадетів щодо українського питання має, щонайменше, дві складові. Перша – сповідування дослідницею філософії постколоніальних студій, зокрема, імперіології, яка зосереджує свою увагу на різних обличчях теорії й практики імперіалізму; друга – розуміння історичного досвіду врегулювання етнонаціональних конфліктів, у т. ч. партійної практики етнонаціональної політики поліетнічних держав.

Поза сумнівами, зміст і висновки монографії Л.В.Щербін укотре підтверджують тезу, що інструментом внутрішньогрупової інтеграції виступали партії, що постали в середовищі титульного етносу (російського) й обстоювали інтереси нації-держави (Російської імперії), а інші, які об’єднували етнофорів із числа етнічних меншин (українців), захищали від їхнього диктату. З одного боку, в атмосфері чимраз більшої політичної самосвідомості етнофорів діяльність партій спрямовувалася на реалізацію конкретних політичних завдань, з іншого, – була результатом суспільних реалій імперської етнополітичної сфери й публічних виступів “диригентів” із Санкт-Петербурга, а згодом – і Москви. А що діяльність партій, які артикулювали етногрупові інтереси й стратегії їх захисту, відображала політизацію “ми”-переживань, сюди додався й нонконформізм у захисті прав “своїх”, що спричинювало превалювання в інтеракціонізмі етнонаціональних спільнот на просторі од Санкт-Петербурга до Камчатки суперечностей і конфліктів. Адже в умовах етнізації політики й міжетнічних суперечностей у Російській імперії напередодні й під час Першої світової війни це зумовило функціональну роль імперських політичних партій як конфліктних груп.

Відтак припускаємо, що конкурентний формат партійного життя в пізній імперії Романових відображав усвідомлення цілей членами окремих макросоціальних груп, зокрема, (від)будову ними власних етнополітичних свідомостей. Адже організаційно інституціоналізовані індивідууми та групи (класи й етнічні спільноти) були безпосередніми акторами того політичного процесу, який призвів до падіння імперії й надто короткочасного “параду суверенітетів” донедавна *нідросійських* народів у 1917–1918 рр., у т. ч. й українців. А тому досвід учить, що імперські політичні партії (читай – Конституційно-демократична партія Росії) виконували історичну роль через вузькі посередницькі групи, які говорили й діяли від їхнього імені. Завдяки своєму інституціоналізованому й вузькому характерові, останні й виступали як етнічні політичні актори. Хоча, як свідчить зміст книжки Л.В.Щербін, не можна однозначно стверджувати, що внаслідок артикуляції кадетами “ми”-інтересів назовні забезпечувався пошук нових прибічників конкретними політичними акторами, зокрема, українськими. Ключовий момент у процесі становлення останніх – здобуття ними права на формування груп за інтересами всередині досліджуваної партії. У такому випадку це б унаочнювало міркування французького соціолога націй Д.Шнаппер про те, що партії доводять, що виражають не тільки інтереси й особливості якихось груп, регіонів, соціальних верств населення, релігійних та етнічних спільнот.

Наприкінці зауважмо, що, як писав свого часу класик світової історіографії А.Дж.Тойнбі, історики перебувають у полоні тих національних історіографій, у яких їм випало жити й працювати, дослідження Л.В.Щербін є типовим прикладом сучасної української історичної науки. Наразі в її осередді – *україноцентризм*, сповідування постулатів національно-визвольної боротьби українського народу. Тому-то вимогою часу та зрілих історіографій було б акцентування на особливостях взаємодії всіх, без винятку, фігурантів етнополітичної історії, зокрема й на, сказати б, партійному фронті. Це зауваження стосується не тільки й не стільки українського питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії, проаналізованого в рецензованій книжці, а й інших “національних питань”, які в досліджуваний період почали свій забіг на паралель-

них національних доріжках, віддзеркаленням чого стали феномени “близнюкових” націоналізмів. Їхні рецидиви, зокрема фантомні болі, відчуваємо сьогодні в політиці України й, головним чином, Росії.

І, останнє. Сподіваємося, що вихід у світ монографії Л.В.Щербін не викличе ейфорії на кшталт “Навіки разом!” (російських кадетів і “сочувствующих” їхнім ідеям у Підросійській Україні федералістів штибу М.Грушевського & Со.), але вкотре актуалізуватиме потребу розуміння конфліктної взаємодії “двох руських народностей” на окремому партійному олімпі, дозволить “без брому” прочитати про причини наших поразок у боротьбі за національну державність, задоволення вимог власних мови, школи, культури тощо, хоча б у вузькопартійній площині.

Орест Красівський

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПОЛІТИЧНУ ІСТОРІЮ ГАЛИЧНИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І. Я. Соляр. – Львів, 2011. – 356 с.

Сьогодні, на жаль, українська історіографія не перенасичена працями, у яких цілісно відображено партійно-політичне життя Західної України в міжвоєнний період ХХ ст. Причини, через які науковці не беруться до цієї цікавої, водночас складної проблеми, на поверхні – відсутність чітко визначеної стратегії партій, що поєднується з мінливістю поглядів провідних діячів УНДО, УСРП й УСДП, а також нестабільною ситуацією в Європі та СРСР, що бумерангом відбивалося на настроях широкої громадськості Західної України.

У монографії І.Соляра “Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)” на якісно новому рівні систематизовано й узагальнено масив нових джерельних матеріалів, проаналізовано теоретичні підходи, оціночні характеристики попередників, подано власне бачення змісту суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Західній Україні в 1920–1930-х рр., крізь призму зовнішньополітичних чинників.

Високий рівень осмислення окремих аспектів монографії пояснюється тим, що вони були складовими інших самостійних дослідницьких тем автора. Опираючись на широкий методологічний інструментарій і джерельну базу, ще донедавна недоступну для українських науковців, автор поглибив дослідження однієї з проблем, яку раніше частково порушував у працях “УНДО: перший період діяльності (1925–1928)” і “Консолідація національно-державницьких сил Західної України (1923–1928)”.

Одразу ж зауважимо, що монографія не претендує на вичерпність теми. Автор свідомо відмовляється від кількісного підходу, “широкої географії”, а обмежує дослідження трьома партіями національно-державницького табору – УНТП-УНДО, УРП-УСРП та УСДП. Такий підхід цілком виправданий, адже він дозволив детально проаналізувати еволюцію оцінки українською громадськістю міжнародних відносин 1920–1930-х рр.; візії партій національно-державницького табору розв’язання українського питання; процес формування зовнішньополітичних орієнтирів УНДО, УСРП й УСДП упродовж міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст.

Праця відзначається чіткою внутрішньою логікою та глибоким аналізом досліджуваних процесів. Заслугою автора вважаємо те, що він спробував уписати український рух на Західній Україні в загальноєвропейський контекст. Зокрема, у світлі зовніш-

ньополітичних орієнтирів партій національно-державницького табору в трьох розділах монографії автор кваліфіковано, на високому науковому рівні відтворив боротьбу між УНДО й УСРП за лідерство серед населення Західної України, показав спільне та відмінне у вирішенні проблеми побудови української держави.

Після ознайомлення з монографією І.Соляра перед читачем постає цілісна картина зовнішніх орієнтацій партій національно-державницького табору. Автор відстоює думку про те, що політичні партії, які брали участь у політичному житті Другої Речі Посполитої, хоча й інтегрувалися в політичну систему держави, однак продовжували боротьбу за суверенний статус української держави або ж принаймні автономію в складі Польщі.

Зовсім інша ситуація із СРСР. І.Соляр переконує, що УСРП “орієнтації” як такі називала “боротьбою за кращого пана”, водночас члени партії наголошували, що поширення комуністичного руху в краї відбувається не без допомоги УНТП-УНДО, адже анархія в партії призвела до появи орієнтації “на всі чотири вітри”. УНДО, зі слів автора, із зацікавленням спостерігало за суспільно-політичними процесами в УРСР, сподіваючись, що в недалекому майбутньому Наддніпрянська й Західна Україна з’єднаються в “хоч би і радянську, але все таки українську, всю Україну обіймаючи, республіку”. Однак репресії, голодомор 1932–1933 рр. переконали націонал-демократів у безперспективності подібних тверджень.

Дослідник також акцентує увагу читача на західноєвропейських орієнтирах УНДО, УСРП й УСДП. І.Соляр переконливо довів, що не можна ставити знак рівності між орієнтаціями на Польщу, СРСР і західноєвропейськими країнами, які, здебільшого, не проявляли зацікавлення українським питанням. Однак партії національно-державницького табору брали активну участь у міжнародних форумах, серед яких – засідання Ліги Націй і міжпарламентської унії, конгреси національних меншин, з’їзди соціалістичних трудових інтернаціоналів тощо.

Аналіз процесів, які відбувалися в середовищі українських партій у міжвоєнний період ХХ ст., може бути корисним для розгляду сучасних зовнішньополітичних орієнтирів провідних українських політичних сил. Без перебільшення, появу книги І.Соляра “Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору Західної України (1923–1939)” із нетерпінням очікує не тільки науковий загал, але й широке коло читачів, увагу яких привертає новітня історія України.

Відомості про авторів

Адамович Сергій – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Борчук Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Булачек Володимир – кандидат історичних наук, начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Львівського державного інституту внутрішніх справ.

Бурачок Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Випасняк Андрій – кандидат історичних наук, викладач циклової комісії суспільних дисциплін Івано-Франківського державного коледжу технологій і бізнесу.

Вичівський Павло – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Волощук Мирослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Галик Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Геник Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Гусак Руслан – здобувач Інституту історії України Національної академії наук України.

Делятинський Руслан – викладач кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Дутчак Олена – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Засипко Мар’яна – аспірант кафедри історії України Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Кондратюк Григорій – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Республіканського вищого навчального закладу “Кримський інженерно-педагогічний університет” (м. Сімферополь).

Королько Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, докторант Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Коростіль Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту ТНЕУ.

Костючок Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Котенко Руслан – викладач кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Красівський Орест – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри європейської інтеграції та права ЛРІДУ НАДУ при Президентові України.

Левик Богдан – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник кафедри історії України та етнокомунікацій Інституту гуманітарних і соціальних наук НУ “Львівська політехніка”.

Лицур Наталія – аспірант кафедри етнології і археології Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Лящовська Наталія – аспірант Інституту мистецтв ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор кафедри політології Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” і професор Інституту міжнародних відносин Університету ім. Я.Кохановського в Кельцах (Республіка Польща).

Морикіт Богдан – викладач Івано-Франківського коледжу ЛНАУ.

Мосорко Мар’яна – аспірант кафедри історії слов’ян Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Паршин Ілля – аспірант відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича.

Пендзей Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Пуйда Роман – здобувач Центру досліджень українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України.

Розлуцький Назарій – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Сагайдак Олександра – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені І.Франка.

Сіреджук Петро – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Стецюк Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Субботін Володимир – асистент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету ім. І.Франка.

Турчин Тетяна – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Федунишин Любомира – аспірант кафедри історії України Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Ферков Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Ужгородського національного університету.

Щербін Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

ЗМІСТ

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Сіреджук Петро</i> . Чисельність населення Прикарпаття в останній чверті XVIII ст.	3
<i>Булачек Володимир</i> . Посольська праця Юліана Романчука в Галицькому сеймі в 1880-х роках	13
<i>Галик Володимир</i> . Співробітництво Івана Франка з провідним діячем Ставропігійського інституту Антоном Петрушевичем	19
<i>Королько Андрій</i> . Сокільський рух на Покутті на початку XX ст.: організаційні осередки та їх практична діяльність	26
<i>Борчук Степан</i> . Юліан Бачинський як основоположник української енциклопедистики	37
<i>Кондратюк Григорій</i> . Національна політика РКП(б) і голод у Криму в 1921–1922 роках: фактори взаємовпливу	46
<i>Коростіль Наталія, Гусак Руслан</i> . Західноукраїнська спільнота в складі II Речі Посполитої (1921–1939 рр.): політична програма уряду й політична реальність	52
<i>Пуйда Роман</i> . Діяльність УНДО в сеймі й сенаті Польщі (1938–1939 рр.)	62
<i>Субботін Володимир</i> . Комітет захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрями діяльності (1987–1989 рр.)	68
<i>Левик Богдан</i> . Створення Військово-морського флоту незалежної України	73
<i>Адамович Сергій</i> . Ідея соборності в ідеології та діяльності політичної партії “Наша Україна”	78

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Волощук Мирослав</i> . Руський рід Домініка з угорського комітату Ліптов (XIII–XIV ст.)	84
<i>Щербін Лілія</i> . Полеміка в Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р.	89
<i>Ферков Оксана</i> . Громадсько-політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.)	96
<i>Геник Микола</i> . “... Nasi wrogowie czy bracia?”. Польсько-українське примирення в політичній думці Богдана Скарадзінського / Казімежа Подляського	106
<i>Пендзей Іван</i> . Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.). Програма стабілізації економіки й соціальної сфери та проблеми її реалізації	112

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Костючок Петро</i> . Карпатські українці в етнополітиці Першої Чехословацької Республіки: перепис 1938 р. у Словаччині	120
---	-----

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Делятинський Руслан</i> . Джерела з історії Станиславівської єпархії: петиція митрополита М.Левицького та єпископа Г.Яхимовича до імператора Франца Йосифа I від 18 березня 1850 р.	126
<i>Бурачок Лілія</i> . Мемуарна спадщина Осипа Назарука як джерело з історії державотворчих процесів у Західній Україні в першій половині XX ст.	133
<i>Дутчак Олена</i> . Музейництво як складова туристично-краєзнавчого руху в Галичині 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст.: історіографія	136
<i>Сагайдак Олександра, Стецюк Наталія</i> . Національно-культурна діяльність українців у Польщі (1947–1989 рр.): польська історіографія	143
<i>Випасняк Андрій</i> . Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): методологічні засади дослідження	150

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Паришин Ілля</i> . Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкруті 1278 року (на основі “Hermannii Altahensis annales”)	156
<i>Засипко Мар’яна</i> . Військово-політична кар’єра миргородського полковника Данила Апостола	160
<i>Ляцковська Наталія</i> . Муровані храми Буковини кін. XVIII–XIX ст.: діяльність Православного релігійного фонду	165
<i>Лицур Наталія</i> . Основи етикету в міських інтелігентних родинах Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)	170
<i>Морикіт Богдан</i> . Формування політичних вимог населення в період ЗУНР (1918–1923 рр.)	176
<i>Вичівський Павло</i> . Погляди польських і російських істориків на проблему відновлення державної незалежності України	182

<i>Федунишин Любомира</i> . Історичні хроніки про поділ Галичини в 1846–1850 рр. у науковій діяльності Івана Кревецького	189
<i>Мосорко Мар'яна</i> . Особливості матеріально-побутового життя польського населення Станіслава в роки радянської окупації (1939–1941 рр.)	195
<i>Турчин Тетяна</i> . Українська легальна преса Станіславщини як джерело до вивчення примусової праці населення Прикарпаття під час нацистської окупації краю (1941–1944 рр.)	200
<i>Розлуцький Назарій</i> . Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям у Богородчанському районі впродовж 1944–1951 рр. за документами Станіславського ОК КП(б)У та Богородчанського РК КП(б)У	206
<i>Котенко Руслан</i> . Формування управлінської й організаційної структури туристично-екскурсійної сфери на Прикарпатті в 60–70-х роках ХХ ст.	213

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Монолатій Іван</i> . Національні вимоги як дзеркало поступок імперської партії. Випадок українців у революційній Росії. Щербін Л. В. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.) / Л. В. Щербін. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – 248 с.	220
<i>Красівський Орест</i> . Новий погляд на політичну історію Галичини міжвоєнного періоду. Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І. Я. Соляр. – Львів, 2011. – 356 с.	222
Відомості про авторів	224

СОДЕРЖАНИЕ

ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ

<i>Сиреджук Петр.</i> Численность населения Прикарпатья в последней четверти XVIII в.	3
<i>Булачек Владимир.</i> Посольская работа Юлиана Романчука в Галицком сейме в 1880-х годах	13
<i>Галык Владимир.</i> Сотрудничество Ивана Франко с ведущим деятелем Ставропигийского института Антоном Петрушевичем	19
<i>Королько Андрей.</i> Сокольское движение на Покутье в начале XX ст.: организационные ячейки и их практическая деятельность	26
<i>Борчук Степан.</i> Юлиан Бачинский как основоположник украинской энциклопедистики	37
<i>Кондратюк Григорий.</i> Национальная политика РКП(б) и голод в Крыму в 1921–1922 гг.: факторы взаимовлияния	46
<i>Коростиль Наталья, Гусак Руслан.</i> Западноукраинское сообщество в составе II Речи Посполитой (1921–1939 гг.): политическая программа правительства и политическая реальность	52
<i>Пуйда Роман.</i> Деятельность УНДО в сейме и сенате Польши (1938–1939 гг.)	62
<i>Субботин Владимир.</i> Комитет защиты УГКЦ: особенности создания, основные направления деятельности (1987–1989 гг.)	68
<i>Левик Богдан.</i> Создание Военно-морского флота независимой Украины	73
<i>Адамович Сергей.</i> Идея соборности в идеологии и деятельности политической партии “Наша Украина”	78

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ

<i>Волощук Мирослав.</i> Русский род Доминика с венгерского комитата Липтов (XIII–XIV вв.)	84
<i>Щербин Лилия.</i> Полемика в Партии народной свободы по Украинской Державе 1918 г.	89
<i>Ферков Оксана.</i> Общественно-политическая жизнь венгерского национального меньшинства Подкарпатской Руси (1919–1939 гг.)	96
<i>Геник Николай.</i> “... Наши враги или братья?” Польско-украинское примирение в политической мысли Богдана Скарадзинского / Казимежа Подляского	106
<i>Пендзей Иван.</i> Социально-экономические и политические преобразования в Венгрии (1988–1990 гг.). Программа стабилизации экономики и социальной сферы и проблемы ее реализации	112

ЭТНОЛОГИЯ

<i>Костючок Петр.</i> Карпатские украинцы в этнополитике Первой Чехословацкой Республики: перепись 1938 г. в Словакии	120
---	-----

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Делятинский Руслан.</i> Источники по истории Станиславовской епархии: петиция митрополита М.Левичко и епископа Г.Яхимовича к императору Францу Иосифу от 18 марта 1850 г.	126
<i>Бурачок Лилия.</i> Мемуарное наследие Осипа Назарука как источник по истории государственных процессов в Западной Украине (первая половина XX в.)	133
<i>Дутчак Елена.</i> Музеи как составная туристическо-краеведческого движения в Галиции 30-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в.: историография	136
<i>Сагайдак Александра, Стецюк Наталья.</i> Национально-культурная деятельность украинцев в Польше (1947–1989 гг.): польская историография	143
<i>Выпасняк Андрей.</i> Традиционное скотоводство украинского населения Восточной Галиции (90-е гг. XIX в. – 30-е гг. XX в.): методологические основы исследования	150

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ НАУЧНЫХ РАБОТНИКОВ

<i>Паршин Илья.</i> Галицко-чешский союз в битве при Дюрнкруте 1278 (на основе “Hermannii Altahensis annales”)	156
<i>Засытко Марьяна.</i> Военно-политическая карьера миргородского полковника Даниила Апостола	160
<i>Ляцковская Наталья.</i> Каменные храмы Буковины кон. XVIII–XIX вв.: деятельность Православного религиозного фонда	165
<i>Лицур Наталья.</i> Основы этикета в городских интеллигентных семьях Галиции (конец XIX – 30-е гг. XX в.)	170
<i>Морикит Богдан.</i> Формирование политических требований населения в период ЗУНР (1918–1923)	176

<i>Вичивский Павел.</i> Взгляды польских и российских историков на проблему восстановления государственной независимости Украины	182
<i>Федунишин Любомира.</i> Исторические хроники о разделении Галиции в 1846–1850 гг. в научной деятельности Ивана Кривецкого	189
<i>Мосорко Марьяна.</i> Особенности материально-бытовой жизни польского населения Станислава в годы советской оккупации (1939–1941 гг.)	195
<i>Турчин Татьяна.</i> Украинская легальная пресса Станиславщины как источник к изучению принудительного труда населения Прикарпатья во время нацистской оккупации края (1941–1944 гг.)	200
<i>Розлуцкий Назарий.</i> Борьба советского режима с националистическим подпольем в Богородчанском районе на протяжении 1944–1951 гг. по документам Станиславского ОК КП(б)У и Богородчанского РК КП(б)У	206
<i>Котенко Руслан.</i> Формирование управленческой и организационной структуры туристско-экскурсионной сферы на Прикарпатье в 60–70-х годах XX в.	213

РЕЦЕНЗИИ

<i>Монолатий Иван.</i> Национальные требования как зеркало уступок имперской партии. Случай украинцев в революционной России. Щербин Л. В. Украинский вопрос в деятельности Конституционно-демократической партии России (1905–1918 гг.) / Л. В. Щербин. – Ивано-Франковск : Лилея-НВ, 2011. – 248 с.	220
<i>Красивский Орест.</i> Новый взгляд на политическую историю Галиции межвоенного периода. Соляр И. Я. Внешние ориентации национально-государственных партий Западной Украины (1923–1939) / И. Я. Соляр. – Львов, 2011. – 356 с.	222
Сведения об авторах	224

CONTENTS

ETHNO-SOCIAL AND NATIONAL-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Siredzhuk Petro</i> . Quantity of the Carpathian Region's Population in the last quarter of the 18 th century	3
<i>Bulachek Volodymyr</i> . The work Julian Romanchuk in Galician Diet in 1880 years	13
<i>Galik Volodymyr</i> . Cooperation by Ivan Franko with the leading figure of the Stavropigiytsky Institute Anton Petrushevych	19
<i>Korolko Andriy</i> . The "Sokil" movement in Pokuttya at the beginning of the XX century: organizational centers and their practical activity	26
<i>Borchuk Stepan</i> . Julian Bachinsky as a founder of the Ukrainian encyclopaedia	37
<i>Kondratiuk Gregory</i> . National policy RCP(b) and famishment in the Crimea in 1921–1922: interaction factors	46
<i>Korostil Natalia, Gusak Ruslan</i> . Westernukrainian community in the II of Rich Rzeczpospolita (1921–1939): the political program of the government and political reality	52
<i>Puyda Roman</i> . UNDO in the Sejm and Senate of Poland activities (1938–1939)	62
<i>Subbotin Volodymyr</i> . Committee to the Protect of the UGCC: features, major activities (1987–1989)	68
<i>Levyk Bogdan</i> . The creation of the the Navy of independent Ukraine	73
<i>Adamovych Sergiy</i> . The idea of unity in ideology and in the political activity party "Our Ukraine"	78

ACTUAL ISSUES OF THE WORLD HISTORY

<i>Voloshchuk Myroslav</i> . Ruses kind of Dominic of Hungarian comitat Liptov (XIII–XIV century)	84
<i>Shcherbin Lilia</i> . The controversy in the People's Freedom Party with regard to Ukrainian State in 1918	89
<i>Ferkov Oksana</i> . Social and political life of the Hungarian national minority of Carpathian Ruthenia (1919–1939)	96
<i>Genyk Mykola</i> . "... Our Enemies or Brothers?" The Polish-Ukrainian Reconciliation in Bogdan Skaradziński / Kazimierz Podlaski's Political Thought	106
<i>Pendzey Ivan</i> . Social-economic and political transformation in Hungary (1988–1990). The program of economic stabilization and social problems and its implementation	112

ETHNOLOGY

<i>Kostyuchok Petro</i> . Ukrainian of Carpathians in etnopolitics of the First Czechoslovak Republic: The census 1938 in Slovakia	120
--	-----

SOURCE STUDY AND HISTORIOGRAPHY

<i>Delyatynsky Ruslan</i> . The sources of the Stanislaviv eparchy history: mythropolite M.Levytski's and bishop G.Yachymovych's petition to the Emperor France Joseph I of the 18th of March 1850	126
<i>Burachok Lilia</i> . The memoir heritage Osip Nazaruk as the source on the history of states in Western Ukraine (the first half of the twentieth century)	133
<i>Dutchak Olena</i> . Museum as a part of tourism and regional movement in Galicia 30-ies of the XIX – the 30-ies of XX century: historiography	136
<i>Sagajdak Olexandra, Stetsyuk Natalia</i> . National Ukrainian cultural activities in Poland (1947–1989 years): polish historiography	143
<i>Vypasnyak Andriy</i> . Traditional Ukrainian breeding population of Eastern Galicia (90-ies of the XIX – 30-ies of XX century): Methodological foundations of research	150

RESEARCHES OF YOUNG SCIENTISTS

<i>Parshyn Illya</i> . The galician-czeh union in the battle near Durnkrut in 1278 (based on "Hermannii Altahensis annales")	156
<i>Zasytko Mariana</i> . Military-political career of Mirgorod colonel Danylo Apostol	160
<i>Lyashchovska Natalia</i> . Stone temples of Bukovina late XVIII–XIX centuries: Orthodox religious activity fund	165
<i>Lytsur Natalia</i> . Fundamentals of etiquette in the urban educated families of Galicia (late XIX – 30-ies of XX c.)	170
<i>Morykit Bogdan</i> . Formation of the political demands of the population during ZUNR (1918–1923)	176
<i>Vychivskyy Pavlo</i> . The opinions of Polish and Russian historians on the problem of restoration of state independence of Ukraine	182
<i>Fedunyshyn Lubomyr</i> . Historical chronicles of the division of Galicia in the 1846–1850 in the scientific work of Ivan Krevetsky	189

<i>Mosorko Marjana</i> . Features material and everyday life of the Polish population of the Stanislav during the Soviet occupation (1939–1941)	195
<i>Turchin Tatiana</i> . Ukrainian legal Stanislav newspapers as a source for the study population of Prykarpattya forced labor during the Nazi occupation of land (1941–1944)	200
<i>Rozlutskyy Nazar</i> . The struggle of the Soviet regime with nationalist underground in Bohorodchany district during 1944–1951 according to documents Stanislavsky’s OK KP(b)U and Bogorodchany LCD KP(b)U	206
<i>Ruslan Kotenko</i> . Formation of managerial and organizational structure tourist excursion areas in the Carpathian Region in 60–70 years of XX century	213

REVIEW

<i>Monolatiy Ivan</i> . National requirements as a mirror concessions imperial party. Case Ukrainian in revolutionary Russia. [Shcherbin L. Ukrainian issues in the Constitutional Democratic Party of Russia (1905–1918) / L. Shcherbin. – Ivano-Frankivsk : Lily-NV, 2011. – 248 p.]	220
<i>Krasivsky Orest</i> . A new look at the political history of Galicia interwar period [Solyar I. External orientation nationally state parties of Western Ukraine (1923–1939) / I. Solyar. – Lviv, 2011. – 356 p.]	222
Information about authors	224

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім’я, прізвище – жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською, російською та англійською мовами;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року (див. бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5).

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. Разом зі статтею до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 21

Видається з 1995 р.

Головний редактор В. ГОЛОВЧАК
Літературний редактор О. ЛЕНІВ
Комп'ютерна правка і верстка О. КЛИМЕНКО
Коректор Н. ГРИЦІВ

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Підп. до друку 21.12.2012.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 27,1.
Наклад 100 пр. Зам. № 121.

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006